

Din ve Hayat

TDV - İstanbul Müftülüğü Dergisi

48

2024/1445-Kış

Eyüpsultan

Eyüpsultan'ın
yemyeşil tarihi

Hatıralardan
satırlara
sadırlardaki Eyüp

Denizden tepelere uzanan
bir açık hava müzesi:
Eyüp semti

İstanbul tarihinin
hafızası olarak
Eyüpsultan

Eyüp Sultan Türbesi halk
dindarlığının neresinde?

Medine'den İstanbul'a
"mukaddes hatıra"yı
getiren sahabi

Eyüp'e neden
gömülmek
istemişler?

“(…) ne kadar garip ki Rum kayserlerinin “Vlaherna” dedikleri meşhur saraylarının harabesi burada! Upuzun giden bu surlar o kayserlerin müdafaa siperleriydi… Bu toprakta Medine’de doğmuş, Hz. Muhammed’le (s.a.v.) görüşmüş ve konuşmuş olan bir sahabe yatıyor ki ismi Ebû Eyyûb Hâlid! Medine nerede? Bizans sarayının burçları nerede? Bunların arasında ne münasebet var?” diye sormuştu Yahya Kemal *Aziz İstanbul*’da.

Münasebet, ezelden tertip ve takyit edilmiş: Efendimiz aleyhisselamın gördüğü rüyaya iman edip, onun işaretleriyle Allah’ın kelimasını yeryüzünde duymayan kalmasın diye yollara düşen, çölleri, dağları denizleri aşır İstanbul’a kadar gelen ilk nesillerin güzide temsilcilerinden biri Ebû Eyyûb el-Ensârî Hazretleri, hem de doksan yaşlarında ihtiyar haliyle. Her tür vasitanın bulunduğu günlerde yaşayanlar olarak nefsimiz ve sevdiklerimizin iâşesi ve zevkleri için dahi bir yerden bir yere gitmeye üşenirken, onlar mesela Medine’den Şam’a oradan Malatya’ya, oradan Ankara’ya, Adapazarı’na nihayet İstanbul’a bir rüyayı gerçekleştirebilme şevkiyle gelmişlerdi. Cenab-ı Hakk’ın murad-ı sübhanisini ademoğluna duyurmak için övüp de seçtiği, kendisine dost ve sevgili edindiği Efendimiz aleyhisselam tarafından “görmediğimiz, duymadığımız bu ilahın” bildirdiklerine iman eden, ona gönlünü ve evini açan Hazreti Hâlid o aziz resulun hatırasını, duasını taa buralara Bizans’ın kalbine getirip bırakmıştı. Kainatın yaratılış sebebinin dünyadaki mücessem hatırası bir Mekke’de bir Medine’de ise bir de Müslüman İstanbul’un mayasındadır. Yani öyle bir nizam, öyle bir muvazene var ki bu tasvir etmeye çalıştığımız “hal”de insan biraz tefekkür etse heyecanlanmaması imkansız. İstanbul’a “şehirlerden bir şehir” demekten daha büyük

kabahat olamaz herhalde bu heyecanı idrak edince.

Bu heyecandan nasibimiz miktarınca, payımıza düştüğünce, bir mecmuanın sayfalarına sığdırabildiğimiz nispette, İstanbul’u İstanbul yapan bir semtten, semte ruhunu veren kutlu misafirden bahsettik yeni sayımızda.

Önce Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin Medine’de dünyaya gelişinden Efendimiz aleyhisselama mihmandar oluşuna oradan İstanbul’a uzanan seyr u seferini anlattık. Kur’an-ı Kerim’de onun gibi kimselerin ruh hallerini ve dünyalarını tasvir eden ayetleri, bizzat kendisinin rivayet ettiği hadisleri zikrettik. Bizans surları dibinde sırlanıp dar-ı bekaya intikal edişinden 784 yıl sonra fethedilen İstanbul’da yine onun türbesi etrafında teşekkül eden ve “Bir İslam beldesi nasıl olur?” sualine cevap sadedinde yemyeşil, şirin mi şirin bir kasabanın kuruluşunu, vakıflarıyla, camileriyle, medreseleriyle, tekkeleriyle ama en çok da mezarlıklarıyla insanı ölmeye imrendiren manzarasını tasvir ettik. Zaman içinde Eyüp köyü, sonra Eyüpsultan semti oluşunu, buradan güzeran eden hocaları, hacıları, şeyhleri, talebeleri, musikişinasları, seyyahları, hakkında yazılan kitapları yad ettik. Eyüp Sultan Hazretleri’nin türbesinin Osmanlı tarihindeki maddi manevi ehemmiyetine, siyasi, dinî, içtimai hayatımızda icra ettiği role değindik. Otuz beş yıl İstanbul türbelerine hizmet veren Erman Güven Beyefendi’den tecrübelerini, hatıralarını dinledik. Nihayet ne İstanbul’a, ne Eyüpsultan’a ne de Eyüp Sultan Hazretleri’ne hakkını veremediğimiz bu sayıyı da tamamladık

Bir sonraki sayımızda buluşmak üzere...

Fulya İBANOĞLU

Editör

TDV-İSTANBUL MÜFTÜLÜĞÜ DERGİSİ

ISSN: 1308-9595

YIL: 17 SAYI: 48 Kış 2024/1445

Dosya Konusu: **Eyüpsultan**

TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSTANBUL

ŞUBESİ ADINA İMTİYAZ SAHİBİ VE

YAYIN YÖNETMENİ (SORUMLU)

Prof. Dr. SAFİ ARPAGUŞ

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ ve YAYIN

KOORDİNATÖRÜ

Huriye AKBİYİK

EDİTÖR

Fulya İBANOĞLU

fulyaibanoglu@gmail.com

YAYIN KURULU

Dr. Aliye ÖTEN

Büşra Nur GÜLER

F. Hilâl FERŞATOĞLU

Mehmet YÜKSEL

Muhammet GÜNDOĞDU

Şule DÜNDAR

TASHİH

F. Hilâl FERŞATOĞLU

MALİ İŞLER SORUMLUSU

M. Fatih SÖNMEZ

TDV İstanbul Şubesi

GÖRSEL TASARIM

Fotografika

KAPAK RESMİ

Naile Akıncı'ya (1923-2014) ait bu Eyüp Camii tablosunun görselini kullanmamız için izin veren oğlu Cengiz Akıncı'ya müteşekkirimiz.

GRAFİK UYGULAMA

Çelebi Şenel

Basım Tarihi: **Şubat 2024**

WEB

istanbul.diyaret.gov.tr

YAYIN TÜRÜ

Yerel-Süreli

BASIM YERİ ve TARİHİ

TDV Yay. Matbaası

Serhat Mah. 1256. Sokak No: 11

Ostim-Yenimahalle / ANKARA

Tel: 0312 354 91 31

İDARE YERİ

İstanbul Müftülüğü Ek Binası

Molla Fenari Mah. Vezirhan Cad.

Çemberlitaş-Fatih/İSTANBUL

0212 526 16 80

Yayınlanan yazıların hukuki-bilimsel sorumluluğu yazarlara aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Ücretsizdir.

Bu sayıda...

4

Mübarek Duâların Mazharı

Bir Menzilgâh Olarak Eyüpsultan

Prof. Dr. Safi Arpaguş

6

Ebû Eyyûb el-Ensârî: Son Seferiyle

İstanbul'a "Mukaddes Hatıra"yı

Getiren Sahabi

Dr. Yahya Karataş

10

Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin Rivayet

Ettiği Hadisler

Prof. Dr. İsmail Lütfi Çakan

14

Halk Dindarlığının Cazibe

Merkezlerinden Biri Olarak

Eyüp Sultan

Doç. Dr. Fatma ODABAŞI

20

Mihmandar-ı Resûl Ebû Eyyûb el-

Ensârî

Prof. Dr. Ünal Kılıç

26

Kosmodion'dan Eyüpsultan'a:

Bir Sementin Doğuşu

Prof. Dr. Nuray Özasan

31

Eyüp Vakıfları

Prof. Dr. Bilgin Aydın

37

Eyüp Sultan Türbesi'nde Kabe-i

Muazzama ve Ravza-i Mutahhara

Örtülerinin Ziyarete Açılması

Dr. Emine Betül Çakırca

44

Türbelerin Kapatılması ve Eyüp

Sultan Türbesinin Açılışı

Muhammet Gündoğdu

52 Tarihî Çerçeve de Eyüp S emti
ve Mimarisi
Dr. Aliye Öten

58 Osmanlı'dan Cumhuriyet'e
İntikalde Bir Resimli Kurra
Defterinde Eyüplü Kurralar
Hazırlayan: Fulya İbanoğlu

61 Erman Güven'le Eyüp Üzerine

69 Eyüp'e Neden Gömülmek
İsterlermiş?
Burak Çetintaş

76 Eyüpsultan'da Tekkelere
Genel Bir Bakış
Doç. Dr. Nuran ÇETİN

80 Bir Kutsal Belde Olarak
Medine-i Tahire (Eyüp)
Medreseleri
Zeynep Altuntaş

86 Beşiktaş/Bahariye
Mevlevihanesi ve Hüseyin
Fahre d d in Dede
Doç. Dr. Sezai Küçük

90 Eyüp'te Bir Hafızıkütüb Ölmüş
Diyeler!
Prof. Dr. Filiz Dı ğ ı ro ğ lu

96 Eyüplü Bir Alim Rıfai Şeyhi
Yahyazade Mehmed Hasib
Efendi ve Yahyazade Tekkesi
Dr. Arzu Güldöşüren

104 Eyüp'te Hüsn-i Hattın İzinde
Bir Seyahat
Oktay Türko ğ lu

102 Mesire ve Eğ lence Yeri Olarak
Eyüpsultan S emti
Dr. Selma Güves

115 Tereke Kayıtları Işı ğ ında
17. Yüzyılda Eyüp'te Kitaplar
Şüheda Tokat

119 Bir Osmanlı Gelene ğ i: Eyüp
Sultan Menakıbnameleri
Dr. Menderes Velio ğ lu

125 İranlı Hac ı ların Eyüp Sultan'ı
Ziyaretleri
Doç. Dr. Güllü Yıldız

130 20. Yüzyıl Edebiyatımızda
Eyüp Tahassürleri
Yeter Sevim Yüksel

134 Eyüp'ten Sakarya'ya Yol Var
Vesselam
Banu Nirun Selek

138 Farklı Nazarlar Farklı
Manzaralar
F. Hilâl Ferşato ğ lu

146 Eyüpsultan'ın Yeş il Tarihi
Volkan Yalazay

152 Eyüp Sultan'dan Semaya
Yükselen Namelerin Bestekarı:
Zekai Dede Efendi
Mehmet Yüksel

157 Eyüp Kitaplı ğ ı
Büşra Nur Güler

Mübarek Duâların Mazharı Bir Menzilgâh Olarak Eyüpsultan

Prof. Dr. Safi Arpaguş*

*Yetişmez mi bu şehrin halkına bu ni'met-i Bârî
Habîb-i Ekrem'in yâri Ebû Eyyûb el-Ensâri*

Bize mâverâdan haber veren Nebî-yi Zîşân Efendimiz'in, Medine'yi teşriflerini müteâkip onu evinde misafir eden Ebû Eyyûb el-Ensâri "Allahım onun bu evini mübarek kıl" duasına mazhar olmuştur. Bu mübârek zatın, ilerlemiş yaşına rağmen "...Ni'me'l-ceyş/ Ne güzel asker..." müjdesinin peşi sıra bu topraklara kadar gelen kutlu misafirin makberesini, uhrevî evini de asırlardır bu kutlu şehir, İstanbul misafir etmiştir. Bu büyük saâdete nâiliyetinin arkasında Efendimiz'in mübarek feminden ve gönlünden sadır olan dualar vardır elbette: "Ey Hâlid! Cenâb-ı Hak, seni dünyada ve ahirette muazzez, mükerrerem ve muhterem eylesin. Yaşadığın sürece sana hiçbir kötülük erişmesin, hoşlanmadığın şeylerden Cenâb-ı Hak seni uzak tutsun."

Suriye, Filistin ve Mısır seferlerine de iştirak eden Ebû Eyyûb, Kostantiniyye'nin fethine katılanlara yönelik Peygamber Efendimiz'in (a.s.) muştı ve dualarına da mazhar olmak niyetiyle Müslüman

ordularının İstanbul fethi için çıktıkları cihâda, doksan yaşına rağmen diğer otuz üç sahabiyle birlikte katılmıştır.

Onları yola düşüren şeyi sahabeden birinin Efendimiz'e yönelttiği bir sorunun cevabında aramak gerekir: "Ey Allah'ın Resûlü! Allah yolunda olan kimdir? Ganimet kazanmak için harp eden mi, cesaretini gösterip şöhret elde etme peşinde olan mı, yoksa kabile dayanışması gereği harbe katılan mı?" Resûl-i Ekrem şu cevabı verdi: "Hayır, hiç biri değil! Sadece Allah'ın adını yüceltmek / İ'lâ-yı kelimetullah için savaştan kimse Allah yolundadır."

İlâ-yı kelimetullah için fedâkarâne, samîmâne, yaşının büyüklüğüne rağmen Bizans topraklarına kadar gelmesi, İstanbul surları dibinde vefat etmesi ve türbesinin etrafında o günlerden bugüne bir feyiz menbaı oluşması Eyüp Sultan Hazretlerinin bu ihlâsının bereketi olsa gerektir. Nitekim Fethi görmek nasip olmasa da büyük bir mazhariyetle İstanbul'un kalbinde vefat etmiş, oraya da sırlanmıştır. Asırlar sonra Peygamber muştusunun kutlu komutanı Fatih Sultan Mehmed Han'ın hocası Akşemseddin'in gördüğü bir rüya üzerine, halen ziyâretgâh addedilen yere, onun namına bir makam, bir türbe inşa edilmiştir. Onun esasen burada yatıp yatmadığı pek çok tartışmaya mevzu edilse de, mihmândâr-ı Resûl belki İstanbul'u İstanbul yapan Eyüpsultan'a adını vermiş, İstanbul'un darusselâm ve dersâdet olmasında onun bu beldeye Peygamber Efendimiz'in müjdesini ve aziz hatırasını getirmesi büyük bir tesir icra etmiştir. Ne büyük bereket! Ne büyük devlet!

Acaba İstanbul'u fetheden Fatih Sultan Mehmed Han'ın türbesi Hz. Halid'in bu türbesi kadar ziyaret edilmiş midir? Belki de Efendimiz'den (a.s.) sonra sahâbileri arasında en çok ziyaret edilen zat Eyüp Sultan Hazretleri'dir. Sadece İstanbul, sadece Türkler değil, dünyanın dört bir tarafından Müslümanlar onun huzuruna perestişle çıkar, Allah'a yakınlaşmak için bu ziyaretgâhı vesile addederler. Asya steplerinden hac yolculuğuna çıkan nice Peygamber âşıkları önce Eyüpsultan'ı ziyaretle bu kutlu sefere çıkarlar. Padişahlar burada kılıç kuşanır, idareciler

2000'lerin başında Eyüp Camii ve arkada Eyüp Kabristanı
Fotoğraf: Abdüsselam Feriatoğlu

bu şehre hizmet için göreve buradan başlar. Hatta bu ziyaretlerde İstanbul'un manevî fâtihi ve sultanı, "Ni'mel emir / Ne güzel komutan..." müjdesinin mazharı olan Fatih Sultan Mehmed Han'dan mukaddemdir. İstanbul'un aziz misafirini koynunda saklayan Eyüpsultan'ı, asırlarca gayri Müslimlerin oturmasına dahi izin verilmeyen bu "harem-i pâk"i halk, maddi-manevî şifa bulmak için Kabe'ye gider gibi özler, arar, dolaşır, aradığı gönül huzurunu bu mekan ve makama hem-civâr olmakta bulur. Güzel ve mutlu günlerinde, hüznü ve kederli demlerinde her vakit buraya gelmeye çalışır.

Fetihten sonra burada inşa edilen İstanbul'un ilk camisinin etrafı zamanla pek çok hânedan mensubunun, âlimin, paşanın yaptırdığı cami, çeşme, mektep ve dergâhla gittikçe daha da zenginleşir, güzelleşir. İstanbul'da, denizin kıyısında Eyüp dağının yamaçlarında selvilerin, çınarların, bağların bahçelerin arasında bir cennet köşesi halini alır. Abdülbaki Gölpınarlı'nın ifadesiyle "Eyüp yatırıyla bir kutsiliktir, camisiyle bir tarihtir, selvisiyle bir çağdır, güvercinleriyle, hasta, garip leyleğiyle insanlıktır. Daha önceleriye oyuncağıyla çocuktu,

kebapıyla iştahı, kaymağıyla lezzetti, Haccın tamamlanması için ziyareti gerekli sayılmasıyla inançtı Eyüp."

Asırlarca türbeyi ziyarete gelenler, kıyısında dağlarında tenezzühe çıkarlarken, evlerinde, dergâhlarında, kubbelerinin altında musiki meclislerinde, ilahî sadâlarla zevkle kulaklarının pasını giderirler. Dirilerin cenneti olan bu semt, ölümler de ebedi uykularını uyusunlar diye sevenleri tarafından cennete açılan bir kapı gibi tasavvur edildiğinden Hazret-i Halid'e komşu bu topraklara defnedilir. Her mü'min can ebedi istirahat-gâh olarak bu semtte Hz. Halid'e komşu olmayı vasiyet eder. Nihayet Eyüp'te ölümlerle diriler hep birlikte fetih müjdesi bekler gibi o "azim gün"ün davetini beklerler...

Din ve Hayat dergimizin bu sayısında sizleri bu kutlu belde ve aziz misafirimiz hakkında bilgilerimizi tazeleyecek ve dağarcığımıza yeni malumatlar ilave edecek bir çalışma ile selamlıyoruz.

NOT

* İstanbul Müftüsü.

Ebû Eyyûb el-Ensârî: Son Seferiyle İstanbul'a “Mukaddes Hatıra”yı Getiren Sahabi

Dr. Yahya Karataş*

İslam, evrensel ve aynı zamanda insanlığa gönderilen son ilahî dindir. Hz. Peygamber'in nübüvvet görevi ile İslam'ı tebliğ faaliyetleri Mekke ve Medine dönemlerinde devam etmiş, sonrasında ise bu bayrak günümüze kadar elden ele nesilden nesile büyük bir özveri ve gayret ile taşınmıştır.

İslam ile muhatap olan her neslin kendine göre bir tavrı ve reaksiyon kodları bulunmaktadır. İlk dönemden itibaren bu nebevi daveti kabul edenler olduğu gibi reddedenler hatta reddetmekle yetinmeyip düşmanlık besleyenler ve hasmane tavır takınanlar da olmuştur. Bu yönüyle bakıldığında son hak din İslam'ın karşılaştığı durumlar insanlık tarihinde defaaten yaşanan ve her peygamberin karşılaştığı

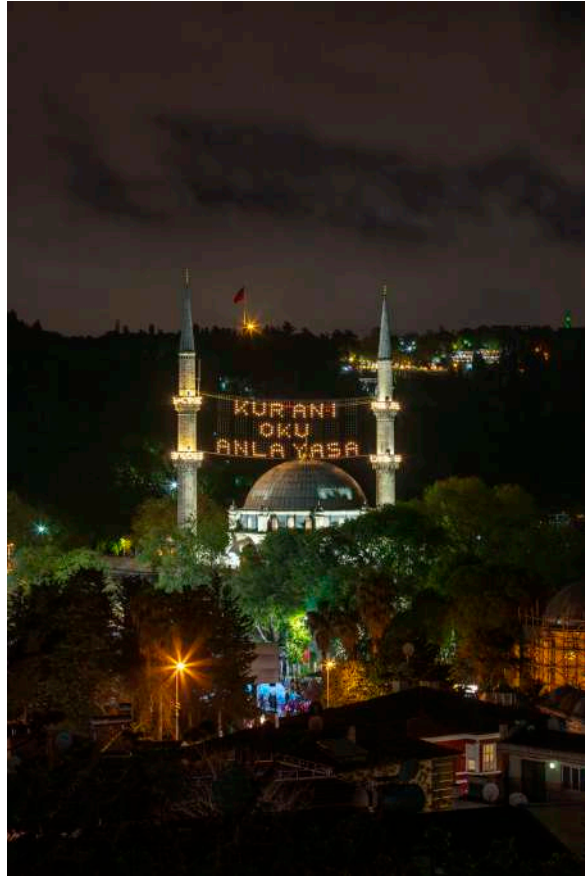
durumlar olması açısından şaşırtıcı bir vaziyet arz etmemektedir.

İslam'ı özümseyen, onu yaşadığı çağda olabildiğince her çevreye ulaştırmayı kendine vazife bilen bir anlayışta olmak Hz. Peygamber'in etrafındaki ilk dönem neslin en ayırt edici özelliklerinden birisidir. Bu tavır, onların hasbi yanlarına işaret ederken dünyaya bakışlarını, medeniyet anlayışlarını göstermesi bakımından calib-i dikkat bir durumdur. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinin ilk anından itibaren İslam tarihinin sayfalarına konuk olan Ebû Eyyûb el-Ensârî' de bu hasbi tavrı en fedakar bir biçimde kuşanmış ve yaşamış sahabilerden birisidir. Kur'an'ın cihat ayetleri başta olmak üzere Hz. Peygamber'in nebevi ilkelerinin kainatın her bir köşesine ulaşmasını gaye edinen insanların, bu tutumlarını nasıl ete kemiğe büründürdüklerini bu sahabi üzerinden belli başlı bazı ayetleri de nazarlara vererek aktarmak yazımızın özünü oluşturmaktadır.

Mevzubahis ayetlerin ilki mealen şudur: “Allah yolunda mal harcayın da kendinizi ellerinizle tehlikeye bırakmayın ve güzel hareket edin. Çünkü Allah güzellik ve iyilik edenleri sever.”¹ Bağlamı itibariyle ayetin bulunduğu yer, siyak-sibak açısından incelendiğinde cihat ayetlerinin arasına yerleştirilmiştir. İlk anda insan zihnine “nasıl” sorusunu düşürse de hem sebep-i nüzul bilgisi hem de cihat kavramının kapsam genişliği bu ayetin daha rahat anlaşılmasını sağlamıştır. Aslında birçok hususa bakıldığında ayet, cihat konusunda gevşeklik göstermenin bu uğurda mal ile de gayret göstermemenin tehlikesine işaret etmektedir. Konunun, sahabi Ebû Eyyûb el-Ensârî ile de bir ilgisi bulunmaktadır. Şöyle ki; Emeviler devrinde Abdurrahman b. Velid kumandasında bir İslam ordusu, Kostantiniyye yani İstanbul'a gaza niyetiyle çıkmışlardı. Ebû Eyyûb el-Ensârî Hazretleri de bu askerler arasındaydı. Rumlar şehrin surlarına arkalarını dayamışlardı. O sırada müslümanlardan birisi, kaledeki düşman üzerine açıktan hücum etmiş, bunu gören oradaki İslam topluluğu: “Bırak, bırak! Lailahe illallah, kendi kendini tehlikeye atıyor.” demiş ve şaşkınlıklarını dile getirmişlerdi. Bunun üzerine Ebû Eyyûb el-Ensârî: “Ey müslümanlar! Bu ayet biz Ensar

topluluğu hakkında nazil oldu. O vakit ki Allah, Peygamber'ine yardım etti ve dini olan İslam'ı galibiyete mazhar kıldı. Biz bu manada biraz rahata erince 'O zaman biz artık mallarımızın başında durup onların ıslahı ile meşgul olalım mı?' demiştik. Allah Teala: *'Allah yolunda infak ediniz. Kendi kendinizi ellerinizle tehlikeye bırakmayınız.'* ayetini indirdi. Bundan dolayı kendini tehlikeye atmak, mallarımızın başında durup, onları ıslah ile uğraşmamız ve cihadı terk etmemizdir." demiştir.² İşte bu ifadelerden anlaşıldığı üzere İslam'ın hedeflediği müteakmil mümin profili hayatın her durumunda yakaladığı istikameti kaybetmemeyi şiar edinmiş, dünya ve ahiret dengesini bu ölçülere göre ayarlamış insandır. Dünyadaki varlığının bir anlam ve amacı olduğu bilincini yitirmeyen her mümin hayatı bütünlük içinde okur ve cihat-infak beraberliğini de bu anlamda sağlıklı bir zeminde ele alır. Ebu Eyyûb el-Ensârî'yi ilerlemiş yaşına ve birçok başka fiziki rahatsızlıklarına rağmen binlerce kilometre öteye götüren duygunun kökleri, ilahî ve nebevi buyrukları nasıl anladıklarını göstermesi açısından müstesna bir örnek olarak önümüzde durmaktadır. Tüm bu niyet ve amel birlikteliği Allah'ın rızasını aradıkları, bunun için mücadele ettikleri bir esnada can emanetini şehadetle taçlandırıp sahibine teslim etmeyle hitama ermiştir.

Hız. Peygamber'in konumunun, O'nun davetine icabet etmenin ne anlama geldiğinin idraki içinde olan sahabe neslinin bu davete samimiyetle icabet etmelerini ihsas eden şu ayet de bu bağlamda ele alınmalıdır: *"Rabbimiz! Doğrusu biz 'Rabbimize inanın!' diyerek, imana çağıran bir davetçiye işitip iman ettik. Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi sil ve bize iyilerin ölümünü nasip et."*³ Kur'an'ın başka vesilelerle "işittik itaat ettik" olarak övdüğü tavrın bu ayet ile ilintisi oldukça açık bir biçimde kendisini göstermektedir. İşitmek ve isteyerek, farkında olarak iman etmek, sonrasında da bu imanın gereği olarak i'lâyı kelimetullah uğruna sınır dinlemeden, vatan dinlemeden güçleri yettiğinde dünyanın her bir köşesine bu nebevi sesi ulaştırma gayreti içinde olmakla ayetteki dualar adeta görünür hale gelmiştir. Kötülüklerin silinmesi, iyiliğe

Eyüp Camii minarelerinde bir Ramazan geleneğimiz: Mahya

Fotoğraf:
Abdüsselam
Feratoğlu

eren veya iyiliğe eriştiren kullar olabilmek Hz. Peygamber'den işittiğine iman etmekten ve onun gereğini yerine getirme çabası içinde olmaktan geçmektedir. Bu durum bir yönüyle imanla tanışan her bireyin sorumluluğunu hatırlatması bakımından da çok büyük bir önemi haizdir. İman ile şeref-yab olmak buna henüz erişmeyen insanlara o lezzeti tattırma sorumluluğunu da içinde barındırır. Her imkan bir imtihandır, iman imkanı bununla henüz tanışmayı buluşturmak imtihanının farkında olmayı gerektirmektedir. Bugünün müslümanı ayetleri bugün kendisine inmiş gibi görmeli ve Ebû Eyyûb el-Ensârî'de olduğu gibi hayatının son demine kadar bu bilinç halini muhafaza etmeyi en önemli gayelerden saymalıdır.

İnanan insan yaptığı amellerde dünya ve ahiret saadetini hedeflemektedir. Salih amel kavramı da bu noktada inançlı insanın dünyasında önemli bir yer tutmaktadır. Salih amel, kişinin sadece kendisine faydası dokunan amel değil,

aynı zamanda başkasına değen, bir başkasını da düzeltme gayesi taşıyan ameldir. Tüm bu ihya çalışmalarını hayatında önemli bir unsur olarak gören insanın esasen dünyalık bir beklentisi de bulunmamaktadır. Çünkü inandığı peygamberlerden öğrendiği en önemli derslerden biri de yapılan amellerde karşılığın sadece Allah'tan beklenmesi gerektiğidir. Bu hususta da salih amel ve gayretleri asla boşa çıkaramayacağını vaat eden Allah çalışan inançlı insanların mükafatı bağlamında şöyle buyurmaktadır: “Allah, mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara, ebedî olarak kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde çok güzel köşkler va'detti. Allah'ın rızası ise, bunların hepsinden daha büyüktür. İşte bu büyük başarıdır.”⁴ Bu ve buna benzer cennet tasvirlerini ihtiva eden ayetler inançlı insanlar için birer teşvik gayesi taşır. Özellikle bu ayetin işaret ettiği bazen de gözden kaçan gerçeklerden birisi de şudur: Başarı nedir? Neye başarı denmektedir? Anlaşıyor ki Allah neye başarı diyorsa başarı odur. Allah'ın kâr dediği kâr, zarar dediği zarar, hayır dediği hayır, şer dediği şerdir. İşte asıl kurtuluş, başarıya erişmek yani kısaca muvaffakiyet dünyadaki varlığının anlam ve amacının farkında bir hayat yaşadıktan sonra Allah'ın o insanı karşılaştırdığı mutlu sondur. Ve elbette ayetin işaret ettiği bir diğer hakikat de kadın olsun erkek olsun asıl gayeye hizmet etmede bilinçli davranmanın güzel sonuçlarla sahiplerini buluşturacağı gerçeğidir. İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren bunu hayatıyla ispatlayan insanlar bugünün müslümanlarının da önünü aydınlatmaktadır. Bu rehber hayatların en önemli özelliği hayatlarını imanlarına şahit kılmalarıdır. Yoksa İstanbul'un surlarının dibine, ilerleyen yaşına rağmen, kendisinden bu manada kimsenin bir zorunlu görev beklemediği Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin tavrı nasıl anlaşılabilir?

İnançlarını canları pahasına ortaya koyan insanlarla ilgili Kur'an'ın şu ifadesini de yazımızın bu noktasında hatırlatmakta fayda görmekteyiz: “İslam'ı ilk önce kabul eden muhacirler ve ensar ile, iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da O'ndan razı olmuşlardır.

Allah, onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük başarıdır.”⁵ Aslında ifadeler iyilik ve ıslah hareketlerinde önceki dönemlerde bayrağı taşıyanların bu tavırlarının onay aldığını, sonraki nesiller için de bu yolu yol edinenlerin ve yol edineceklerin de aynı güzel son ile buluşacaklarını gayet açık bir biçimde izah etmiştir. Buradan da anlaşılmaktadır ki, Allah'ın kainatta var ettiği düzende sürpriz yoktur. Kişi ektiğini biçecektir. Doğru bir yolda istikamet üzere yürüyüp hayatı boyunca bu istikameti sergileyen insanlar Rabb'leri tarafından ebedi olan nimetlerle mükafatlandırılarak asıl başarıya kavuşanlar olarak cennetlerde yerlerini alacaklardır. Gözden kaçırılmaması gereken bir diğer hakikat de şudur: İnsan hayatı belli bir gaye ile yaşandığında anlamlıdır. Bu gayelerin içinde Allah'ın kendisinden razı olması gibi ulvi bir hedef en üst kademedeki kendisine yer bulabilmelidir. Sonuç itibarıyla Allah'ın kendisinden razı, kendisinin Allah'tan razı olduğu bir son, hayal edilen ve hedeflenen bir sondur. “İyilikte öncekiler” ilk nesildir. Ve artık anlaşıyor ki bu ilk neslin yazımıza konu olan sahabe Ebû Eyyûb el-Ensârî'de olduğu gibi sembol isimleri olduğu gibi isimsiz kahramanları da çoktur. Kur'an bundan ötürü ismi değil daha çok davranışı yüceltmekte ve bu tür bir hayatı örnek hayat olarak insanlığın önüne koymaktadır.

İnsanlığı barış ve selamet ile buluşturmak hedefinde olanların hayatları güllük gülistanlık değildir. Onlar bu tür yüce gayelere hizmet ederken çoğunlukla darlık ve zorluklarla karşılaşmışlardır. İmkanların bitip tükendiği zaman ve mekanlardan imkan üretecekleri zaman ve mekanlara hicret etmişlerdir. Bunlar ise hep hususi meşakkat ve zorluk barındıran durumlardı. Buna işaret eden ayetlerin birinde şöyle buyurulmaktadır: “Andolsun Allah; Peygamber ile içlerinden bir kısmının kalpleri eğrilmeğe yüz tuttuktan sonra, sıkıntılı bir zamanda ona uyan muhacirlerle ensarın tövbelerini kabul etmiştir. Evet, onların tövbelerini kabul etmiştir. Şüphesiz O, onlara çok şefkatli ve çok merhametlidir.”⁶ İslam tarihinde Uhud, Tebük, Huneyn gibi sefer ve gazveler bu

ayetin ışığında anlaşılmaya çalışıldığında zor zaman müslümanlığının nasıl bir tavır takınmak gerektirdiğini göstermektedir. Kalplerin daraldığı, zaman zaman isyan olarak nitelendirilebilecek söz ve eylemlerin sınırlarında dolaşıldığı, insan takatinin artık tahammül sınırlarını zorladığı durumlarda inancının gereğini yerine getirmek ve asıl gayeden kopmamak kolay bir tavır olmasa gerektir. Sınırların zorlandığı bu durumlarda kendini frenleyen her inanç sahibi insan acaba büyük bir hata mı yapıyorum kaygısıyla Mevla'sına sığınmış ve bu sığınmalar Allah'ın onların bu tevbelere icabet etmesiyle sonuçlanmıştır. Anlaşıyor ki bugünün müslümanı da şartlar ne olursa olsun zorluklarla karşılaştığında hemen geri adım atmayacak bir yol izlemelidir. Yine kalbinde bu anlamda bir eğrilik ve zorluk hissettiğinde Rabb'ine sığınacak ve O'nun desteğine ne kadar ihtiyacının olduğunu hep hatırlayacak, kendisinden önce bu yolu yürüyenlerin yönelme duygularının karşılık bulması gibi kendi duygularının da karşılık bulacağına inanmaları gerekecektir.

Her dönemin şartları kendine has zorluklar barındırmaktadır. Sahabe neslinin bugünle kıyas edilemeyecek kadar fiziki ve teknik sıkıntıları mevcuttu. Bugün ise bazı şartlar görece daha iyi olmakla beraber bambaşka zorlukları da içinde barındırmaktadır. Ama şartlar ne olursa olsun, çağ hangi çağ olursa olsun Kur'an'ın insanlığa gösterdiği hedefler evrensel hedeflerdir. Ve inanan insanlar bu hedeflere yürümekten bir an bile geri durmamalıdır.

Nihayet, Ebû Eyyûb el-Ensârî ve diğer sahabe şahsiyetlerin bir bütün olarak hayatlarının nasıl bir örneklik teşkil ettiğine dair Kur'an'ın şu ifadesine de yer vermek gerektiğini düşündük. *"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun."*⁷ İman iddiası amel ile ispatlanmalıdır. Allah'tan hakkıyla sakınmak demek Allah'ın arzında yaşayan her insanın, kendi sınırlarının var olduğu bilinciyle hareket etmesi demektir. Bu bilincin yüksekliği oranında kişi Allah katında değer kazanmaktadır. Hucurat Suresi'nin öğrettiği en temel hususlardan birisi de işte bu takva bilincidir.⁸ Bu bilinç halini yakalayan ve onu korumayı hayatının en temel gayesi

edinen insanlar takva hassasiyetlerini besleyen ihsan şuuruyla istikametlerini daha sağlam hale getirirler. Onların bu rikkatli ve dikkatli hayatları Allah katında "sadıklar" olarak nitelenmelerine vesile olur. Sahabe hayatlarının çok önemli bir kısmı bu tür durumların örnekleri olarak tarihin altın sayfalarında kendisine yer bulmuştur.

Bu yazı her ne kadar sahabe Ebû Eyyûb el-Ensârî ve onu ilerleyen yaşına rağmen zamanın ağır şartlarında İstanbul/Konstantiniyye surlarının altına getiren motivasyonun kodlarını konu edinmişse de Ebû Eyyûb el-Ensârî sadece bu duyguyu sembolize etmektedir. Bu yüce şahsiyetler dünyaya olan aidiyetlerinin hangi noktada durduğunu, buranın asıl ve ebedi yurt olmadığını hayatlarıyla ispat etmişlerdir. Bıraktıkları değerlerden birisi de imanın amelle taçlandığında asıl değerine kavuşacağı gerçeğidir. Ebû Eyyûb el-Ensârî, bu son seferiyle tabir yerindeyse ilmin yaşının olmadığını, ilmi aktarmanın mekanının olmadığını her adımında ortaya koymuştur. Onlar henüz hayatta iken bazı davranışları ve fedakarlıkları ilahî onay alan müstesna şahsiyetlerdir. Günün insanı da bu rehber hayatlara bakmalı, bunları menkıbe kıvamında bırakmamalı; aslında her okunan menkıbeyi yeni menkıbeler yazmaya vesile kılmalı, sembol şahsiyetlerin davranışlarının her zaman ve mekanda geçerli olduğunu unutmuyarak davranış modelleri geliştirmelidir. Beklentisi olmayan, menfaati olmayan istikamet sahibi insanlar olmanın yolu esasında kayıtsız şartsız Allah'a ve Resûl'üne teslim olmaktan geçmekte. Bunu besleyen en önemli kaynak derin bir muhabbet ve aşk duygusudur. Bu duygu, bugünün müslümanı için de ilk nesil inananlarda olduğu gibi bitip tükenmek bilmeyen bir gayret ve hamiyet ile birleşmeli ve zamanlar üstü bir şehadete dönüşmeli.

NOTLAR

* Harput Dini İhtisas Merkezi Müdürü	3 Âl-i İmran, 3/193.
1 Bakara, 2/195.	4 Tevbe, 9/72.
2 Vâhidi, 1991, s. 58-60; Kurtubî, 2006, I, 257; İbn Kesîr, 1969, I, 229	5 Tevbe, 9/100.
	6 Tevbe, 9/117
	7 Tevbe, 9/119.
	8 Hucurât, 49/13.

Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin Rivayet Ettiği Hadisler¹

Prof. Dr. İsmail Lütfi Çakan*

Ashab, Hz. Peygamber ile sohbetleri uzun süre devam etmiş olan sahabiler, tabiri caiz ise Resûlullah'ı çoğaltan insanlardır. Gittikleri her yerde Hz. Peygamber'i temsil ettikleri, bunun yanı sıra ondan öğrendiklerini oralara ulaştırma hem niyeti hem gayreti hem dikkati hem de titizliği içinde bulundukları için, İslam'ın önde gelenleri olarak bu ilk nesle, Resûlullah'ı çoğaltan insanlar olarak bakmamız gerekmektedir. İşte, Ebû Eyyûb el-Ensârî Hazretleri de onlardan biridir. Efendimizin peygamberlik vasfı dışında yapıp ettikleri, ortaya koydukları İslam medeniyeti, İslam insanı inşası, İslam'ın mesajları, hedefleri, hizmetleri, kısacası İslam denilince aklımıza ne geliyorsa bütün bunların bir temsili olarak, hepsini bizzat kendisi üstlenmiş bulunmaktadır.

Ebû Eyyûb el-Ensârî, Hz. Peygamber'in Medine'ye gelip onun evinde kaldığı müddetten vefatına kadarki süreçte onun yanından ayrılmamıştır. Hz. Peygamber'in yanında kalarak onunla aynı hanede yaşama şerefine nail olmuş çok az kişiden biri olan Ebû Eyyûb, Medine'de Hz. Peygamber'in ev arkadaşı olması hasebiyle sevilen ve sayılan sahabeden birisi olmuştur. Bu doğrultuda her daim sözüne

güvenilmiş, Kur'an hafızı olması ve o dönemde okuma yazma bilen çok az kişiden biri olması sebebiyle de Hz. Peygamber'in yanında önemli görevler üstlenmiştir. Ancak buna rağmen diğer sahabiler gibi çokça hadis rivayet etmemiştir. Bunun temel nedenleri Mekke döneminde henüz müslüman olmamış olması, hayatının büyük bir bölümünü Medine dışında savaşlarda geçirmiş olması ve onun hadis rivayetindeki titizliğidir. Zira Mısır'da bulunan Ukbe bin Amir'e, kafasına takılan bir hadisi sormak için Medine'den Mısır'a gitmesi ve hadisi teyit ettikten sonra halka aktarması, ömrünün sonuna kadar cihat meydanlarında savaşın sonunda Kostantiniye surlarının dibinde hastalanıp şehit olması, bunun bir göstergesidir. Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin hadis rivayetindeki titizliği rivayet ettiği hadis sayısına da yansımış, rivayet ettiği hadisler Baki b. Mahled'in (ö. 276/889) *Müsned*'ine göre 155 hadis, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'ine göre tekrarları ile 99 veya 102 hadis ile sınırlı kalmıştır. Ebû Eyyûb'un rivayet ettiği hadisler sonraki dönemlerde telif edilen eserlere konu olmuş ve bu alanda pek çok çalışma yapılmıştır.

Ebû Eyyûb (r.a.) hayatını -sadece bir yılı hariç- cepheden cepheye koşarak, cihat ederek geçirmiş ve sahabilerin şehit düştüğü en son ve bir bakıma en uzak şehir olan Konstantiniye'ye (İstanbul'a) ulaşmıştır. Onun cihat aşkı ve uygulaması söz götürmez bir şekilde açıktır. İstanbul'un muhasarası sırasında hastalanıp ölüm vakti yaklaşınca son arzusunu soran kumandanlara "Beni gücünüz yettiği kadar düşman yurtları içine, ileri götürüp defnedin. Zira ben Resûlullah'ı (s.a.v.) *'Konstantiniye surları dibine salih bir kul defnolunacaktır.'* buyururken duydum. Umarım o kişi ben olurum!" demiştir. Hayatını İslam'ın yaşanması ve yayılmasına adanmış olan "Mihmandar-ı Resûlullah" şeref ve unvanına kavuşmuş olan Resûlullah'ın yakın korumasında görev alan yedi sahabiden biri olarak seferde ve hazarda daima onun yanında bulunan Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin

rivayet ettiği hadislerden bazısını birkaç başlık altında aktaracağız.

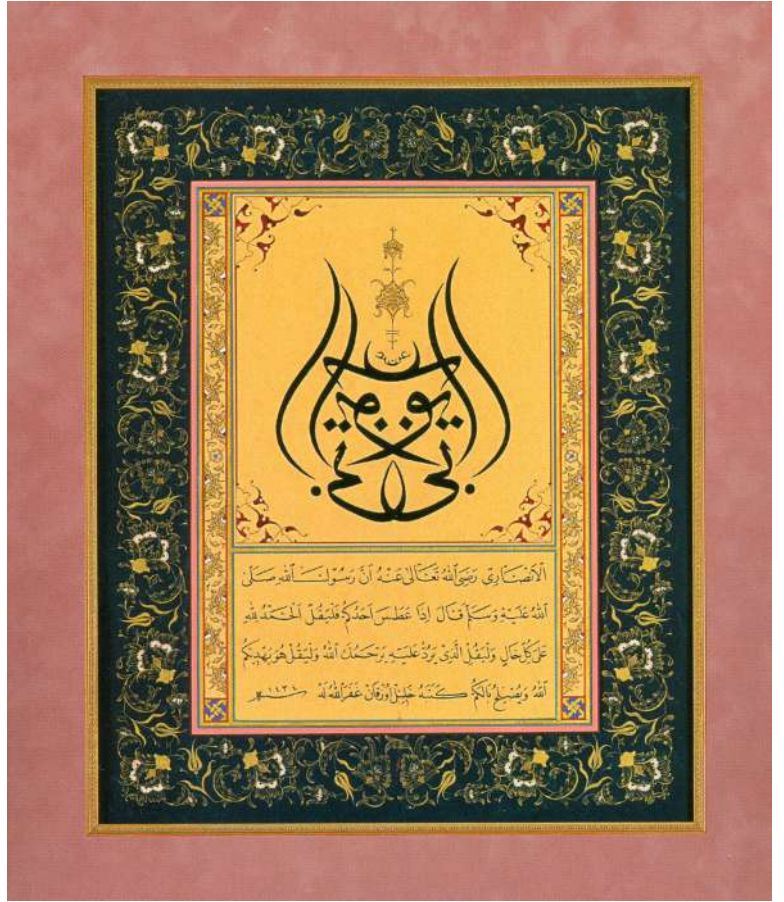
Tam Müslüman Olmak

Resûlullah'a tereddütsüz itaat ve Kur'an'ı tümüyle benimsemek müslümanın iki temel görevi ve değişmeyen özelliğidir. Hiç kuşkusuz ümmet-i Muhammed'in öteki ümmetlerden farklı birtakım meziyet ve erdemleri vardır. Bunların başında Hz. Peygamber'e (s.a.v.) sonsuz ve tam saygı göstermek, Kitabullah'ın ilahilik vasfına aykırı düşecek tasarruflara/ girişimlere cüret etmemek gelir. Ebû Eyyûb el-Ensârî (r.a.) bu hususta şöyle demiştir:

"Resûlullah (s.a.v.) korkmuş gibi bir halde yanımıza geldi ve 'Aranızda bulunduğum sürece bana itaat edin! Allah'ın kitabına sarılın; helalini helal bilip işleyin, haramını haram bilip terk edin (sakın değiştirmeye kalkışmayın)' buyurdu." Fikrî ve duygusal bir iman ile yetinilmeyip tam kabulün kesin ifadesi olan ameli ve fiili bir iman hayatının sergilenmesi gerektiğine vurgu yapan hadis-i şerif öte yandan kendisinden sonra ona itaati, sünneti izlemekle yerine getirebileceğimizi ifade etmiş, dolaylı olarak Kitabullah'ı bütünüyle benimsemek ve sünneti izlememeyi toplumların huzursuzluk sebebi saymıştır. Hülâsa Kitap ve sünnet; biri ilke biri uygulama olarak müslümanın inanç ve yaşayışının belirleyicisidir.

"Haline Bakmaz"

Hayatta insan için ilgi alanları sayısızdır. Özellikle bu ilgi zihnî-fikrî olursa ona sınır tayin etmek oldukça zordur. Ancak unutulmamalıdır ki sayısız olmakla, sırasız olmak ayrı ayrı şeylerdir. Bu sebeple de insan, "yapması gerekenleri, öncelik sırasına göre yerine getirmek" kuralına bağlı kalmalıdır. Ebû Vasil'in anlattığına göre; "Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye rastladım. Benimle tokalaştı. Tırnaklarını uzamış buldu ve "Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur." dedi: "Sizden kimileri var ki sema haberleriyle ilgilenir. Halbuki tırnaklarını

Ebû Eyyûb el-Ensârî hazretleri naklediyor: Resulullah aleyhisselam şöyle buyurdu: "Biriniz hapsirdiğinde 'Allah'tan gelen her hale hamdolsun desin. Yanındaki de 'Allah sana rahmetiyle muamele etsin' desin. Hapşırana da 'Allah da seni hidayete erdirtsin ve işini rast getirsin' diyerek hayır duada bulunsun." Ahmed b. Hanbel, 5/419,422. (Hat: Halit Özkan. Tezhip: Neslihan Duran)

(yırtıcı) kuş tırnakları gibi uzatmıştır da diplerinde cünüplük, kir-pas ve pislik yuva yapmıştır."

Hadis-i şerif yapılması öncelik arz edenleri ihmal etmenin hoş karşılanmayacağını, özellikle konu her şeyin başı olan sağlıkla ilgili olursa daha ciddi bir ikazı gerektireceğini göstermektedir. Bu bir tür liyakat esasını hatırlatmaktır. Tırnak kesmek gibi sağlık ve dış görünüş açısından yapması gereken bir işi ihmal eden kişilerin, bu hallerine bakmadan, metafizik konular gibi büyük ve ulvi meselelerle meşgul olmalarının makul ve anlaşılır bir gerekçesinin olmayacağı ortadadır. Hadis-i şerifteki bu

uyarının gerekçesi maddi ve ona bağlı olarak manevi pislîğe rıza gösterilmiş olmasıdır. Dinimizde hiçbir şey, hiçbir meşgale/uğraş, kirlilik gerekçesi olamaz. Kılığına, kıyafetine, saçına, başına, dişine, tırnağına bakmamak “manevi olgunluk göstergesi” olarak asla kabul edilemez. Bu böyle olduğu gibi manen kirlî kalmaya sebep teşkil edecek hiçbir uygulama ve anlayış da “medenilik” ve “çağdaşlık” olarak yorumlanamaz, savunulamaz. Süslü gözükmeyle gerçek temizlik ayrı şeylerdir. Tırnakların kesilmesi peygamberlerin, yani seçkin insanların ortak sünnetlerindendir. Özentî seçkin insanlara, Allah’ın elçilerine yönelik olursa güzel ve anlamlıdır. Öte yandan beden temizliği, zihni, hissî ve kalbî temizliğin, tabiîliğin de işaretidir. Mükerrerem bir varlık olarak insanın herkesten ve her şeyden önce bizzat kendisinin kendisine saygı göstermesi gereklidir.

Emre Uygun İbadet

Birine bir şey teklif etmenin anlamı ya da maksadı, mükellefin istenileni istenildiği şekilde yerine getirmesidir. Emir ve yasakların uygulama ve şekillerini, yani emre uygun olan şekillerini göstermek, bu noktada mükelleflere açıklık getirmek, peygamberlik görevinin “tebliğ”den sonra ikinci bölümü olan beyanı teşkil eder. Ebû Eyyûb el-Ensârî (r.a.) Resûlullah’ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu belirtir: “Emrolunduğu gibi abdest alanın ve emrolunduğu şekilde namaz kılanın geçmiş (küçük) günahları bağışlanır.”

Hız. Peygamber’in bu tavsiyesi ibadetlerin tümünde makbuliyet şartını emre ve örneğe yani sünnete uygunluk olarak ortaya koymuş olmaktadır. Öte yandan bu şartın -makbul ibadetin- sadece sevap vesilesi olmadığını bazı hata ve günahlara da kefarete olduğunu hadis-i şeriften öğrenmekteyiz. “Emrolunduğu gibi” kaydı baştan savma, akla estiği gibi veya kafasına göre uygulamanın, müslümanın ibadet hayatında dolayısıyla günlük yaşantısında yeri olmayacağını, olmaması gerektiğini belirten önemli bir kayıttır. Bir işin sadece yapılması

değil “isteğe uygun” yapılması asıldır. Böyle olunca emredilen şekil ve muhtevayı bilmek önem arz edecektir. Keyfî teviller ve bahanelerle gerekli itinadan uzak olarak yaşanacak ibadet hayatının hadis-i şerifte işaret olunan “hataların bağışlanması” mutlu sonuna götüren bir uygulama olmayacağı açıktır. Öyleyse “emredilmiş” bir başka deyişle “Resûlullah tarafından gösterilmiş” olan her şekil, öteki şekillere göre daha önde gelir.

Gerçek Tehlike

Çoğu kere hastalık veya kötü alışkanlıklarla mücadele konuşmalarına konu edilen “Kendinizi kendi ellerinizle tehlikeye atmayın.”² ayetinin sebep-i nüzûlünü açıklayan hadis-i şerifi Eslem b. Ebu İmran şöyle anlatıyor: “Ukbe b. Amir Mısırlıların, Fudale b. Ubeyd Şamlıların başında olduğu halde biz de İstanbul kuşatmasında bulunuyorduk. Ordunun başında Abdurrahman b. Halid b. el-Velid vardı. Rum askerleri surlarını şehrin (İstanbul) surlarına dayamışlardı. Büyük bir düşman askeri birliği, surlardan saldırdı. Biz de saflar halinde karşılık verdik. Derken bizden bir adam tek başına düşmana saldırıp düşman safları arasına daldı. Bunun üzerine mücahitler “Sübhaneallah! Göz göre göre kendini tehlikeye attı!” dediler. Bunu gören Ebû Eyyûb el-Ensârî de dedi ki: Siz bu ayeti böyle yorumluyorsunuz. Halbuki o ayet, biz Medineli müslümanlar (Ensar topluluğu) hakkında indi. Yüce Allah Peygamber’ine (s.a.v.) yardım edip İslam’a destek olunca bizden bazıları; “Mallarımız bakımsız kaldı. Ziyana uğradı. Allah İslam’ı aziz kıldı, ona yardım edecekler çoğaldı. Haydi gelin mallarımızın başında duralım, onları düzene koyalım.” demişti. Bunun üzerine Yüce Allah: “Allah yolunda infak ediniz de kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın!” mealindeki ayet-i kerimeyi indirerek, bizim cihattan uzak kalma düşüncemizi reddetti. Kendi ellerimizle kendimizi tehlikeye atmak demek; mallarımızın başında onları düzene koymakla uğraşp cihadi terk etmemiz demektir.”

Harbi “tehlike”, sulhu “tehlikeden uzak kalmak” sanmanın yanlışlığını ortaya koyan ayet-i kerime müslümanlar için hareket ve fedakarlık kaynağı olup görünüşe aldanmama ihtarıdır. “İyilik ve tehlikeden uzaklık” olarak değerlendirilen “sulh”ün ya da “cihattan geri durma”nın tehlikesi; kişiyi mal kazandırmaya ve rahata alıştırmayı, dünyayı sevdirmesi, ölümden korkma hissini yaygınlaştırması ve fedakarlık ruhunu öldürmesi olarak sayılabilir. Gerektiğinde cihada koşmasını ve ölmesini bilmeyen milletler, yaşama haklarından kendi kendilerine vazgeçmiş olmaktadırlar. İşte bu kişinin kendi elleriyle kendisini tehlikeye atması olur. İslam’da cihat farizadır. Savunma harplerinde ve genel seferberlik ilanı halinde farz-ı ayn, kısmi seferberlik ve taaruzi savaşlarda farz-ı kifayedir. Allah yolundaki cihattan yine Allah yolundaki başka bir cihat nedeniyle geri kalınabilir.³ Farz-ı kifaye hükmündeki taaruzi cihattan yine farz-ı kifaye hükmündeki dinî ilimlerde tefakkuh gayesiyle bir kısım ilim ehlinin geri kalmasına bu nedenle müsaade edilmiştir. Gerektiğinde harbin her türlüünü, vasıtanın en modern ve etkilisiyle, usulün en ölçülüsü ile yapmak, müslümanların vazgeçemeyecekleri temel görevlerdendir.

Bela Her Zaman Ceza Değildir

Her bela ve musibetin mutlaka bir suçun cezası olduğu halkımız arasında yaygın kanaat halindedir. Kimin başı bir sıkıntıya düşse hemen bunu, geçmişte işlediği bir suçun cezası olarak değerlendirir. Böyle bir değerlendirme hiç şüphesiz bazı dinî bilgilere dayanmaktadır. Mesela, inanmayan milletlerin çeşitli şekillerde helak edilmeleri ve bazı günahların işlenmesi halinde işleyenlerin başına gelecek sıkıntılarla ilgili hadis-i şerifler bu bilginin kaynaklarını oluşturmaktadır. Ancak sıkıntılar, belalar, musibetler her zaman bu anlamda yani ukubet manasında bir ceza değildir. Nitekim Ebû Eyyûb el- Ensârî (r.a.) Resûlullah’ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu söylemiştir: *“Sevabın büyüklüğü, bela ve musibetin şiddetine bağlıdır. Allah*

bir milletten razı olunca onu bazı sıkıntılara uğratar.” Peygamberlerden başlamak üzere, bozulmuş toplum hayatını düzeltmek için mücadele veren hemen hemen her ıslahatçı, büyük sıkıntılara göğüs germek zorunda kalmıştır. Hadis-i şerif için bu yönüne yani bir bela ve musibetin mutlaka işlenmiş bir suçun cezası olmadığına dikkat çekmekte ve büyük bir teselli ve teşvik anlamı taşımaktadır. Cevheri sağlam olan ruhlar büyük güçlük ve sıkıntılar içinde yetişirler. Nimete şükür, sıkıntıya sabır, müslümanların hem görevleri hem de değişmeyen hareket tarzlarıdır. Yine Ebû Eyyûb el- Ensârî’nin (r.a.) rivayet ettiği bir hadis-i şerife göre; *“Hastalıkla geçen saatler, hata ve günahlarla geçen saatlerin vebalini temizler.”* O halde her sıkıntıyı bir suçun cezası gibi görmektense Allah Teala’nın hoşnutluğunun göstergesi olarak değerlendirip büyük sevap ve nimetlere kavuşabilmenin imtihanı olduğunu düşünmek, müminleri daha dayanıklı ve güçlü kılacaktır. Bu da başlı başına “sıkıntıya sabır” hayrını beraberinde getirecektir.

Dua

Yazımızı, geçmiş ve geleceği bağışlanmış Peygamber Efendimizin (s.a.v.) hemen her namazından sonra yaptığı dua ile sonlandırmak bir şefaât ümidi olarak niyazımızdır. Ebû Eyyûb el- Ensârî (r.a.) *“Resûlullah (s.a.v.) her namaz kıldığında namazın bitiminde onun hep şöyle dua ettiğini duymuşumdur.” dedi: “Allah’ım, bütün hata ve günahlarımı bağışla. Allah’ım, beni yücelt, müstağni kıl, rızıklandır ve beni güzel ahlak ve âmâl-i salihaya muvaffak kıl. Çünkü amellerin iyisine hidayet edici ve kötülüklerden uzaklaştırıcı ancak sensin!”*

NOTLAR

1	Bu metin, <i>Eyüp Sultan Hazretlerinden Kırk Hadis</i> (İfav Yayınları, İstanbul 2018) kitabından müellifin izniyle Şule Dünder tarafından özetlenerek hazırlanmıştır.	*	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Hadis Anabilim Dalı Emekli Öğretim Üyesi.
2	Bakara Suresi, 2/195.		
3	Tevbe Suresi, 9/122.		

Halk Dindarlığının Cazibe Merkezlerinden Biri Olarak Eyüp Sultan

Doç. Dr. Fatma ODABAŞI*

Eyüp Sultan, ziyaret olgusu etrafında şekillenen halk dindarlığının önemli mekanlarından biridir. Bu yazıda, öncelikle halk dindarlığı ve ziyaret fenomeni üzerinde durulacak sonrasında ise Eyüp Sultan'ı cazibe merkezi haline getiren unsurlara ve bunların toplumsal fonksiyonlarına değinilecektir.

Halk Dindarlığı

Halk dindarlığı, modernleşme etkilerinin daha az görüldüğü dönemlerde nüfusun kırsal kesimiyle ilişkilendirilerek “köylü dini” olarak görülmüştür. Ancak, göçler, kitle iletişim ve ulaşım araçlarının etkisinin artmasıyla beraber köy ve şehir hayat biçimlerindeki farklar görece azalmış ve halk dindarlığı, sadece kırsal kesimde değil şehirlerin orta ve alt tabakalarında da açıkça gözlemlenebilen bir dindarlık tipolojisi halini almıştır. Konuyla ilgili araştırmalarda, halk dindarlığı, “taklitçi, şekilci ve derin teolojik konu ve tartışmalara yer vermeyen ritüalistik özelliklerin ağır bastığı” bir tipoloji olarak sunulur.

Yakın dönemlere kadar kırsal nüfusun fazla olduğu Türk toplum yapısında, yukarıda başat unsurlarını zikrettiğimiz halk dindarlığında geleneksel-kırsal motiflerin daha ön planda/ belirleyici olduğunu ifade etmeliyiz. Ancak, sanayileşme, göç, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, teknolojik gelişmeler ve ulaşım imkanlarının artmasıyla birlikte sosyo-kültürel hayatta ciddi değişimler olmuş, bu değişimler dinî hayata da yansiyarak geleneksel-kırsal kesimin kentleşme tecrübesiyle birlikte halk dindarlığının sosyolojik tabanında ve temel özelliklerinde de farklılaşmalar görülmüştür. Bunlara dikkat çekmek için de halk dindarlığı, “popüler kültür ve popüler din” kavramlarıyla birlikte ele alınmaya başlamıştır.

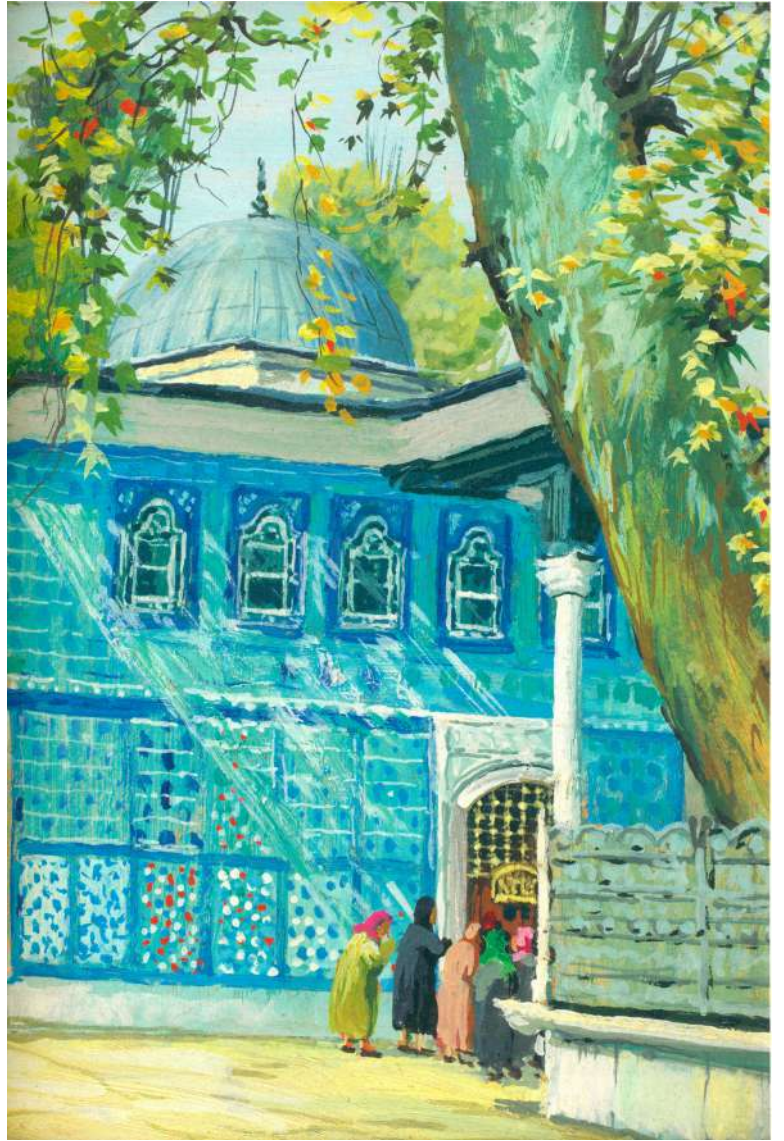
Gelenekselle modern olanı aynı anda barındıran bir kültürel form olarak kabul edebileceğimiz “popüler kültür”, en genel manada geniş halk kesimlerince paylaşılan inançlar, pratikler ve bunlarla ilişkili normları kapsar. Başlangıçta toplumun daha alt tabakalarına ait yaşam tarzı ve kültürel ürünler anlamını taşıırken zamanla popüler kültür ürünleri, kitleselleşmiş bir üretim anlayışıyla toplumsal farkları kapatan bir tüketimi teşvik ederek her türden kesimin tüketimi için üreten bir yapıya dönüşmüştür. Bu husus, popüler kültürü, gelenekselle bağlantısı son derece kuvvetli olan halk kültüründen ayıran en temel noktadır. Buradan hareketle, halk dindarlığı ile popüler dindarlık arasındaki ayrımın, “halk dindarlığının geleneksel toplumların dinî yaşantısıyla sıkı ilişkisi karşısında, popüler dindarlığın her ne kadar geleneksel kültürde yer alan bazı inanış ve pratikleri barındırsa da modernleşme süreci içinde olan toplumların dinî hayatıyla daha yakından ilişkili olmasından” kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Bu ayrımla ilgili olarak Arslan'ın izahı da dikkat çekicidir. Ona göre halk dini, evrensel dinler öncesindeki mahalli ve doğal inançlar için kullanılan bir kavramdır. Taşrada var olan halk dini kitabî dinlerle karşılaştığında bir etkileşime girmiş ve her iki inanç da iç

içe geçmiş bir şekilde varlıklarını devam ettirmiştir. Zaman içinde taşradaki halk dini popülerleşerek yaygınlık kazanmıştır. Bunu müteakip kitabi dindeki esasların yorumlanarak geniş kesimlere yayılmasını ve popülerleşen inanç ve uygulamaları belirtmek üzere “popüler din” kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Bu tarz inanç ve pratikleri ifade etmek için halk dini ifadesinin de kullanılabileceğini söyleyen Arslan, popüler din kavramının daha geniş bir kullanıma sahip olduğunu ve sadece halk dinini değil daha geniş kesimlerin dinî yaşantısını ifade ettiğini belirtir.¹ Bahsi geçen farklara rağmen araştırmalarda popüler dindarlıkla halk dindarlığı kavramlarının çoğunlukla birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Biz de bu genel yaklaşımdan hareketle “halk dindarlığı” adlandırmasını tercih ettiğimizi belirtelim.

Resmi-kitabi din/dindarlık, genelde sistemleşmiş teolojik doktrinler, dinî kurumlar ve bilgili din adamları ile nitelenirken halk dini/dindarlığı, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi yüksek tipli, evrensel, kitabi dinlerle bir arada bulunan ancak yapı ve şekil bakımından onlardan farklı inanış ve uygulamaları içeren bir tipolojidir. Halk dindarlığı, dinin öğretilerinin farklı halk kesimlerince yeniden şekillendirilmesi neticesinde ortaya çıkan bir dindarlık biçimidir. Bu şekillendirmeyi belirleyen unsurlar, toplumun psiko-sosyo-kültürel gereksinimleri ve dini algılama biçimleridir.

Halk dindarlığı, resmi dinin temel inanç ve uygulamalarının, zaman içinde toplumsal ve kültürel yapıdan alınan etkilerle yeni bir forma bürünmesidir. Bu yeni form içinde geleneksel yaşantının belirgin olduğu ancak kitabi dinin de muhafaza edildiği görülmektedir. Daha ziyade şifahi kültüre dayalı inanış, adet ve uygulamaları kapsayan halk dindarlığında dinin kültürel şartlar, hayat tarzı ve sosyal ihtiyaçlar bağlamında yorumlandığı görülür. Hayatın doğum, hastalık, ölüm vb. kırılma anlarına yönelik çeşitli/zengin tezahürleriyle düşünüldenden ziyade yaşanan bir din hüviyetindedir.

Ahmet Yakupoğlu'nun fırçasından Eyüp Sultan Hazretleri türbesinin hacet penceresi önünde niyazda bulunan hanımlar

Halk dindarlığının bir başka özelliği senkretik ve sorun çözücü oluşudur. Farklı kültür ve dinlerin inanç ve pratiklerine, gelenek ve göreneklerine kolaylıkla uyum sağlayabildiği için değişik toplum ve coğrafyalarda yüzyıllarca varlığını devam ettirmiştir. Halk dindarlığı, resmi dinin inanç ve uygulamalarından onun karıştı/aksi inanç ve pratiklere, geleneksel olandan yeni dinî akımlara varan genişlikte ve çeşitlilikte bir içeriğe sahiptir.²

Ziyaret Fenomeni

Türk halk dindarlığının en tipik/önemli tezahürlerinden biri hiç şüphesiz ziyaret

dindardlığıdır. Bu dindardlık tipi ve kùltürü Müsüman Türk topluluklarında tarihte ve halen oldukça fonksiyonel ve çok yönlü dinî-mistik-büyüsel-sosyo-kùltürel bir olgu ve gerçeklik olarak karşımıza çıkmakta ve yaşanan dinin önemli bir vechesini oluşturmaktadır.

Günay'ın oldukça kuşatıcı tanımıyla ziyaret fenomeni, *"yatır, türbe, kümbet, tekke, ziyaret, dede mezarı gibi çeşitli adlarla anılan ve çoğunlukla kendilerine veli, evliya, eren, ermiş, zahit, alim, sofı seyyid, şeyh, gazi, mübarek, pir, dede, baba, abdal, yahut şehit gibi çeşitli isim ve sıfatlar verilerek manevi güç ve meziyetlerine inanılan kişilerin yattıkları kabul edilen yerlere, belli ihtiyaç, dilek, istek ve muratlarla yapılan ziyaretler ve bu çerçevede oluşmuş bulunan inanç ve uygulamalar"*dır. Ziyaret fenomeninin yapısal analizinde öne çıkan unsur, kutsalın bir tezahürü ve yaşanış biçimi olmasıdır. Bahsi geçen yerlere duyulan ilgi, bizzat bu mekanlara yönelik bir tapınma olmayıp bu yerlerin kutsalın tezahürü (hierofani) olması sebebiyledir ve kutsal nesne ile temasa geçen kimsenin kendisini kutsalı tayin eden asil güçle temasa geçmiş gibi görme psikolojisiyle yakından alakalı bir durumdur.

Ziyaret dindardlığı, kökeni İslam öncesi inançlara kadar uzanan geleneksel halk dindardlığı içinde çeşitli ritüel ve uygulamalarla süreklilik kazanmış bir fenomendir. Bu sürekliliğı sağılayan bazı temel faktörler üzerinde durmak gerekir. Ziyaret fenomeninin sürekliliğini sağılayan en temel unsur, insanları cezbetme gücü taşıyan, gizemli ve fizik ötesi bir boyuta sahip olmasıdır. Burada halk dindardlığının bir takım menkıbe ve kerametlerle kendilerinde bazı manevi güçler, feyiz ve bereket olduğına inanılan kişilerin mezar ve türbelerini ziyaret mekanları olarak kutsallaştırıp meşrulaştırdıklarına da dikkat çekmek gerekir.

Ziyaret fenomeninin sürekliliğini sağılayan unsurlardan bir diğeri, dede, eren, evliya vb. adlarla anılan zatların Anadolu'nun Türkleşmesi ve Müslümanlaşmasında önemli roller üstlenen tarihi kahramanlar ve dinî figürler

olmalarındandır. Resmi/kitabî dinin kendisine yönelik olumsuz yaklaşımlarına ve keskin eleştirilerine maruz kalan ziyaret fenomeni, bütün bunlara rağımen halk kùltür ve dindardlığı içinde örf, adet ve geleneklerle karışmış olarak var olmaya devam etmiştir. Ziyaret dindardlığı, eski Türk dini ve kùltürüne ait inanç ve pratiklerin, başka kùltürlerle etkileşime girip bilhassa Anadolu'da dinî-tasavvufî bir potada senteze uğrayarak bugüne kadar gelen kendine özgü bir tarihi ve sosyal bir realiteyi yansıtır.

Ziyaret fenomeninin sürekliliğı açısından önem arz eden başka bir unsur, onun sosyal hayatla fonksiyonel bir biçimde bütünleşmesidir. Ziyaret fenomeni, hastalıklar, çaresizlikler ve sıkıntılarla karşılaşan birey için bir sığınak olmanın yanında, sünnet, evlenme, çocuk sahibi olma gibi eşiklerde de bir güven ve umut kaynağı olarak işlev görmektedir. Ziyaret mekanları, fiziki ve ruhi hastalıklar, kismet-kader açılması; ev-araba, mal-mülk elde etme, rızkın genişlemesi, bereket ve verimin artması; başarı-prestij ihtiyaçı; tabii ve sosyal afetlerden korunma ve kötü alışkanlıklardan kurtulmak gibi farklı sosyal kurumlarla ilişkili işlevlere sahiptir. Görüldüğü üzere ziyaret fenomeni, sadece sıkıntı ve bunalım zamanlarında değıl gündelik hayatla ilgili farklı rutin ve geçişlerde de fonksiyon icra eder. Tüm bu ziyaretlerin oldukça geniş bir çerçeveye sahip bazı ritüelleri vardır. Bunlar, dua etmek, Kur'an okumak ve namaz kılmak gibi ibadet amacıyla yapılanlar; kurban kesmek, adak adamak, helva vb. yiyecekleri dağıtmak ve paylaşmak şeklinde yapılanlar; türbeye çaput, bez bağlamak, mum yakmak, kutsal sudan içmek, toprak almak, para bırakmak, delikli taştan geçmek gibi nesnelerle ilgili yapılanlar; türbeye (annenin) çocuğunu satmak, mezarın etrafında dönmek, sünnet olacak çocuğı getirmek vb. kişilerle ilgili fiiller olarak sıralanabilir.

Ziyaret fenomeni, belli bir sosyo-kùltürel ortamda tezahür ettiğı için diğeri sosyal olaylarla karşılıklı etkileşim halinde olmakta ve sosyo-kùltürel ve ekonomik etkenlere bağılı olarak

farklılaşabilmektedir. Ziyaret fenomeninin, bireyin bazı kurallar çerçevesinde hareket etmesini sağlaması sebebiyle toplumsal hayata uyumu kolaylaştırıcı fonksiyonlara sahip olduğunu da söylemek mümkündür.

Sosyo-ekonomik şartlar, eğitim imkanlarının artması ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması gibi etkenlerle insanların dünya görüşlerinde meydana gelen değişimler ziyaret fenomenini de etkilemiştir. Gündelik hayatın modern seküler bir yöne evrildiği dönemlerde bile türbelere olan ilginin devam ettiği görülmektedir. Tüm teknolojik gelişmeler ve bilimsel ilerlemelere rağmen insanın varoluşla ve sosyal hayatla ilgili problemleri devam etmektedir. İlâveten tüketim toplumu ve baş döndürücü değişimler yeni bunalımları da beraberinde getirmiştir. Bunlar meselenin bir boyutudur. Bu hususlara Türk toplumu özelinde ilave edilmesi gereken bazı noktalar da vardır. Türkiye’de yaşanan şehirleşme ve sanayileşmede fiziki ve kurumsal gelişme eşzamanlı gerçekleşmemiştir. Bu sebeple değişim, bireysel-toplumsal- kültürel farklılaşma, uyumsuzluk ve çatışmalara yol açmıştır. Bu durumda, fertler bireysel güçlerine ve kurumsal mekanizmalara güven duymak yerine resmi olmayan dayanışma ağlarına ve ilişkilerine yönelmişlerdir. Bu yönelişteki önemli duraklardan biri de türbeler olmuştur. Meselenin, tasavvuf ve tarikat gibi yapılara ve din ekseninde oluşan gruplaşmalara gösterilen yoğun ilgiyle de alakası vardır.³

Ziyaret Dindarlığının Cazibe Merkezlerinden Biri: Eyüp Sultan

İnsan-mekan arasındaki ilişki ve buna atfedilen değerler/kutsallıklar tüm inançlarda varolagelen bir durumdur. Bu ilişkiyi temellendirirken tüm kainatın “Tanrı’nın yaratma alanı olması hasebiyle kutsal” addedilebileceğinden başlayarak, ontolojik, semantik ve soyo-kültürel pek çok izahla karşılaşabiliriz. Burada asıl mesele, kutsallığın mekanın kendisiyle mi yoksa orada tezahür eden temsil (şiar) eylemi ile mi alakalı olduğundadır. Bu da bizi kutsalın

tanımıyla ilişkili farklı iki temel yaklaşıma götürür: Birincisi, Otto’nun “kutsaldan hareketle mekan” şeklindeki ontolojik bakışı; ikincisi ise Durkhem’in “mekandan hareketle kutsal” olarak ifade edebileceğimiz sosyo-kültürel yaklaşımıdır.

Tarih boyunca Müslüman-Türk bilincini şekillendiren kutsal mekanlardan biri olan Eyüp Sultan konusundaki temel yaklaşımımızın, ontolojik bakış çerçevesinde olduğunu, yani buranın kutsiyetinin, kutsalın tezahür alanlarından biri olmasından ve müslüman bilincin yöneldiği Mutlak Varlık’ı temsilinden ileri geldiğini hassaten ifade etmemiz gerekir. Konuyu biraz açarak ne tür kutsallıkların bulunduğuna işaret etmek faydalı olacaktır. İlki “mutlak kutsal”dır ki sadece yaratıcı ve aşkın olan Allah Teala’ya mahsus bir kutsallıktır. İkincisi, izafi kutsaldır. Mutlak kutsalın veya insanın kutsallık izafe ettiği -mutlak kutsal dışındaki- varlıklar için kullanılır. Üçüncüsü, psikolojik kutsaldır. Aşkınlık izafe etmeden mutlak kutsalın dışındaki varlıklara karşı duyulan pozitif bir eğilimdir. Dördüncüsü, fetiş kutsaldır. Kendisinde olağan üstü bir gücün varlığına inanılan maddi-manevi, canlı-cansız, doğal- yapay varlıkların kutsal addedildiği bir kutsallıktır ve en tipik örneği putperestliktir.⁴ Başka bir sınıflandırmada üç çeşit kutsaldan bahsedilir 1. Tenzihî 2. Tecsimî 3. İtibarî (izafi). Tenzihî kutsal hiçbir şeye benzemeyen, insan aklının, idrakinin ve bilimin ötesinde varolan Allah için kullanılır. Tecsimî kutsal, bu hususiyetlerin bitki, insan, taş, mezar ve insan gibi nesnel varlıklara atfedilmesidir. İtibarî ve izafi kutsallık daha ziyade dinî, tarihi

1945 tarihli Ulus gazetesinde Falihi Rifki Atay “iplik bağlanan, adak sunulan ‘bâtil itikat’ yuvaları ile, tarihi şahsiyetler türbelerini birbirinden ayırdetmek gerektiğinden bahsediyor ve Eyüp’teki “o eşsiz ölüler semtinin” baştan atılmasına içerliyor...

ve toplumsal yüklemelerin olduğu kutsallıktır. Kâbe'nin, Kudüs ve çevresinin, Ramazan ayının, Kadir gecesinin, bayrağın ve vatanın kutsallığı bu tür kutsallıklardır. Anlaşılacağı üzere, "fetiş kutsal ve tecsimi kutsal", İslam'da yasaklanan ve uzak durulması gereken kutsallıklardır. İtibari/izafi/psikolojik kutsallar ise izin verilenlerdir. Tüm mekan, zaman, nesne ve varlıkların kutsallıklarına bu zaviyeden bakmak gerekir.

Mekanların kutsal kabul edilmesinde farklı faktörlerin etkisi söz konusudur. İslami literatür incelendiğinde bu kutsallıkların; a) Bizzat Allah tarafından kutsal olarak bildirilmesi -Kâbe'nin bulunduğu yerin Hz. İbrahim'e bildirilmesi gibi- [Hacc, 22/26]; b) Bir yerin Allah Teala'ya tahsis edilmesi -başta Kâbe olmak üzere tüm mescit ve mabetler- [Cin, 72/18]; c) İlahi mesajın/vahyin gerçekleştiği yer olması -Allah Teala ile Hz. Musa'nın konuştuğu Sina Dağı gibi- [A'raf 7/143]; d) Sahip olduğu özellikler sebebiyle insanların bazı mekanları kutsal olarak kabul etmesi" yollarıyla belirlendiği görülmektedir.⁵

Eyüp Sultan, Türk halk dindarlığının ziyaret fenomeni etrafında tipleştiği en önemli mekanlardandır. İstanbul'un Eyüp semtinde bulunan bu yer, müslümanların ilk İstanbul kuşatması sırasında vefat eden Ebû Eyyûb Halid b. Zeyd b. Küleyb el-Ensari (ö. 49/669) adlı sahabinin defnedildiği ve çok sonraları üzerine türbe yaptırıldığı yerdir. Burayı önemli kılan özellikler esasen Ebû Eyyûb el-Ensari'nin hayat hikayesinde gizlidir. Bu sebeple hayatına ana hatlarıyla değindiğimizde mekan önemli ve çekici hale getiren hususları da açığa çıkarmış oluruz. "Hz. Peygamber'i Medine'ye hicretini müteakip yedi ay süreyle evinde misafir etmesi sebebiyle "Mihmandar-ı Nebi" unvanıyla anılan ve Ensar'dan İslamiyet'i ilk kabul edenler arasında yer alan bir sahabidir. Peygamber Efendimizle birlikte Bedir, Uhud, Hendek, Hayber, Mekke'nin fethi ve Huneyn başta olmak üzere birçok sefere iştirak etmişti. Hz. Peygamber'e zarar gelmesin diye savaşlarda onun yanından hiç ayrılmamış hatta bazı geceler çadırı başında nöbet tutmuştu. Vahiy

katipleri arasında bulunan ve ilmi ile maruf bir şahsiyetti. Sağlıklı olan herkesin Allah yolunda savaşa katılması gerektiğine inanan Ebû Eyyûb el-Ensari, yaşlılık zamanlarında dahi birçok sefere katıldı. Katıldığı seferlerin sonuncusu müslümanların ilk İstanbul kuşatması oldu. Ebû Eyyûb, kuşatma devam ederken hastalanarak 49 (669) yılında vefat etti. Vasiyeti üzerine bir askeri birlik tarafından surlara yakın bir yere götürülerek oraya defnedildi Ebû Eyyûb'un kabrinin sonraları bir bina içine alındığı, kıtlık zamanında kabrini ziyarete gelen Hristiyanların onun hürmetine yağmur istediği ve asırlar boyunca bu kabrin itina ile korunduğu söylenmektedir. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra kabrin yerinin Akşemseddin tarafından "keşf" yoluyla belirlendiğine dair Osmanlı tarih kaynaklarında geniş bilgiler vardır. Osmanlı padişahlarının tahta cülüsünde kılıç kuşanma merasimleri, şeyhülislam ve bilhassa nakibüleşrafın da bulunduğu bir törenle Ebû Eyyûb el-Ensari'nin türbesi önünde yapılırdı."⁶

Kendisine "Eyüp Sultan Hazretleri" şeklinde hitap edilmesi, Türklerin gönül tahtındaki müstesna yerini göstermesi bakımından son derece manidardır. Onu bu derece değerli kılan, şahsında sembolleşen İslami değerlerdir. Bunların ilki hiç şüphesiz Hz. Peygamber'e olan derin hürmet ve muhabbetidir ki Medine'ye hicreti müteakip Resûlullah'ı evinde yedi ay süreyle misafir etmesinden başlamış ve hayatı boyunca devam etmiştir. Gösterdiği ikram, izzet, ünsiyet ve bereket sebebiyle müteaddit kereler Hz. Peygamber'in kıymetli dualarına mazhar olmuştur. Tüm bunlar sebebiyle kendisine hürmet ve muhabbet, Hz. Peygamber'i sevip saymanın bir nişanesi olarak addedilmiştir.

Eyüp Sultan, Hz. Peygamber'in nurunu İstanbul'a taşıyan en önemli figür, İstanbul'un manevi sahibi ve mimarı olduğuna inanılan şahsiyetlerdendir. Doksan küsur yaşlarında olmasına rağmen cihat ruhunu kaybetmemiş ve peygamberinin övgüsüne mazhar olmak için büyük gayret sarfetmiştir. İnandığı değerler

uğruna mücadele ve mücahedenin en büyük temsillerindendir.

Hız. Peygamber'e muhabbet ve hürmeti ve îlâ-yı kelimetullah aşkına ilaveten vahiy katiplerinden olması hasebiyle Kur'an-ı Kerim'e hizmeti ve ilim sahibi oluşu temsil ettiği diğer değerlerdir. Kendi yaşantısı ve temsil ettiği değerler sebebiyle kesintisiz bir şekilde hem halk hem de devlet adamları nezdinde büyük bir itibar görmüştür. Osmanlı padişahlarının tahta çıkma merasimlerinin Eyüp Sultan huzurunda yapılması, bu itibarın en önemli göstergelerinden olmuştur. Dinî ve sosyal hayatlarıyla ilgili tüm talep ve şükürlerin de bu mekanda yapılması, Türk halkının kendisine ne derecede teveccüh gösterdiğine dair mühim ipuçları sunar.

Genelde mümtaz/mübarek şahsiyetler ve mukaddes mekanlar özelde de Eyüp Sultan Hazretleri ve türbesi, bireysel ve toplumsal birçok işleve sahiptir. Eyüp Sultan, doğum, sünnet, evlenme, ölüm gibi geçiş dönemlerinde; fiziksel ve ruhi hastalıklarda ve önemli kırılma anlarında müracaat edilen, manevi destek alınan merkezlerdendir. Farklı sosyo-kültürel-ekonomik ve eğitim düzeyinden insanların benzeri sıkıntı ve taleplerle başvurdukları bu mekanlar, belli değerler etrafında buluşmanın toplumsal bütünleşmeyi sağlayıcı rolüne de işaret eder. Yine bu mekanlar temsil ettikleri inançlarla, beslendikleri tarihi ve kültürel kodlarla, bireysel ve toplumsal kimliğin inşasında, dinî ve kültürel hafızanın canlı tutulması, korunması ve yeni nesillere aktarılmasında dikkat çekici fonksiyonlar icra ederler.

Eyüp Sultan gibi halk dindarlığının tipik ve sürekli tezahürü olan ziyaret yerleri, hızlı şehirleşme ve sanayileşmeyle birlikte bireyselleşen, yalnızlaşan ve modern dönemin türlü sıkıntılarıyla baş etmeye çalışan insanlar için sığınacakları limanlardan ve sekülerleşen dünyada, dinin hayatiyetini devam ettirdiği alanlardan biri olmaya devam edecektir.

Netice itibarıyla Eyüp Sultan, müslümanın tarihiyle, kimliğiyle ve kültürüyle irtibatlı bir şahsiyet ve mekandır. Buradaki inanç ve uygulamaların, "İslam'ın temel esaslarıyla çelişmeden" ve "sembolü temsil ettiği hakikatin yerine koymadan" devam etmesi, toplumsal bütünleşme, dinî kimlik inşası ve kültürel hafızanın korunması bakımlarından son derece ehemmiyet arz etmektedir.

NOTLAR

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı. 1 Burada özet halinde sunduğumuz her iki kavramın tarihi arka planı, kullanımı ve farklılıklarıyla ilgili geniş bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Celalettin Çelik, "Türk Halk Dindarlığında Değişim ve Süreklilik: Ziyaret Fenomeni Örneği", <i>Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi</i>, 4/1 (2004), ss. 216-221; Mustafa Arslan, "Popüler Dini Yönelimlerin İncelenmesinde Karşılaşılan Güçlükler ve Çözüm Önerileri", <i>Değerler Eğitimi Dergisi</i>, 6/15 (2008), ss. 9-34. 2 İhsan Çapçioğlu, "Ziyaret Fenomeni Bağlamında Hacı Bayram Veli Türbesi ve Tesirleri", <i>Uluslararası Hacı Bayram Veli Sempozyumu Bildiriler Kitabı</i>, ed. Ahmet Cahit Haksever, Ankara 2016, s. 278; A. Köse-A. Ayten, <i>Popüler Dindarlık</i>, İstanbul 2018, s. 26; Naile Gül Narçın Demir, <i>Türbe Ziyaretleri ve Manevi Destek İlişkisi Üzerine Bir Araştırma: Aziz Mahmut Hüdai Türbesi Örneği</i>, İbn Haldun	Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Din Bilimleri Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2021, s. 18; Mustafa Arslan, "Gelenek ile Modernlik Arasında Popüler Dinin Değişen ve Değişmeyen Yüzü", <i>Eskiye Yaz</i>, 10, ss. 21-26, 23-24. 3 Celalettin Çelik, a.g.m., s. 231-235; Muammer Ak, Ziyaret Fenomeni Çerçevesinde Türk Popüler Dindarlığı: Aziz Mahmut Hüdayi Türbesi Örneği, (M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2002, s. 34; Ünver Günay vd., a.g.e, s. 93, 106. 4 Zeki Arslantürk, <i>Din Sosyolojisine Giriş</i>, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 11; Yümnü Sezen, <i>İslamın Sosyolojik Yorumu</i>, İstanbul 2000, s. 145. 5 Ahmet Güç, "Dinlerde Kutsal ve Kutsallık Anlayışı", <i>Dinler Tarihi Araştırmaları-I, Sempozyum Bildirileri</i>, Ankara 1998, s. 349-351. 6 Hüseyin Algül, "Ebû Eyyûb El Ensârî", <i>DİA</i>, X, 123-125.

Mihmandar-ı Resûl Ebû Eyyûb el-Ensârî

Prof. Dr. Ünal Kılıç*

Ailesi

Ebû Eyyûb el-Ensârî, esas ismiyle Halid b. Zeyd'in babası Zeyd b. Küleyb, annesi ise Hind bnt. Sa'd'dır. Her ikisi de aslen Medineli olup Hazrec kabilesindendirler.¹

Ebû Eyyûb'un hem annesi hem de babası Peygamberimizin akrabalarıdır. Zira Hz. Peygamber'in dedelerinden Haşim b. Abdimenaf, ticari seferlerinden birisi esnasında uğradığı Yesrib'te yani Medine'de Hazrec'in Beni Neccar kolundan Selma isimli bir kadınla evlenmiştir. Haşim'in bu evlilikten Peygamberimizin de dedesi olan Abdulmuttalib (Şeybe) isimli oğlu doğmuştur. Dolayısıyla bu kadın, Peygamberimizin babaannesi olup Ebû Eyyûb'un da mensubu bulunduğu Hazrec'in Beni Neccar kolundandır.²

Hz. Peygamber'in Medine'deki akrabalarıyla akrabalık bağıni koparmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Peygamberimiz, annesinin vefatıyla neticelenen Medine gezisi esnasında annesiyle birlikte bu akrabalarının arasında iki ay misafir olarak kalmıştır.³ Dolayısıyla akrabalık bağları Haşim'den sonraki dönemde de devam etmiştir.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.), Yesriblilerin daveti karşısında herhangi bir endişeye kapılmamış,

dayıları olan Hazrecilerin akrabalık hisleriyle kendisine kucak açacaklarını ümit etmiştir. Diğer taraftan Hazreciler de Yesrib'de bir yeğenlerini ağırlama hususunda tereddüde düşmemişler, Akabe'deki görüşmelerde Peygamberimizi can u gönülden şehirlerine davet etmişlerdir.

Medineli Müslümanların ilklerinden yani "es-sâbikûne'l-evvelûn"dan olma şerefine kavuşan Ümmü Eyyûb da kocası gibi Hazreci olduğu için Hz. Peygamber'le akrabadır ve mihmandar-ı Resûlüllah'tır. Ümmü Eyyûb da II. Akabe biatı esnasında, yani kocasıyla aynı dönemde İslam'a girmiştir.⁴

Ebû Eyyûb'un üçü erkek biri kız olmak üzere dört çocuğu vardır. Oğullarının en büyüğünün adı Eyyûb'dür. Ebû Eyyûb (r.a.) işte bu oğlunun ismi ile künyelendirilmiştir.⁵

İsmi ve Lakapları

Ebû Eyyûb Hazretleri'nin ismi Halid b. Zeyd'dir. Bununla birlikte Halid b. Zeyd ismiyle bilinen başka sahabilerin⁶ de olması sebebiyle Halid b. Zeyd isminden önce veya sonra gelmek üzere "Ebû Eyyûb el-Ensârî" şeklindeki künyesi kullanılmıştır.

Araplar arasında değilse bile ülkemizde Ebû Eyyûb el-Ensârî şeklindeki künyede yer alan "Ebû=baba" kelimesi zaman zaman yanlış bir şekilde de olsa "Ebâ" hatta daha yaygın olarak da bu kelimenin tamamen hafzedilmesiyle "Eyyûb el-Ensârî" veya "Ebû Eyyûb Sultan" biçiminde söylenmiştir. Halid b. Zeyd'in en doğru künyesi, Ebû Eyyûb el-Ensârî'dir. Medineli ve Hazrec kabilesinin Neccar oğulları boyundan olduğu için onu Ebû Eyyûb el-Ensârî el-Medenî el-Hazrecî en-Neccârî⁷ şeklinde künyelendirmelere de rastlanılmaktadır.

Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin birtakım lakaplara sahip olduğu da görülmektedir. Bunlar; Bedr'e iştirak ettiği için "el-Bedrî"⁸, Hz. Peygamber'i evinde misafir ettiği için "Mihmandar-ı Nebî"⁹,

yani Resûlullah'ın ev sahibi unvanı da onun için kullanılmıştır.

İbn Asakir, Muaviye'nin yanına Şam'a giden Ebû Eyyûb'a "eş-Şamî" şeklinde bir nisbe izafe etmektedir¹⁰ ki kanaatimize göre onun için "el-İstanbulî", yani İstanbullu demek daha uygun olacaktır. Zira İstanbul, onun için hem hedef hem de karar kılınan nihai mekandır.

Kaynaklardaki bu farklı isimlendirmelere rağmen ülkemizde Ebû Eyyûb el-Ensârî hazretleri için daha ziyade "Eyyûb Sultan" ismi telaffuz edilmektedir.

Doğumu, Çocukluğu ve Gençliği

Ebû Eyyûb'un tam olarak ne zaman doğduğuna dair bilgilerden de mahrumuz. İbn Sa'd'ın sahâbe tabakatına dair yazdığı eserinde verdiği bir bilgiden¹¹ anlaşıldığına göre Ebû Eyyûb, hicretin 16 veya 17. yıllarında 60-65 yaşlarında idi. Vefatı ise hicri 49 veya 50. yıldır. Dolayısıyla onun öldüğünde yaşının doksanın üzerinde olduğu anlaşılmaktadır.

Müslüman Oluşu

Nübüvvetin on birinci yılına (620) rastlayan hac mevsiminde Medineli bir gurupla Akabe mevkisinde karşılaşan Peygamberimiz, onlara da İslam'ı tebliğ etmişti. Yesribli olan bu gurup, altı kişiden oluşuyordu ve hepsi de -Ebû Eyyûb'un da kabilesi olan- Hazrec'dendi. Bu ilk görüşmede müslüman olmayı kabul eden Hazrecliler, ertesi yıl aynı yerde buluşmak üzere Peygamberimiz ile anlaşarak memleketlerine döndüler.

621 ve 622 yılında aynı mevkide iki görüşme daha gerçekleşti. Son görüşmeye 75 kişi katıldı. Bu görüşmede II. Akabe Biatı denilen bir sözleşme yapıldı; Medineliler, Resûlullah'ı şehirlerine davet ettiler (622). Kaynaklarda Ebû Eyyûb'un da II. Akabe Biatı'na katılan Medineli gurup içerisinde yer aldığı ifade edilmektedir.¹²

Tevbe Suresi'nde "İslâm dinine girme hususunda öne geçen ilk muhacirler ve ensâr ile

onlara güzellikle tabi olanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır..." (Tevbe 9/100) buyrularak, muhacir ve ensarın ilklerinin, daha faziletli olduğuna işaret edilmiştir. Ebû Eyyûb da ensarın ilk önce İslam'a girenlerindendir.¹³

Peygamberimizin Misafirlik İçin Ebû Eyyûb'un Evini Seçmesi

II. Akabe Biatı'ndan hemen sonra müslümanlar Medine'ye hicret etmeye başladılar. Hz. Peygamber, sahabileri büyük oranda hicretlerini tamamladıktan sonra yol hazırlıklarını yaparak Mekke'den ayrıldı.

Sekiz gün süren bir yolculuğun ardından Hz. Peygamber, asıl ikamet edeceği ve Mescid'i Nebvi'yi yapacağı yere gitmeden önce Medine'de Evslilerin yaşadığı bölgede birkaç gün mola verdikten sonra Hazreclilerin yaşadığı bölgeye doğru harekete geçmiştir. Bu esnada Medineliler kendisini evlerine davet etmişlerdir. Ancak Hz. Peygamber nazıkçe teklifleri geri çevirmiştir. Devesinin yularından çekerek kendi evlerine doğru götürmeye çalışanlara Hz. Peygamber, nazıkçe, "Deveyi serbest bırakınız, zira o yedilmektedir." diyerek bir anlamda devenin nerede çökeceğinin beklenmesini istemiştir. Belki de Hz. Peygamber, yabancı olduğu Yesrib kentinde akrabalarında kalmayı da arzu etmiş olmalıdır. Zira insanın yabancı olduğu bir beldede öncelikle samimi olduğu, akrabalık bağı bulunanlarda kalmayı istemesi insani bir özelliktir. Hem bu durum öncelikle Evslileri sonra da diğer Medinelileri de gücendirmemiş olurdu. Zira böylesi bir tercihle neden bize değil de onlara misafir oldu sorusunun da önüne geçilmiş olurdu.¹⁴

Hiz. Peygamber'in Ebû Eyyûb'un Evinde Kaldığı Günler

Ebû Eyyûb el-Ensârî, Hz. Peygamber'in devesinin kendi evinin yakınlarına çökmesi üzerine kutlu misafirin binitinin üzerindeki eşyalarını büyük bir sevinçle taşımaya başladı.

Bahçedeki kamelyada gerçekleşen kısa süreli istirahatin ardından Hz. Peygamber asıl ikamet edeceği yere, Ebû Eyyûb'un evinin alt katına geçip yerleşti.¹⁵ Resûlullah, Ebû Eyyûb'un evinde yaklaşık olarak yedi ay misafir olarak kaldı.¹⁶ Bu dönemde Hz. Peygamber'in beraberinde sadece azatlısı Zeyd b. Harise vardı.

Ebû Eyyûb ve hanımı, bu muazzaz konuklarını ağırlamakta çok hassas davrandılar. Nitekim Hz. Peygamber'in kendi evlerini misafir kalarak onurlandıracağını öğrendikleri anın sevinç ve heyecanıla misafirlerini o esnada daha müsait olan evlerinin alt katına buyur eden Ebû Eyyûb ailesi, daha sonraki günlerde bundan pişmanlık duymaya başladılar ve Hz. Peygamber'i üst kata geçirmeye karar verdiler. Ebû Eyyûb, Hz. Peygamber'in yanına giderek ona durumu arz etti; "Yâ Resûlullah! Siz alt katta iken bizim üst katta oturmamız zorumuza gidiyor, keşke siz yukarı kata buyursanız!" dedi. Buna karşılık Peygamber Efendimiz "Ben ve misafirlerim için alt kat daha uygundur." diyerek bu teklifi nazikçe reddetti.¹⁷

Hz. Peygamber'in üst kata geçmek istememesi, Ebû Eyyûb ve karısının ileriki günlerde de zor anlar yaşamalarına yol açtı. Öyle ki karı-koca her ikisi de alt kattaki Allah Resûlü rahatsız olur korkusuyla her hareketlerine dikkat ediyorlardı. Bir defasında Ebû Eyyûb, akşam yattıktan sonra kendisinin vahiy ile Hz. Peygamber arasına girdiğinden ve vahyin nüzulü esnasında Allah Rasûlü'ne rahatsızlık verebileceğinden endişe ederek yatağından kalktı. Ancak bu sefer de hareket edersem aşağıya toz-toprak dökülüp Resûlullah rahatsız olur şeklinde düşünerek öylece yatağında hareketsiz bir şekilde bekledi. Onun, bazı geceler, Hz. Peygamber'in yattığı yerin tam üzerine denk gelmeyecek şekilde üst kattaki odasının köşelerinden birini tercih ettiği de anlatılmaktadır.¹⁸

Yine Ebû Eyyûb şöyle anlatıyor: "Biz üst kattaki dairemizde Resûlullah'ı rahatsız ederiz korkusuyla en basit işlerimizde bile çok dikkatli

hareket ediyorduk. Derken bir gün nasıl oldu anlayamadık, su dolu kabımız devrildi, bir anda ne yapacağımızı şaşırmiştık. Zira dökülen su alt kata sızıp orada oturmakta olan Allah Resûlü'nü rahatsız edebilirdi. Bu korkuyla hemen yatağımızın üzerindeki örtüyü -ki bizim bundan başka bir örtümüz de yoktu- suyun üzerine bastırdık. Yaşadığımız bu korku ve endişeden sonra yukarıdaki hadiseden habersiz olan Resûlullah'a tekrar yukarı çıkması için teklifte bulunduk. Hem de bu sefer onu üst kata çıkmaya ikna etmek için ısrar ettik. İsrarımıza dayanamayan Resûlullah (s.a.v.), nihayet üst kata taşınmaya razı oldu.¹⁹

Peygamberimizin Bu Evde İken Gerçekleştirdiği Önemli İcraatlar

Hicret sonrasında İslam ve müslümanlar için yeni bir devir başlamıştı. Bundan böyle müslümanlar dinî inanç ve ibadetlerini korkarak, gizlenerek yapmayacak, diledikleri şekilde, imanlarının gereklerini yerine getirebileceklerdi. Diğer taraftan müslümanlar, içinde yaşadıkları toplumda, hatırı sayılır bir nüfus ve güce ulaşmışlar, bundan böyle Medine'nin hakim gücü olmuşlardı. Hz. Peygamber ensarın desteğini muhacirlerinki ile birleştirmiş, bunlardan yeni bir toplum vücuda getirmişti.

Hz. Muhammed'in Ebû Eyyûb'un evinde kaldığı dönemde planlayıp gerçekleştirdiği önemli faaliyetlerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: Medinelilerin etrafında toplanacağı mescidin inşası²⁰, mescidin bitişiğine Hz. Peygamber'in eş ve çocukları için odacıkların (hucurât) yapılması, Medine Vesika'sının yazılıp yürürlüğe konulması, "muâhât" yani Medine'de yaşayan ensar ile muhacirlerden bazılarını kardeş ilan etmesi vb. Kardeşleştirme esnasında Ebû Eyyûb, muhacirunun önemli simalarından olan bazı yönleriyle birbirlerine benzeyen Mus'ab b. Umeyr hazretleri ile kardeş kılınmıştır.²¹

Peygamberimizin Misafirliğinin Sona Ermesi

Mescid'in bitişiğine Hz. Peygamber ve aile fertlerinin kalabileceği daireler yapıldı. İnşaatın tamamlanmasından sonra Resûlullah'ın aile fertleri Mekke'den getirilmiş, Hz. Peygamber de yedi aydır misafir olarak kaldığı Ebû Eyyûb'un evinden bu yeni eve taşınmıştır. Böylece Ebû Eyyûb'un Hz. Peygamber'e ev sahipliği sona ermiştir.

Hz. Peygamber, evine taşındıktan sonra da eski ev sahiplerine ziyaret maksadıyla gitmiş, hatta giderken yanında misafir bile götürüp bu evde konuk edilmelerini Ebû Eyyûb'dan rica etmiştir. Nitekim Rasûlullah, Necran'dan gelen Hristiyan heyetindeki bazı kimseleri onun evinde konuk ettirmiştir.²²

Hulefa-i Raşidin Döneminde Ebû Eyyûb

Ebû Eyyûb, Ebû Bekir devrindeki savaşlarla, Hz. Ömer devrinde yapılan Suriye, Filistin ve Mısır seferlerine katıldı. Kıbrıs seferine de iştirak etti. (28/648-49) Onun bu seferlerde bulunuşu ve savaşlarda ortaya koyduğu etkinliklerle ilgili olarak ayrıntılı bilgilerden mahrumuz, ancak îlâ-yı kelimetullah için, İslam davasının yüceltilmesi için seve seve yer aldığı savaş meydanlarında elinden geldiğince mücadele ettiğini söyleyebiliriz.

Ebû Eyyûb Kur'an'ı ezberlemiş olması ve okuma-yazma bilmesi sebebiyle Hz. Ebû Bekir döneminde gerçekleştirilen Kur'an'ın cem edilmesine yani Kur'an ayetlerinin bir araya getirilmesine de hizmet etmiştir.²³

Hz. Ömer, kendi döneminde artan devlet gelirlerinin düzenli bir şekilde dağıtımını yapmak üzere kurduğu divan teşkilatından Ebû Eyyûb'a 4000 dirhem maaş (atiyye) bağlamıştır.²⁴ İslam'a girmedeki öncelik ve Hz. Peygamber'e yakınlığın kriter olarak kabul edildiği divan teşkilatının maaş miktarı sıralamasında Ebû Eyyûb'a II. Akabe Biatı ve Bedir'e iştirak edenlere verilen miktarda maaş tahsis edilmiştir.

Bilindiği gibi Hz. Ömer dönemi, fetihlerin yoğun bir şekilde gerçekleştiği bir dönemdir. Fetihlerin en yoğun olarak gerçekleştirildiği cephelerden birisi de Suriye idi. Bu bölge Hz. Ebu Bekir döneminde fethedilmişti, ancak burada yaşayan yeni mühtedilerin İslamiyet'i öğrenmeleri hemen mümkün olmamıştı. Nitekim bölgede Şam valiliği görevini yürüten Yezid b. Ebi Süfyan, Hz. Ömer'e bir mektup yazarak İslam'a yeni giren insanlara dinî anlatıp Kur'an-ı Kerim'i öğretecek kimselere ihtiyaç duyduklarını, bu yönleriyle yeterli kimselerin acilen bölgelerine gönderilmelerini istemişti. Hz. Ömer'in Yezid'in talep ettiği görevi ifa edebilecek yeterlilikte görüp bu işi kendilerine havale etmek istediği kimseler arasında Ebû Eyyûb'un da olduğu görülmektedir.²⁵ Ancak yaşlı olması böylesi bir görevi rahat bir şekilde yerine getirmesini zorlaştırabilir endişesiyle, onun söz konusu bölgeye gönderilmediği anlaşılmaktadır.

Hz. Osman'ın halifeliğinin son dönemlerinde ortaya çıkan huzursuzluklar, çeşitli sebeplerle isyana dönüşmüş ve halifenin şehit edilmesiyle neticelenmiştir (35/656). Büyük Fitne (el-fitnetü'l-kübrâ) olarak da nitelendirilen bu olaylar yaşanırken, Ebû Eyyûb (r.a.) hiçbir suretle Hz. Osman aleyhine hareket eden guruplar arasında yer almayarak fitneden uzak durmuştur. Onun bu tavrı, toplumda sevilip sayılmasına yol açmış bundan dolayı da Hz. Osman'ın muhasara altında tutulması sebebiyle Medine Mescidi'nde halka namaz kıldırmadığı günlerde Hz. Ali'nin de tavsiyesi üzerine bir müddet namazları kıldırılmıştır.²⁶

Hz. Ali dönemine gelindiğinde Ebû Eyyûb'un idare ile daha yakın ilişkiler içerisinde olduğunu görüyoruz. Hz. Ali'nin Hariciler ve Muaviye ile yaptığı savaşlarda onunla birlikte hareket etmiştir.²⁷ Hz. Ali, Nehrevan'daki savaş öncesinde eman sancağını Ebû Eyyûb'a vermiş, o da sancağı kaldırarak "Kim bu sancağın altına gelirse emniyette olacaktır. Kim Kufe veya Medain'e gider ve bu topluluktan (Haricilerden)

ayrılırsa emniyettedir...” şeklinde bir ilanda bulunmuştur. Bu ilan üzerine Haricilerden bir gurup, Kufe ve Medain’e dönmüş; Nehrevran’daki Haricilerden uzaklaşmışlardır.²⁸

Ebû Eyyûb, bir süre Medine’nin idaresinde -Hz. Ali’ye vekaleten- bulunduktan sonra Hz. Ali’nin peşinden o da Irak’a gitmiş²⁹ ve mücadelesi boyunca Hz. Ali’nin yanında yer almıştır.

Muaviye Döneminde Ebû Eyyûb

Hz. Ali’ye hilafeti boyunca yardımcı olan Ebû Eyyûb, onun vefatından sonra da oğlu Hz. Hasan’ı da desteklemiştir.

Ebû Eyyûb, halifeliğin Muaviye b. Ebi Süfyan’a geçmesinden sonra ise daha ziyade bu dönemde gerçekleştirilen fetihlere iştirak etmekle ilgilenmiştir. Bir başka ifadeyle Hz. Halid b. Zeyd’in Muaviye ile irtibatı, onun döneminde gerçekleştirilen fetihlere katılmaktan ibaret kalmıştır.

İstanbul’un fethi, müslümanların çok önem verdiği bir olaydı. Çünkü İstanbul’un fethi ve bu fetih esnasında görev alacaklarla ilgili Hz. Peygamber’in övgü dolu sözleri mevcuttu.³⁰ Bunun bilincinde olan müslümanlar, Muaviye döneminde İstanbul’a karşı düzenlenen sefere can u gönülden katıldılar. Böylesi bir seferde komutan veya nefer olmak onlar açısından önemli değildi. Önemli olan sefere gidecek orduda yer almaktı. Bu sebeple de söz konusu sefere gidecek orduya dönemin önde gelen sahabileri ve onların çocukları da katıldılar.³¹

Müslüman oluşundan itibaren düzenli olarak cihada iştirak eden Ebû Eyyûb, ilerlemiş yaşına rağmen İstanbul seferine de katıldı. Ebû Eyyûb, İstanbul muhasarasına katıldığı esnada 90 yaşın üzerindeydi.³²

Ordunun başına Süfyan b. Avf’ı geçiren Muaviye, oğlu Yezid’den de onlara küçük bir takviye birliğiyle katılmasını istedi. Muaviye tarafından tayin edilen komutanların idaresindeki ordu, sefere çıktı.³³

Ebû Eyyûb, İstanbul seferine Yezid liderliğindeki takviye kuvvetler (revadif) arasında katılmıştır. Bu noktada Ebû Eyyûb’un muhasaraya Yezid’in komuta ettiği birlikler içerisinde katılmış olmasını yadırgamamak gerekiyor. Toplumda yaşayış biçimi ve ahlaki karakteriyle eleştirilen bir kişinin emri altında savaşa katıldığı için Ebû Eyyûb hata mı etmiştir? Elbetteki hayır. Zira bu ordunun genel komutanı Yezid değildir ve Ebû Eyyûb dışında başka sahabiler de sefere iştirak etmekte bir sakınca görmemişlerdir. Kaldı ki Ebû Eyyûb, Muaviye döneminde ve onun emriyle oluşturulan sancağın altında savaşa katılmıştır, Yezid’in bayrağı altında değil. Üstelik Yezid’in tüm müslümanların nefretine yol açan kötü icraatları henüz gerçekleşmemişti. Aslında Ebû Eyyûb için önemli olan İstanbul muhasarası gibi kutsal bir görevde yer almaktır, bu noktada komutanın kim olduğunun hiç de önemi yoktur. Onun cihadla ilgili düşüncesi şu sözlerinden anlaşılmaktadır: “Bizler Allah için cihada çıkıyoruz, başımıza kim tayin edilirse edilsin ister genç ister yaşlı bunun hiç önemi yoktur.”³⁴

Sefere çıkanların -erinden komutanına kadar- Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin iyi bir muharip olmasından ziyade, ondan manen istifade etmek (teberrüken) için onunla sefere çıktığı söylenilmelidir.³⁵ Çünkü bu dönemde Ebû Eyyûb, muhtemelen 90-95 yaşlarında idi ve ilerlemiş yaşına bir de böylesine uzak bir seferin meşakkati de eklenince hastalanmıştı, dolayısıyla hali bu şekilde olan bir kişinin savaş meydanında ne derece kılıç sallayabileceği bellidir.

Vasiyeti ve Vefatı

Ebû Eyyûb el-Ensârî, İstanbul yolunda hastalandı. Muhasaranın başladığı günlerde hastalığı daha da arttı. Halifenin oğlu Yezid, onu ziyaret ederek kendisinden bir isteğinin olup olmadığını sordu. Ebû Eyyûb el-Ensârî, ölmek üzere iken Yezid’e şöyle söyledi: “Dünyalık namına hiçbir isteğim yoktur. Ancak senden isteğim, beni düşman arazisinde ilerleyebildiğin

yere kadar götürmendir. Düşman arazisinde daha ilerisine gidemeyeceğin yer neresi ise, beni işte oraya defnet! Çünkü ben, Peygamberimizin şöyle buyurduğunu işittim: *‘Kostantiniyye surları önünde salih bir zat defnolunacaktır.’* İşte ben, Peygamberimizin işaret buyurduğu kimse olmak isterim.”³⁶ Böylece cenazesi, vasiyetine uyularak İstanbul surlarının hemen dibine defnolundu.³⁷

Hız. Peygamber’e karşı içlerindeki hasret ve özlemi yanı başlarına kadar gelen ve şehirlerini şereflendirme lütfunda bulunan büyük sahabe ile gidermeye çalışan, Peygamber’e olan hasbi sevgi ve muhabbetlerini onun en yakın arkadaşlarından birisinin kabri başında göstermeye çalışan müslüman halkımız, bu aziz misafirlerine hizmeti bir onur ve gurur vesilesi olarak görmüşlerdir.

*Yetişmez mi bu şehrin halkına bu n’imet-i Bârî
Civârında Rasûlün ashâb-ı medet-kârı
Husûsâ ehl-i tevhîdin ne şanlı bir sipeh-dârı
Mücâhid fî sebîlillâh Ebû Eyyûb el-Ensârî*

NOTLAR

- * Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Öğretim Üyesi
- 1 Muhammed İbn Sa’d, *et-Tabakatü’l-Kübra*, Beyrut trz., III, 484; Ahmed b. Ali İbn Hacer *el-İsâbe fî Temyizi’s-Sahâbe*, thk., Ali Muhammed el-Bicavi, Beyrut 1412/1992, II, 234.
- 2 Abdülmelik İbn Hışam, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, (thk., M. Muhyiddin Abdulhamid), Beyrut 1401/1980, I, 119; İbn Sa’d, I, 64.
- 3 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), İstanbul 1991, I, 42.
- 4 İbn Sa’d, VIII, 263.
- 5 Ebû’l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer, *Tehzibü’t-Tehzib*, (thk. Mustafa
- Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1415/1994, I, 117.
- 6 İbn Hacer’in bildirdiğine göre bu isimle anılan 4 sahabe vardır. *İsâbe*, II, 235-236.
- 7 Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebi, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, (thk. Şuayb Arnavut ark.), Beyrut 1414/1994, II, 402.
- 8 Zehebi, II, 402.
- 9 Hüseyin Algül, “*Ebû Eyyûb el-Ensârî*”, *DİA*, X, 124. Mihmandar kelimesi Arapça’da “mudifü’r-Rasûl” şeklinde kullanılmıştır. Bkz. Halil b. Aybek es-Safedî, *el-Vâfi bi’l-Vefeyât*, Beyrut 1981, XIII, 251.
- 10 Ali b. el-Hasen İbn Asakir, *Tarihu Medinet-i Dimaşk*, (thk. el-Umeri), Beyrut 1415/1995, XI, 42.

- 11 İbn Sa’d, II, 356-357.
- 12 İbn Sa’d, III, 484; Hakim en-Nisaburi, *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn*, (thk. M. Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1411/1990, III, 457.
- 13 İyade Eyyûb el- Kubeysi, *Sahâbetü Rasulillahi fi’l-Kitab ve’s-Sünne*, Dimaşk 1986, s.166 vd.
- 14 Muhammed Ebû Şehbe, *es-Siretü’n-Nebeviyye fi Da’vi’l-Kur’ân ve’s-Sünne*, Dimaşk 1412/1992, II, 23.
- 15 Nureddin Ali b. Ahmed es-Semhudi, *Vefâü’l-Vefa bi Ahbâri Dârî’l-Mustafa*, (thk. M. Muhyiddin Abdulhamid), Beyrut trz., I, 260-261; Muhammed b. Yusuf eş-Şamî, *Sübülü’l-Hüdâ ve’r-Reşâd fi Sireti Hayri’l-İbâd*, (thk. Abdülhak Hilmi), Kahire 1395, II, 389-390.
- 16 Yahya b. Cabir el-Belazurî, *Ensabu’l-Eşraf*, (thk. Süheyl Zekkar-Riyad Zirikli), Beyrut 1417/1996, I, 314-315; Semhudi, I, 266.
- 17 İbn Hışam, II, 116; Semhudi, I, 264.
- 18 İbn Hışam, II, 115.
- 19 İbn Hışam, II, 116; İbn Hacer, *İsâbe*, II, 234.
- 20 İbn Hışam, II, 112-114; Süheylî, IV, 234.
- 21 İbn Hışam, II, 124-125; İbn Sa’d, III, 484.
- 22 İbn Sa’d, I, 358.
- 23 Algül, “*Ebû Eyyûb*”, *DİA*, X, 126.
- 24 Zehebi, II, 404; İbn Asakir, XV, 54.
- 25 İbn Sa’d, II, 356-357.
- 26 Ebû’l-Fida İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, (thk. Ahmed Ebû Müslim-Ali Necib Adva), Beyrut trz., VII, 185. Ayrıca bkz. Hacı Cemal Ögüt, *Eyyûb Sultan*, İstanbul 1988, s. 111.
- 27 İbn Sa’d, III, 484; İbn Hacer, *İsâbe*, II, 235.
- 28 Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Târihu’t-Taberi*, (thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrahim), Kahire trz., IV, 62-63.
- 29 İbn Hacer, *İsabe*, II, 234.
- 30 Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, İstanbul 1413/1992, IV, 335.
- 31 Taberi, IV, 172. Ögüt’e göre bu sefere 33 sahabe katılmıştır. s.163.
- 32 Ünal Kılıç, *Ebû Eyyûb el-Ensârî*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, s.12-13.
- 33 Ebu Yakub el-Ya’kubi, *Târihu’l-Ya’kubî*, (thk. Abdu’l-Emir Mühenna), Beyrut 1413/1993, II, 138; İbn Haldun, *Kitabü’l-İber ve Divanü’l-Mübtede-i ve’l-Haber*, Beyrut 1413/1992, III, 12.
- 34 İbn Hacer, *İsabe*, II, 235; Hakim, III, 458.
- 35 Mahmud el-Kazvini, *Âsâru’l-Bilâd ve Ahbâru’l-İbâd*, Beyrut trz., s. 606.
- 36 *el-Ikdü’l-Ferid*, (thk. Muhammed Said Uryan), Kahire 1359/1940, IV, 337; Kazvini, s. 606.
- 37 İbn Abdirrabbih, IV, 337; Hüseyin Muhammed b. Hasan ed-Diyarbakri, *Târihu’l-Hamis fi Ahvâli Enfesi Nefis*, Daru’s-Sadr trz., II, 294.

Kosmodion'dan Eyüpsultan'a: Bir Semtin Doğuşu

Prof. Dr. Nuray Özasan*

İstanbul doğal güzellikleri, tarih boyunca önemini korumuş olan jeopolitik konumu, ikliminin uygunluğu gibi birçok nedenle farklı kültürlerin sahip olmak istediği bir yerleşim yeri olmuştur.¹ Asya ve Avrupa arasındaki bu görkemli bağlantı noktasını ele geçirmek için doğudan ve batıdan birçok kavim akınlar düzenlemişler, kuşatmalar gerçekleştirmişlerdir. 1852 yılında şehri ziyaret eden Fransız gezgin Theophile Gautier gökyüzü ve deniz arasında bundan daha güzel bir toprak parçası yükselemeyeceğini söylerken hayranlığını ifade etmektedir.² Son zamanlarda altyapı çalışmaları sırasında yapılan kazılarla kentin tarihinin yeniden ele alınması gereği ortaya çıkmakla beraber genel kabule göre kent, M.Ö. 7. yüzyılda Megaralı komutan Byzas tarafından Sarayburnu'nda kurularak Byzantion adını almıştır. Daha sonra Roma İmparatorluğu tarafından fethedilen şehir M.S. 330 yılında İmparator Konstantin tarafından imparatorluğun yeni başkenti olarak ilan edilmiş ve ondan sonra şehir Cumhuriyet dönemine kadar Konstantinopol, Konstantiniyye adlarıyla anılmıştır. Üç imparatorluğa başkentlik yapan bu şehrin kaderi Fatih Sultan Mehmed'in fethi ile değişmiş ve tarihinde yeni bir dönem

başlamıştır. Bu fethin anlamı ve mührü de Hz. Muhammed'in sahabesi Ebû Eyyûb el-Ensari'nin türbesi yapılarak şehre ve tarihe nakşedilmiştir. (Görsel 1)

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u 29 Mayıs 1453 yılında fethinin ardından kara surları dışında kurulan Eyüpsultan semti Haliç kıyısında bir Osmanlı kasabası olarak gelişmiş, camileri, evleri, bostanları, türbeleri ve mezarlıklarıyla özgün bir kentsel kimlik kazanmıştır. Ancak bu semtin burada gelişmesi tesadüf değildir. İstanbul tarih boyunca farklı kavimler tarafından ele geçirilmek istenen ve bu nedenle çok sıklıkla kuşatma altında kalan zengin ve gösterişli bir kenttir. Şehrin denizler, su yolları, tepeler ile biçimlenen topoğrafyasını güzelleştiren zengin florası, ılıman iklimi ve öncelikle de Avrupa ve Asya kıtaları arasında arasında bir köprü olması onu tarihsel olarak önemli bir kent yapmıştır.

İstanbul'a 7. yüzyılda Arap orduları tarafından yapılan bir akına katıldığı söylenen Peygamber'in bayraktarı Ebû Eyyûb Halid b. Zayd b. Kulayb el-Naccari el-Ensari (ölümü 668) rivayete göre İstanbul'un fethine katılmıştı. Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicret ettiği zaman ilk konuk olduğu evin sahibi olduğu rivayet edilen Ebû Eyyûb'un Ensar arasında seçkin bir yeri vardı.³ Onun İstanbul surları önlerinde şehit olduğuna inanan Fatih Sultan Mehmed'in hocası Akşemseddin, kuşatma sırasında Haliç kenarında surlardan uzak bir yere seccadesini sermiş ve istihareye yatmıştı. Gösterdiği yer kazıldığında dört köşe bir mermer levha bulunmuş ve üzerindeki kitabeden Ebû Eyyûb'un mezarı olduğu anlaşılmıştı.⁴ Bu keşif, fethin gerçekleşmesi için gerekli motivasyonu askerler üzerinde sağlamış ve İstanbul alınmıştı. Fethin ardından Fatih Sultan Mehmet burada bir türbe, cami, hamam yaptırmış ve böylece semtin ilk nüvesini oluşturmuştu.

Ancak tarihsel kaynaklarda Kosmodion adıyla bilinen, surların hemen dışındaki bu bölgede Osmanlı öncesi döneme ait yapılar olup olmadığının da araştırılması gerekmektedir. Bu bölge ile ilgili en erken bilgiye göre Theodosius II'nin arkadaşı Paulinas, Azizler Kosmas ve Damian adına bir manastır yaptırmıştır. Bu azizlerin Eyüp semti ile ilgisini açıklamadan önce Hristiyanlıkta azizlerin önemini açıklamakta fayda vardır. İsa Peygamber'in şifa mucizeleri dört İncil'de de anlatılır.⁵ Bu anlatılara göre İsa'nın hayatı boyunca felç, körlük, ödem, skolyoz, cüzzam gibi uzun süreli hastalıkları ya da daha kısa süren rahatsızlıkları veya ruh ve sinir ile ilgili hastalıkları iyileştirdiği hatta ölmek üzere olanları da mucizevi bir biçimde dirilttiği vakalar olduğu anlatılır. Bu mucizeler yüzyıllar boyunca kiliselerde ve diğer yerlerde mozaiklerde, ikonalarda temsil edilmiştir. Örneğin İstanbul Fatih'te yer alan Kariye Camii'nde dış nartekste yer alan bir mozaikte Hz. İsa'nın bir felçli hastayı iyileştirmesi tasvir edilmiştir.⁶ İsa Peygamber, yeryüzündeki mucizevi şifalarının Tanrı'nın gücüyle gerçekleştiğine inanır, buna bağlı olarak da Hristiyanlığı yaymak ve şifa vermek için görevlendirdiği havarilerin ve azizlerin de sahip olduğuna inanılan bu güçlerinin Tanrı'nın bir lütfu olduğu kabul edilirdi.⁷

Dolayısıyla Hristiyan inancının ve buna bağlı gelişen kültürün en önemli temsilcilerinden olan azizler, mucizevi şifacılar olarak dinlerine hizmet etmişler, inançları gereği Tanrı'ya daha yakın olmak için dünyevi nimetleri ve hazları reddetmişler, çeşitli zorluklara katlanmışlar, canlarını feda etmekten çekinmemişlerdi.⁸ Mucizevi iyileştirmeler gerçekleştiren azizler, hastaları ücret almadan tedavi ettikleri için *Anargyroi* (meteliksiz) olarak adlandırılmışlardır.⁹ *Anargyroi* arasında en önemlileri olan Arap kökenli Azizler Kosmas ve Damian'ın, Suriye'de 3. yüzyılın sonunda, Halep'e 70 kilometre uzaklıktaki Kiros (Cyrrhus)'da yaşamış ve şehit

(Görsel 1)
Ebû Eyyûb
el-Ensârî
Türbesi
(Fotoğraf:
Nuray Özarslan
arşivi, 2019)

edilmiş olduğu düşünülmektedir.¹⁰ Erken 5. yüzyıldan itibaren azizlerin ünlerinin başka coğrafyalara da yayıldığı, Kapadokya'da, Ürdün Jerash'ta, Selanik'te, İstanbul'da, İtalya'da adına kült alanlarının, manastırların yapıldığı anlaşılmaktadır.¹¹ Bu aziz kardeşler Roma Valisi tarafından sorgulandıktan sonra putlara tapmayı reddetmişler ancak çeşitli zulümlere maruz kalmışlar ve ilk mucizelerinde kendilerini kurtarmışlardır.¹² Bir rivayete göre el ve ayakları bağlı bir şekilde denize atılan azizler suya dokunduklarında zincirleri kopar ve karaya çıkarlar veya başka bir rivayete göre de onları öldürtmek için getirilen okçuların okları dönüp kendilerini vurur. Tedavi ettikleri devenin konuştuğu veya yılan yutan çiftçinin iyileştirilmesi gibi birçok mucizenin ithaf edildiği azizlerin öldükten sonra bile rüyaya girerek şifa dağıtmaya devam ettiği rivayet edilmektedir.¹³ (Görsel 3)

Şehit edildikleri Kiros'ta gömüldüğü düşünülen azizlerin kutsal emanetlerinin varlığı bu kasabanın Hagiopolis olarak bilinen önemli bir hac yeri olmasına öncülük etmiş ve küçük bir kilise ve bir bazilika olmak üzere çeşitli dini yapılar inşa edilmiştir.¹⁴ Burası Arap fethinden sonra yapılmış olan Nebi Huri türbesi ile

(Görsel 2)
Eyüp Semti
- Bizans
Döneminde
Kosmodion
olarak
adlandırılan
alan.

(Fotoğraf:
Nuray Özaslan
arşivi, 2019)

bölgenin müslüman toplum içinde hac yeri olmayı sürdürmektedir. Antakya ve Zeugma arasında yer alan Kiros, Helenistik, Roma ve Bizans dönemlerinin Kuzey Suriye'deki önemli sit alanlarından birisidir.¹⁵

Bu orijinal kült yerinden başka Azizler Kosmas ve Damian'ın öğrencileri tarafından diğer bölgelerde de kült yerleri 4. yüzyıldan itibaren kurulmaya başlandı. Bunların içinde en önemlilerinden birinin 5. yüzyılın başında Suriyeli Paulina tarafından İstanbul'da kurulduğu ifade edilmektedir.¹⁶ Öte yandan Bizans İmparatoru Justinianus (565-578) ümitsiz bir hastalığa yakalandığında rüyasında Azizler Kosmas ve Damian'ı görmüş ve mucizevi bir şifa bulmuş olduğundan onların adına bir kilise yaptırmıştır.¹⁷ İstanbul'daki en büyük şifa merkezlerinden biri olan bu alanın şehir surlarının hemen dışında yer aldığı tarihçi Prokopius'un 550'lerde yazdığı metinlerden anlaşılmaktadır. Bizans döneminde şifacı azizlerin adına yapılmış manastıra ithafen *Kosmodion* olarak tanımlanan bölge günümüzün Eyüpsultanı'dır. (Görsel 4).

Bizans döneminde şehir halkının hastalandıklarında ya da felç, körlük gibi dertleri olduğunda şifa bulmak için veya hacıların dua ve konaklama için gittikleri bu manastırın körfezin (Haliç) uzak ucunda, keskin bir

yamaçta, dik bir şekilde yükselen bir yerde olduğunu ifade eden Prokopius, hasta kadın ve erkeklerin çaresizlik içinde teknelere binerek kendileri için tek umuda doğru bu manastıra geldiklerini yazar.¹⁸ Bu manastırın varlığı ve yeri ile ilgili en erken kayıtlardan biri de kentin 7. yüzyılda ki Avar kuşatması sırasında. Tarihçi Paschale kuşatma sırasında Avarların Kara Surları'na kadar olan bütün bölgeleri talan ettiklerini ve surların dışında bulunan Aziz Nikolas ve Azizler Kosmas ve Damian Kilisesini de yağmaladıklarını yazmaktadır.¹⁹ Tarihi boyunca çeşitli milletlerin hedefi olan İstanbul'un kent savunması her zaman önemli olmuş, bu nedenle de kent surları dışında kalan kırsal alanlar savunmasız kalarak yıkım ve talana maruz kalmıştır. İstanbul'un tarihindeki en yıkıcı saldırılardan biri Dördüncü Haçlı Seferleri sırasında gerçekleşmiş, 1204 yılından itibaren kent elli yıl kadar süre ile Latin İşgali altında yağmalanmıştır. Bu işgal sırasında Haçlıların, Birinci Haçlı Seferleri sırasında sur dışında Komutan Bohemond tarafından kullanılan ve daha sonra Bohemond Şatosu olarak anılan bir yapıda kamp kurduklarından söz edilmektedir.²⁰ Bu kampın yerinin kuzeydoğuda Haliç ile güneyde de surlara dayanan düz bir alanla çevrili bir tepede olduğu betimlenmektedir. Haçlıların liderlerinden olan Odon de Denil, bu tepenin üzerinden kente ve limana hakim denize, yeşilliklere bakan muhteşem bir görünümü olduğunu bildirir. 14. yüzyılda ise Ortodoks Rus hacılar, şehrin dışına, denize yakın bir alanda, Azizler Kosmas ve Damian onuruna yapılmış manastırı ziyaret ettiklerini, altın kaplı büstlerini öptüklerini bildirirler. 1470'lerde kente gelen ve Eyüp'ü ziyaret ettiği anlaşılan İtalyan gezgin Giovan Maria Angiolello ise limanın başında, kara yanında, kubbeli, küçük, kadim bir kilisenin var olduğunu, burada Türklerin Ebû Eyyûb'un vücudunu muhafaza ettiklerini, Sultan'ın da bu kutsal yere güzel bir tapınak yaptırıp kiliseyi de onun içine aldığını ifade eder.²¹ Ancak 14. yüzyılda şehri ziyaret eden ünlü Arap seyyah İbn Battuta'nın böyle bir mezar alanından söz

(Görsel 3)
Ayvansaray,
Atik Mustafa
Paşa Camisi
güney
kanadında yer
alan fresko
detaylarında
Azizler
Kosmas ve
Damian.
Kaynak:
<https://www.thebyzantinelegacy.com/atik>,
erişim:
11.12.2023

etmemesi şaşırtıcıdır. Öte yandan Ebu Eyyûb'un İstanbul surları dibinde gömüldüğünü ilk yazan İbn Kutayba bazı rivayetlere göre Arap ordularının kumandanı Yezid'in Ebû Eyyûb'un gömülü olduğu yeri gizlemek istediğini fakat bunu farkedenden Bizanslıların mezarı açmak istemeleri üzerine Yezid'in çok sert tepki gösterdiğini bunun üzerine Bizanslıların Ebû Eyyûb'un mezarına saygı gösterdiklerini ve onu kutsal bir yer yaptıklarını söyler.²²

Ebû Eyyûb el-Ensarî'nin naaşının Arap akınlarından sonra Bizanslılar tarafından da saygı duyulan bir mezar yerinde korunduğuna dair bazı rivayetler olsa da İstanbul'un fethi ile başlayan ve günümüze kadar süren kutsallığı tartışmasızdır. Fetih ile elde edilen toprakların artık Türk-Müslüman bir toplumun egemenliğinde olduğunu meşrulaştıran bu türbe bir yandan Osmanlı sultanlarının kılıç kuşanma törenlerinin yapıldığı önemli bir politik merkez olurken bir yandan da İmparatorluğun devlet adamlarının hayırseverliklerini sergiledikleri ve gömülmeyi arzu ettikleri büyük bir nekropol alanıdır. Ayrıca, 18. yüzyılda Topkapı Sarayı Hırka-i Saadet Dairesi'ne taşınana kadar Sancak-ı Şerif türbede muhafaza edilirken²³,

Kâbe ve Ravza-i Mutahhara örtüleri ve Hz. Muhammed'in ayak izi de türbede sergilenmekteydi.²⁴

Tüm kutsal mekanlarda olduğu gibi bu kutsiyeti meşru kılan önemli objelerin sergilenmesiyle Eyüp Türbesi, Osmanlı müslüman tebaası için Mekke, Medine ve Kudüs'ten sonraki en kutsal ziyaret yerlerinden biri olmuştur. Ebû Eyyûb el-Ensarî'nin türbesinin olduğu yerin öncesinde kutsal bir kült alanı olduğuna dair kesin bir bilgiye şu ana kadar yapılan araştırmalar ile henüz ulaşılamamıştır. Türbenin içinde duvar kenarında bulunan kuyunun bir ayazma olabileceğine dair iddialar olmakla birlikte bu kuyunun Haliç'in hemen kıyısında yapılmış bu türbeyi olası su baskınlarından ve nemden korumak için yapılmış olması da mümkündür. Sultan I. Ahmed tarafından türbenin 1607-1608'de tamir ettirildiği üzerindeki kitabeden anlaşılmaktadır.²⁵ Kuyu bileziğinden 2 metre kadar aşağıda başka bir kuyu daha bulunmakta ve buraya "sebil" in içinden basamaklarla inilen üstü tonozla örtülü, zemini mermer döşeli, 1.25 metre yüksekliğinde bir dehlizden ulaşılabilir. Aşağıdaki bu kuyuda Haliç'in suyu izlenebilmektedir. Bu dehlizin

(Görsel 4) Roma'da bulunan Azizler Kosmas ve Damian Kilisesinin apsisinde yer alan mozaikte Papa Felix IV, inşa ettirdiği kiliseyi Hz. İsa'ya ve Azizlere sunuyor.

Kaynak: <https://www.newliturgicalmovement.org/2022/09/the-legend-of-ss-cosmas-and-damian.html>, erişim: 11.12.2023.

varlığı ayazma iddiaları için öne sürülmekle beraber bu iddiaları haklı çıkaran tarihi bir belge ya da anlatıya henüz ulaşılammıştır. Bu nedenle alanda yapılacak arkeolojik tespit çalışmasının gerekli olduğu ifade edilmelidir. Azizler Kosmos ve Damian'a adanan manastırın ise birçok kaynakta düzlükte değil tepede olduğu belirtildiğinden türbenin yer aldığı konumda olması beklenmemelidir. Öte yandan Akşemseddin'in rüyası ile bugünkü yerinde bulunduğu rivayet edilen mezar yeri fetih için önemli bir gerekçe yaratmış ve sur dışındaki bu bölgenin Osmanlı toplumu içinde anlamlı ve önemli bir ziyaret odağı olmasını sağlamıştır. Günümüzde de bu türbenin varlığı ile Eyüp, önemli bir ziyaret merkezi olmayı sürdürmektedir.

NOTLAR

- * Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı Mimarlık Bölümü.
- 1 Bu metin hazırlanırken şu çalışmalarımızdan istifade ettik: (https://wrap.warwick.ac.uk/38150/1/WRAP_ THESIS_Harrold_2007.pdf; erişim:12.11.2023); Özaslan, Nuray, *Historic Urban Fabric: Source of Inspiration for Contemporary City Form*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, The University of York, İngiltere

- 1995; Özaslan, Nuray, "Konstantinopol'da Bir Osmanlı Kentinin Kuruluşu: Eyüp", *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı: Uluslararası Bir Miras*, (Editörler: Nur Akın, Afife Batur, Selçuk Batur), YEM Yayın, İstanbul 2000.
- 2 Theophile Gautier, *İstanbul*, (çev. N. Berk), İstanbul Kitaplığı, İstanbul 1971, s. 97.
- 3 Halil İnalçık, *İstanbul Tarihi Araştırmaları-Fetihten sonra İstanbul'un Yeniden İnşası: Bilad-ı Selase, Galata, Eyüp, Üsküdar*, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 2017.
- 4 İnalçık, Eyüp: *Dün/Bugün*, Sempozyum, 11-12 Aralık 1993, (editör: Tülay Artan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.
- 5 P. Nancy Sevcenko, "İsa ve Azizlerin Şifa Mucizeleri", *Hayat Kısa Sanat Uzun - Bizans'ta Şifa Mucizeleri*, (Editör: Brigitte Pitarakis), Pera Müzesi Yayını, İstanbul 2015, s. 27.
- 6 Sevcenko, a.g.m., s. 27.
- 7 Sevcenko, a.g.m., s. 27.
- 8 Gülgün Köroğlu, "Bizans'ta Hekim Azizler, Eyüp'teki Kosmas ve Damyanos Kilisesi", *Eyüp Sultan Sempozyumu VII*, Eyüp Sultan Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2003, s. 174.
- 9 Köroğlu, a.g.m., s. 174.
- 10 Nuray Özaslan, *From the Shrine of Cosmodion to the Shrine of Eyüp Ensari*, GRBS (Greek, Roman, and Byzantine Studies 40, 1999, s. 379-399.
- 11 Jillian Harrold, *Saintly Doctors: The Early Iconography of SS. Cosmas and Damian in Italy*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, The University of Warwick, İngiltere 2007.
- 12 Esra Torun, *Bizans Sanatında Doktor Azizler ve Şifa*, (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2018, s. 47.
- 13 Torun, a.g.t., s. 48.
- 14 URL 1. <https://www.wmf.org/project/cyrrhus-nebi-houri>; erişim: 10.12.2023.
- 15 URL 1. <https://www.wmf.org/project/cyrrhus-nebi-houri>; erişim: 10.12.2023.
- 16 Özaslan, a.g.m.
- 17 Özaslan, a.g.m.
- 18 Nuray Özaslan, "Eyüp Kentsel Tarihinde Osmanlı Öncesi Dönem", *Eyüp Sultan Sempozyumu III*, Eyüpsultan Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2000.
- 19 Özaslan, a.g.m., s. 457.
- 20 Özaslan, a.g.m.
- 21 Stefanos Yerasimos, "Giovan Maria Angiolello ve İstanbul'un Fethinden Sonraki İlk Tasviri", *Tarih ve Toplum*, 1988, S. 58, s. 34-41.
- 22 Yerasimos, *Konstantiniyye ve Ayasofya Efsaneleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.
- 23 Semavi Eyice, "Eyüp Sultan Külliyesi", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, 2018, (<https://islamansiklopedisi.org.tr/eyup-sultan-kulliyesi>; Erişim:21.12.2023).
- 24 Feray Coşkun, "Osmanlı İstanbul'unda Müstesna Bir Ziyaretgah: Eyüp Sultan Türbesi", *Osmanlı İstanbul'u III*, (Editörler: Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan), 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 547-565.
- 25 Eyice, a.g.m.

Eyüp Vakıfları

Prof. Dr. Bilgin Aydın

İstanbul'un fethinden sonra Eyüp, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un imar ve iskanı için başlattığı çalışmalar çerçevesinde ilk vakıfların kurulduğu bir mekan olmuş ve Eyüp bir kasaba şeklinde gelişmeye başlamıştı.¹ Bursa ve civarından getirilen nüfusun bir kısmı da buraya yerleştirilmişti. Fatih bizzat kurduğu vakıf ve eserlerle iskanı teşvik ederek sur dışında yeni bir kasabanın teşekkülünü sağlamıştı. Akşemseddin'in Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin mezarı olarak gösterdiği bölgeye Fatih Sultan Mehmed, 858 (1454) yılında bir türbe ve 864 (1459) yılında İstanbul'un ilk selatin camiini inşa ettirmişti. Ayrıca caminin etrafında tesis edilen medrese, kütüphane, imaret ve çifte hamam gibi unsurlardan oluşan külliye yaptırmıştı. Fatih döneminin tarihini yazan Dursun Bey türbe, cami, medrese ve hamamdan ibaret Eyüp Külliyesi'nin etrafına halkın çok rağbet edip her taraftan gelerek çevrede evler, köşkler yaptığını ve buranın İstanbullular tarafından gezilip görülmek için ziyaret edilmeye başlandığını, pek çok kimsenin denizden veya karadan buraya geldiğini yazar. Eyüp'te, ilk iskan sahaları, Ayvansaray Kapısı'ndan başlayarak Haliç sahili boyunca sıralanan Abdülvedud, Camiikebir ve Ülice (sonradan Evlice) Baba mahalleleri idi. Camiikebir Mahallesi'nin teşekkülü İstanbul'da yaptırılan ilk mimari kompleks olan Eyüp Sultan Külliyesi sayesinde olmuştu.

Eyüp Sultan Külliyesi hakkında, 894-895 (1489-1490) tarihli muhasebe defteriyle aslının kaybolması üzerine 990'da (1582) III. Murad zamanında yeniden yazılan vakfiye, cami ve külliye dair etraflı bilgi verir. Vakfiyenin ilk şekli, Fatih döneminde 1457 yılında

hazırlanmıştır. Fatih, Eyüp Külliyesi'nin inşası bittikten sonra bir vakfiye tanzim ettirmiş ve bu vakfiye ile türbe, cami, medrese ve imaret için tahsiste bulunmuştur. Bu vakfiyenin bilinmeyen ve belgelerde de açıklanmayan bir şekilde kaybolması üzerine ikinci bir nüshasının 1582 yılında tanzim edildiği vakfiyedeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Mezkur vakfiye Zilkade 990/ Kasım-Aralık 1582 tarihini taşımaktadır. Hem orijinali hem de tescil sureti Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndedir. Vakfiyeye göre Eyüp semtinin bütünü ile çevresinde pek çok mülkten başka Eğrikapı'dan Müderris köyüne, oradan da Germe su kemerine, Ali Bey köyünden (Alibeyköy) Haliç boyunca uzanan hattı takip ederek tekrar Eğrikapı'ya ulaşan çok geniş bir arazinin tamamı külliyenin evkafındandır. Ayrıca Rumeli'de Edirne, Kızılağaç, Filibe, Vize, Keşan, Silistre gibi yerlerde, Anadolu'da ise Mihaliç, Koçaç, Gediz, Bayındır, Bursa, İznik, Ulubat, Karacabey, Hereke çevrelerinde pek çok köy de külliye vakfedilmiştir. Vakfiye, külliye görevlendirilen çeşitli hizmetlilerin gündelik ödenekleri hakkında bilgi verdiğinden cami, medrese, imaret ve türbenin kadroları da öğrenilmektedir.

Fatih döneminde başlayan imar hareketleri oğlu Sultan II. Bayezid ve torunu Kanuni Sultan Süleyman zamanında inşa edilen cami, medrese, imaret, çeşme ve benzeri diğer eserlerin yapılarıyla devam ettirilmiş ve bu tesisler için onlarca vakıf kurulmuştur. Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren Eyüp Sultan semtinde kurulan muhtelif vakıf eserler için 181 vakfın kurulduğu tespit edilmiştir. Eyüp, padişahların, valide sultanların, ulemanın, idareciler ve diğer hayırsever şahısların kurduğu vakıflarla mamur bir şehir haline gelmiştir. Bu vakıflardan 31 tanesi hanımlar tarafından kurulmuştur. Mesela Sultan III. Mustafa'nın Başkadını ve Sultan III. Selim'in annesi olan, dindarlığı ve hayır işlerine düşkünlüğü ile tanınan, Mihrişah Valide Sultan da Eyüp'te bir külliye yaptırmıştır. Eyüp İmareti ve Külliyesi 1208 (1793) yılında hizmete açılmıştır.

Eyüp'ün ihya ve imarı için kurulan vakıfların dışında halktan bireylerin kurduğu yüzlerce

vakıf da Eyüp sosyal tarihi için büyük önem taşımaktadır. Bu vakıflar hakkında düzenlenen vakfiyeler şer'îye sicillerine kaydedilmiş olarak günümüze ulaşabilmiştir. Eyüp Mahkemesi tarafından tescil edilen vakfiyelerin sayısı 621 kadardır. Eyüp'te 354 yıllık bir zaman zarfında kurulan vakıflarla Eyüp bir vakıf şehre dönüşmüştü. Vakıf kurucuları arasında özellikle kadınların oranı dikkat çekicidir. 621 vakıf kurucusundan 239'unun kadın olduğu görülmektedir. 621 vakıf kurucudan 286'sı evlerini vakfederken 294'ü sahip olduğu parayı vakfederek vakıf kurmuştu. Vakıf kurucularından 6'sı sadece dükkanını vakfetmişken 13'ü dükkan ve evlerini beraber vakfetmişti. Arsa adıyla vakfedilen gayrimenkul sayısı dokuzdur. Nadir de olsa fırın ve mahzenlerin vakfedildiğine de rastlanmaktadır. Vasil isimli bir Ermeni de vakıf kuranlar arasında bulunmaktaydı. Vasil, pazarcı dükkanını vakfiyede belirtilen mabetlerde kandil yakılması için vakfetmişti. Vakıf kurucularından üçünün vakfettiği gayrimenkul ise evlenme odaları idi. Bunların mahiyeti hakkında maalesef pek bir şey bilinmemektedir.

Oldukça büyük ve zengin vakıf kurucularına da rastlanmaktadır. Bu vakıf kurucularından birisi cami, mektep, ev ve bahçesinden oluşan gayrimenkullerini diğeri kervansaray hamam ve fırınına bir diğeri mescit, oda ve 60.000 akçesini vakfetmişti. Çiftlik olarak vakfedilen gayrimenkullerin sayısı ikidir. İlginç bir vakıf da semahane vakfıdır ki bununla ilgili tek bir örnek bulunmaktadır. Çeşme yaptıran ve vakfedenlerin sayısı ise beş kişidir. Bunlardan birisi Halil Hamid Paşa'dır. Sadece zaviye yaptırarak vakfeden üç kişi mevcuttur. Bir kişi de sahibi olduğu kayıkhane vakfetmiştir. Vakıf kurucularından birisi Şazeli Dergahı'nda mescit yaptırmıştır. Vakfedilenler arasında bir muallimhane ve bir de medrese bulunmaktadır. Değirmen vakfedenlerin sayısı üç kişidir. Kantar ve terazi vakfedenler ise iki kişidir. İlginç bir vakıf kurucusu da bir ev ve 2000 kuruşun yanı sıra saat ve seccadesini de vakfetmiştir. Kitap vakfedenlerin sayısı ise altı kişidir. Dikkat çekici vakıflardan bir grubunu da su vakıfları oluşturmaktadır. Bunlardan birisi üç

masura su vakfetmiştir. "Ma-i leziz" adıyla beş ayrı su vakfı kurulmuştur.

Eyüp Kadı Sicilleri'nde kayıtlı olan vakfiyelerden ilki 1 Şaban 978 (1 Ocak 1571) tarihli olup Lale ve Didar Hatun tarafından vakfedilen bir eve aittir. Hüdaverdi adlı bir şahsın kızları olan Lale ve Didar Hatun, evlerini Kur'an okunarak sevabının kendilerine ve ahirete intikal etmiş aile bireylerine bağışlanması için bu vakfı tahsis etmişlerdi. Lale ve Didar hanımla aynı gün içerisinde Nasrullah b. Abdülatif de Hasköy'de olan evini, buradan elde edilecek geliri kendisine evladına ve Medine fukarasına tahsis edilmek üzere vakfetmişti.

Vakıf kurucuların önemli bir kısmını hanımlar oluşturmaktaydı. Mesela 16. yüzyılda kurulan 13 vakıftan yedisini erkekler kurmuşken altısını kadınlar kurmuştu. Bunlar içerisinde Ayşe Hatun 20.000 akçe gibi büyük bir meblağı 1 Zilkade 1007 tarihinde Kur'an-ı Kerim okunması için vakfetmişti. Ayşe binti Mehmet, 10.000 akçe, Amine Hanım ise 1000 akçe vakfetmişti. Haydar isimli bir şahsın kızı olan Emine Hanım da 1 Rebiülevvel 994 tarihinde Emanî Çelebi Mahallesi'nde oturmakta iken 1000 akçesini Kur'an okunması ve mütevellî maaşı için vakfetmişti. Aynı dönemde erkeklerin vakfettikleri paranın miktarı kadınlara göre daha azdı. Mesela Kurt Ağa 5000 akçe, Murat b. Sevinç 1000 akçe vakfetmişti.

Kadınların çoğunun servetlerinin erkeklerden daha fazla olması 16. yüzyılda kadın servetinin ciddi anlamda bağımsız bir servet bölümü teşkil ettiğini ve bazılarının erkeklerden daha fazla servete malik olduklarını göstermektedir. Eyüp kadınlarının zenginlikleri, vakfettikleri paranın yanı sıra evlerin miktarından da anlaşılmaktadır. Bu dönemde, Lale ve Didar Hanım, Kamer Hatun, Ayni Hatun, Kamer Hatun binti Abdülmennan, Mahi Hatun, Hatice Hatun, Ayşe hanım ev vakfeden kadınlardandır. Ümmü Hatun binti Mehmet de eşi Osman b. Hüdaverdi ile 1 Şaban 1025 tarihinde Eyüp'te sahip oldukları evi vakfetmişlerdi. Vakıftan elde edilen gelir, vakfedenlerin evlatlarına, Kur'an okunmasına ve mütevellîye sarfedilecekti. Zamane Hatun binti Abdullah 1 Şaban 1025 tarihinde Merkez Efendi

Mahallesi'nde bulunan evini evladına kölelerine ve bir müezzine vakfetmişti. Muhsine ve Saliha hatunlar ise Kiremitçi Süleyman Mahallesi'ndeki arazilerini 1 Muharrem 1020 tarihinde vakfettiler.

17. yüzyılda da önemli servete sahip olan kadınlara rastlanmaktadır. Bunlardan birisi de Neslihan Hatun b. Hasan'dır. 40.000 akçesini 7 Recep 1032 tarihinde vakfederek gelirlerini vakfın mütevellisi ile imam ve müezzine tahsis etmişti. Sofular Mahallesi'nde yaşayan Ayşe binti Mehmet de 10.000 akçesini 1012 tarihinde Kur'an okunması imama ve müezzine verilmesi için vakfetmiştir. Muhsine ve Saliha Hatun üç ayrı vakfiye ile sahip oldukları gayrimenkulleri vakfetmişti. 1 Muharrem 1020 tarihli vakfiyeye göre sahip oldukları arazileri vakfederek gelirlerini kendilerine ve evlatlarına tahsis etmişlerdi. Tarihsiz olan ikinci vakfiye ile Muhsine ve Saliha Hatun bahçe dükkan ve evden oluşan Kiremitçi Süleyman Mahallesi'ndeki gayrimenkullerini vakfetmişlerdi. 30 Cemaziyelahir 1028 tarihinde ise Saliha Hatun, Takkeciabaşı Mahallesi'ndeki evini, kendisine evladına ve bir imama vakfetmişti. Fatıma Hatun 10 zilkade 1028 tarihinde Takkeciabaşı Mahallesi'ndeki evini kendisine ve kölesine vakfetti.

Eyüp'te 16. yüzyılın sonlarında veya 17. yüzyılın başlarında önemli vakıf kurucularından birisi de Şeyh Şaban b. Mustafa idi. Şeyh Şaban'ın zengin bir mutasavvıf olduğu kurduğu vakıflardan anlaşılıyor. İki evini ve 14.000 akçesini bir Cemaziyevvel 1014 tarihinde ve dört Cemaziyevvel 1014 tarihinde tanzim ettirmiş olduğu vakfiyelerle vakfetmişti. Evlerinden birisi Kasımpaşa'da bulunuyordu ve bu evi kendisi eşi ve evladı için vakfetmişti. Diğerisi ise Çavuş Kasım Mahallesi'nde bulunuyordu ve bunu da köleleri ve fakirler için vakfetmişti. 14.000 akçesini ise Kur'an okunması, imam ve mütevellî için vakfetmişti.

Kurt Ağa b. Hayreddin de 5000 akçelik servetini 1 Şevval 1008 tarihinde camiye mum alınması ve Kur'an okunması için vakfetmişti. Murat bin Sevinç 1000 akçe kadar bir meblağı 30 Zilhicce 1011 tarihinde Kur'an okunması ve mütevellîye

verilmek üzere vakfetmişti. Nasurullah b. Abdülatif 1 Şaban 978 tarihinde kendisine evladına ve Medine fukarasına gelirleri verilmek üzere evini vakfetmişti.

17. yüzyılda vakıf kurucuları arasında en büyük para vakıflarından birisinin sahibi Mustafa Çelebi'dir. Mustafa Çelebi b. Sinan 70.000 akçe gibi büyük bir para vakfetmişti. Vakıf kurucuları arasında Osman b. Abdülmennan da dikkat çekici bir servete sahipti. Osman Bey, muhtelif dükkanlarını 1 Zilhicce 1027 tarihinde Topçubaşı Mahallesi'nde kendisine ve kandil yakılması için vakfetmişti. Ayrıca bu mahalledeki arsa bina ve dükkanlarından oluşan gayrimenkullerini yine kandil yakılması için 1029 tarihinde vakfetmişti. Hüseyin Bey de evi ile 10.000 akçasını beraber vakfetmiştir. Hüseyin Bey'in evi Camiiatik Mahallesi'nde bulunuyordu. Bu vakıftan elde edilen geliri kendisine, cariyesine ve evlatlarına tahsis etmişti.

Eyüp'te vakıf kurma geleneği 20. yüzyılın başına kadar devam etti. Hatta son vakıf kurucularından Mısırlı Nigar Hanım, 26 Cemaziyevvel 1335 (20 Mart 1917) tarihinde 60.000 kuruş gibi önemli miktarda bir parayı mevlit okunması ve cemaatin giderleri için vakfetti. Osmanlı para vakıfları toplumun ihtiyaç duyduğu nakit paranın karşılanmasında Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar önemli bir kaynak vazifesi gördü. Cumhuriyet döneminde ise sermaye olarak Vakıflar Bankası'nın kuruluşu amacıyla bu bankaya devredildi.

NOTLAR

- 1 Bu metnin hazırlanmasında şu kaynaklardan istifade ettik: Tülay Artan, "Eyüp", *DİA*, XII, 1-6; Ömer Lütfi Barkan, "Ayasofya Camii ve Eyüp Türbesinin 1489-1491 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII/1-2 (1962-63), s. 373-379; Sadi Bayram, "Fatih Sultan Mehmed'in Eyüp Sultan Külliyesi Vakfiyesi", *I. Eyüp Sultan Sempozyum Bildiriler*

Kitabı, İstanbul 1997, s. 33-47; Semavi Eyice, "Eyüp Sultan Külliyesi", *DİA*, XII, 9-12; Mustafa Güler-Necla Kızıldağ, "Eyüp Sultan Türbesi Vakıfları", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 3/2 (Aralık 2020), ss. 155-163; *İstanbul Şer'iye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu*, (haz. Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul, Ayhan Işık, İsmail Kurt, Esra Yıldız), İSAM Yayınları İstanbul 2015, s. 407-427.

Osmanlı Siyasi Hayatının Hafıza Mekanlarından Biri Olarak Eyüp Sultan Türbesi

İstanbul'un Hz. Adem'den beri burada sakin olan bütün milletlerce mukaddes kabul edilip edilmediğini bilmek pek mümkün değilse de Evliya Çelebi'ye göre şehrin ilk kurucusu Süleyman Peygamber imiş. Bu, *Seyahatname*'ye göre hem peygamber hem devlet kurucu bir şahsiyetle İstanbul'un yolunun ilk kesişmesi. Hazreti Peygamber Muhammed aleyhisselam ile de İstanbul, ilahî iradenin esenlik yurdu (Daru's-selam/Daru'l-İslam) olarak müslümanlarca inşa edilmesinin işaret ettiği bir belde olmuştur. Böylece fetihle ve fetihten sonra hususen hilafet merkezi haline gelişiyle¹ İstanbul'un belli başlı noktaları, yapıları, buralarda icra edilen bazı merasimler dünyevi ve uhrevi bir takım işaretler olarak şehrin şekillenmesinde rol oynamıştır.

Sultan Mehmet Reşat kılıç kuşanma merasimi için cülûs yolundan Eyüp Sultan Hazretlerinin türbesine doğru yürürken

Ebû Eyyûb Ensarî Hazretleri'nin türbesi bu mekanların en mühimidir. Sadece İstanbul için değil bütün bir Osmanlı coğrafyası için bu türbe merkezli kutsal bir muhit teşekkül etmiş, hususen dünya müslümanları çoğu zaman hac ibadetine buradan başlamışlardır. Osmanlı padişahları ve aileleri, paşalar, devletin üst düzey idarecilerinin pek çoğu Ebû Eyyûb Hazretleri'nin türbesi ve etrafında genişleyen bu muhite hem dünyevi ve uhrevi iktidarlarının hem de dindarlıklarının bir nişanesi olarak pek çok eser başlatmış, bina yaptırmışlar, bir kısmı da buraya defnedilmeyi tercih etmişlerdir. Kılıç kuşanma (taklid-i seyf), cülûs alayı,² Ramazan ziyaretleri³ gibi, bu esnada padişahın yanında bulunan nakibu'l-eşraftan⁴ yahut meşayihden kimselerle icra edilen, ananevi merasimler ise aynı zamanda siyasi hayatın birer parçası olmuş, türbe ve çevresi Osmanlı tarihinin mühim hafıza mekanlarından biri haline gelmiştir.

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'un fethinden sonra Eyüp Sultan Türbesi'nde kılıç kuşandığı böylece bu merasimin başlatıcısı olduğu söylenmekle birlikte bunu kesin olarak delillendirecek kaynaklara sahip değiliz.

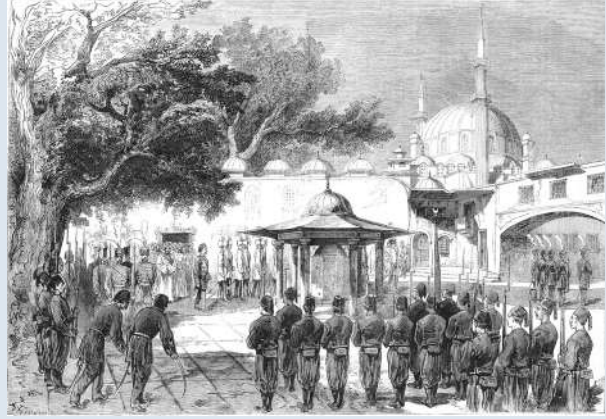
Hatta 17. yüzyıl başlarına kadar kılıç alayının resmî bir tören statüsü kazandığına dair kesin bir bilgi de kaynaklarda yer almaz. Evliya Çelebi'den nakille Kanuni Sultan Süleyman'a son Abbasi halifesinin Eyüp'te kılıç kuşattığı da şüphelidir. Kesin olarak bildiğimiz kılıç alayı, I. Ahmed'den itibaren saltanatın sembolü olarak Sultan Vahdeddin'e kadar icra edilmiştir.⁵ Bu merasimin mühim bir kısmı da Eyüp Sultan Türbesi etrafında cereyan etmiştir. Çünkü:

"Bu resm-i bihînin teyemmünen türbe-i Ebi Eyyûb el-Ensarî'de icrası ruh-ı pür-fütuh-ı seniyelerinden isticlab-ı hayr maksadına müsteniddir. Mamafih padişah-ı izamdan bazıları seyf-i cihan-kıymeti diğer mahallerde de bellerine kuşanmışlar, bu suretle bu merasimin türbe-i şerifede icrası mecburiyeti bulunmadığını izaa etmişlerdir. Sultan Ahmed-i sani işte o kabildendir. Müşarun ileyhem hem Edirne'de calis-i saltanat olmuşlar ve hem de orada Eski Cami demekle maruf cami-i şerife alayla gidirek usulen kılıç kuşanmışlardır. Fakat Fatih'ten sonra gelen selatin-i Osmaniye böyle bir iki müstesna ile kayd ettiğimiz gibi Eyüb'e türbe-i Hazret-i Halid'e gelirler ve orada merasim-i mahsusa ile takallüd-i seyf buyururlardı (...)"⁶

Osmanlı tarihinin son kılıç alayı ise Sultan Vahdeddin'in taklid-i seyfi esnasında icra edilmiştir. Gazeteci Ruşen Eşref bu hususi günü yakından izlemiş daha sonra küçük bir kitapçık haline getirmiştir. Bu anlatım sayesinde merasimin detayları hakkında epey fikir ediniyoruz:

"Dar ve sessiz sokakları şallı tabutlarla bezgin mümin kabileleri gören Eyüb, zaman zaman -hep aynı merasim için- bir dünya haşmetine sahne oluyor.

Zahid ziyaretçilerin döküldükleri danlara inen güvercinler ufak ve müselsel dalga çarpıntılarını andırır kalabalık kanat gürültüleriyle bugün şadırvan kenarındaki eski malta taşlarına üşüşüp havalanamıyorlardı. Hepsi de, yıldızları uçuk, boyları solgun, boyları eğri mezar taşlarına yekpare gölgeler dökken narin servilere, geniş çınarlara tünemişlerdi. [38] Bir çoğu da türbenin taşkın pervazlarına barınmışlar, garib, kısa hu hular çekiyorlardı. Perişan kılıkları, acıklı yüzleri, kesik ve sımaşık sesleriyle yolunuzu kesen dilenciler, danı tenekelerine takırdılı değnekler indirip obur güvercinleri ürküten körler de yoktu. Ne derdlerine deva arayan inmeli ihtiyarlar bacak sürüklüyor, ne de çocuklarına zihin açıklığı ve usluluk dileyen peçeli kadınlar parmaklıklara abanmış dua ediyorlardı.

Le Monde Illustré'de yayınlanan bu çizimde II. Abdülhamid'in kılıç kuşanma merasimi için Eyüp Camii avlusuna gelişi resmedilmiş

Kaç asırdır tükenmez bir itikaddan sıza sıza halifeler şehrinin en melul ve en asil beka köşesi olmuş bu ahiret ülkesinde bugün bir anlık dünya saltanatı şaşaayla çalkalandı.

Etrafını ... renkli beyaz ve koyu pembe çiçekli çiniler, narin mermer sütunlar, yayık revaklarla nefis oymalı eski tunç parmaklıklar sarmış türbe meydanında, güneşin seyrine göre ağır ağır kıpırdaşan gölgeler arasında sırmalar, çuhalar ve murassa nişanlar gittikçe kesifleşiyordu.

Ve güneş doğmadan evvel güzergahına nazirsiz renklerden nasıl bir haşmet sahnesi hazırlarsa, türbenin önünde de şehzadelerden, vezirlerden ve müşirlerden bir renk ve azamet tufanı birikti.

Nihayet padişah -kudumunu bekleyen- bu sahnenin ortasından bir güneş gibi doğdu. Onun azametli tecellası karşısında dünyevi her büyüklük küçüldü. Onun didarıyla gözler kamaştı. Her parıltı onun huzurunda silikleşti, her ses onun sesi önünde kısıldı.

Omuzunda Mahmud-ı Adli'nin harmaniyesi biçiminde yakası sırma dallı gümüş ve uzun bir pelerin, belinde de Yavuz Sultan Selim'in fildişi kabızalı yassı ve kıvrık kılıcı vardı. Sağında solunda taşıdıkları gümüş buhurdanlardan tüten beyaz dumanlar hayali birer tuğ narinliğiyle çinilere çınarlara doğru savruluyordu. Havada fiske fiske anber ud kokuları dolaşıyordu.

Halifenin etrafında şehzadeleriyle yaverlerinden, vükelasıyla vüzerasından bir altın hale teşkil etti. Sanki Ebâ Eyyûb Ensârî türbesinin eşiğine bir parça ışık vurmuştu. Görünmez yerlere sinmiş güvercin sesleri bu sükunun ortasına uzak, baygın zikir sadaları döküyordu. Türbenin dar kapısından dışarıya güzel bir misk kokusu gibi yanık Kur'an ahenkleri uçuverdi. Koyu mavi zeminli çinilerin önünde beyaz bornozuyla dinç bir esmerin, elindeki asayı, aşınmış mermerlere hafif hafif dokundurarak bir iki adım attığı görüldü. "Şeyh Ahmed Senusi" dediler. Çöller ortasında ulaşılmaz bir vaha görmüş gibi heyecanlı ve muti bir eda ile Halife'ye yaklaştı. Uzak ve sıcak diyarlardan onu bu serin ve sakın köşeye kadar koşturan kuvvetin kalemlerle anlatılmaz ulviyetine beyaz ihramlı vücudu canlı ve beliğ bir tabirdi. Yanında Çelebi Efendi, siyah cübbesinin geniş yenleri göğsünden dökülerek, uzun sikkisinin altında boynu bükük, dermansız bir pervane hafifliğiyle çinilere sürüne sürüne yürüyordu. Padişah, Şeyh'in ve Çelebi'nin hürmetlerini samimiyetle kabul etti. Ulemasını, şehzadeleriyle damatlarını, vükelasını içeriye davet etti. Ve o ziya aleminin türbenin loşluğuna doldu.

Kendisi, içeriki kapının sağına konmuş sırma dal işlemeli bir beyaz mindere istirahat buyurdu. Dediler ki, o örtü Ahmed-i salis devrinde işlenmiş.

Sağında veliahd ve şehzadelerle damatlar, sol yanında çöllerin şanlı nüfuzlu şeyhi, şeyhülislam, çelebi efendi ve vükela, iradesi üzerine oturdu. Duvardaki çinilerin önünde siyah cübbeli, beyaz sanklı hoca efendiler sıra sıra

göğsünde yaralı bir kanat telaşıyla çırpınıyor, sesi hummalı bir hasta gibi kesiliyordu.

Kademe kademe ilerleyen bu ziya son merhalesinde Ebâ Eyyûb Ensârî'nin gümüş parmaklıklarla çevrili merkadi etrafına kondu. Siyah çuhaların üstünde çiğlikleri boğulmuş sarı sırmalara gümüş fanuslardan dışarının ışıkları azar azar damlıyordu.

Şeyh, yeşil atlas örtülü bir ufak kürsüde duran, damla damla altun benekli, uçuk yeşil kadife kaplı kında mahfuz kılıç aldı. Faruk-ı azam'ın eli sürülmüş emaneti, bir mukaddes emele kavuşmuş gibi kucakladı, öptü, öptü esmer alınına, parlak siyah gözlerine, hafif siyah sakallarına sürdü. Ve sonra Padişah'ın elmaslar içinde pırıldayan göğsüne ellerini hürmetle hafif hafif dokundurarak kılıcın ince kurdeleralarını omzuna geçirdi. Halife'nin göğsüne doğru eğilmiş durarak Sure-i Fetih'i fasih ve müessir okudu. Huşu, bu Kur'an'dan başka her sesi boğmuştu.

Padişah, Şeyh'le tanıştığı için pek memnun olduğunu ve daha bazı şehzadeye iltifatlarını nakibül-eşraf vasıtasıyla bildirdi. Asıl misafir her kelimeyi bir mürid tevazuuyla eli göğsünde eğilerek dinliyordu. Orada şehzadeler, vükela Padişah'a tebriklerini arz ettiler. Ve Sultan Muhammed Han'ın kuşandığı kılıcı öpüp başına koyduktan sonra yine kürsüye bıraktı. Eflatun bir seccadeye doğru yürüdü. Dünyanın her azametini huzurunda eğiltin dinin en kudsi anları başladı. Halife'yle veliahd Ebâ Eyyûb Ensârî'nin ruhuna penah olan bu türbede, belki cedlerinin alın koydukları aynı yere secde etmek için namaza durdular. Türbeyi kuşatan ziya, sessiz bir cereyan halinde ağır ağır dışarıya aktı. Halife'yle veliahd huzur-ı ilahide yalnız kaldı.

Cumaertesi, 31 Ağustos 1334."

NOTLAR

- 1 İstanbul'un Hilafet merkezi olarak kuruluşunu siyasi-dini yorumlar çerçevesinde ele alan bir yazı için bk. İsmail Kara, "İstanbul'un Hilafet Merkezi Olarak İnşası", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, III, 38.
- 2 Çocukluğunda II. Abdülhamid'in cülus alayına şahid olan Halid Ziya Uşaklıgil, daha sonra sarayda vazifeliyken Sultan Reşad'ın kılıç alayına içerden biri olarak şahitlik etmiştir. Konya'dan Çelebi Efendi'nin padişaha bu türbede "remzi manası olarak kılıç kuşatması"nı "iyi, güzel bir an'ane" fakat "alayın ihtişamıyla etrafın ziyneti, mamuriyeti arasında ahenk olmaması" sebebiyle icra edilmemesinin daha münasip olacağını hatıralarında ifade eder. Zira İstanbul havalisi ne yazık ki artık bu mutantan merasime kıyasla oldukça pejmürde bir haldedir. Uşaklıgil de "Avrupa hükümdarları için yapılan dini tetvik ve takdis merasimine dair -sacretarihlerde türlü tafsilat" olduğunu, kilisede, katedralde Avrupa krallarının taç giydiğini, "aynı mealde, aynı remzde" olan kılıç alayının da böyle mutantan olması, olamıyorsa da bu alay faslının tamamen kaldırılması gerektiğini söyler. Bkz. Halid

el pençe divan duruyordu. Onları ve kenarlara bağdaş kurmuş heyeti görünce sandım ki eski bir şehnamenin müzehheb minyatürlü bir sahifesi açıldı. Müessir Kur'an nameleri, dolu türbenin sessiz, yarı şeffaf dehlizlerinde coştı, kesildi, uzadı, kısaldı, sönükleşti, dindi. Bunu Şeyh Senusi'nin bir duası takip etti. Nihayetsiz sari mesafelerin berrak ufuklarına baka baka Allah'ın büyüklüğünü, Muhammed dininin kudsiyetini, halifeliğin sarsılmaz kudretini dindar itikaflarının ılık mahremiyetinde manevi bir ağaç gibi itina ile büyümüş dinç ve sevimli şeyh o kadar heyecanlıydı ki! Sağ eli beyaz

Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi, Son Hatıralar-II*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1941, s. 124-125.

Husulen II. Abdülhamid'in selamlık merasiminin yanı sıra Ramazan'da Topkapı Sarayı'ndaki Kutsal Emanetler ile Eyüp Camii'ne yaptığı ziyaretleri iktidarın sembolleri olarak değerlendiren bir metin için bkz. Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909), (trc. Gül Çağalı Güven), YKY, İstanbul 2007, s. 41.

Padişahlardan III. Ahmed, I. Mahmud ve III. Mustafa'ya şeyhülislamlarla beraber nakibül-eşraflar, IV. Mustafa ile II. Mahmud'a ise sadece nakibül-eşraflar kılıç kuşandırmıştır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s. 170-171.

Abdülkadir Özcan, "Kılıç Alayı", *DİA*, XXV, 408.

Mehmed Zeki [Pakalın] "Taklid-i Seyf", *Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmuası*, IV/76, 13 Temmuz 1918, s. 848-850

Ruşen Eşref, *İki Saltanat Arasında, Altıncı Sultan Mehmed Han'ın İlk Muayedesı ve Kılıç Alayı*, Kanaat Kütüphanesi ve Matbaası, Dersaadet 1334, s. 37-42.

Eyüp Sultan Türbesi'nde Kabe-i Muazzama ve Ravza-i Mutahhara Örtülerinin Ziyarete Açılması

Dr. Emine Betül Çakırca

Günümüzde genel olarak müze çatısı altında toplanmış olan yüksek sanat eserleri ve kutsal objeler modern zamanlara kadar siyasi ve dinî iktidar merkezlerinde toplanır ve muhafaza edilirdi. Söz konusu objeler, iktidarın meşruiyetini ve iktidarı elinde tutanların dindarlığını temsil ediyorlardı. İslam dünyasının bu anlamda bilinen en erken koleksiyonu, Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan "Mukaddes Emanetler" koleksiyonu olmalıdır. Zira bu koleksiyonun çekirdeği Hz. Peygamber hayatta iken oluşmaya başlamıştır.

Zamanla şahıslardan devlet hazinesine kalan mukaddes eşyalar hilafet makamını temsil eden bir koleksiyona dönüşmüş ve mukaddes mekanlarla temas etmiş eşyaların eklenmesiyle genişlemeye devam etmiştir.

Hilafet Osmanlı Devleti'ne geçtikten sonra Topkapı Sarayı'nda büyük bir hürmet ve itina ile muhafaza edilen mukaddes emanetlerin varlığı umum tarafından bilinmekle birlikte sadece belirli zamanlarda belirli bir zümre tarafından görülebiliyordu.¹ Öte yandan mukaddes emanetlerin ve mukaddesat atfedilen bazı eşyanın halka açık yerlerde teşhir edildiği de bilinmektedir. Bu minval üzere, bilhassa cami ve türbeler, insanların sanatlı ve mukaddes eşya ile karşılaştıkları mekanlar arasında olagelmıştır.

İstanbul Eyüp semti ve semte ismini veren Eyüp Sultan Türbesi de bu karşılaşmanın yaşandığı mekanların en önemlilerinden biridir. Eyüp el-Ensârî'nin defnedildiği yerin tespitinden sonra yaptırılan türbeye, yüzyıllar içerisinde Saray ve çevresinin dindarlığının ve Hz. Peygamber'in sahabesine duyduğu hürmetin nişanesi olarak bağışladıkları kıymetli eşyalar ve bazı mukaddes emanetler görünür şekilde yerleştirilmiştir.² Bu emanetler arasında Sancak-ı Şerif³, Nakş-ı Kademü's-Saadet⁴ (Hz. Peygamber'in ayak izi) ve kısa bir süre için türbeye konulan Miftah-ı Şerif⁵ (Kabe anahtarları) bulunuyordu.

Tüm bu mukaddes eşyanın varlığı müslüman ahalinin ziyaret tecrübesini çok daha etkili bir hale getirmiş olmalıdır. Türbeyi ziyaret edenler hem Hz. Peygamber'i evinde ağırlamış olan bir sahabinin manevi huzurunda bulunuyor hem de padişah iradesi ile teşhir edilen mukaddes eşyayı temaşa etme şerefine nail oluyordu. Türbenin merkez alındığı bir çevrede bulunan diğer sahabe makamları ve vakıf yapılarla giderek büyüyen Eyüp semti, Mekke toprağı kabul ediliyordu. Osmanlılar ve Türkistan'dan hacca gitmek için İstanbul'a gelen hacı adayları

mukaddes yolculuğa çıkmadan evvel türbeyi ziyaret ediyorlar, mukaddes eşyalarla çevrilmiş Hz. Eyüb'ün manevi huzurunda dua ederek Hac yolculuklarına başlamış oluyorlardı.⁶ Türbe bir anlamda Haremeyn ve İstanbul arasında bir kutsal sınır görevi görüyordu. O halde hac dönüşünde temsili de olsa bu sınırdan geçerek şehre girmek gerekmez miydi?

Sahip olduğu İslam maddi kültürü ile adeta bir “müze-hazineye”⁷ dönüşmüş olan Eyüp Sultan Türbesi, mukaddes eşyanın sergilenmesi bağlamında, şehirde büyük bir heyecan yaratan başka bir geleneğin daha merkezi olmuştur. İmparatorluğun son günlerine dek yaşayan bu gelenek, hac dönemi sonrası yenileri ile değiştirilmiş olan Kabe-i Muazzama ve Ravza-i Mutahhara örtülerinin İstanbul'a gönderilmesi ve Topkapı Sarayı'na teslim edilmeden evvel Eyüp Sultan Türbesi'nde belirli bir süre için umurun ziyaretine açılmasıydı.

Genellikle hürmeten “Kisve-i Şerif” ya da “Sitâre-i Şerife” olarak adlandırılan Kâbe-i Muazzama ve Ravza-i Mutahhara örtüleri başta olmak üzere Osmanlı coğrafyasındaki mukaddes sayılan bir çok yerden gelen örtülerin Topkapı Sarayı'nda muhafaza edilmesi, hilafet makamının Osmanlı Devleti'ne geçmesi ile başlamış bir uygulamaydı. Halife padişah bu şerefli hizmete tebaasını da dahil ediyor ve Haremeyn'den henüz getirilmiş olan Kisve-i Şerif'in saray dışında teşhirine izin veriyordu.

Gerek Surre-i Hümayun'un İstanbul'a dönüşünün, gerek mukaddes örtülerin Eyüp Sultan'a getirilişi ve buradan Topkapı Sarayı'na götürülüşünün İstanbul'da son derece coşkulu günler yaşanmasını sağladığı anlaşılmaktadır. 1596 yılı olayları içinde böyle bir karşılama anını tasvir eden Selanikî Mustafa Efendi (v. 1600) o yıl Mekke şerifinin padişahın cülûsunu kutlamak ve saltanatının devamını dilemek üzere İstanbul'a gönderdiği mahmil-i şerifle birlikte gönderdiği Kâbetullah-ı Muazzama

ve Medine-i Münevvere -şerrefehümallahu ta'âlâ şerefen ve ta'zîmen- kisvelerinin Üsküdar'dan Kadirga ile Eyüp'e götürülerek Eyüp Sultan Türbesi'ne konulduğunu söyler. Ertesi gün ulema ve şeyhler “Mahmil-i Şerif”i kurup önüne geçmişler, alay ve merasim eşliğinde ağlayan büyük bir kalabalıkla beraber Edirnekapi'dan Bab-ı Hümayun'a kadar Allah'ı zikrederek Saray'a ulaşmışlardır. Vezir-i azam ve ulema, Mahmil-i Şerif'i Orta Kapı'da karşılamış ve padişahın huzuruna çıkarmıştır.⁸

19. yüzyıla gelindiğinde Kisve-i Şerif'in karşılanışına dair geleneğin devam ettiği görülür. Sultan II. Mahmud tarafından Topkapı Sarayı'nda imal ettirilip Haremeyn'e gönderilen ve yenisi ile değiştirildikten sonra İstanbul'a getirilerek bir süreliğine “Alemdar-ı Resûlullah olan Eba Eyûb el-Ensârî radiyallahu anhû'l-bari hazretlerinin meşhed-i mualla ve türbe-i aliyyelerine bi't-ta'zim vaz' olunmuş” olan “Kisve-i Şerif-i Hazret-i Nebevî” ihtimam ve tazimle yürütülen bir merasim eşliğinde önce Topkapı Sahil Saray-ı Hümayunu'nda bulunan Büyük Divanhane'ye getirilmiştir. Padişahın izni ile burada da 3 gün süresince ziyarete açık tutulduktan sonra Darphane-i Amire Müşiri Hüseyin Paşa tarafından Hazine-i Hümayun Kethüdası Mehmet Sadık Efendiye teslim edip Topkapı Sahil Saray-ı Hümayunu'ndan ta'zim ve tevkir ile kaldırılıp Kethüda marifetiyle Hazine-i Hümayun'a konulmuştur.⁹ Bir kaç ay sonra da Haremeyn'e gönderilmek üzere Gülhane'de dokutulan yeni Kisve-i Şerif de Saray mensupları tarafından ziyaret edilmiş ve merasimle uğurlanmıştır.¹⁰ 1862 senesinde Topkapı Sarayı'na getirilen “Kisve-i Şerif-i Hazret-i Nebevî” de yine Büyük Divanhane'ye konularak devlet ricali ve diğer vazifelilerin ziyaretine açılmış, akabinde hürmet ve ta'zimle Hazine-i Hümayun'a nakledilmiştir.¹¹

1842/1843 senesinde gerçekleşen Hacc-ı Ekber'in ardından Kâbe-i Muazzama örtüsü Mekke şerifi tarafından teberruan Dersaadet'e gönderilmiştir. Hediye bizzat getiren Mekke

şerifinin oğlu Şerif Abdullah tebaasıyla birlikte önce karantina usulünü icra etmek üzere karantinahane de kalmış ardından beş çifte kayıklarla gösterişli bir biçimde karşılanmıştır. Kisve-i Şerif, Hırka-i Saadet dairesine taşınır iken kütüphane önünde sadrazam ve vükela tarafından karşılanmıştır. Daha sonra Hırka-i Saadet Dairesi'ne getirildiğinde padişah tarafından istikbal edilmiştir. Kisve-i Şerif o sırada odanın ortasında bulunan sehpa üzerine yerleştirilip önce padişah daha sonra da orada hazır bulunan seçkin zevat tarafından ziyaret edilmiştir. Ziyaret esnasında kıymetli hatipler ve agavat tarafından birer aşr-ı şerif kıraat edilmiştir. Son olarak yapılan duanın ardından ziyaret sona ermiştir. Kâbe örtüsünün üç gün süre ile ziyaretine padişah tarafından izin verilmiştir. Böylece bilcümle büyük ulema, devlet ricali ve diğer hizmetliler takım takım gelerek Kisve-i Şerif'i ziyaret etmişlerdir.¹² Bu karşılaşmanın detaylarını bize ulaştıran resmi yazışmada Kisve-i Şerif'in Eyüp Sultan Türbesi'ne götürüldüğüne dair kesin bir bilgi yok ise de bu yüzyıla ait diğer birçok belge Eyüp Sultan Türbesi'nde mukaddes örtüleri teşhir etme geleneğinin devam ettiğini göstermektedir. Mesela, 1862/1279 senesinde Kâbe-i Muazzama için yaptırılan yeni örtü Surre Alayı ile birlikte gönderilerek yerine ulaştırıldığını, eski örtünün de "Eyüp el-Ensârî Türbesi"ne konulduğunu biliyoruz. Söz konusu Kisve-i Şerif burada bir müddet ziyarete açık tutulduktan sonra da Hırka-i Saadet Dairesi'ne gönderilmiştir. Türbede bulunduğu süre zarfında ahali tarafından ziyaret edilen Kisve-i Şerif'in Topkapı Sarayı'na intikalinden sonra memurlar tarafından birkaç gün ziyaret edilmesine padişah tarafından izin verilmiştir.¹³

Hacdan Gelen Mukaddes Örtülerin Eyüp Sultan Türbesi'nde Teşhiri

Haremeyn'den getirilen örtülerin türbede ne kadar süre ile ziyarete açık olduğu konusunda kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte bu

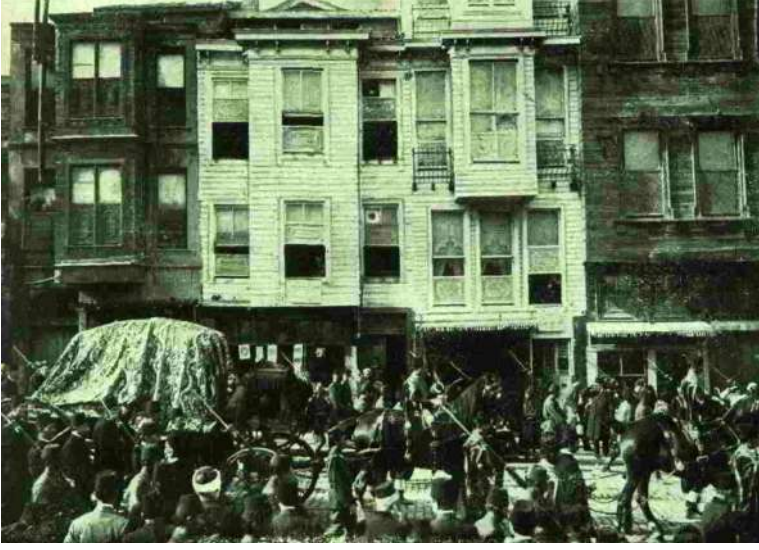

**Eyüp Sultan
Hazretleri
türbesinden
Topkapı
Sarayı'na
getirilen
sitare-i
şerifeyi
taşıyan
London
araba Hırka-i
Saadet
Dairesi
önünde**

sürenin her seferinde değişkenlik gösterebildiği resmi yazışmalardan anlaşılmaktadır. 1845 tarihli bir belgede Dersaadet'e getirilen "Kisve-i Celile-i Hazret-i Peygamberi"nin bir yıldır Eyüp Sultan Camii'nde bulunduğu ve özel bir alay ve merasim ile gereken hürmet gösterilerek Topkapı Sarayı'na nakledileceği belirtilmiştir.¹⁴ 1909 senesinde İstanbul'a gönderilen Ravza-i Mutahhara kisvesi yine mutad olduğu üzere önce Eyüp Sultan Türbesi'ne götürülmüş burada "birkaç gün" ahalinin ziyaretine açılarak, bilahare Hırka-i Saadet Daire-i Fahiresi'ne nakline karar verilmiştir.¹⁵ Ancak toplumun aşırı teveccühü üzerine "sitare-i atika"nın bir kaç gün daha türbede kalmasına izin verilmiştir.¹⁶

1912 senesinde de teşhir süresinde benzer bir uzatma yaşanmıştır. Hz. Halid türbesinde umumun ziyaretine açılmış bulunan "Sitare-i Celile-i Kâbetullah"ın "Nisan'ın 28. Cumartesi günü" layık olduğu ihtiram ile Topkapı Sarayı'na nakledilmesi kararlaştırılmasına rağmen Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin de dikkat çekmesi üzerine arzu edenler tarafından "bir iki gün daha" ziyaretine imkan sağlanmıştır.¹⁷

Mukaddes örtülerin teşhiri esnasında alışlagelmişin dışında ziyaret kuralları uygulanmış mıydı yahut takip edilen farklı bir

Eyüp Sultan'da ziyarete açıldıktan sonra tekrar Topkapı Sarayı'na hususi bir merasimle dönen sitare-i şerife, landonun üzerinde çok açık bir biçimde görünüyor

ritüel var mıydı bilemiyoruz fakat Eyüp'te her zamankinden büyük bir ziyaretçi yoğunluğu yaşandığını tahmin etmek zor değildir. Hac dönüşü İstanbul'a getirilen söz konusu örtüler, Surre Alayı'nı mukaddes topraklara merasim ve dualarla uğurlayan şehir halkı için adeta bir hac hediyesi gibidir. Esasen Saray tarafından çeşitli ebatlarda ihtiyaç ve talep dahilinde Kâbe örtülerinin, cami, türbe, hastane gibi ahalinin görebileceği yerlerde kullanılmak üzere gönderildiği bilinmektedir.¹⁸ Ancak, hacca gitmenin pek de kolay olmadığı çağlarda Haremeyn'den henüz dönmüş ve geçici olarak sergilenecek olan yekpare bir örtünün ziyareti esnasında ortaya çıkan hac atmosferinin şehirde yaşanan önemli bir dinî tecrübe olduğuna şüphe yoktur.

Mukaddes Örtülerin Eyüp Sultan Türbesi'nden Topkapı Sarayı'na İntikali

Mukaddes örtülerin Eyüp Sultan'da bir müddet sergilenmesinin ardından Topkapı Sarayı'na nakledilmesi hem Saray mensupları hem de halk için önemli olaylardan birisiydi. Bu nakil için tertip edilen "alay-ı vâlâ ve merasim"e güzergah boyunca şehir halkı da eşlik etmekteydi. Ancak bu durum 19. yüzyılın ikinci yarısında değişmiş görünüyor. Mesela 1845

senesinde Kisve-i Şerif'in Eyüp'ten Topkapı Sarayı'na intikali için karayolu kullanılmış, Feshane, Edirnekapı ve Topkapı üzerinden Divanyolu Caddesi güzergah olarak tercih edilmiştir. Eyüp'ten Topkapı Sarayı'na uzanan bu seyahate eşlik edecek olan vazifelilerin giyecekleri kıyafet ve üniformalarının detayları da kendilerine tebliğ edilmiştir.¹⁹ Ancak ilerleyen yıllarda örtülerin Eyüp'ten Sirkeci'ye denizden götürülmesi ve Sirkeci'de bir alay ile karşılandığı görülür. 1893 senesinde de "Türbe-i Şerife-i Ebâ Eyyüb el-Ensârî"de bir ay ziyarete açılan "Sitare-i Mübareke"nin Topkapı Sarayı'na nakledileceği gün Sirkeci'de bir bölük asker ve jandarma ve polis ve belediye çavuşu hazır bulunmuştur.²⁰ 1909 senesinde ise yine denizyolu ile Sirkeci iskelesine getirileceği anlaşılan Sitare-i Şerif, saat 3'te jandarma, asker, polis ve belediye çavuşları tarafından karşılanmıştır. Daire-i Teşrifat tarafından, bu karşılamada hazır bulunacak yarısı piyade yarısı atlı olmak üzere bir bölük asker ve jandarma ve asker için Harbiye Nezaretine, 30 polis için Zabıta Nezaretine, 30 belediye çavuşu için de Şehremanetine tezkire gönderilmiştir.²¹ Kisve-i Şerif, Sirkeci'den Saray'a kadar da araba ile taşınmış olmalıdır. Dolayısıyla halk önceden olduğu gibi Eyüpsultan'dan Saray'a kadar Mahmil-i Şerif ile birlikte yürümüyordu. Çünkü bu mukaddes örtüler ya deniz yolu ile Saray'ın kıyılarına kadar getiriliyor ya da şehir içinde "london" araba ile taşınıyordu.²²

Yazık ki örtülerin Eyüp'te teşhirine yahut türbeden çıkarıldığı ana dair bir görsele rastlanılmamıştır. Ancak Meşrutiyet döneminde basına yansıyan fotoğraflarda halkın Divanyolu ve Babıalı caddelerinde iken bahsi geçen arabaya eşlik ettiği görülmektedir. Ayasofya meydanından geçişi esnasında arabanın etrafında oluşan kalabalık ise Sitare-i Şerif'in Eyüp'ten nasıl büyük bir kalabalık tarafından uğurlanmış olabileceğine dair bir fikir verebilir.²³ Diğer yandan, mukaddes örtüyü karşılamak üzere Topkapı Sarayı'na

gelen padişah ve hanedan mensuplarının geçtiği güzergahta da halkın toplandığı anlaşılmaktadır.

Haremeyn'den gelen mukaddes örtülerin karşılanışında meydana gelen bir diğer değişiklik ise Padişah ve devlet ricalinin karşılama merasiminde meydana gelmiştir. Padişah ve Hanedan mensupları Dolmabahçe Sarayı'nın inşasından sonra Topkapı Sarayı'nı terk ettiği için burada yapılan Kisve-i Şerif'i karşılama merasiminde bir değişiklik meydana gelmiştir. Artık bu merasim için padişahın ve şehzadegânın Dolmabahçe Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na kısa bir seyahat gerçekleştirmesi gerekmiştir. Bu kısa seyahatin gerçekleşeceği güzergahta bazı özel hazırlıklar yapıldığını tahmin etmek zor değildir. 1912 senesinde Sitare-i Şerife ziyareti için düzenlenen "merasim-i mahsusa" şu şekilde basında yer almıştır:²⁴

"Hazret-i Halid bin Zeyd Ebu Eyyûb el-Ensârî radiyallahu anh el-Bârî türbe-i mübarekesinde vaz' ve mevki-i tekrîm edilmiş olan Beyt-i Şerif-i Muazzam'ın sitâreleri ile Hacerü'l Esved-i mukaddesin gümüşden mâmul atık mahfazasının Topkapı Saray-ı Hümayûnu'na nakli merasim-i fevkalade-i ihtiramkârî ile icra edilmiştir. Bu münasebetle Zat-ı Hazret-i Padişahî Topkapı Saray-ı Hümayûnu'na teşrif etmişlerdir. Maiyyet-i Padişahîde Mehâdim-i Hazreti Padişahî Şehzadegân-ı Kiram ile Mabeyn-i Hümayûn Cenab-ı Mülûkâne erkanı dahi bulunuyorlardı."

Haberin devamından anlaşıldığı gibi, padişah Sultan Mehmed Reşad Dolmabahçe Sarayı rıhtımından hareket etmiş ve Sirkeci'de İstanbul valisi ve polis müdür-i umumisi tarafından istikbal olunmuştur. Padişah ve maiyyeti Babıali Caddesi, Sultan Mahmud Türbesi, Divanyolu ve Ayasofya tarikiyle Topkapı Sarayı'na ulaşmış burada da Hazine-i Hümayun kethudasıyla Enderun-ı Hümayun efendileri tarafından istikbal edilmişlerdir.

Yürüyerek Bağdat Kasrı'na geçmiş ve bir müddet istirahatın ardından Ebû Eyyûb Camii-i Şerifi'nden Topkapı Sarayı'na ve Arzhan'e merasim-i mahsusa ile nakl olunan puşideyi ziyaret etmişler ve aynı tarik ile Dolmabahçe Sarayı'na dönmüşlerdir.

Sitare-i Şerife merasiminde şeyhülislam, evkaf nazırı, Şerif Nasır Beyefendi, Vakanüvist Abdurrahman Şeref Beyefendi, Harem-i Şerif Müdürü Mehmed Emin Efendi, Hazine-i Hassa Müdürü Hüsnü Bey ile Enderun-ı Hümayun efendileri, dervişan ve dedegân ile ulema-yı kiram hazır bulunmuşlardır. Güzergahta bulunan ahali de padişahı selamlamış, Babıali önünde vükela, padişaha arz-ı ihtiramda bulunmuştur. Padişahın Saray'dan ayrılmasının ardından ziyaret edilmiş olan emanat-ı

Landon araba üzerinde sergilenen sitare-i şerifenin Ayasofya meydanından geçişi ahalinin büyük teveccühüne mazhar olmuş görünüyor. Sayfanın altındaki resim, sitare-i şerifeyi taşıyan landona ait

Sitare-i şerife'yi karşılamak üzere padişahı taşıyan araba Bâb-ı Âli Caddesi üzerinde ilerlerken

mukaddese de Emânat-ı Celile Hazînesi'ne nakl olunmuştur.

İktidar ve Meşruiyet Temsili Olarak Mukaddes Örtüler

19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında Topkapı Sarayı'nda muhafaza edilmek üzere Haremeyn'den İstanbul'a getirilen mukaddes örtülerin müslüman ahali ile buluşturulması kutsal topraklara hizmet etmek gibi siyasi bir önem kazanmış görünmektedir. Zira bu dönemde, Osmanlı hilafeti ilk defa müslüman olmayan sömürgeci imparatorluklar ve müslüman sömürgeleri tarafından sorgulanır olmuştur. Önceki dönemlerde kutsal topraklara hizmet anlamında sadece diğer İslam devletleri ve yönetici seçkinleri ile rekabet halinde olan Osmanlı devleti artık kendisini bu anlamda tehdit altında hissetmektedir.

Mesela, Osmanlı iktidarını ve meşruiyetini asırlardır mukaddes topraklarda görünür kılan Kâbe örtüsünün değiştirme ayrıcalığı 1909 senesinde Mısır'da çıkan iki gazete tarafından gündeme getirilmiştir. *El-Müeyyed* ve *el-İttihadü'l Osmanî* gazetelerinde çıkan haberlerde o sene hac farızasını yerine getirecek olan Mısır Hıdivi'nin Arafat'tan dönüşte Kâbe örtüsünü bizzat kendi eliyle

yerleştirileceği dile getirilmiştir. Bu haberler Medine'deki Osmanlı yöneticilerinin dikkatini çekmiş ve mesele İstanbul'a bildirilerek takibe alınmıştır. Zira "Halife-i İslam olmak unvanıyla nam-ı hazret-i padişahiye ifa olunması lazım gelen mezkur hizmet-i mukaddese'nin Mısır Hıdivi'ne ait olduğunun gazetelerle dünyaya ilan edilmesi siyaseten ehemmiyet arz eden bir durumdur. Osmanlı yönetimi, kendi meşruiyetini zayıflatacak bu meseleye hızlı ve net bir şekilde müdahale etmiştir.²⁵

Bu bağlamda, Haremeyn'den getirilen örtülerin umumun ziyaretine açılması Osmanlı hilafetinin ve hükümetin meşruiyetini kuvvetlendirmesi bakımından ehemmiyet arz ediyordu. 1909 Temmuz ayında Eyüp Sultan Türbesi'nde ahalinin ziyaretine açılmış olan sitare-i atikanın gördüğü aşırı teveccühten ötürü birkaç gün daha türbede kalmasına izin verilmesini²⁶ de bu zaviyeden değerlendirmek mümkündür. Ayrıca, mukaddes örtülerin ziyaret günlerinin uzatılmasına ihtiyaç duyulması, Eyüp Sultan Türbesi'nin imparatorluğun hızla toprak ve nüfus kaybettiği bir dönemde bir moral kaynağı ve manevi bir sığınak olarak toplumsal hayatta rol oynadığı şeklinde de yorumlanabilir.

Diğer yandan, Halife padişahın mukaddes topraklarda olan hakimiyetinin ve gücünün göstergesi olarak Kâbe-i Muazzama ve Ravza-i Mutahhara örtülerinin İstanbul'a getirilmesi ve teşhiri, yönetici sınıfın mukaddes olana karşı hürmetinin halk nazarında yeniden teyit edilmesi anlamına da gelmiş olmalıdır. Nitekim yine bu dönemde padişah ve şehzadelerin mukaddes örtüyü ziyaret için Dolmabahçe Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na yaptıkları seyahat basına yansiyarak görünürlüğü artmıştır.

Mukaddes nesnelerin iktidar tarafından halka teşhiri öteden beri süre gelen bir uygulama ise de 19. yüzyıl başlarından itibaren modern temsil politikalarının bir parçası haline

gelmiştir. Dünyanın bir çok yerinde kutsal olanın peyderpey müzelere intikal ederek bağlamından koparıldığı bir dönemde müslümanların mukaddes addettikleri örtüleri yine mukaddes saydıkları bir mekanda hâlâ ziyaret edebiliyor olmalarının yarattığı toplumsal atmosfer incelemeye değer bir konudur. Saray, toplum ve mukaddes topraklar arasındaki bağın kurulduğu bir mekan olan Eyüp semtinin ve Eyüp Sultan Türbesi'nin siyasi ve dinî temsil gücünü modern dönemlerde de korumaya devam ettiği anlaşılmaktadır.

NOTLAR

- 1 Hırka-i Saadet Dairesi ziyaretleri için bkz. Sevgi Ağca, *Hırka-i Saadet: Teşkilatı, Törenleri ve Mukaddes Emanetleri ile Hırka-i Saadet Dairesi*, Korpus Yayınları, İstanbul 2013.
- 2 Eyüp Sultan Türbesi'ne hediye edilmiş olan sanatlı eşya ve mukaddes emanetler için bkz. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi İstanbul*, (haz. Seyit Ali Kahraman), İstanbul Ticaret Odası, İstanbul 2013; Erdem Yücel, "Eyyub Sultan Türbesi", *Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi*, 1971, c. 10, ss. 5465-5468; Baha Tanman, "Eyüp Sultan Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 3, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1994, ss. 237-243; Ressam Hüsnü Tengüz, *Bedâ'î-i Âs'ar-ı Osmâniyye*, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2013.
- 3 Sancak-ı Şerif, 1115/1703 Edirne Vak'ası esnasında güvenlik sebebiyle Topkapı Sarayı'na nakledilene kadar Eyüp Sultan Türbesi'nde muhafaza edilmiştir.
- 4 Ziyaret penceresinin bulunduğu duvarın iç yüzünde bulunan dolaba yerleştirilmiştir. Dolabın üzerinde bulunan talik hatla yazılmış kitabeden anlaşıldığı üzere I. Mahmud tarafından türbeye konulmuştur.
- 5 BOA, HAT, 342/19577, H. 30.01.1228. 19. yüzyılın hemen başında meydana gelen Vahhabi ayaklanmasında Mekke ve Medine'de yağmalanan mukaddes emanetler, Mehmet Ali Paşa'nın oğlu Tosun Paşa tarafından Vahhabilerin bastırılması ile yeniden ele geçirilmiş ve İstanbul'a gönderilmiştir. Bunlar arasında temsili önemi yüksek olan Kabe anahtarları da bulunuyordu. Anahtarların bir süre Eyüp Sultan Türbesi'nde kaldığı bilinmektedir. Bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966, c. 10. s.128-130.
- 6 Uğur Göktaş, "Eyüp Sultan Ziyareti", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi III*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1994, ss. 243-244.

- 7 Erdem Yücel, a.g.m., s. 5467-5468.
- 8 Selanikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selanikî*, (haz. Mehmet İpşirli), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, c. II, s. 682-683.
- 9 BOA, TSMA.e, 666/7, H.13.06.1254.
- 10 BOA, HAT, 552/27239, H.29.12.1254.
- 11 BOA, TS.MA.e., 593/99, H.29.12.1256.
- 12 BOA, A. MKT, 107/5, H. 29. 01.1264.
- 13 BOA, A.MKT., MHM, 240/34, 21.03.1279.
- 14 BOA, TS.MA.e,636/95, H.29.12.1261.
- 15 BOA, İ.HUS., 176/22, 23.05.1327; BOA, BEO, 3575/268070, H.26.05.1327.
- 16 BOA, MB.İ.134/26, 15.06.1327; BOA, DH.MKT.2874/91, 24.06.1327.
- 17 BOA, MB.İ.160/108, 21.05.1330; BOA, İ.MBH, 8/49, 21.05.1330.
- 18 BOA, TS.MA.E, 1066/21, H.10.11.1328.
- 19 BOA, TS.MA.E, 636/95,H.29.12.1261.
- 20 BOA, DH.MKT. 2874/91, H.24.06.1310.
- 21 BOA, DH.MKT.2874/91, 24.06.1327.
- 22 Hülya Tezcan, *Kutsal Mekanlarda Kutsanmış Örtüler, Topkapı Sarayı'ndan Örneklerle Kâbe Örtüleri*, Masa Yayınları, İstanbul 2017, s. 111; A. U. Bikkul "Topkapı Sarayında Has Ahır" isimli

makalesinde 19. yüzyılda Kâbe örtülerini şehri içinde taşıyan arabadan bahseder. Bu arabanın mevcutlar içinde en eskisi olduğunu belirten Bikkul, arabanın envanter kaydını da paylaşmıştır: "Müzehhep london araba, yeşile boyalı oymalı kafesli, yaldızlı, içi kırmızı kadife kaplı, büyük tekerlekli, bu araba son zamanlarda puşide-i saadet naklinde kullanılmıştır". Hülya Tezcan, a.g.e., s. 111'den naklen.

- 23 *Resimli Kitap*, c. 7, S. 40.
- 24 *Sebilürreşad*, "Sitare-i Şerife ve Merasim-i Mahsusa", 16 Mayıs 1912, c. 8, S. 193, s. 209.
- 25 BOA, DH.MUL, 35/2, H.14.12.1327; Yakup Civelek, "Kâbe Örtüsünün Değiştirilmesi Bağlamında Orta Doğu'da Osmanlı Dönemi Nüfuz Mücadelesi ve Bunun Arap Basınına Yansımaları", 38. ICANAS: Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15.2007, Ankara, Bildiriler, Tarih ve Medeniyetler Tarihi = International Congress of Asian and North African Studies, 10-15, 2007, *Papers, History and History of Civilizations*, 2012, c. II, s. 847-864.
- 26 BOA, MB.İ.134/26, 15.06.1327; BOA, DH.MKT.2874/91, 24.06.1327.

Türbelerin Kapatılması ve Eyüp Sultan Türbesinin Açılışı

Muhammet Gündoğdu*

Türbeler Türkiye’de son bir asırdır toplumsal, kültürel ve siyasal tartışmalara konu olmuştur.

Cumhuriyet’in ilanıyla beraber toplumsal hayatın yeniden ve başka bir perspektifle düzenlemesi girişimi, Osmanlı’dan devralınan toplumsal hayatta önemli bir yere sahip olan tekke, zaviye ve türbelerin kaldırılmasını da kapsamıştır. Dinî inanç ve geleneklerin hakim olduğu toplumsal tasavvur yerine akılcı ve bilimi esas alan seküler bir toplumsal düzen inşa etme anlayışı temel bir hedef olarak ön plana çıkmaktadır.¹

Osmanlı mirasının kamusal alandan uzaklaştırılması bakımından en etkili kanunlardan biri, 30 Kasım 1925 tarihli “Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklarla birtakım unvanların men’i ve ilgasına dair” 677 sayılı kanun olmuştur. Kanunda yer alan “Türkiye Cumhuriyeti dahilinde salatine ait veya bir tarika veyahut cerri menfaate müstenit olanlarla bilumum sair türbeler mesdud ve türbedarlıklar mülgadır.” ifadeleri ile türbelerin kapatılması kararı alınmıştır.² Bu karar ile ülkedeki tüm türbeler

kapatılmış, türbe ziyareti ve türbedarlık yasaklanmış, kapatılan ve 1950’den sonra müze olarak tekrar açılacak bazı türbelere de devlet memuru olarak bekçiler tayin edilmiştir. Bu kanun öncesinde 5 Eylül 1925 tarihinde yayınlanan “2413 no’lu Tekaya ve Zevayanın Seddine ve İlmiye Sınıfı Kisvesine ve Bilumum Devlet Memurlarının Kıyafetlerine Dair İcra Vekilleri Heyetinin 2 Eylül 1341 tarihli İctimaında Müttehiz Karar Üzerine Tanzim Edilmiş Olan Kararname” ile tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasına dair ilk adım atılırken 677 sayılı kanun ile bu karara uymayanlar hakkında cezalar getirilmiştir. Ceza yaptırımını içeren yasanın çıkması, Konya Milletvekili Refik Bey (Koraltan) ve beş arkadaşının hazırladığı 677 sayılı yasa önerisinin 30 Kasım 1925 tarihinde mecliste tartışılması sonucu yürürlüğe girmiştir. Bu kanun, 13 Aralık 1925 tarihinden itibaren tatbik mevkiine konulmuştur.³ Böylece kararının ardından ülkedeki 773 tekke ve 905 türbe kapatılmıştır.⁴

Türbelerin, tekkelerin ve zaviyelerin kapatılması sonrasında türbe, tekke, zaviye ve mezarlık arasındaki ilişki kopmuş; buna bağlı olarak ibadethaneler de eski fonksiyonunu yitirmiştir.⁵ Bu müdahalelerle birlikte tarihsel, toplumsal ve dinî kökenleri olan türbelere ziyaret ritüeli, sınırlı bir biçimde gerçekleşmiş; türbeler toplumun dinle, kutsalla ilişkisindeki önemini sürdürmüştür. Türbeler halk İslam’ının, popüler dindarlığın bir tezahürü olarak değerlendirilmiştir.⁶

1925 yılında 677 sayılı kanunla kapatılan türbelerdeki “türbedar”ların yerine, bazı türbelere devlet memuru olarak türbe bekçileri atanmıştır. Türbeler, dinî anlamlarından soyutlandırılarak bu mekanlara “Türk tarihi”nin öğrenildiği abideler olarak, “müzeleştirme” ile “millileştirme” hedefiyle yaklaşılmıştır. Türbe bekçilerinin de bu amaca uygun kişiler olması istenmiştir. “Memur”, “(baş)bekçi”, “hademe” gibi yeni meslek tanımları yürürlüğe sokulsa da “(baş)türbedar” tanımı da kullanılmaya devam etmiştir. Türk devletinin ve kurumlarının

türbedarları, “tarih mezunu” türbe bekçileri ile değiştirmeye yetecek mali kaynakları yoktu. Devlet, türbelerden sorumlu birimlere yeterli bütçe ayırmayarak, türbelerin yönetimini kurumları arasında karmaşılaştırarak ve sorunlarla mücadele için ilgili kuruma yeterli otoriteyi vermeyerek, “tarihi ve mimari” değeri olduğu için “millileştirerek” devir aldığı türbelere dahi iyi bakamamıştır.⁷

Kapatılan türbelerden “mimari ve tarihi değeri” bulunan 127 türbe “müze” olarak dönemin Evkaf İdaresi’nden Maarif Vekaleti’ne geçmiş ve bu bakanlık adına İstanbul Müzeleri Genel Müdürlüğü’ne bağlanmıştır; Bunların 70 tanesinin yönetimi 1940’da Topkapı Sarayı Müzesi’ne verilmiştir.⁸ 1925-1940 arası dönem türbeler bakımından bir kesinti-fetret dönemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Türbe envanteri ve diğer veriler noktasında sağlıklı kaynak sorunu da bulunmaktadır. Bu döneme dair türbelere dair kaynaklara sadece Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nden ulaşılabilir. Ancak kamuya açık olmayan İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü’ndeki arşiv, 1940 yılından, yani türbelerin yönetiminin Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü’ne bağlandığı tarihten itibaren başlamaktadır ve öncesinin nerede olduğu bilinmemektedir.⁹

1939 yılında basında türbeler konusunda yeni gelişmeler ortaya çıkmaya başlamıştır. Tan Gazetesi “Bazı Türbeler Müze Olarak Ziyaretçilere Açılacak” başlıklı haberde şunları ifade etmektedir; “Maarif Vekaletinin dinî mahiyetleri olmayan ve fakat mimari ve sanat tarihi bakımından yüksek kıymet taşıyan bazı türbelerin müze halinde halka açılması için tetkikat yaptığı öğrenilmiştir.”¹⁰ Maarif Vekaletince yapılan tetkiklerin neticelenmesi ise ancak on bir yıllık sürenin ardından 1950 seçimleri arefesinde gerçekleşecektir. Yeni gelişmeler Milli Eğitim Bakanı olan Hasan Ali Yücel’in eğitim ve kültür alanında düşündüğü değişimlerin bir parçası olmuştur.

“Türk kültürü”nü yaşatmayı amaçlayan Yücel’in bakanlığı döneminde birçok şehirde yeni

müzeler kurulmuş, Türk kültürünün simgesi olarak görülen tarihi yapılar ve türbeler restore edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde önemli bir gelişme ise 18 Temmuz 1944’te “Eski Eserler ve Müzeler”in bir genel müdürlük haline getirilerek 15-23 Şubat 1945’de “Eski Eserler ve Müzeler Birinci Danışma Komisyonu”nun toplanmasıdır. Bu toplantıda Eski Eserler ve Müzeler Müdürü Hamit Zübeyir Koşay ve Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Tahsin Öz bulunmuştur. Cumhuriyet tarihinde farklı sayılarla da olsa, devletin bazı türbeleri seçerek kendisinin kılması ve müze olarak yönetimini üstlenmesi, türbeleri “millileştirme” politikası olarak tanımlanabilir. Bu politika aslında dini “millileştirme” veya “devletleştirme”nin bir parçası olmuş Türkiye Cumhuriyeti ülkedeki dinî faaliyet üzerinde hakimiyet kurarak kontrolü bırakmamıştır.¹¹

İkinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü döneminde II. Dünya Savaşı’nın getirdiği olumsuz şartlar dolayısıyla türbe ve tekke konusu ciddi tartışmalara yol açmamıştır. Devlet sıkı tedbirler alarak kolluk kuvvetleri denetimlerini artırmıştır. İktidar, türbeleri kapalı tutmuş ama bakımlarıyla ilgili çalışma yapmaktan kaçınmamıştır. Fakat bu çalışmalar tüm türbeleri kapsayacak bir hal almamıştır. II. Dünya Savaşı’nın sona ermesi ve Türkiye’de başlayan çok partili hayata geçiş sürecinin bir sonucu olarak din ile ilgili kanuni uygulamalar açıkça tartışılmaya başlanmıştır. Muhalif partilerin bu alanlarda

propaganda çalışmalarını hızlandırmaları karşısında Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı da bir yumuşama sürecine girmiştir.¹² Laiklikle ilgili gelişmeler sadece dini siyasal hayatta önemli bir rekabet alanı olarak gören partilerin yarışından kaynaklanmamaktadır. Soğuk savaş yıllarına denk gelen bu süreçte, anti-komünist ideolojinin güçlendirilmesinin sağlanması, ancak kuvvetli bir milliyetçiliğe dinsel olanı katmaktan geçmektedir. İktidarın tercihi, bir zorunluluğun da ifadesi olmuştur.¹³ Bu noktada 1947 kurultayı önemli bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Bu yılda Cumhuriyet Halk Fırkasının VII. kurultayında türbeler konusu ilk kez dile getirilmiştir. Kurultayda programın milliyetçilik maddesine ilişkin söz alan Hamdullah Suphi Tanrıöver, gençlere milliyet duygusunun verilmesi için türbelerin tamir edilmesini, açılmasını önermiştir. Kurultayda padişahların türbe ve mezarlarının yeniden açılması kararlaştırılmıştır. Türbeler meselesi, Tanrıöver'in konuşması sonrasında Cumhuriyet Halk Partisi içinde, basında ve yazarlar içinde tartışılan bir konu haline gelmiştir. Dönemin Müzeler Müdürü Aziz Oğan devlet büyüklerinin, önemli şair ve tarihçilerin türbelerinin ivedilikle açılmasını ve bunlara öncelik verilmesini önermiştir.¹⁴ Cumhuriyet Gazetesi muharriri Burhan Felek, türbelerin yeniden açılması yönünde talepleri içeren "Türbeler" ve "Türbelere Hürmet" adlı iki yazı kaleme almıştır.¹⁵ Akşam gazetesi muharriri

Cemaleddin Bildik ise türbelerin ne halde olduğunu yansıtan ayrıntılı bir yazı kaleme almıştır.

1948 yılında türbeler konusu Anıtkabir üzerinden ele alınarak gündeme getirilmiştir. Gazeteci Tahsin Demirağ, "İnşası süren Anıtkabir ve Etnografya Müzesi'ndeki Muvakkat Kabir'in kanuna aykırı olarak varlığını sürdürmektedir." demektedir.¹⁶

Türbelerin açılmasında önemli bir olay da 1949 yılında gerçekleşmiştir. Dönemin Başbakanı Şemsettin Günaltay, Süleymaniye Camii'nin yanında bulunan Mimar Sinan'ın türbesini gezmek istemiştir. İstanbul Valisinin türbenin kapalı olduğunu söylemesi üzerine Günaltay şunları söylemiştir;

"Sinan'ın türbesi kapalı olur mu? Mimar Sinan gibi büyük bir dahinin türbesinin kapalı kalmasına Türk vicdanı razı olamaz. Bu nev'i Türk büyüklerinin türbelerinin açılması için meclise bir kanun sevk edilecektir. İstanbul'un sahibi olduğumuzun delili bunlardır."¹⁷

10 Haziran 1949 tarihinde "Şeyhlik, Babalık ve Halifelik gibi mensupları arasında baş mevkiinde bulunanlar altı aydan az olmamak üzere hapis ve 50 liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezasından başka, bir yıldan aşağı olmamak üzere sürgün cezası ile cezalandırılırlar." ibaresi 677 sayılı kanuna eklenmiştir. 1950 yılında ise kanuna bir madde daha ilave edilerek, "Türbelerden Türk büyüklerine ait olanlarla büyük sanat değeri bulunanlar Kültür Bakanlığınca umuma açılabilir. Bunlara bakım için gerekli memur ve hizmetliler tayin edilir." hükmü getirilmiştir.¹⁸

Milli Eğitim Bakanlığı'nın 1949 yılı bütçesinde müzeler ve anıtlar genel giderleri 480.000 Lira olarak tahsis edilmiş ve bütçeden onarım ve kamulaştırma yapılmıştır. 1950 yılında kanuna bir madde daha ilave edilerek, "Türbelerden Türk büyüklerine ait olanlarla büyük sanat değeri bulunanlar Kültür Bakanlığınca umuma açılabilir. Bunlara bakım için gerekli memur ve hizmetliler tayin edilir." hükmü getirilmiştir.¹⁹

Çok partili hayata geçiş dönemi ile birlikte tek parti iktidarı halktan gelen talepler ve değişen siyasi koşullar altında türbeler konusunda yürürlükte olan kanuna ek bir madde ile esneklik getirmek zorunda kalmış ve Bakanlar Kurulu Ocak 1950’de bazı türbelerin açılması yönündeki kanun taslağını Büyük Millet Meclisine sevk etmiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü imzalı Türk büyüklerine ait bazı türbelerin açılması hakkındaki Milli Eğitim Bakanlığının 28/3/1950 tarihli ve 70/150/7 sayılı yazısı Bakanlar Kurulunun 30/3/1950 tarihli toplantısında incelenerek, 19 türbenin,²⁰ hazırlıkları bittikçe peyderpey umuma açılması, 5566 sayılı kanunun birinci maddesine göre, 30/3/1950 tarihinde karar verilmesiyle 30 Kasım 1925’te çıkarılan 677 kanun numaralı “Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklarla Birtakım Unvanların İlgasına Dair Kanun” nedeniyle kapalı olan türbelerin umuma açılmasına izin verilmiştir.²¹ 1 Mart 1950’de kabul edilen 5666 sayılı bir kanunla açılacak türbelerin listesini hazırlamak Maarif Vekaletine, listenin onaylanması da Bakanlar Kuruluna tevdi edilmiştir. Kanun değişikliği içeren yasa tasarısı Başbakan Şemsettin Günaltay tarafından meclise sunulmuş ve geniş bir mutabakatla yasalaşmıştır. Yeni yasa, türbelerin bir bölümünün Milli Eğitim Bakanlığı onayı ile açılmasına olanak sağlamıştır. Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, mecliste yaptığı açıklamada şunları ifade etmiştir;

“Türbeler meselesine gelince... Bizim iftihar ettiğimiz büyük adamlarımızın türbeleri bizim için bütün büyük tarihi eserlerimiz gibi mukaddes ve mübarektir. Onda hiç şüphe yoktur. Nitekim Cumhuriyet Hükümetleri bunları müzeler idaresine tevdi etmiştir. Türbelerimizin müzelere bağlı tanzim edilmesini, idare edilmesini ve ziyaretçilere açılmasını arzu ederim. Temenni ederim ki, bunun başarılması bana nasip olur.”²²

Kanun değişikliği mecliste görüşülürken söz alan Van Milletvekili İbrahim Arvas Eyüp Sultan Türbesi ile ilgili olarak şunları ifade etmiştir;

“Bizim güzel İstanbul’umuzun büyük türbelerinden birisi olan ve İstanbul’un fethine gelen Şehit Hazreti Halid’in de türbesinin açılmasını rica ediyorum.”²³

1925’teki 677 sayılı kanununa ek olarak “Türk büyüklerine ait olan veya yüksek bir sanat değerini haiz bulunan türbeler Milli Eğitim Bakanlığının müsadresiyle halkın ziyaretine açılabilir. Bunlara nezaret için gerekli memur ve müstahdemler tayin olunur. Açılacak olan türbelerin listesi Milli Eğitim Bakanlığınca tanzim ve Bakanlar Kurulunca tasdik olunur.” kararı alınmıştır.²⁴ Böylece kanunun birinci maddesi değiştirilerek “Türk büyüklerine ait olan ve yüksek sanat değeri taşıyan” türbelerin açılmasına karar verilmiştir.²⁵ Ayrıca ilaveten açılması kararlaştırılan türbelerin seçiminde Türk Tarih Kurumunun görüşüne başvurulacak ve görevlileri devlet tarafından tayin edilmiş kişiler olacaktır. Buna göre 1950 seçimleri öncesi Cumhuriyet Halk Partisi tarafından ilk olarak Mustafa Reşid Paşa’nın türbesi Paşa’nın doğumunun 150. yıldönümüne isabet ettirilerek 13 Mart 1950’de açılmıştır.²⁶ Gazi Osman Paşa’nın 5 Nisan 1950,²⁷ Barbaros Hayreddin Paşa’nın 18 Nisan 1950’de türbeleri halkın ziyaretine açılmıştır.²⁸ Resmi Gazete’de yayınlanan kararnameye göre hazırlıkları bitirildiği takdirde 19 adet türbenin açılmasına izin verildiğini ifade eden düzenlemenin ardından kısa bir süre sonra 19 Nisan 1950’de İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Fahrettin

Yeni Sabah gazetesinde Fatih Sultan Mehmet türbesinin açılış haberi

Kerim Gökay İstanbul'da Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesini açmıştır.²⁹ 20 Nisan 1950'de Yavuz Sultan Selim'in,³⁰ 15 Temmuz 1950'de Fatih Sultan Mehmed'in türbesi açılmıştır.³¹

22 Mayıs'ta Demokrat Parti hükümetinin kurulmasından yaklaşık üç ay sonra, 1 Eylül 1950'de Demokrat Parti tarafından Adnan Menderes ve bakanların imzasıyla Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın onayıyla Eyüp Sultan Hazretleri'nin türbesi de ziyarete açılmıştır.³² Türbenin yasal olarak açılma kararı ise ancak 20 Eylül'deki Bakanlar Kurulu'ndan çıkmıştır.³³ Yani Osmanlı padişahlarının türbelerinin açılmasından sonra ilk listede yer almayan Eyüp Sultan Türbesi 20. türbe olarak ziyarete açılmıştır. Zira Tek Parti iktidarı dinî mahiyet arz etmediğini ifade ettiği 19 türbe arasında Eyüp Sultan Türbesi'ni almamıştır.

Halbuki Eyüp Sultan Türbesi sahabe türbesi olması yönüyle, Osmanlı padişahlarının kılıç kuşanma törenlerinin mekanı olsa da,³⁴ bir padişah türbesinden çok daha fazla ülkenin

manevi hayatında önemli bir yere sahiptir. Hatta Eyüp ilçesi bazı kaynaklarda sahabe türbesini barındırması sebebiyle "İstanbul'un Medine'si" şeklinde ifade edilmektedir.³⁵ Osmanlı'da halk arasında çocukları çok sevdiğine inanılan Eyüp Sultan'a sünnet düğünü öncesi gitmek adeti yaygındır ve türbedara çocukların okutulması, tespihten geçirilmesi ve tütsü alınması adetten olmuştur.³⁶ Fakat 1925'te türbelerin kapanmasıyla türbedarların birçoğu işini kaybetmiştir. Dönemin mali şartları düşünüldüğünde "tarihi ve mimarı" önemdeki türbelerin de hepsine türbe bekçisi atanamamıştır. Yine de eski türbedarların göreve devam ettiği istisna örnekler vardır. Nitekim Eyüp Camisi emekli imamı ve 2021'de vefat eden son "Reisü'l-kurra"sı olan Ahmet Arslanlar bu konuda şahitliklerini ifade etmiş ve Eyüp Sultan Türbesi kapatıldığı sırada türbede on türbedar ile on kayyum çalıştığını ve maaşlarını Evkaf İdaresi'nden aldıklarını söylemiştir.³⁷ Ayrıca Türbe kapanınca, türbedar ve kayyumlar, imam, tahsildar gibi başka "vazifelere" verilmişlerdir. İki türbedar, Ahmed Efendi ve Recep Efendi, "Biz Hz. Halid'i bırakmayız." deyip gönüllü olarak türbedarlığa devam etmişler, bir süre sonra da devlet onlara maaş bağlamıştır. 1935'lerde onlar da vefat edince türbeye iki bekçi tayin edilmiştir.³⁸ Bu dönemde Başımam Sakıp Günay ve Baştürbedar Ali Efendi de görevli olmuşlardır.³⁹ Dolayısıyla Eyüp Sultan Türbesi kapandıktan sonra dahi ihmal edilemeyen ve açıldıktan sonra da devletin ilgilendiği nadir ziyaret mekanlarından biri olmuştur.

Eyüp Sultan Türbesi'nin açılışında dönemin Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki'nin de etkisi olmuştur. Basında yer alan bir haberde bu durum şöyle ifade edilmektedir;

"Tarih ve sanat bakımından büyük değer taşıyan Eyüp Sultan Türbesi de Fahrettin Kerim Gökay tarafından açılmıştır. Vali açılıştta şöyle demiştir; Geçenlerde İstanbul'a gelen Diyanet İşleri Reisi Ahmet Hamdi Akseki ile birlikte tarih ve sanat bakımından kıymeti olan Eyüp Sultan Türbesi'nin açılmasına müsaade edilmesini rica

etmiştik. Sayın Başbakanımız Adnan Menderes de bu ricamızı kabul ettiler.⁴⁰

Başkan Akseki, Eyüp Sultan Türbesi'nin açılışı öncesinde 13 Ağustos 1950'de İstanbul'a gelmiş ve bir dizi temasta bulunmuştur. Önce bir grup basın mensubuyla toplantı yapmış ve beyanatları "Vicdan Hürriyeti ve Din" başlığı ile basında yer bulmuştur.⁴¹ Ertesi gün ise İstanbul Müftülüğünü ziyaret eden Akseki din görevlileri ile bir araya gelmiş ve Abdurrahman Gürses, Hasan Akkuş ve Ali Rıza Sağman ile birlikte fotoğraf çekilmiştir. Müftülükteki toplantısı ve ardından Yeni Cami Ziyareti basında "Diyanet İşleri Başkanı'nın Tetkikleri" başlığı ile verilmiştir.⁴² Sonrasında ise Akseki Vali Gökay ile bir araya gelmiştir.⁴³ 25 Ağustos 1950 tarihinde ise basın mensupları ve Gazeteciler Cemiyeti Reisi Burhan Felek ile Gazeteciler Cemiyetinde bir araya gelen Akseki, İstanbul'da camileri dolaştığını, bunların umumiyetle harap bulunduğunu, imam ve müezzinlerinin pek az maaş aldıklarını, Evkaf İdaresinin Diyanet İşlerine bağlanmasını lüzumlu gördüğünü söylemiştir. Bundan sonra hakiki müslümanlığın ne demek olduğuna işaret eden Akseki, "Komünistlik kadar irticanın da müslümanlıkla kabil-i telif olmadığını" ifade etmiştir. İlk mekteplerdeki din tedrisatının pek faydalı olmadığını, bu derslerin orta okullara ve liselere de ilavesinin doğru olacağını söyleyen Diyanet İşleri Başkanı memleketimizdeki din tedrisatının ve bu tedrisatı yapanları yetiştiren müesseselerin geçirdikleri değişiklikleri anlatmış ve radyoda Kur'an okunmasının dinen mahzuru bulunmadığını, radyoda dinî konuşmaların da yapılacağını söylemiş ve dışarıdaki müslümanlarla olan temasları bildirerek toplantıya son vermiştir.⁴⁴ Dönemin Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu da şunları söylemektedir;

"Halkın en yaygın şikayetleri ve istekleri dinî konular etrafında toplanıyordu. Camiler bakımsızdı, imam yoktu, cenazeleri kaldıracak kişiler bile bulunamıyordu. Demokrat Parti bu konulara el atmıştı ve halktan büyük ilgi

görüyordu. CHP bu konuyu ele alma zarureti gördü, yoksa netice çok kötü olabilirdi.⁴⁵

Yaşanan ve söylenilen bu cümleler bir değişimi çağırıştırılmaktadır. Nitekim Demokrat Parti iktidarı ülkede gerçekleşen değişimin sembolik bir ifadesi olarak Eyüp Sultan Türbesi'nin açılışını öne almış görünmektedir.⁴⁶ Bunda üç yıl sonra İstanbul'un fethinin 500. yıl dönümü etkinliklerine hazırlık amacı güdülmüş olabilir. Bu durum o yıllara kadar ihmal edilmiş İstanbul'un Türk ve müslümanlığını vurgulamanın önemini arttırmaktadır.⁴⁷

Takvim yaprakları 1 Eylül 1950'yi gösterirken Eyüp Sultan Türbesi düzenlenen büyük bir törenle açılmıştır. Cuma namazı öncesindeki merasime çoğunluğunu kadınların oluşturduğu görülmemiş bir kalabalık katılmıştır. Vali Gökay törenden önce Eyüp halkı ile sohbet etmiş ve semtin imarı için pek çok planının olduğunu söylemiştir. Konuşmalar üzerine Gökay'ı tebrik ettiğini söyleyen Eyüplü bir vatandaş, önceki bir belediye başkanının vaktiyle "Eyüp ölümler diyarıdır. Ben yaşayanlar diyarı dururken ölümler diyarı ile uğraşamam." dediğini hatırlatmıştır.⁴⁸ Eyüp Sultan Türbesi'nin açılış merasimi basında şöyle ifade edilmiştir;

"Tarih ve sanat bakımından büyük değeri bulunan Eyüp Türbesi dün saat 13'te Vali ve Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay tarafından törenle açılmıştır. Törende Diyanet

1 Eylül 1950'de büyük bir merasimle açılan Eyüp Sultan Hazretlerinin türbesinde sandukanın önünde vali ve belediye başkanı, İstanbul milletvekili ve halk hayranlıkla karışık huşu içinde dua ederken çekilmiş bir fotoğraf gazetelerde yer almıştı

İşleri Başkanı Hamdi Akseki, İstanbul Milletvekillerinden Demokrat Parti İstanbul İl Başkanı Hüsnü Yaman, Dr. Mükerrer Sarol, şehir meclisi üyeleri, partiler temsilcileri ve basın mensupları hazır bulunmuştur. Burada yüksek bir yere çıkan Vali Gökay şöyle demiştir;

‘Muhterem Eyüplüler! Din ve sanatın kucaklaştığı bir eserin önünde hürmet töreni yapacağız! Türkün vefakar ve kadirbilir bir millet olduğunu ilan edeceğiz!’

‘Bütün müslümanlar için uğurlu bir gün’ ifadesiyle açılış için Cuma gününü özellikle seçtiğini söyleyen Gökay sözlerine şöyle devam etmiştir;

Adnan Menderes İstanbul’a gelip kendisini ziyaret ettiğinde Diyanet İşleri’nin çok kıymetli ve faziletli başkanı sayın Ahmet Hamdi Akseki ile birlikte halkın manevi gıdası olan bir ihtiyaçtan bahsederek tarihin maruf mücahidlerinden Eba Eyüb’ül Ensari’nin türbesinin açılmasını rica ettik.”⁴⁹

Eyüp Sultan Türbesi’nin açılışı halk tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmış ve konuşmalar sonrasında, geçen onlarca yılın ardından büyük bir heyecan ve gözyaşları ile türbenin içine girilerek ilk ziyaret gerçekleştirilmiştir. Cuma namazı da yine görülmemiş bir kalabalık ile eda edilmiştir.⁵⁰

NOTLAR

- * Din Hizmetleri Uzmanı- Diyanet Haber İstanbul Koordinatörü
- 1 Mesut Düzce, “Devletin Dinî Alanı Düzenlemesi Bağlamında Fransa ve Türkiye’de İki Kanun: 1901 Dernekler Kanunu ile 1925 Tekke, Zaviye ve Türbedarlıkların Kapatılmasına İlişkin Kanun”, *Eskiye*, S. 42 (Eylül/September 2020), ss. 1039-1040.
- 2 <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.677.pdf>
- 3 Resmi Gazete, S. 243, 13 Aralık 1925.
- 4 Mustafa Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergah Yayınları, İstanbul 2017, s. 147.
- 5 Örneğin bu dönemde Cerrahi Şeyhi İbrahim Fahreddin (Erenden) Efendi, tekkelerin kapatılması sonrası Cerrahi Dergahında tarikatinin usullerini tek başına yerine getirmiştir. Yine Vakıflar Müdürlüğü 1940 yılında Fatih’teki Cerrahi Dergahı’nı ve türbeyi “atölye olarak

şahıslara kiraya” vermek isteyince, dergah ve türbeyi korumak için beş yıl uğraşarak Müzeler Müdürlüğüne geçmesini sağlamıştır. Bu dinî mekanları “müze” yaparak koruyabilmiş, ilerleyen yıllarda İstanbul’u Sevenler Cemiyeti’nin desteği ile “harap bir hal alan” dergah ve türbeyi onarmıştır. Dergah halen İstanbul Tarihi Türk Müziği Topluluğu’na bağlıdır. Bkz., Gökçen Beyinli Dinç, “677 Sayılı Kanun, Türbeleri “Millileştirme” ve Yıkıcı Sonuçları: Geç Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türbedarlık”, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı III/2 – Aralık 2017, s. 126.

6 Adem Başpınar, Murat Şentürk, “Kutsalın Kent Mekanında Tezahürü: Türbeler ve Kentsel Sosyal Yaşamda Dinî Pratikler”, *Toplumsal Değişim Dergisi*, 2021, c. 3, S. 2, s. 8.

7 Dinç, a.g.m., s. 134.

8 Nevzad Ayas, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi: Kuruluşlar ve Tarihçeler*, MEB Yayınları, Ankara 1948, s. 536.

9 Dinç, a.g.m., s. 120.

10 “Bazı Türbeler Müze Olarak Ziyaretçilere Açılacak”, Tan, 13 Kasım 1939.

11 Dinç, a.g.m., s. 119-120, 128.

12 Sabit Dokuyan, “İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Tekkeler ve Türbeler (1938-1950)”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2022, S. 101, s. 375.

13 Cemil Koçak, “Tek parti döneminin irtica merkezleri’nden biri

de türbelerdi”, Star, 3 Temmuz 2011.

- 14 “Türk büyüklerinden kimlerin türbeleri açılmalıdır?”, *Vakit (Yeni Gazete)*, 26 Aralık 1948.
- 15 “Türbeler”, *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1947. “Türbelere Hürmet”, *Selamet Dergisi*, S. 31, Aralık 1947, s. 3.
- 16 Tahsin Demirağ, *Küçük İşaret Taşları*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1955, s. 177. Ayrıca Bkz., Mehmet Ö. Alkan, “Anıtkabir’in Tekke ve Zaviyeler Kanununa Aykırılığı: Atatürk’ün Türbesinden Anıtkabir’e”, *Toplumsal Tarih*, S. 251, Kasım 2014, ss. 24-37, İsmail Kara, “Türkiye’de Milli Olan Dini Olan Değilse Nedir?” *Derin Tarih*, S. 32, Kasım 2014, ss. 76-79.
- 17 İlker Dere, Hasan Tahsin Banguoğlu’nun Milli Eğitim Bakanlığı Dönemi, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2012, s. 104.
- 18 Düstur, Tertip: 3, c. 7, s. 13.
- 19 Düstur, Tertip: 3, c. 7, s. 13.
- 20 Açılması planlanan türbeler şöyle sıralanmıştır: 1. Ankara: Hacı Bayram Veli, 2. Bilecik: Söğüt Ertuğrul Gazi, 3. Bolu: Göynük Akşemseddin, 4. Bursa: Osman Gazi, 5. Bursa: Orhan Gazi, 6. Bursa: Çelebi Mehmet, 7. Çanakkale: Gelibolu Gazi Süleyman Paşa, 8. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet, 9. İstanbul: Yavuz Selim, 10. İstanbul: Kanuni Sultan Süleyman, 11. İstanbul: II. Mahmut, 12. İstanbul: Mustafa Reşid Paşa, 13. İstanbul: Barbaros Hayreddin Paşa, 14. İstanbul: Mimar Sinan, 15. İstanbul: Gazi Osman Paşa, 16. Kırşehir: Aşık Paşa, 17. Konya:

- Selçuk Sultan 18. Konya: Akşehir Nasreddin Hoca, 19. Urfa Caberkalesi: Süleyman Şah. Bkz., Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) 030-0-018-001-002-122-30-9, 30 Mart 1950., Ayrıca Bkz., *Yeni Sabah*, 2 Nisan 1950, s. 2; *Yeni Sabah*, 6 Nisan 1950, s. 1; *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1950, s. 1; *Yeni İstanbul*, 22 Nisan 1950, s. 1.
- 21 Resmi Gazete, Sayı: 7487, 19.04.1950, Sayfa: 18346, Kararname No: 3/10990
- 22 TBMM Zabıt Ceridesi, 25.02.1949, 52. Birleşim, 3. Oturum, s. 678.
- 23 TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Mart 1950, 8. Dönem, 5. Yasama Yılı, 4. İctima, 57. Birleşim, 1. Oturum, c. 25, s. 35.
- 24 *Yeni Sabah*, 15 Şubat 1950, s. 1, 5; TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Mart 1950, 8. Dönem, 5. Yasama Yılı, 4. İctima, 57. Birleşim, 1. Oturum, c. 28, s. 34-38.
- 25 Tanık Zafer Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1998, III, 44, Bkz., *Yeni Sabah Gazetesi*, 15 Şubat 1950, s. 1, 5.
- 26 "Büyük Reşid Paşa Türbesi dün açıldı.", *Yeni Sabah*, 14 Mart 1950; "Dün ilk olarak Reşit Paşa'nın Türbesi Açıldı", *Son Posta*, 14 Mart 1950.
- 27 "Gazi Osman Paşa Türbesi Dün Açıldı", *Yeni Sabah*, 6 Nisan 1950. "Gazi Osman Paşa Türbesi Dün Törenle Açıldı", *Son Posta*, 6 Nisan 1950.
- 28 "Barbaros'un Türbesi açıldı", *Vakit (Yeni Gazete)* 19 Nisan 1950, s. 1, "Barbaros'un Türbesi Dün Törenle Açıldı", *Yeni Sabah* 19 Nisan 1950, s. 1; "Barbaros'un Türbesi dün halkın ziyaretine açıldı", *Son Posta*, 19 Nisan 1950, s. 1.
- 29 "Kanuni Süleyman türbesi açıldı", *Yeni Sabah*, 20 Nisan 1950, s. 1, 5; "Kanuni Süleyman türbesi dün açıldı", *Vakit (Yeni Gazete)*, 20 Nisan 1950, s. 1, *Ulus*, 20 Nisan 1950, s. 1.
- 30 "Yavuz Sultan Selim Türbesi Yarın Açılıyor", *Yeni Sabah*, 22 Nisan 1950, s. 1.
- 31 *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1950, s. 1, Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu Fatih Sultan Mehmed'in türbesinin açılışı ile ilgili şunları ifade etmiştir; "Nihayet meclisten türbelerin açılmasını sağlayacak kanunu zar zor geçirdim. Ama eğer o zamanın zabıtlarını okuyacak olursanız hayli hırpalandığımı görürsünüz. Kanunu çıkarttım. Bakanlar Kurulunda türbelerin açılması yolunda karar aldım. Tabi bu türbeleri gösteriş halinde açmak büyük ayıp olurdu. Çünkü kapatan bizdik. O zamanın İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay'dı. Ona telefon edip "Hoca" dedim. Fatih'in türbesini sen açacaksın. Ama çok mütevazı ve şatafatsız bir şekilde! Sakın açılıştan uzun uzun nutuk çekip gösterişte bulunma. Bu bizim ayıbımızdır. Sonra daha çok ayıplanırız! Ama ertesi gün gazetelerde gördüm ki hazret dayanmamış, uzun uzun nutuklar çekmiş türbenin açılışında!" Olcay Yazıcı, *Tahsin Banguoğlu'ndan Hatıralar: Eğitim ve Kültür Trajedimiz*, Marifet Yayınları, İstanbul 2001, s. 81-82.
- 32 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.2/123.72.19., 20.09.1950, Ayrıca Bkz., *Vatan*, 2 Eylül 1950, s. 3.
- 33 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030-0-018-001-002-123-72-19, 20.09.1950.
- 34 Cemal Kafadar, *Eyüp: Dün/Bugün "Eyüp'te Kılıç Kuşanma Törenleri"*, edit. Tülay Artan, İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, ss. 50-61.
- 35 Bkz., Adalet Çakır, *Geydim Hırkayı - Safer Efendi'nin Sohbetleri*, Dergah Yayınları, 6. Basım, İstanbul 2021, s. 125.
- 36 Dinç, a.g.m., s. 119.
- 37 1918 doğumlu Ahmet Arslanlar 1930'lu yıllardan 1984 yılında emekli olana dek Eyüp Camii'nde imam olarak görev yapmıştır. Yusuf Alemdar, Ahmet Arslanlar ile Kişisel Görüşme, 16-17 Temmuz 2013, "Reisül-Kurralık Makamı ve Son Reisül-Kurra Ahmed Efendi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 24, 2011, s. 25-40.
- 38 Gökçen Beyinli, *İslam ve Sair Halk*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2021, s. 130.
- 39 Şener Türkmenoğlu, *Eyüp: Bir Semte Gönül Vermek*, ABC Kitabevi, İstanbul 2005, s. 73.
- 40 *Milliyet*, 2 Eylül 1950, s. 1, 5, *Akşam* 2 Eylül 1950, s. 1; *Yeni Sabah*, 2 Eylül 1950, s. 1.
- 41 *Yeni Sabah*, 14 Ağustos 1950, s. 1, 5.
- 42 *Yeni Sabah*, 15 Ağustos 1950, s. 1, 5, *Yeni Sabah*, 16 Ağustos 1950, s. 1, 5.
- 43 *Yeni Sabah*, 17 Ağustos 1950, s. 1, 3, *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1950, s. 1, 4.
- 44 *Akşam*, 26 Ağustos 1950, s. 1, 2, *Son Posta*, 20 Ağustos 1950, s. 1, 7, *Yeni Sabah*, 26 Ağustos 1950, s. 1, 5. Akseki, Eyüp Sultan Türbesi'nin açılışından birkaç ay sonra Diyanet İşleri Başkanlığının bütçe görüşmeleri sırasında kalp krizi geçirmiş ve 9 Ocak 1951 tarihinde vefat etmiştir. Vefat ettiği gün *Ulus Gazetesi*'nde ise Adnan Menderes'in Diyanet İşleri Başkanlığına büyük miktarda bütçe ayırmasını eleştiren Menderes ve Akseki'nin çizildiği bir karikatür yayınlanmıştır. *Ulus*, 9 Ocak 1951, s. 1.
- 45 İsmail Kara, *Biraz Yakın Biraz Uzak Hurafe*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998, ss. 106-108.
- 46 Beyinli, a.g.e., s. 129.
- 47 Mart 1950'de CHP'nin desteğiyle "İstanbul'un Fethinin 500 Yılı ve Müteakip Fetih Yıllarını Kutlama Derneği" kurulmuştur. Bkz., Çağla Derya Tağmat, "Fetih Derneği ve İstanbul'un Fethinin 500. Yılı" *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 3/4 (Aralık 2004), ss. 46-60.
- 48 *Yeni Sabah*, 2 Eylül 1950, s. 3, 7.
- 49 Bkz., İsmail Kara, Rabia K. Gündoğdu, *Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki Hayatı, Mücadelesi ve Eserleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019, c. 1, ss. 322-323., Ayrıca bkz., c. 2, s. 430-440.
- 50 *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1950, *Yeni Sabah*, 2 Eylül 1950, *Akşam*, 2 Eylül 1950, *Yeni İstanbul*, 2 Eylül 1950, Yaşanan sevincin bir örneği olarak Hakka Doğru Dergisinde "Eba Eyyüb El-Ensari Türbesinin Açılması Münasebetiyle" başlıklı bir şiire yer verilmiştir. Bkz., Mahmut Sertel, *Hakka Doğru Dergisi*, 2 Ekim 1950, yıl 4, c. 9, S. 215, s. 4.

Tarihi Çerçeve Eyüp Senti ve Mimarisi

Dr. Aliye Öten

Bizantion'un kuruluşunu anlatan bir ilkçağ mitinde İö'nun Trakya'dan Kydaros (Alibeyköy) ve Barbyses (Kağıthane) derelerinin denize döküldüğü Haliç'in bitimindeki Semiystra'ya gelip doğum yaptığı ve sonra Bizantion'un kurulacağı burna kaçtığı anlatılmaktadır.¹ İö'nun kızı Keroessa'dan (boynuzlu) mülhem boynuzla anılan Haliç tarafından burna kadar olan kıyılara zaman içinde İstanbul yerine de kullanılan "Bosporus" (İnek Geçidi) denmiştir. Haliç'i adeta boynuz gibi iki koldan besleyen Kağıthane ve Alibey derelerinin bu mitolojik anlatımdaki yeri müphem olsa da; Alibeyköy'de bulunan özellikle M.Ö. 2. yüzyıla tarihlenen mezar steli ve diğer bazı buluntular, İstanbul'un ilk yerleşimcilerinin Haliç'in kuzeyinde Eyüp sırtlarında yaşamış olduklarını düşündürmektedir.²

İlkçağ'da şifalı suyu ile Semiystra Sunağı'na atıfla Semiystra; Bizans döneminde kilise ve manastırların bulunduğu, özellikle hamam-çeşme yapılarıyla büyük bir külliye ve ziyaretgaha dönüşen Saint Kosmas ve Damianos manastırlarına atıfla Kosmidion denilen yerleşim yeri bugünkü Eyüp'ün güneyini teşkil etmektedir.³ Ortaçağ Bizans

Konstantinopolisi'nde kent dokusunun doğal liman Haliç'e dönük yamaçlarda daha yoğun olduğu hatta imparatorluk merkezinin zamanla buraya kaydığı düşünüldüğünde tarihi gelişim seyri içinde dinî bir merkez kabul edilen Kosmidion'un da öneminin arttığı varsayılabilir. Nitekim ilk inşası II. Theodosius (408-450) dönemine tarihlendirilen, şehrin sınırlarını belirleyen ve güvenliğini sağlayan surların bugünkü Ayvansaray'a rastlayan kısmının alçak ve yalın kat duvar halinde planlanması, üstelik Blakhernai Sarayı'nı oluşturan yapıların eklenmesi; Haliç'in doğal bir hendek oluşturması bir yana şehre bu taraftan gelebilecek bir tehlikenin öngörülmediğini belli eder.⁴ Ayrıca kara surlarının bittiği bu yerden Xyloporta (Tahtakapı) ve limanı ile deniz yoluyla şehre bağlanan Kosmidion, karadan da bir caddeyle Mese'ye bağlanmaktadır. Bunlara ek olarak Dionysios Byzantios'un 2. yüzyılda inşasını anlattığı Gephyra tou Kamelou, yani Deve Köprüsü de denilen ahşap köprü ile de Sütlüce'ye bağlanmaktadır.⁵ Şehirle olan bu ulaşım ağlarına rağmen Kosmidion, akarsuların taşıdığı alüvyonların birikmesiyle oluşan ve çanak, çömlek, evani, tuğla, kiremit yapımına imkan veren ama büyük gemilerin girişini engelleyen balçıklı yapısıyla dışa kapalı ve korunaklı bir yer olmuştur. Yine de Bizans'ın kara surlarının bu civardaki zayıflığından faydalanmak isteyen pek çok kuşatmaya sahne olmuştur. Emevilerin 669 yılındaki Konstantinopolis kuşatması da bunlardan biridir ve bu sırada hastalanarak vefat eden Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin, vasiyetine istinaden İslam ordusunun ulaşabildiği en son nokta olarak bazı sahabilerle bu bölgeye defnedilmesi ve dört sütunla taşınan kubbeli bir yapıyla ziyaretgah kabul edilmesi de mümkün olmuştur.⁶

Kosmidion, Komnenos Hanedanı (1081-1185) ile önem kazanan, kilise gibi yeni yapılar eklenen ve ana imparatorluk sarayı haline gelen Blakhernai (Vlaherne) Sarayı gibi Dördüncü Haçlı Seferi'nde gerçekleşen

İstanbul yağması sırasında 1203'te işgal edilip, yağmalanmış ve yıkılmıştır. Latin işgalinde İstanbul'un merkezindeki pek çok yapı gibi Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin türbesi de muhtemelen tahrip edilmiş ve zamanla ortadan kalkmıştır.⁷ Blakhernai Sarayı ise Latin Devleti (1204-1261) döneminde II. Baldwin'in (1228-61) yaşadığı yer ve sonrasında imparator makamı olarak yenilenerek varlığını korumuştur. Deniz yolunu kullandıklarında imparatorların kayığının yanaştığı iskele ile buradaki kapı da Basilike Pylai (imparator kapısı) olarak adlandırılmıştır.⁸ Sarayın Balat tarafında, surların iç kısmında bugün de damla damla akan ve şifa bekleyenlerin içtiği Hz. Meryem'e ithaf edilen bir ayazma (Hagiasma, mübarek kutsal su) bulunmaktadır. Blakhernai (Vlaherne) adı verilen ayazmanın bir Meryem kabartmasından fışkırdığı ve kutsal suyun biriktiği havuza her 15 Ağustos'ta imparatorun ziyarete gelerek üç defa dalıp çıktığı bilinmektedir.⁹ Saraya büyük ihtimalle 12. yüzyılda Manuel Komnenos tarafından eklenen Tekfur Sarayı veya yanlış bir ifadeyle Porphyrogenitus yapısı da geç Bizans mimarisinin günümüze kadar ulaşan nadir bir örneğini teşkil etmektedir.¹⁰ Osmanlı döneminde farklı işlevlerle kullanılan bu yapının kullanımına atfen bu civara Ayvansaray denildiği düşünülmektedir.

II. Mehmed'in 1453 İstanbul kuşatmasının son safhalarında karargah olarak tespit ettiği ve ikamet ettiği Eyüp, hocası Akşemseddin'in kabrin yerini keşfiyle fethin gerçekleşmesi yolunda önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur. Fetih sonrası önce türbe, kısa süre sonra da cami ile medrese inşa edilerek Eyüp'ün mahallî merkezi şekillenmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in Bursa bölgesinden getirttiği bir kısım halkın iskanı ve gayri müslimlerin Eyüp Külliyesi etrafına yerleşimini yasaklamasıyla tam anlamıyla Türk-İslam yerleşimi karakteri kazanan Eyüp'te¹¹, pek çok baninin vakıfları imarıyla sur dışında sadece bir yüzyılda mevleviyet derecesinde kadılık konumuna

Henüz Eyüpsultan yeşil mi yeşil şirin mi şirin bir semt iken alınmış bir hava fotoğrafı
(Sinan Genim arşivi)

yükselecek yeni bir yerleşim teşekkül etmiştir. Alibeyköy Mescidi, semti teşekkül eden Sofu Ali Çavuş adıyla da anılan Sofular Mescidi, mahalleleri bulunan Kasım Çavuş Mescidi, Ülice Baba (Evlice Baba, Uluca Baba) Mescidi Fatih Sultan Mehmet devrine atfedilen klasik dönem eserleridir.¹²

Eyüp'e asıl kimliğini kazandıran ise en yoğun imar ve inşa faaliyetini burada gerçekleştiren Mimar Sinan'dır. Klasik Osmanlı mimarisinin tipik örneklerini teşkil eden, banilerinin adıyla anılan ve her biri özenle planlanan bu külliye yapıları aynı zamanda, bugün de zevkle dolaştığımız ve tarihi dokusunu izlediğimiz, Eyüp mahallelerini oluşturmuştur. Eyüp Sultan Külliyesi odağında zarif ve topografyayla uyumlu dağılan külliyelerin şaheserlerini (Nakşi) Emir Buhari Zaviyesi Mescidi,¹³ Defterdar (Nazlı Mahmud Çelebi) Camii (948/1541-42), Nişancılar (Nişancı Mustafa Paşa) Camii (1543), Müzevvir (Süleyman Subaşı, Münzevi, Karcı Süleyman) Mescidi (1545), Kapuağası (Davud Ağa) Mescidi (962/1554-55), Şah Sultan Camii (963/1555-56), Ali Paşa (Cedid Ali Paşa, Semiz Ali Paşa, Kurukavak) Camii (1561-1565 [?]), Dökmeciler Mescidi (976/1568-69) ve Zal Mahmud Paşa Camii (1580 [?]) oluşturmaktadır.¹⁴ Mahallesi olmayan Arpacı (Arpacıbaşı, Hayreddin) Mescidi,¹⁵ Sokullu Mehmed Paşa'nın evladı

**Şah Sultan
Türbesi**
**Robertson-
1854** (Sinan
Genim arşivi)

(İbrahimhanzadeler) türbesi, Semiz Ali Paşa Türbesi, Dukakinzade Mehmed Paşa Türbesi, Lala Hüseyin Paşa Türbesi, Pertev Paşa Türbesi, Siyavuş Paşa Türbesi (1582), Siyavuş Paşa'nın evladı türbesi, Dere Hamamı, Türbe Hamamı ve Semiz Ali Paşa için inşa edilen iki saray Mimar Sinan'ın klasik dönem Osmanlı mimarisinin sınırlarını belirleyen yapıları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dahiliye Nezaretî'nin 1331/1885-86 tarihli istatistik cetvelinde Eyüp bölgesinde yirmi sekiz mahalle olduğu, bunlardan yirmi ikisinin Eyüp, dördünün Çömlekçiler ve ikisinin Sofular semtinde bulunduğu görülmektedir. Bu cetvele göre Eyüp semtinin Fatih Sultan Mehmet dönemi ve Mimar Sinan yapıları haricinde gelişen cami ve mahallelerini; doğduğu yere

atfen Ayvansarayî lakabıyla anılan, hayatı Eyüp'te geçen ve burada defnedildiğine dair bilgilere rastlanan, İstanbul'un mimarî mirasının tarihini eserleriyle günümüze taşıyan Hafız Hüseyin Ayvansarayî Efendi'den naklen burada zikretmek yerinde olacaktır.¹⁶ 1458-59'da inşa edilen ve 1800'de yenilenen Cami-i Kebir (Ebû Eyyûb el-Ensârî Camii) ve mahallesi¹⁷ başta olmak üzere; tevhidhanesi (1757-1774) minber eklenerek camiye dönüştürülen Baba Haydar Tekkesi Camii de 16. yüzyılın ilk yarısında mescid tekke olarak dikdörtgen planlı ahşap çatılı yapılmıştır ve mahallesi vardır.¹⁸ Nazperver Hatun tarafından 16. yüzyıl sonunda yaptırılan ve bilinmeyen bir tarihte onarılarak camiye dönüştürülen Dede (Dere) Mescidi'nin de mahallesi bulunmaktadır.¹⁹ Cezeri Kasım Paşa tarafından 1515'te yaptırılan ve 1823-24'te yenilenen kare planlı, tek kubbeli, Kâbe tasvirli çini panolarıyla meşhur Cezeri Kasım Paşa Camii ve mahallesi de bu gruptadır.²⁰ 16. yüzyılda inşa edilen ve 1970'lerde ihya edilen (Silahî Mehmed) Bey Camii kesme taş ve tuğla hatıllı, kare planlı şaheser, zarif bir yapıdır ve mahallesiyle birlikte bu gruptadır.²¹ 1531'de kiremitçi Süleyman Çelebi tarafından yaptırılıp 18. yüzyılda Nafiz Efendi'nin eşi Hâce Fatıma Hanım tarafından minberi eklenen Kızıl Mescid Camii, iki sıra tuğla hatıllı, kare planlı ve ahşap çatılıdır; mahallesi bulunmaktadır.²² Hoca Sadeddin Efendi'nin yaptırdığı Servi Mahallesi Mescidi²³ ile Servi mahallesi, (Topçubaşı Es'ad Ağa) Topcılar Camii ve mahallesi de bu grupta değerlendirilebilir.²⁴ Kırşehirli İslam Bey tarafından kare planlı, yığma taştan, ahşap çatılı yaptırılan ve sonradan minber eklenen İslam Bey Camii ve mahallesi²⁵ ile İdris-i Bitlisi'nin zevcesi Zeynep Hatun'un banisi olduğu, Arpacı Mescidi İmamı Şeyh Abdullah Efendi tarafından minber konulan Zeyneb Hatun Camii ve mahallesi de bu gruba eklenebilir.²⁶ İlaveten Aşçıbaşı Mehmed Ağa tarafından 1590-91'de yaptırılan Aşçıbaşı Camii ve mahallesi;²⁷ 1683'te Gazanfer Ağa

tarafından ihya edilen Fethi Çavuş'un yaptırdığı Otakçılar Mescidi ve mahallesi;²⁸ Çömlekçiler semtinde Arakiyyeci Cafer Çelebi tarafından 1534-35'te yaptırılan ve Darü's-saade Ağası Beşir Ağa tarafından minberi konulan Takyeci Camii ve mahallesi²⁹ bu gruptadır. Bıçakçı Ferhad Çelebi'nin yaptırdığı Bıçakçı Mescidi;³⁰ banisi bilinmeyen fakat Kirpâsi olarak maruf Sa'diyye tarikatinden eş-Şeyh el-Hac Mustafa Efendi'nin ayin icra ettiği Musa Çavuş Mescidi³¹ ve Ebû Eyyûb el-Ensâri türbedarlarından eş-Şeyh Ahmed'in yaptırdığı ve minberini İshak Efendi'nin koyduğu Ahmed Dede Mescidi³² Ayvasaray'ın tespit ettiği ve mahallesi olan diğer yapılardır. Bu yapıların bazılarının 14. ve 15. yüzyıllarda mescid olarak yapıldıkları 17. yüzyıl sonuna kadar ise tamir veya ihya edilip cami olarak mahalleleriyle büyüdükleri anlaşılmaktadır. Bazıları bu külliyelerin bir parçası, hatta camiye dönüştürülerek merkezi olan tekke yapıları da Eyüp'ün dinî ve sosyal hayatına damga vuracak kadar yoğundur.

Semtin ilkçağ mitlerine de ilham veren denizle ilişkisi mahallî yerleşimde de belirleyici bir rol oynamıştır. Suriçi İstanbul'u zaman zaman yok eden yangınların sıçrayamadığı Eyüp'ün avantajlı konumu, özellikle Haliç kıyılarında yoğunlaşan sayfiye niteliğinde bir yerleşim imkanı sunmuştur. 16. yüzyıldan itibaren hanedanın hanım sultanlarının vakıf eserleri ve sahilsarayları ile öncülük ettiği sayfiye gelenegini ve 18. yüzyılda keskin bir mimari dönüşüm geçiren Eyüp sahillerini Bostancıbaşı defterlerinden takip etmek mümkündür.³³ III. Selim II. Mahmut, Abdülmecid, Abdülaziz ve II. Abdülhamid dönemi sahil yerleşiminin yer aldığı Bostancıbaşı defterlerinin II. Mahmut döneminde tutulan iskeleden iskeleye tasnifle yazıldığından ayrı bir önem taşımaktadır. Şeyh Hamdullah'ın talebesi Defterdar Mahmut Çelebi'nin hokka ve divitli alemiyle biblo gibi duran külliyesi iskeleye de adını verir: Defterdar İskeleyi. Zal Mahmut Paşa'nın Külliyesi ile birlikte zarif bir hat oluşturan

yerleşim, İstanbul sakinlerini Eyüp Külliyesi'ne hazırlayan Mimar Sinan dokunuşudur. Bu halkaya 18. yüzyılda eklenen Şah Sultan Külliyesi ise türbenin ve külliye'nin mermer cephesindeki tezyinat, kare planlı sıbyan mektebinin alt katını geniş saçağıyla ortalayan oval sebil ve üst katı süsleyen kuş köşkü ile Türk Baroku'nun tatlı bir örneğini sergiler. Sahabe kabirlerinin keşfedildiği, tekke ve mevlevihanelerin ihya edildiği II. Mahmut döneminde, Defterdar İskeleyi'yle Eyüp İskeleyi arasında sınıf ayrımı olmadan inşa edilmiş sıra sıra sahilsaray, yalı ve hanelerin bulunduğu görülmektedir. Sahilsaray yapıları Türk ev mimarisinin geleneksel malzemesi sayılan ahşap kullanılarak uzun, iki katlı, ikinci katlarında cumba çıkmalı, eliböğründeler ile hareketlendirilmiş deniz cepheli, döneminin zevkine göre kalemîşi ile tezyin edilmiş su boylarını zenginleştiren yapılardır.³⁴ Yükseklik, cephe tasarımındaki elemanların oranı ve malzeme bütünlüğü ile yalılarla uyum sağlayan sahilsaray yapıları cephe düzenlemesi, uzunluk ve alan kullanımı ile yalılardan ayrılmaktadır. Balçık İskeleyi'nde Balçık Tekkesi, yanında civarın ebadı en büyük ve gösterişli yapısı Esmâ Sultan Sahilsaray'ı gravürlere ilham

Yıldız Albümü'nde yer alan bu fotoğraf, Eyüpsultan kıyısındaki sahilhaneler ve kayıklarla dolu iskeleye Eyüp Camii arasında sadece ağaçlar olduğunu gösteriyor. Eyüp'ün merkezini bıçak gibi kesen yollar yok henüz. İnsan sanki başka bir yere bakıyor...

verecek bir konumda yer almaktadır. Aynı dönemde Şah Sultan Tekkesi, Çukur Saray, Hançerli Sultan Yalısı, Mekke mollası Mehmet Efendi'nin yalısı, III. Mustafa'nın ve I. Abdülhamid'in kızları Şah Sultan, Hatice Sultan, Hibetullah Sultan, Beyhan Sultan yalıları ve Bahariye Mevlevihanesi Bahariye kıyılarını süslemektedir. Eyüp Sultan Külliyesi'ni Defterdar İskelesi ve Bahariye Mevlevihanesi yönünde kuşatan sultan yalıları, sonraki yüzyılda yerlerini Feshane ve İplikhane gibi sanayi yapılarına bırakmıştır.

Bostan İskelesi sokağına girmeden sahilde iskelenin adını alan kahvehane ve İstanbul-Haliç'in kesintisiz panoramasına hakim Pierre Loti 19. yüzyıldan itibaren şair ve yazarları ağırlamaya başlamıştır. 19. yüzyıl ortalarında Hançerli Sultan ve Çukur Saray arsalarında yaklaşık 350 metre kıyı şeridinde kurulan İplikhane-i Amire'de yelken bezi ipliği, don, gömlek ve yazlık elbise ipliği üretilmiştir.³⁵ Beyhan Sultan Sarayı'nın bulunduğu yerde faaliyete geçen Feshane-i Amire ise Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin kıyafetinin bir parçası olarak kabul edilen fesin Tunus, Mısır ve Avrupa'dan ithal edilmesindense İstanbul'da üretilmesi için kurulmuştur. 1833'te faaliyete geçen fabrikada aba ve halı da imal edilmiştir. 1894 ve 1916'da onarılıp genişletilen fabrika, Türkiye'deki dokuma sanayinin en büyük kuruluşu olmuş ve Cumhuriyet döneminde 1937'de Sümerbank'a devredilmiştir.³⁶ 1949'da yangın geçiren 1950'de onarılarak tekrar faaliyete geçen fabrika, 1986 yılında çevre düzenlemesi için bir bölümü yıkılana kadar hizmet vermiştir. Uzun yıllardır kültür ve sanat çalışmalarına ve sergi faaliyetlerine ev sahipliği yapan Feshane, yıllarca hizmet verdiği dokuma alanında veyahut Eyüp'ün yerel kimliğiyle bütünleşecek bir düzenlemeyle müze olacağı günleri beklemektedir.

Eyüp'ün sivil mimari mirasına dahil olan ve yenilenerek de olsa günümüze kadar gelen ahşap konut mimarisi örnekleri, kentsel

sit alanı ilan edildiği 1977 yılında 256 adet tescil edilmiştir ve sofasız, dış sofalı, iç sofalı, orta sofalı plan tipleriyle araştırmacıların da dikkatini çekmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalardan anlaşıldığına göre Eyüp yerleşimindeki sivil mimari yapılar, mekan organizasyonu açısından tek veya iki yüzlü, cihannümalı, çatılı, iki veya üç katlı, subasman ya da bodrumdan sonra başlayan zemin katları sokağa açık ve haremlik selamlık ayrımına da rastlanan, bitişik nizam, arka bahçeli, giyotin veya normal açılımlı pencereli, tek kanadı üç tablalı iki kanatlı kapılıdır.³⁷ Günümüzde yenilenmiş, renkli cephelelerinde kafesli, cumbalı, çıkmalı yapılarıyla sıra ev düzeninden farklı ve tekdüze olmayan bir yerleşim arz etmektedirler. Her biri ışık alan, hareket alanı olan, mahremiyet sağlayan, kapı komşuluğuna imkan veren bu yapılar; bir zamanlar Eyüp'ün topografyasına uyumlu kartpostallık bir manzara sunarken bugün tek tük varlıklarıyla Eyüp'ün karakteristik dokusuna katkıda bulunmaktadır.

Ebû Eyyûb el-Ensâri *"Ashabımın her biri vefat ettiği belde halkı için kıyamet günü önder ve nur olarak diriltilecektir."* hadisine binaen İstanbul halkı tarafından ev sahibi olarak görülmüştür.³⁸ Eyüp'ün odağında yer alan türbesi de bu nedenle sadece halkın uğrak yeri olmakla kalmamış, ayrıca bazı kutsal emanetlerin sergilendiği, korunduğu yer olmuş; resmi tören ve ziyaretler sebebiyle hanedanın meşruiyetinin ve devamlılığının da simgesi haline gelmiştir. Bu manada Osmanlı padişahlarının kararların ve denizlerin sultanı olarak İstanbul tepelerindeki ecdad türbelerini ziyaret etmek üzere Bostan İskelesi'ne denizden gelerek karadan saraya döndükleri kılıç kuşanma merasiminin başlangıç noktasını teşkil etmektedir.

Eyüp Camii'ne giden "Cülus Yolu" olarak da adlandırılan Bostan İskelesi Sokağı'nda önce 19. yüzyıl yapılarından Hüsrev Paşa Türbesi ve karşısında Hüsrev Paşa Kütüphanesi bulunmaktadır. Aynı sırada sokağa bakan

mermer cephesini türbe, taçkapılar, yuvarlak kemerli demir şebekeli pencereler, geniş ahşap saçaklı gövdesi beş dalgalı yüze bölünmüş sebil ve Şah Sultan Külliyesi gibi Yesarizade'nin yazdığı ta'lik kitabelerin süslediği Mihrişah Valide Sultan Külliyesi de 19. yüzyıl yapısıdır. Sokağın devamında ise servilik ve kabristanlar bulunmaktadır.

Bostan İskeleyi'ne yakın bir yerde bulunan Mimar Kemaleddin'in 1911-1912'de yaptığı, sur dışındaki tek padişah kabri Mehmed Reşad Türbesi ile birçok hanedan mensubunun ve devlet ricalinin Eyüp Sultan Külliyesi'nin etrafındaki türbeleri ve mezar anıtları semte özel bir karakter kazandırmıştır. Sınırları birbirinin içinde kaybolmuş cami, mescid, tekke, medrese hatta türbe hazinelelerinde yer alan; hat, tezyinat ve tasarımlarıyla adeta açık hava müzesi teşkil eden mezar taşlarıyla dar-bekaya irtihal edenler ile dünyanın çeşitli yerlerinden akın akın gelen ziyaretçiler, Ebû Eyyûb El-Ensârî'nin merkezinde bulunduğu bir huzur iklimine sığınıyor gibidir. Klasik dönemin rûmîli, mukarnaslı türlü başlıklı şahideleriyle zaman içinde dönemin zevkine göre Türk Baroku ve Rokokosu tarzında tezyin edilmiş kitabeli mezar taşları; İstanbul halkının Allah'ın rızasını kazanmak, Hz. Peygamber'in müjdesine nail olmak için kutsal topraklardan gelen bir sahabe teveccühünün dimdik anıtları ve verdikleri bilgilerle tarihin tanıklarıdır.

NOTLAR

- 1 Bkz. Dionysios Byzantios, *Deniz Yoluyla Boğaz*, (trc. Erendiz Özbayoğlu), TB Yayıncılık, 2010.
- 2 Semavi Eyice, "İstanbul", *İA*, II, 1135-1142.
- 3 Tülay Artan, "Eyüp", *DİA*, 1995, XII, 1.
- 4 Semavi Eyice, "Haliç", *DİA*, 1997, XV, 264-280; Semavi Eyice, *Tarih Boyunca İstanbul*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2010, s. 42.
- 5 Semavi Eyice, "İstanbul'da İhmal Edilmiş Tarihi Bir Semt Ayvansaray", *TAÇ*, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayını, İstanbul 1987, c. 2, S. 5, s. 33-49.
- 6 Artan, a.g.m., s. 2.
- 7 Artan, a.g.m., s. 2.

- 8 Eyice, a.g.m., s. 264-280; Eyice, *Tarih Boyunca İstanbul*, s. 43.
- 9 Semavi Eyice, "Ayazma", *DİA*, 1991, s. 4/229-230.
- 10 Eyice, *Tarih Boyunca İstanbul*, s. 51-52. Ayrıca bk. Semavi Eyice, *Yabancıların Gözüyle Bizans İstanbul'u*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2021.
- 11 Halil İnalcık, *Eyüp Dün Bugün*, İstanbul 1993, s.1-7.
- 12 Artan, a.g.m., s. 4.
- 13 Ayvansarayî, Ali Sâti' Efendi, Süleyman Besim Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dinî-Sivil Mi'mârî Yapılar)*, (haz. Ahmed Neziha Galitekin), İşaret Yayınları, Ankara 2001, s. 86-88, 377.
- 14 Hayati Develi-Samih Rifat, Sâî Mustafa Çelebi, *Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye (Yapılar Kitabı-Mimar Sinan'ın Anıları)*, Koçbank Yay., İstanbul 2002.
- 15 Ayvansarayî, a.g.e., s. 366.
- 16 Semavi Eyice, "Hüseyin Ayvansarayî", *DİA*, XVIII, 528-530.
- 17 Semavi Eyice "Eyüp Sultan Külliyesi", *DİA*, XII, 9-12.
- 18 M. Baha Tanman "Baba Haydar Camii ve Tekkesi", *DİA*, IV, 367-368.
- 19 Ayvansarayî, a.g.e., s. 365-366.
- 20 Semavi Eyice "Cezeri Kasım Paşa Camii", *DİA*, VII, 507-508.
- 21 Semavi Eyice "Bey Mescidi", *DİA*, VI, 19-20.
- 22 Ayvansarayî, a.g.e., s. 359-360.
- 23 Ayvansarayî, a.g.e., s. 353.
- 24 Ayvansarayî, a.g.e., s. 377.
- 25 Ayvansarayî, a.g.e., s. 350.
- 26 Ayvansarayî, a.g.e., s. 347-349.
- 27 Ayvansarayî, a.g.e., s. 372.
- 28 Ayvansarayî, a.g.e., s. 369-370.
- 29 Ayvansarayî, a.g.e., s. 366.
- 30 Ayvansarayî, a.g.e., s. 378.
- 31 Ayvansarayî, a.g.e., s. 352.
- 32 Ayvansarayî, a.g.e., s. 352.
- 33 Bostancıbaşı defterleri, sahil yapılarının listeleri olup, padişah saltanat kayığı ile Haliç'te veya Boğaziçi'nde seyahat ederken gözüne ilinen bir yalının kime ait olduğuna sorduğunda bostancıbaşının doğru cevap verebilmesi için hazırlanmış, gerçeğe uygunluğunda en ufak bir şüphe bulunmayan belgelerdir. Bkz. Eyice, *Tarih Boyunca İstanbul*, s. 248.
- 34 A. Fulya Eruz, "Sahilsaray", *DİA*, XXXV, 535-537.
- 35 Nazif Öztürk, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme ve 1827'de Kurulan Vakıf İplik Fabrikası", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1990, S. 21, s. 23-80.
- 36 Emre Dölen, "İstanbul'daki Sanayi Kuruluşları: Dokuma, Kâğıt, Cam", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, İstanbul 2015, VI, 246-259.
- 37 Nadide Körçüşme, Eyüp Merkez Yerleşiminde Geleneksel Konut Mimarisi, (İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2012, s. 103-106.
- 38 Tirmizi, Menâkıb, 59.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İntikalde Bir Resimli Kurra Defterinde Eyüplü Kurralar

Hazırlayan: Fulya İbanoğlu

Eyüp Camii imamı ve Sertarikzade Dergahı son şeyhi Şeyhülkurra Hafız Muhammed Raşid bin eş-Şeyh Ali Rıza Hayrullah b. es-Seyyid eş-Şeyh Muhammed Ataullah'ın² 1922'de hazırladığı resimli *Mir'âtü'l-Kurra Zevatü'l-Ğarra* isimli defter¹ türünün ender örneklerindendir. Elyazması halindeki bu defterde on yedi kurraya ait vesikalık bir fotoğrafla birlikte malumat vardır.³ Bu bilgilerin bir kısmı kurranın ağzından nakledilmekte bir kısmı da müellifin o kurra hakkında şahsi kanaatlerinden ibarettir. Ayrıca müellif kurralardan bazılarıyla alakalı temel bilgileri –bir sebepten vermeyip sadece vazifeleri ve kuralıklarından bahsetmiştir. Mesela “tarih-i veladet” denilip karşısında herhangi bir tarihe yer verilmemiş, boş bırakılmıştır.

Müellifin başta ifade ettiği üzere eser iki kısımdır. Birinci kısım ki bu yazıya mevzu edilen defter bu kısımdır, eserin telif edildiği dönemde hayatta olan kurraya ait bilgileri havidir. Bu kurraların isimleri sırasıyla şöyledir: Reisülkurra Hafız Mehmed

Emin Sakıb Efendi, Hafız İbrahim Hakkı Efendi, Muhammed Raşid Kudretullah Efendi, Hasan Fehmi Efendi, Hafız Besim Efendi, Batumlu Hoca Hafız Halil Efendi, Hafız Mehmed Efendi, Sirozî Hoca Hafız İsmail Hakkı Efendi, Musikişinas Hafız Ahmed Efendi, Hafız Hasan Ayni Efendi, Hafız Osman Efendi, Hafız İbrahim Ali (?) Efendi, Hafız Mehmed Emin, Hafız Ali Efendi, Hafız Mehmed Atıf Efendi, Hafız İbrahim Efendi ve el-Hac Hafız Kamil Efendi.

İsmi anılan kurraların aşağıda görüleceği üzere dört tanesi Eyüp Camii ve civardaki camilerde vazife yapmışlardır.

(1) Bi-lütfihi ve keremihi Teala, muharrerat-ı müteaddide-i naçizanemden işbu *Musavver Mir'âtü'l-Kurra Zevatü'l-Ğarra* namıyla müsemma eserim iki kısım olup kısım-ı evveli elyevm berhayat, kısım-ı sanisi de dar-ı fenadan dar-ı ukbaya rihlet edenlerdir.

Kısım-ı evvel

Sene 1341 fî 12 Rebiülevvel [2 Kasım 1922]

İmam-ı Cami-i Hazret-i Halid Şeyhülkurra Hafız Mehmed Raşid Kudretullah

ibnu's-şeyh Ali Rıza Hayrullah ibnu's-şeyh sahib-i meslek es-Seyyid eş-Şeyh Muhammed Ataullah rahimehum.

Kıta-i fakiri:

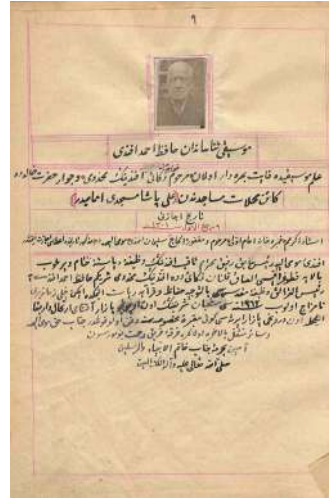
*Kilk-i Raşid'den bu eser-i kıymetdar
İhvanıma benden olsun yadigar.*

Musavver Mir'âtü'l-Kurra Zevatü'l-Ğarra

İstanbul Vakıflar Baş Müdürlüğü tarafından sûy-i senâverîye mürsel tebliğnamenin aynen suretidir:

Eyüp Camii ikinci imamlığına daima mezuniyete sevk edilen baş imam ve hatibi Sâkib gün ayın fahri vekaletine kabulü baş müdürlüğün yüksek makamınca uygun görülmüş olmağla keyfiyet tebliğ olunur. 28.12.[1]940. Hayrat mümeyyizi namına.

Reisülkurra faziletlu Hafız Mehmed Emin Sâkib [b. Akif]⁴ Efendi Hazretleri, Mihmandar-ı Peyâmberî Cenab-ı Hazret-i Halid bin Zeyd Ebi Eyyüb el-Ensari Râdiyallahu teala anhu Rabbüna'l-Bârî

**Soldan
İtibaren,
Reisulkurra
Hafız Mehmed
Emin Sâkıb,
Hafız Mehmed
Raşid
Kudretullah,
Hafız Ahmed
İrsoy ve
Hafız Osman
efendiler
hakkında
malumat
veren kurra
defterindeki
sayfalar**

Cami-i şerif-i lâmiu'n-nur-ı imam-ı evveli ve bu fakirin de refik-i mahremidir.

Tarih-i veladeti: 7 Rebiülevvel sene 1280 [22 Ağustos 1863]

Mahalli-i veladeti: İstanbul

Hıfz-ı Kur'an tarihi: Fî şehr-i Şabanü'l-muazzam sene 1293 [Eylül 1876]

Tariki: İstanbul

Mesleği: Meslekü'l-İtilâf

Riyasete tarih-i nasbı: 13 Saferü'l-hayr sene 1345 [1926]

Camii-i şerif-i mezkûrun imamlığına tarih-i tayini: 21 Zilhicce sene 1320 [21 Mart 1903]

Baş imamlığa tarih-i irtikası: 27 şehr-i Şabanü'l-muazzam sene 1338 [16 Mayıs 1920]

(3) İşbu eserle âsar-ı müteaddide müellif ve muharriiri imam-ı sani-i Cami-i mihamdar-ı Peyamberî Cenab-ı Hazret-i Halid bin Zeyd Ebi Eyyûb el-Ensârî radiyallahu teala anıh Rabbüna'l-Barî Hafız Mehmed Raşid Kudretullah ibnüş-şeyh Hafız Ali Rıza Hayrullah ibnüş-şeyh sahib-i meslek Mehmed Ataullah rahimehumullah fi'd-dareyn bi-hürmeti Cenab-ı Hazret-i Resulessekaleyn ve Nebiyyi'l-harameyn ve İmame'l-kibleteyn ve Ceddi's-sibteyn ve şefi'a men fi'd-dareyn sallallahu teala aleyhi ve âlihi ve sahbihi ecmain.

Tarih-i veladeti: 28 Zilkade sene 1278 [27 Mayıs 1862]

Mahall-i veladeti: İstanbul

Hıfz-ı Kur'an tarihi: Sene 1293 fî şehr-i Şabanü'l-muazzam [Eylül 1876]

Tariki: Mısır

Mesleği: Ceddi Şeyh Ataullah

Sertarikzade Dergah'na tayini: Sene 1304 [1886/1887]

Camii-i şerif-i mezkurun imam-ı saniliğine tarih-i tayini: 12 Muharrem sene 1355/ 22 Mart 1352/ 4 Nisan 1936

Dergah-ı mezkura yarım asrı mütecaviz bir zaman ifa-yı meşihat etmiştir. Mezkur Dergah'ın bani-i evveli Sertarikzade Şeyh Mehmed Emin Efendi Hazretleridir. Bani-i sani de valid-i macidim merhum Şeyh Ali Rıza Hayrullah Efendi'dir.

İlk imametim bi'n-niyabe cedd-i emcedim sahib-i meslek es-Seyyid eş-Şeyh Mehmed Ataullah Efendi'nin vuku-ı vefatıyla valid-i macidim Camcılar imamı ve diğer suretle Camcı Şeyh Ali Rıza Hayrullah Efendi'ye cihet-i imamet tevcih olunup pederim merhum fakiri niyabeten 1291 [1874/1875] senesi evveli ki Abdülaziz merhumun son devresi idi istihdam eyledi yani hizmet-i imameti bu naçize terk eyledi mahalle umurunu fakir ifa ettim hatta akd-i şer'î izinnamesini en evvel 1 munero ile murakkam izinnameyi mea't-takdir ahz eden bu bende-i naçiz olup takdirnamem dahi mevcut iken zayı oldu.

Bu takdirce şeyhu'l-eimme olduğum zahir ve bahirdir. Aksaray'da kâin Gureba Hüseyin Ağa ve Camcılar namıyla yad olunan mahalle imametten Eyübsultan civarı mahallatından Davud Ağa

mahallesi camii-i şerifine nakleydim. Muahharan Cenab-ı Hakk'ın lütf u kerem u inayet ihsanıyla 4.4.[1]936 tarihinde mihmandar-ı Peyamberi Cenab-ı Halid bin Zeyd Ebi Eyyüb el-Ensari Cami-i lâmiu'n-nuruna ikinci imam tayin kıldım barekallahu li bi-hürmeti Resulu'l-melikü'l-müteâli.

(9) Musikişinasandan Hafız Ahmed [Irsoy] Efendi İlm-i musikide gayet behredar olan merhum hocamız Zekai [Dede] Efendi'nin mahdumu.

Ve civar-ı Hazret-i Halid'de kâin mahallat mesacidinden Ali Paşa Mescidi imamıdır.

Tarih-i icazeti: 9 Rebiülevvel sene 1301 [9 Ocak 1884]

Üstad-ı ekremim Humbarahane imam-ı evveli merhum ve mağfur el-Hac Süleyman Efendi muma ileyha da mezkur tarihte i'ta-yı icazet etmiştir. Efendi-i muma ileyh reis-i sabık refik-i muhteremim Sakıb Efendi'nin vazife-i riyasetinde hitam verilip bâlâya fotoğrafı ilsak kılınan Zekai Dede Efendi'nin mahdumu şerikim Hafız Ahmed Efendi'ye reisulkurralık vazife-i mukaddesi bi't-tevcih huffaz ve kurraya riyaset etmekte iken hayli zamandan beri nâmizac olup 1362 [1943] senesi Şaban-ı şerifin on üçüncü pazar akşamı irtihal-i dar-ı beka etmekle on dördüncü pazartesi günü makbere-i mahsusuna defn olunmuştur Cenab-ı Hak muma ileyhe ve sair müntekil bi'l-ahire olanlara ğarka-i ğarik rahmet buyursun.

(11) *Leyl u nehar vird-i azamı olmuştur Kur'an İmam-ı Baba Haydar oğlum Bay Hafız Osman*

Efendi-i muma ileyh ecille-i tarikat-ı aliyye-i Nakşibendiye'den Hazret-i Baba Haydar kuddise sırru'ul-ekber Cami-i Şerifi'nin hizmet-i imamet ve hitabetini bilfiil ifa etmekte olup ve Sultan Ahmed Cami-i Şerifi'nin de devirhanlarındandır. Hüsnü ahlakıyla mevsuf ve cümlemizce maruftur.

Kaffe-i Kur'aniye sadrında menkuş olub nazm-ı celil-i ilahiye fatihatü'l-kitab gibi okur ve hüsnü eda sahibidir. Yesserallahu li ve cemi' ihvanı bi-hürmeti Resulü'l-melikü'l-müteali. İlm-i vücuhdan icazeti hünkar imamı faziletlu Hoca Hafız Niyazi Efendi Hazretlerindendir. Kendisi cümle ihvanına hürmetkardır.

Tarih-i veladeti:

Mahall-i veladeti:

Hıfz-ı Kur'an tarihi:

Tariki:

Mesleği:

İlm-i vücuhdan tarih-i icazeti: Fî şehr-i evail-i Rebiülevvel sene 1344 [1925]

İ'ta-yı icazet eden zat Abdülhamid Han-ı sani imam-ı evveli faziletlu Hoca Hafız Niyazi Efendi Hazretleridir.

NOTLAR

- 1 DİB Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu Arşivi'ndeki bu defteri pdf'sini bizimle paylaşan Filiz Diğiroğlu'na teşekkür ederiz.
- 2 Raşid Efendi hakkında detaylı malumat kendisiyle yakın münasebette bulunan Revnakoğlu'ndan bize intikal etmiştir. Yüz kadar telif veren bu "dilci şeyh" için bk. *Revnakoğlu'nun İstanbul'u İstanbul'un İç Tarihi*, haz. Mustafa Koç, IV, 1706-1715.
- 3 Görebildiğimiz kadarıyla defter ilk, *Mir'âtü'l-Kurra Zevatü'l-Ğurra* ismiyle bir makalede bahis mevzu olmuş ancak sadece buradaki isimler –iki kurranın ismi bu makalede bulunmuyor- zikredilmiş, kurralar hakkındaki bilgilere ve yazmanın kendisinden örneklere yer verilmemiştir. Makale için bk. Fatih Çollak, "Reisü'l-kurrâlık Müessesesi ve Esâmi-i Kurrâ Defteri", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-IV (Kıraat İlmi ve Problemleri)*, (edt. Bedrettin Çetiner), Ensar Neşriyat, İstanbul 2002, s. 218-219. Defterden bahseden ve buradaki bazı isimlere yer veren bir başka makale için bk. Abdullah Akyüz, "Osmanlı'dan Günümüze Reisülkurrâlar", *Usul İslam Araştırmaları Dergisi*, 2021, S. 36, ss. 133-162.
- 4 Daha sonra Günay soyadı aldığı, mahdumunun da 1889 doğumlu yine Eyüp Cami imamlarından Rahmi Günay bilgisi için bk. Ahmet Bilgin Turnalı, "İdris Köşkünde Çolak Hasan Tekkesi ve Bâli Baba Sorunu (Piyer Loti-Eyüp)", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğleri-X*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2006, s. 156.
- 5 İstanbul tarikinın iki mesleğinden biridir. Reisü'l-kurra Amasyalı Ebu Muhammed el-Hac Abdullah Efendi -Yusuf Efendi Zade (v. 1167/1753)'nin yazdığı *İtilâf fi vücuhil-ihtilaf* adlı kitaba dayalı olarak, İstanbul Sultanahmet civarında bulunan Nahilbend Camii imam-hatibi ve saray kütüphanesinde vazifeli bu zat tarafından temsil edilen İtilaf mesleğidir. Eyüp Camii ve külliyesinde kıraat tedrisi, saltanatın kaldırıldığı 1923'e kadar İstanbul tarikinın İtilaf mesleği ile devam etmiştir.
- 6 Mısır Tariki birisi Ataullah, diğeri Mutkin olmak üzere iki mesleğe ayrılmıştır. Birincisini Kanlıca Nakşi Dergahı postnişini de olan Ataullah en-Necib b. el-Hüseyn Efendi (v. 1209/1794) temsil etmiştir.

Erman Güven'le Eyüp Üzerine

Fulya İbanoğlu, Aliye Öten

Fotoğraf: Aliye Öten

Bizimle söyleşi yapmayı kabul ettiğiniz için çok teşekkür ederiz. Eyüpsultan semti ile alakalı bir dosya hazırlanacaksa ilk bu türbeden mesul, ömrünü buraya vakfetmiş biriyle başlamak gerekir diye düşündük.

Ben teşekkür ederim. Benim buradaki maceram otuz beş seneyi buldu.

Vazifeye nasıl başladınız?

İlk İznik'te memur olarak başladım. Orada da türbeler var malum.

Eşrefoğlu Rumi Hazretleri...

Evet. Belediye kadim taşlara zarar veriyor, yerlerinden söküp atıyordu. Ben de onların söktüklerini tekrar kaldırıp diyor, park şeklinde düzenliyordum. Bir gün Kırğızlar Türbesi'nde hazine arayıcıları kazı yapmış, taşları kırmış, kafataslarını yerlere saçmışlardı. Müze müdürüne, belediyeye durumu haber ettim, kimse ilgilenmedi. Bir ay geçmesine rağmen türbe o halde bırakılınca ben gidip kafataslarını, kemikleri tahminen yerleştirip tekrar defnettim. Ondan sonra da İstanbul'a

türbeler müdürü olarak tayinim çıktı. Bu hadise üzerine herhalde ahiret alemine göçenler "Bu çocuk ölümlere saygılı ona bir güzel sürpriz yapalım dediler!" (*Gülüşmeler*) Evet, aslında arkeoloji, sanat tarihi alanında çalışmam gerekirken, Allah tarafından hiç bilmediğim, duymadığım böyle bir vazifeye tayinim oldu.

İstanbul'a vazifeye geldiğinizde müdürlük neredeydi?

Sultan Ahmet Türbesi'nin oradaydı. Göreve başladığımda henüz çok gençtim, türbelerde daha çok hanımlar temizlik işlerini yaptığından, ablalar, teyzeler, hacı amcaların arasında çalıştım. Sonra o insanların hepsini emekli etmek bana nasip oldu. Çok değerli insanlardı, hatta iki tanesi halen hayatta, görüşüyoruz.

Türbedarlık eskiden babadan oğula geçen bir sistemmiş. Mesela Eyüp'teki Şah Sultan Türbesi'nde Melahat Engisu vardı, Cumhuriyet devrinde son türbedardı bir bakıma. Babası, onun babası, onun da babası bu türbede türbedarlarmış. Hatta bu büyükbaba da o hazirede medfundur. [1330 (1912). Şah Sultan

türbedarı Silistreli Hacı Osman Nuri Efendi.
editör notu]

*Melahat hanım hayatta mı? Türbede
memur muydu?*

Vefat etti, Allah rahmet eylesin. Bekçi kadrosunda vazifeliydi. Türbeler 1925 yılında lağvedilince eski türbedarlara sormuşlar, burada çalışmaya devam etmek ister misiniz, diye. Onlar da evet demişler. Devlet onları bekçi kadrosundan almış, türbedar yapmış. Türbeler 1950'ye kadar kapalı olduğu için buralarda temizlik yapmak gerekiyordu. 50'den sonra onarımları yapılarak ziyarete açılmaya başladı. Bakanlar Kurulu kararıyla ilk defa on türbe açılıyor: Eyüp Sultan Hazretleri, Fatih Sultan Mehmed Han, Sultan Ahmed Hazretleri, Kanuni Sultan Süleyman, Yavuz Sultan Selim, Sultan Mahmud, Barbaros Hayreddin Paşa, Mustafa Reşid Paşa, Gazi Osman Paşa, Mimar Sinan türbeleri. Hatta kararnamede Hz. Mevlana ile Hacı Bayram Veli hazretlerinin türbeleri de yazılı. Hazreti Mevlana Türbesi de 1925'te seddolanmış. Ertesi günü Atatürk'ün emriyle müze statüsü ile açık bırakılıyor.

*Hacı Bektaş Veli hazretlerinin türbesi de
öyle, değil mi?*

Evet o da, halen Kültür Bakanlığına bağlı müze olarak açıktır.

*Sizin Türbeler Müdürlüğüne gelişinize geri
dönelim...*

Benden önce Cenk Alpak görevdeydi. Kalp krizinden vefat edince 1994'te onun yerine beni tayin ettiler. Yanımda yardımcı Nihal Hanım ve Sevdâ Hanım vardı. Erkekler bu görevde uzun kalmadılar. Gelen gitti. 2019'a kadar müdürlükte devam ettim.

Burada biri görev almak istese ne yapmalı?

Kültür Bakanlığının kadrolu elemanlarından en güvenilir olanlar seçilir, dışarıdan kimse alınmaz. Çünkü onlar kefilli kimselerdir, babadan deden türbedardırlar. Yahya Efendi, Aziz Mahmud Hüdaî Hazretleri gibi türbeler de bize bağlı malum. Oraya birini

görevlendireceğimiz zaman ince eleyip sık dokuduk hep, biz seçip gönderdik oralara görev yapacakları. Çok şükür türbelerde ciddi bir olay olmadan bu görevlilerimiz vazifelerini yaptılar oralarda yıllar içinde. Bir şey çalınmadan görevi teslim ettik. Eyüp Sultan Hazretleri Türbesi'ndeki çinilerin bazıısı kaçırılmış -Osmanlı'nın son günlerinde ne yazık ki bu türden hadise çok olmuş-, bir kısmı yakalanmış ama gidenler de var tabii.

2005'te müfettişler geldi. Cumhuriyetin ilanından sonra türbeler seddolandığında buralardaki eşyaların listeleri yapılıyor. O günlerdeki sayımlarda eksik çıkan teberrukât eşyasından beni mesul tuttular! Üç sene üç müfettişle devam eden bir sayım oldu. Sonunda listelerdekenden 1000 kadar fazla eser çıktı, yani listelerde daha az eser kaydedilmiş. Bir çöp bile kaybolmamış aslında. Ama karışıklık var: O orda, bu burda. Kimse işin içinden çıkamadı. Yine de bu komisyon eksik olanları tespit etmiş oldu. Topkapı Sarayı'nın çok kıymetli uzmanları envanter defterlerine bakarak bunları tespit ettiler. Sonra bana bir para cezası uyguladılar. Ayrıca kusurlu görerek beni görevden aldılar.

*Eksiğin olmadığını anlamalarına rağmen
mi?!*

Evet. Devlet olmayana bakar, dediler. Sırf bu cümle üzerine ben müdürlükten alınmış oldum. Devlet niye fazla demez, fazlaysa kaydetseydin kardeşim! Halbuki ben sayım yapamadım ki. Çünkü yanımda bir iki tane uzmanım vardı. Dört beş bine yakın eseri nasıl tetkik edebilirdik?!

*Eyüpsultan semtindeki bütün türbelerde
mevcut teberrukât eşyası mı yoksa sadece
Eyüp Sultan Türbesi'ndekiler mi kastedilen?*

Hayır sadece Eyüp Sultan Hazretleri değil İstanbul'daki bütün türbelerin teberrukât eşyası. 120 tane türbe var bu listelerde. Sonraki sayımlarla vuzuha kavuştu ki Eyüp Sultan Türbesi'nde bulunan ve bazıları müze deposunda bulunan 320'si envanterli ve 90 adet demirbaş, toplam 416 eser var. Bu eserlerin

çoğunluğu türbeyi ziyaret eden padişah, hanım sultan ve çocukları, paşalar, valiler gibi devletin ileri gelen varietli insanları tarafından vakfedilen hediyelerdir.

Eserlerin bir kısmı zaten türbelerde, geri kalanlar da depolardaydı değil mi?

Evet.

Türbeler Müdürlüğü'nün deposu Sultanahmet'teki Darülcürre'nin olduğu yer değil mi?

Tabii. Sultan Ahmet Camii'nin arkası. Halen depomuz orasıdır. Sadece burası. Tıkış tıkış eserle dolu. Yıllardır müze için bir yer tahsis edilmesini istedik: Müze yeri bulunamadı. Hayret edilecek şey ama bulunamadı maalesef. Ben bulamadım. Yeni yönetimler de bulamadı. Benden sonra iki kez Hayrullah Cengiz Bey Ayasofya'ya, sonra rahmetli Mustafa Küçükbaşçı Topkapı'ya müdür oldu. Arada bir iki sene bile sürmeyen kısa süreli müdürler de oldu ama kimse bu işi çözemedi.

Feshane için böyle bir şey duymuştuk?

Evet o da konuşuldu ama şimdi başka bir amaçla restore edildi. Bu müze meselesi mühim. Çünkü bu eserlerin her bireri paha biçilemez kıymette. Bunları mutlaka insanların görmesi lazım.

Peki, muhafaza şartları uygun mu?

Uygun uygun. O konuda bir sorun yok çok şükür. Türbeler Müdürlüğü manevi bir yer. Ne kadar dünyevi düşünürseniz düşünün burası manevi kanunların işlediği bir yer.

Hiç bir rasyonalite geçmiyor burada!

Ölmüşler sizi seviyorsa siz de onları seviyorsanız, burada o şartlar altında çalışılır. Bugün Türki Cumhuriyetlerde yaşayan toplulukları yıllar önce komünist rejim dinlerinden uzaklaştırmış fakat yine de kaybolmamışlar. Din, inanç yok edilemiyor. Osmanlı'da olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de bu duygular devam ediyor.

Erman Güven

1954 yılında Sürmene'de dünyaya geldi. Tahsilini Konya, Aydın ve İstanbul'da tamamladı. Liseyi Üsküdar Lisesi'nde bitirdi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Diller Bölümü'nden 1978 yılında mezun oldu. Yıldız Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müzecilik Bölümü'nde yaptığı yüksek lisansını 1992'de bittirdi. 1978 yılında İznik Müzesi'nde memur olarak göreve başladı. 1982 yılından itibaren müze araştırmacısı olarak İstanbul Türbeler Müzesi'nde çalışmaya başladı. 1994-2019 yılları arasında İstanbul Türbeler Müze Müdürü olarak görev yaptı.

1984 yılından itibaren Hattat Ali Rüştü Oran'dan rika, nesih ve sülüs yazılarını meşk etti. Ali Alpaslan Hoca'dan da divani yazıdan icazet aldı. 1973 yılında Süheyl Ünver'in Cerrahpaşa Tıp Fakültesindeki Tıp Tarihi Enstitüsü'ndeki tezhip ve minyatür derslerine devam etti. 1979 yılında İznik Müzesinde çalışırken İznik Çini desenleri kursu verdi ve müzede bir sergi açtı. 1981 yılında Yıldız Porselen Fabrikası El Dekor atölyesinde çalıştı, aynı sene D. G. S. Akademisi Türk süsleme bölümüne misafir öğrenci olarak devam etti. 1980-1990 yıllarında Sahafkar Çarşısı'nda minyatür ressamlığı yaptı. 2004, 2005 ve 2006 yıllarında müzeler haftasında "Mevleviler" konulu resim ve minyatür sergisi açtı. Halen hobi olarak çini desenleri, tezhip ve yağlı boya resim dallarında çalışmalarına devam etmektedir.

25-50 arasında türbeler kapatıldığında vazife yapan kimselerle hiç tanıştınız mı?

Tanışmadım, fakat bazıları geldi. Mesela Yavuz Selim Türbesi'ni temizlemek isteyen bir Orhan amca vardı. Türbenin yanında köşk benzeri küçük bir bekçi evinde ailesiyle oturan gece bekçisine gelmiş, demiş: "Para vereyim ecdadımızın üzerindeki bu güvercin pisliklerini temizlemek istiyorum." Bir gece bekçi açmış ona türbeyi. Revzenler kırık, yağmur kar giriyormuş içeri. Kuşlar yuva yapmış. Temizlemiş orayı. Bizzat ondan dinledim bunu. Bir de az önce bahsettiğim Meliha Hanım, Şah Sultan Türbesi'nde çalışıyordu. Son anına kadar da türbenin içindeki o bekçi evinde oturdu, orada vefat etti.

Ferhat Paşa Türbesi içinde ahşap bir ev var, türbedar evi mi o da?

Hayır, sahibi var. Derneğimiz (Türbeler Derneği) var, orayı almak istedik fakat nasip

olmadı. Derneğimiz, Türbeler Müdürlüğü kadar kuvvetli bir dernektir. Devlet tarafından kabul edilen, İstanbul Büyükşehir Belediyesi uhdesine verilen, Valilik, Türbeler Müdürlüğü ve Kültür Bakanlığı'nın işlettiği bir dernektir. Vatandaşlarımız türbelere para yardımı yaparlar, epey de yüksek meblağlar toplanır, o yardımların kişilerin cebine girmeyip devletçe organize edilmesi sağlanır.

94'te Sultanahmet'teki Darülhadis'in olduğu yerde müdürlüğe başladınız. Sizden önceki Cenk Bey ne kadar vazife yapmıştı?

O 79'da başlamış ben de 82'de gelmiştim Türbeler Müdürlüğüne. Benden iki üç sene önce gelmiş yani. Aynı koridorlarda okumuşuz meğer, o da Edebiyat Fakültesinden. Benden sonra mutlaka Erman gelmeli diye, tavsiyede bulunmuş. Gönülden istemiş, dua etmiş benim hakkımda ki başka hiçbir yere tayin olmadan otuz beş sene Türbeler Müdürlüğünde görev yaptım.

Türbeler Müdürlüğünde görevde olmak bir çadırın içinde olmak gibi bir şey. Ortasında Peygamber Efendimizin türbesi, etrafında bütün İslam büyüklerinin ve İstanbul'daki diğer bütün türbelerin bulunduğu bir çadır. Burada çalışanlar bütün bu ölmüşlerin, türbelerin arasında çalıştığı için böyle bir manevi korumanın altındalar aynı zamanda. Emekli olunca hakikaten bu havanın dışına, sınırın haricine çıkmış gibi oldum. Nasıl balık sudan çıkınca çırpınır ben de öyle çırpındım. Nasıl camide çalışan Allah'ın evinde çalışıyor olmaktan dolayı huzur duyar, türbelerde çalışan da böyle bir mana iklimindedir.

94'te çalışmaya başladığınız andan itibaren mi bu hissiyattaydınız, yoksa yaşadıkça mı yakaladınız bunu?

Hep böyleydi. Dünya işlerim hep rast gitti. 1979'a kadar Türbeler Müdürlüğü yoktu, Topkapı Sarayı'na bağlı bir şeflik olarak çalışılıyordu. Sarhoş birini düzelir belki diye Eyüp Sultan Türbesi'ne memur olarak vermişler. Ondan önce orada zaten üç dört tane görevli,

asıl türbedar var. Bunlar bekliyorlar ki bu adam bu haliyle çarpılır türbede. Bir hafta geçiyor, iki hafta, üç hafta... Adama hiç bir şey olmuyor. Bunun üzerine baş türbedara diyorlar ki, "Efendim, hazrete sorsanız a, bu adamı neden çarpmıyor?!" Türbenin içine giriyor, dua okuyor, bir uyku hali geliyor. Uyku ile uyanıklık arasında Eyüp Sultan Hazretleri'ne durumu anlatıyor. O da şöyle cevap veriyor: "Bu adamcağız evet içkili ama her sabah halis niyetle hamamda yıkanıp buraya geliyor, bana çok güzel dualar ediyor. O yüzden ona bir zarar vermek bize düşmez!"

Mihmandar-ı Resûl olması, büyük bütün gazvelere katılması, Hz. Ali'nin yanında bulunması Eyüp Sultan Hazretleri'ni İslam tarihinin en mühim şahsiyetleri arasına sokuyor. Osmanlı'da onu ziyaret adabı daha da kuvvetli: Ayvansaray'dan yürüyerek dualarla geliyormuş insanlar. Türbeden çıkarken arkalarını dönmeden çıkarlarmış. Teşrifatı var bu türbe ziyaretinin. İnsanlar o dönemde hayatlarının en mühim hadiselerini Eyüp Sultan Hazretleri'yle paylaşır, yeni bir başlangıç yapacakları zaman orada başlarlarmış.

94'te vazifeye geldiğinizde Eyüp Sultan Türbesi'nin durumu nasıldı? Mesela o zamanlar da Kur'an tilaveti oluyor muydu?

Olmuyordu. İnsanlar türbenin içine girebiliyordu, izdiham yoktu. Sandukanın yanına kadar gidilebiliyordu yani.

Eyüp Sultan Hazretleri'nin kabri şebekenin içindeki o sandukanın altında mı yoksa o hizada yerin altında mı?

Yerin altında. İslam geleneğine göre bir buçuk metre yerin altında oluyor kabir. Eyüp Sultan Hazretleri'ninki de öyle. II. Mahmud döneminde türbede bulunan kuyu taşınca halılar ıslanmış. Padişahın rüyasına girmiş Hazret: "Kalk Mahmud, kabrimi su bastı." Bunun üzerine II. Mahmud su kuyusunun suyunun Haliç'e kadar gitmesini sağlayacak bir kanal yaptırıyor, içinde bir insan yürüyecek genişlikte. Ben o kanalda yürüdüm. Türbenin tam ayakucundaki kuyudan

Sultan Reşat'ın türbesinin oradaki dört çeşmeye, C kapısından Haliç'e kadar kanal devam ediyor.

Hazire içindeki teberrukat eşyası hakkında neler anlatabilirsiniz?

Bütün eşyalar türbenin içindeki dolaplarda saklanıyordu. Adile Sultan odasında da bulunuyordu. Türbe içindeki pencerelerden ikisinin önü dolap olarak kullanılıyordu, bugün o dolaplar kaldırıldı. Bütün eşya son restorasyonda, 2015'te türbe ziyarete açılmadan önce Türbeler Müze Müdürlüğünün deposuna kaldırıldı.

Bu eşyalar arasında neler var?

En çok gümüşten mamul eşya, şamdan ve vakıf Kur'an-ı Kerim var. Maraş işi Kadem-i Şerif örtüleri, şaseler, acem şalları, sanduka örtüleri, puşideler... Tabii şahane levhalar, büyük hattatlara ait kırk elli tane levhamız var. 2005 sayımında tek tek fotoğraflarını çekmiştim, şimdi hazırladığım kitapta onları yayınlayacağım inşallah.

Her sene sayım yapılır mı?

Yapılması gerekir ama yeterli personel olmadığı için yapamadık maalesef. Yukarıda anlattığım gibi Cumhuriyet döneminde ne kadar yanlış yapılmışsa bizim sayım yapamamamız sebebiyle üzerimize yıkıldı. Aslında devlet şahsımızda suç bulmadı ama durum böyleydi. Sonrasında bu karışıklıkları gidermek için elimizden geldiği kadar gayret ettik. Çok şükür artık eksikliği olmayan, kayıtları temiz bir Türbeler Müdürlüğü var.

Kayıp olarak neler tespit edilmişti?

Bazı şamdanlar, kılaptanlı örtüler, bazı sanduka örtüleri, acem şalları... Yırtık pırtık bir sürü puşide var. Devlet el büyüklüğünde puşide soruyor ben ona daha büyüğünü gösteriyorum, anlayın karışıklığı. Bunlar tekrar kayda geçti. 1934'lerde Topkapı Sarayı uzmanları tarafından tutulan esas envanter defterindeki eksiklikler 2005'te yapılan sayımda bana ödettirildi.

Biz doktora tezi çalışmamız sırasında o defterlerin bir kısmını görmüştük ve bazı yanlışlara da şahit olmuştuk.

Bugün için çok güç o defteri okumak. El yazısıyla hızlıca, mesela "şamdan" kelimesini iki harfle ifade etmişler; bir çok hususiyeti olan bir eşyayı bütün teferruatıyla yazmak yerine bir özelliğiyle kaydetmişler, dikkat etmeseniz anlamak güç. Dolayısıyla aslında çok kolay yolsuzluk yapmaya müsait kayıtlar. Allah'tan benim gibi üç kuruşa tamah etmeyecek biri orada vazifeye getirilmiş, Allah koruyor. Benim kanaatim her dönemde burada en temiz en güvenilir kimselerin vazifeye getirilmesinin zaruri olduğudur.

Bir sonraki nesilde bu notların anlaşılamayacağını, kısa ifadelerin neye işaret ettiğinin bilinemeyeceğini tahmin etmediler muhtemelen...

Evet, son derece temiz insanlarmış ve sahaya hakimler, neticede zor zamanlarda hiçbir şey kaybolmasın gayretiyle çalışmışlar. Yangından mal kurtarma telaşıyla, arşiv mantığıyla çalışmışlar. Yeniden envanter defteri mutlaka yapılmalı o yüzden. 2005'teki sayımda hepsinin fotoğrafı çekildi. Kültür Bakanlığının sistemine göre bütün müze eserleri internette gösterilecek. Bu nedenle bir stüdyo kurulmuştu. Şimdi de devam ediyordur bu çalışma.

Ama tabii yıllar geçmiş, mutlaka deformasyon da vardır.

Tabii, eserlerde yorgunluk var. Çünkü türbelerde muhafaza ediliyorlardı. Mesela ahşap sandukaların üzerinde durduğu için bu örtüler güveye, mantara maruz kalmışlardı.

Biliyorsunuz geçenlerde Bursa Mevlevihanesi yeniden yapıldı ve açıldı. Cünuni Ahmed Dede'ye ait sikke Vakıflarda muhafaza ediliyormuş, ama güveler o kadar yemiş ki keçeyi nerdeyse kalmamış. Restore edildi keçe iplerle. Siz İstanbul'daki sandukalar üzerindeki eski devrin serpuşlarını da görmüşsünüzdür.

Tabii. Serpuşlar, sarıklar depomuzda var. Ama o kadar pejmürde halde olanlar vardı ki ne sandukanın üzerine konulur ne depoda muhafaza etmek mümkün. Onların bazısının yenilerini yaptırmıştım. Bazısını da yenilemiştim. Niye yaptırdın, diye bunları da eksiklik olarak bahsettiğim sayımda aleyhime kaydetmişlerdi.

Sarıkların yenilenmesi esnasında kimlerle çalıştınız? Eyüp Sultan Hazretleri'nin sandukası üzerindeki?

Derya Hanım vardı aynı zamanda terziydi. Yavuz Sultan Han'ın kaftanı parçalara ayrılmıştı. Derya Hanım onu çok ince bir dikişle yenilemişti. Eyüp Sultan Hazretleri'nin sarığı da 2015'teki restorasyonda eski bir gravüre bakarak yenilendi. Safiyüddin Erhan Bey yaptı sarığı.

2015'teki restorasyonu kimler üstlenmişti?

Kültür Bakanlığından Büyük Şehir Belediyesine türbeler devredilmişti. Büyükşehir de restore etmek için karar almıştı. Kanun maddesi çıkartıldı 2010'da. Böylece Türbeler Müdürlüğü olarak türbeleri onarabildik. Kanun halen yürürlükte. 2010'dan önceki Büyükşehir'in bağlı olduğu kanunlar buna izin vermiyordu. Bu çok iyi oldu. Son on yıllarda hakikaten Belediyeler pek çok türbeyi onardılar, onarmaya da devam ediyorlar. 2013-2015 arasında süren restorasyona çok emek verildi hakikaten. 2015'te de mimarımız Hilmi Şenalp'ti. Bütün ahşapları, mermerleri onardı. III. Selim devrinden kalma gümüş şebekelerin restorasyonunda Hüsamettin Yivlik Hoca çalıştı. O gümüş şebeke ile alakalı enteresan bir hadise de vardır: Eyüp Sultan Türbesi gümüş sanduka şebekesi onarım için söküldüğünde, Aydın Can usta onarımı gerçekleştiriyor. Dikdörtgen on adet parçayı (kafes bloklarını) tamir sonrası yerine nasıl oturtacağı konusunda tereddüde düşüyor. Derken blokun en üst kısmındaki yelpaze şeklindeki süsleri tamir esnasında yelpazelerin birinin içinden (ayak ucundaki sağdaki ilk parça) Osmanlıca bir yazı çıkıyor. Bu ibarede "Bir atlayıp bir oturt." yazıyor. Sıra yerleştirmeye

geldiğinde bu şekilde yerine kolayca oturtuyor. Sultan III. Selim devrinden yazılmış bir notla teknik bir problem çözülmüş oluyor. Allah bütün ustalarımıza rahmet ve mağfiret eylesin. Anlıyoruz ki, ancak sonrakiler için yaptığımız eserler bu fani dünyada baki kalacak, biz göçeceğiz. Türbedeki eksik çinileri İznik'teki Anıkya adlı bir çini üretim fabrikası yaptı, her bir karonun içine imza atıldı. Mezar taşları elden geçirildi. Bine yakın taş okundu.

Bir de büyük numaralar var taşlarda onları da siz mi koydunuz?

Yok AK Parti ilk belediyeleri aldığında bütün taşları okutmuş, o metinler de Tarihi Çevre Müdürlüğünde olabilir. Bugün halen var o müdürlük. EYSAM'da da olabilir, EYSAM belediyenin ilk yıllarında kurulmuştu.

Bizim dönemimizde okunan metinlerse Birinci Anıtlar Kurulu'nun ve Büyükşehir'in Eyüp Sultan dosyasında var artık. Çalışmak isteyen oradan istifade edebilir. Türbeler Müzeler Müdürlüğünde çalışan Ali Ziyrek, ben, bir arkadaş daha beraber okuduk. Üç metreye iki metre büyüklüğünde lahit var mesela ama isim yok! Önemli biri olduğu belli, türbenin giriş koridorunun solunda hemen dış duvarında. Bahsettiğim taşlar türbe civarında olanlar. Caminin önündekilerden biz mesul değiliz, orası müftülüğe ait. Caminin etrafında daha çok sultanın emrinde çalışanlara ait kabirler var. Sanki Topkapı Sarayı, Eyüp Sultan Camii'nin arkasındaki hazireye gelmiş. Mesela harem ağaları da çoğunlukla Eyüp Sultan'a defnedilmiş. Caminin imamları, hanımları... Bunların da bir an önce okunması gerekir.

Eyüpsultan'a gömülmek niçin bu kadar mühim olmuş?

Eski insanlar değerini biliyor. Toprağın altında dahi Eyüp Camii'nin ezan sesini duymanın kabir azabına mani olacağına, yani ezan sesinin ulaştığı yere kadar olan bölgede yatanlara kabir azabı olmayacağına dair inanç var. Onun için herkes vasiyetini buraya defnedilmek üzere yapmış. Mesela suçlu görülüp kellesi giden

kimselerin kellelerini de Eyüp'e getirip lahitlerin içine defnetmişler. Kime ait olduğu belli değil bunların. Evet öldü, cesedi Anadolu'nun başka bir şehrinde ama başı padişaha gösterilmek üzere getirildikten sonra sahipleri tarafından "Bari ahirette rahat etsin." diye buraya defnediliyorlar. Türbenin çok yakınına gül fidanları dikmiştik bir ara, o sırada hep bu kafatası kemikleriyle karşılaştık.

Hiç nakl-i kubura şahit oldunuz mu?

Evet Osmanlı hanedanından, Mısır'dan gelen Osmanlı hanedanından bir zatın nakl-i kuburunu gördüm mesela. Yine hanedandan kimselerin Sultan Reşat Türbesi'nin haziresine defnedilirken ordaydım.

Tevfik Fikret'in de Aşyan'dan önce Eyüp'e defnolunduğu yazıyor kitaplarda... Hatta Ferhat Paşa türbesinin oraya defnedildiğine dair bir bilgi var.

Buna dair bir bilgim yok. Ferhat Paşa türbesinde böyle boş bir yer yok ama, her taraf mezar taşıyla dolu zaten. Gömüldü ve sonra oradan alındıysa orasının da boş olması gerekir. Böyle boş bir yer de hatırlamıyorum. Araştırılabilir...

Hatta bir gazete haberi bile var...

Bunu anlamak için resmi bir yazıyla Türbeler Müdürlüğüne müracaat edebilirsiniz. Türbeler Müze Müdürlüğü halen Gülhane Parkı içinde malum Sağlık Bakanlığına ait İl Müdürlüğü boşalınca Türbeler'e tahsis edilmiş.

94'te vazifeye geldiğinizde Eyüp'teki diğer türbeler açık mıydı? Ferhat Paşa, Siyavuş Paşa, Pertev Paşa...

Hayır kapalıydılar. Şimdi bile kilitli bir kısmı, yeterli personel yok çünkü. Kötü durumdaydılar tabi devamlı kapalı oldukları için. Kalem işleri dökülmüştü, kapıları çizilmiş, kırılmış ya da çatlağı. Puşidelerin hepsi eskidi. Onları değiştirmek zorunda kaldık.

Değiştirdiklerinizi ne yaptınız?

Düşündüğünüz gibi değil tabii. Maraş işi filan değil puşideler. Bildiğiniz yeşil çuha örtüler.

Kılaptanlı olanlar kayıtlı olduğu için depoya kaldırıldı, Adile Sultan'ınki mesela.

Eyüp Sultan Hazretleri'ne yapılan mühim heyetlerin ziyaretleri hakkında bir şeyler söyleyebilir misiniz?

İslam ülkelerinden cumhurbaşkanları ya da veliaht prensler İstanbul'a geldiklerinde türbeyi mutlaka ziyaret ederler. Tansu Çiller'e, Erbakan Hoca'ya, cumhurbaşkanlarımıza geldiklerinde refakat ettim tabii. En çok Pakistanlılar burayı seviyor. Ziyaülhak mesela İstanbul'dan uçakla geçerken dahi Eyüp Sultan Hazretleri burada diye ayağa kalkar, dua edermiş.

Vehhabi olarak bildiğimiz devletlerden gelenler de ziyaret ediyor mu? Malum onlar da türbe ziyareti meselesi biraz netameli.

Kâbe imamları ya da oralarda camilerde vazife yapanlar çekinerek, gizlice desek daha yerinde olur, gelir ziyaret ederler. Sahabe kabirlerini, mihamdar-ı Resûlü ziyaret etmemek de olmaz tabii, geliyorlardı.

Batılların türbe ziyaretlerinin oranına dair bir fikriniz var mı?

Özellikle Fransızlardan gelen çok oluyor. Piyer Loti'den dolayı. Bir zamanlar İranlılar da çok geliyordu. Devlet nezdinde gelen bir heyet hatırlamıyorum doğrusu.

Eyüp semtindeki sahabe kabirleri, makamları da sizin uhdenizde mi?

Bazısı. Ebu Şeybetü'l-Hudri (r.a.), Ka'b (r.a.), Muhammedü'l-Ensari (r.a.)...

Buralarda ne gibi hizmetler veriliyor?

94'te göreve geldiğimde bütün türbelere basit onarımlar yaptım. Kırka yakın türbe ziyareti açıldı o tarihlerde. Bilirsiniz yeşil florasanlar vardır türbelerde, onları ben koydurdum. Kâbe kokusuyla etraflarını sildiriyordum. Bunlar ziyaretçilerin çok hoşuna gitmişti. Eyüp Sultan Hazretleri'nin türbesinin kendine mahsus bir kokusu vardır, bunu manevi kokulara açık kimseler mutlaka farkediyor. Her türbenin kendine mahsus ayrı bir kokusu vardır.

Nasip olsun bize de inşallah...

Çok ziyaret ederseniz evladı olursunuz, o vakit bütün kapılar açılır. Bunlardan yıllar içinde gelen ziyaretçilerden duyarak, okuyarak haberdar oldum. Bir gece yarısı türbede alarm çaldı. Gittik baktık hırsızlık olmadığını anladık geri dönerken sarhoş gibi belki tinerci bir adam önümü kesip benimle konuştu. Kendisinin Mekke ve Medine’de Ravza’da görevli olan bir zatın torunu olduğunu, Peygamber Efendimizin hücre-i saadetine -kimsenin hiç giremediği, ancak kubbeden indirilerek girilir- bir kere girdiğini ve Peygamber Efendimizin sandukası üzerindeki puşideyi okuduğunu söyledi. Bana Arapça’sını bile ayaküstü yazdı verdi fakat nereye koyduğumu bulamıyorum!

İçmeden sarhoş!

Peygamber Efendimiz dar-ı bekaya irtihal edeceği demde üç vasiyette bulunmuş. Biri ehl-i beyti, biri ahir zaman ümmeti, biri de ümmetin umumu için yaptığı duaymış. O yazıyormuş örtüde. Aklımda kalmadı maalesef duanın devamı.

Emekliliğiniz nasıl oldu, nasıl ayrılabiliniz bu kadar sevdiğiniz mekanlardan?

Türbelerde çalışırken gazeteler sizi hep haber yapar, kötü kişi olarak. Yine böyle beni çok üzen bir haber yapılmıştı. Rüyamda Peygamber Efendimiz imam oluyor, dört halife arkasında, Eyüp Sultan Hazretleri, ben de onun yanında saftayız. Devamını anlatmayayım bende mahfuz kalsın. Türbelerde çalışmak doğrudan manevi alemle irtibatlı olmak demektir, hiç yanlış yapmamalısınız. Yaparsanız dünyevi pek çok cezaya müstehak olursunuz, nitekim ben tenzili rütbe oldum, emekli etmek zorunda kaldım kendimi yukarıda anlattığım üzere. Argo tabirle patron onlar, biz buradaki hizmetkarlarıyız.

Biz de Nuruosmaniye’de hemen türbelerin üzerindeyiz, bir an ürperdim! Sizin bu muhabbetinizin temelinde anne babanız, büyüklerinizden gördüğünüz terbiyenin tesiri mi var?

Yok onlar sade İstanbulluydular. Anne tarafından dedem Mekke’li, nüfus kaydında doğum yeri Mekke olarak görünüyor. Annemle babamın çok dindar bir hayatları yoktu, Allah gani gani rahmet eylesin. Ama onların duası hep üzerimizdeydi. Bizi buralar, buralardaki büyükler buralarda gelip dua eden insanların duaları terbiye etti.

Türbede vazife yapanların olduğu gibi Eyüp Camii’nde imamlık, müezzinlik yapanların da başlarına bir takım hadiseler gelmiştir zannedirim. Malum bizim dini hayatımız biraz da bu türden menkıbelerin, hikayelerin etrafında teşekkül etmiş asırlardır.

Olmaz mı?! Mesela 1990’lı yıllarda sırtında kötürüm çocuğu olan bir kadın Müezzin Uzun Mustafa’ya “Eyüp Sultan Türbesi neresidir?” diye sorar. O da eliyle işaret edip gösterir. Kadın çocuğunu zorlukla sırtında taşımaktadır. Saat sabah dokuz sıralarında türbe ziyarete açılınca, Uzun Mustafa Efendi bu kadıncağıza yardım etmeye niyetlenir. Kadın türbeye girince, hasta çocuğunu sanduka kapısı önüne yatırmasına yardım eder. Kadıncağız ağlayarak dua ederken dışarıda Fransız bir turist grubuna da rehber türbeyi ve önemini anlatıyormuş. Derken hacet penceresinden içeriye bakan yaşlı bir Fransız turist hanım, heyecanla bağrışarak içeriye girmeye çalışmış. Müezzin rehberle durumu anlamaya çalışırken; Fransız hanımın pencereden çok heybetli, sarıklı bir zatın sandukanın bulunduğu yerden çıkarak ağlayıp dua eden kadının çocuğunun sırtını sıvazladığını ve tekrar içeriye girdiğini gördüğünü öğrenir. Fransız hanım meğer bu kişiyi tekrar görmek için türbeye girmeye çalışmaktadır. Ne mutlu o turist hanıma ki, dünya gözüyle Eyüp Sultan Hazretleri’ni görebildi. Bu olayı Eyüp Sultan Camii Müezzeni Uzun Mustafa Efendi’den bizzat dinlemiştim.

Eyüp'e Neden Gömölmek İsterlermiş?

Burak Çetintaş*

Yahya Kemal vaktiyle, "İstanbul ölüleriyle yaşayan bir şehirdir." demiş. Dünya üzerinde bir şehrin sakinlerinin etrafının bunca ölü ile sarmalandığı İstanbul'dan başka şehir yoktur. Bugün "tarihi yarımada" adıyla anılan Suriçi İstanbul'unun içi gibi çevresi de ölülerle ihata edilmişti. Yalnız bu, Türk İstanbul'a mahsus bir özellik zannedilmesin, Doğu Roma İmparatorluğu ve kimi kaynakların ifadesi ile son yüzyıllarını Bizans adıyla geçirmiş olan çöküntü şehir devleti devrinde de ölüler diyarı, yani "nekropolis" yine şehrin surlarının dışına yayılmıştı. Bugün Çemberlitaş, Nuruosmaniye, Bayezid ve Süleymaniye aksında gerçekleştirilen türlü kazıda ikide bir meydana çıkıveren lahitler, Cağaloğlu civarından geçen ilk şehir surlarının hemen dışındaki eski mezarlığın

Yüz yıl önce Edirnekapi'dan sur haricine çıkılıp sağa doğru yüründüğünde 100-150 metre kadar sonra bu manzara ile karşılaşılırdı. 1920'lerde çekilmiş bu fotoğrafta en sağdaki kel tepe geçmişi İstanbul'un fethine kadar uzanan Tokmaktepe Kabristanı'dır. Onun da ötesinde Haliç ve belli-belirsiz Eyüp beldesi seçiliyor. (Burak Çetintaş arşivi)

Eyüp hazirelerindeki şahidelerden 19. yüzyıl sonlarına ait kufî bir "Hüve'l-bakî" istifi. (Fotoğraf: Burak Çetintaş)

izleridir. Bugün ayakta olan ikinci devre şehir surlarının hemen dışındaki geniş düzlükler de yine Konstantinopolis'in eski sakinlerine ebedi istirahatgah olmuştu. Silivrikapısı haricindeki Seyyid Nizam Tekkesi'ni çevreleyen tarihi Osmanlı mezarlıklarında 10 yıl kadar evvel gerçekleştirilen restorasyon esnasında, yüzeyin altı metre kadar altında, Roma devrinden kalma 4-5 metre boyunda devasa mermer birkaç lahde rastlanmıştı.

İstanbul'un kara surları Yedikule'nin güneyinde ve denizin üzerinde inşa edilmiş olan Mermer Kule'den başlayarak Ayvansaray'a dek uzanır. Bu surların üzerindeki irili ufaklı sur kapıları, şehrin fethinden sonra 1839 senesinde Tanzimat'ın ilan edilişine kadar yüzyıllar boyunca vazifeli dizdarlar eliyle sabah ezanı ile açılmış, yatsı ezanı ile sıkı sıkı kapanmıştı. Böylelikle şehirde yaşayan diriler ile hemen şehir duvarlarının dışında sonsuz uykularında oldukları varsayılan ölüler her akşam gecenin karanlığından seherin ilk ışığı Marmara'nın ufkunda yükselene dek birkaç saatliğine vedalaşırdı.

Şehrin surlarının dışı, -her ne kadar şehrin sokakları da o devirde karanlık ve tekinsiz idiyse

Bir-iki makale ve birkaç değinme dışında üzerinde çalışılmamış tarihî Tokmaktepe Kabristanı'nın 1870'lerdeki vaziyeti. Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in gezi notlarına bakılırsa civarda çok sayıda Fatih devri mezar taşı varmış. Üzerinden E5 çevreyolu geçerken topografya tamamen değiştiyse de en azından buradaki belli-başlı taşlar bir yere kaldırılamaz mıydı? (Burak Çetintaş arşivi)

de- daha güvensiz, daha tehlikeli ve çok daha karanlıktı. Surların dışında göz alabildiğine uzanan mezarlıkların arasından sağa sola dönekıvrıla uzanan dar ve toprak sokakların iki yanı yine kimi zaman yüksek duvarların ardından, bazen de yol hizasında gelip geçenleri meraklı gözlerle izler gibi öne-arkaya, sağa-sola yatmış halde ayakta güçlkle duran türlü şekilde irili-ufaklı mezar taşı ile doluydu. Şimdilerin tabiri ile “prosopomorfik” yani ilk bakışta insan vücudunu andıran Osmanlı devri mezar taşları, şüphesiz dünya mezar tipolojisi bakımından biricik bir forma sahiptir. Bu eşsiz icat, Türk İstanbul'un değişmeyecek alametlerinden biri olmuştur diyebiliriz. Ağırıklık olarak 16. yüzyılda incelerek uzayan mermer şahideler, 17. yüzyıldan sonra artık neredeyse hep serpuşludur ve bu form geleneği imparatorluğun son bulduğu tarihe, hatta 1925 tarihli kıyafet inkılabını da aşarak 1930'lara dek sürdürülmüştür.

Şehrin en büyük İslam kabristanı, aynı zamanda İslam aleminin de en büyüğü olmasıyla ayrı bir etkileyicilik barındıran Karacaahmed Mezarlığı'dır. Anadolu yakasında yer alan ve ihtişamını bütün tahribata, istimlaklere ve kadirbilmezliklere rağmen bugün de hala sürdüren bu geniş mezaristandan sonra İstanbul'un en etkileyici kabristanı herhalde mukaddes belde Eyüp'ü çepeçevre saran mezarlıktır. Bu mezarlığı bugünkü haliyle değerlendirmeyip, yüz sene evvelki temadi eden haliyle düşündüğümüzde Edirnekapısı ve Eğrikapı'dan başlatmak pek de yanlış olmayacaktır.

Yüz sene evvel Edirnekapı'dan çıkan bir İstanbullu sur dibine ilişmiş birkaç salaş kahve ocağını geçtikten sonra kesif bir servi ormanının yoğun karanlığının altında hemen algılanan binlerce beyaz nokta görürdü. Yakınlaştıkça, bu beyaz noktaların detayları, kitabeleri, eşsiz bezemeleri ve birbirinden değişik başlıkları ile mezar şahideleri olduğu anlaşırdı. Osmanlı İstanbul'unda mezarlıklar bakımsız, تنها, harap, sahipsiz ve ilgisizdir. Devrin gazetelerinde zaman zaman Türk kabristanlarının perişan halini enine boyuna anlatan pek çok yazı yayınlanmış, şehremanetine -yani devrin belediyesine- şikayetnameler kaleme alınmış, ne var ki bir netice elde edilememiş, hatta mezarlıkların çevresi duvarla bile çevrilememişti.

Edirnekapı'dan çıkın. Yol sizi dört yöne sevk edecektir. En sağdan tatlı bir meyille Ayvansaray'a inebilir, karşıdaki genişçe yolu takip ederek Eyüp sırtlarına varabilir, hemen onun solundaki dar ve iki yanı yüksek mezarlık duvarları ile tutulmuş yoldan yürüyerek Bayrampaşa bostanlarına ulaşabilir, en solda surları takiben göz alabildiğine uzanan yarı Arnavut kaldırımı döşeli, yarı toprak halde bırakılmış gayet geniş hattı takip ederek Bayrampaşa deresinin yatağına ve Likos vadisinin verimli bostanlarına ve ardından Topkapı'ya kavuşurdunuz. Bütün bu dört güzergahın çevresi hep mezarlıklarla kaplıydı. Büyük romancı Hüseyin Rahmi Gürpınar, pek çok romanında İstanbul kabristanlarını kendine fon olarak seçmiştir. Halkın iler-tutar yanı olmayan cehaletinden kaynaklanan hurafeleri loş koynunda barındırabilecek en uygun adres herhalde İstanbul mezarlıklarıydı. Yazar *Dirilen İskelet* isimli eserinde, aslında üzerinde çalışacakları kemik parçaları arayan genç tıp öğrencilerinin, kendilerini ortasında buldukları tuhaflıklar silsilesini konu edinir. Romanın akışında eserin kahramanları sık sık Edirnekapısı'ndan çıkar ve bisiklet tepesinde Eyüp'e doğru seyirtir, bazen uçsuz bucaksız karanlık mezarlıkların yol boyunca uzanan duvarlarının yeknesaklığını bozan kapılarından birinden, bazen de yerle yeksan olmuş duvardan arda kalan taş yığınlarının üzerinden aşarak sağa sola eğilmiş şahidelerin arasında gözden

Eyüp civarında her caminin, mescidin, mektebin, tekkenin etrafı mezaristandır. Bu hazirelerin ebedî sakinleri ziyaretçilerinden ve gelip-geçenlerden duayı türlü formda tasarlanmış “hâcet pencere”leri ile rica eder. Taş duvarların üzerinde açılan bu pencereler kimi zaman lokma parmaklıklarla, bazen döküm bronz şebekelerle, bazen de perçinli dövme demir aksamla hem süslenmiş hem de içeriği dışarıdan korumak üzere örtülmüştür. (Fotoğraflar: Burak Çetintaş)

kaybolur, açılmış, çökmüş yahut taze bir kabir arar. Bugün, eseri tam yüz sene evvel kaleme alan Hüseyin Rahmi’nin tasvirlerinde yer verdiği o mezarlık dokusundan şüphesiz eser yok. Şehri imar hamleleri ile sözde medenileştirirken her defasında gözden ilk çıkartılan hep mezarlıklar olmuş; pek çok ana güzergahın üzerinde kalan Edirnekapı-Eğrikapı-Tokmaktepe mezarlıkları da bu imar talanını dip-doruk yaşamış. Şimdiye elde neredeyse hiçbir şey kalmadı, son 70 senenin büyük derdi göç dalgası da kalan parsellerdeki eski taşların hepi-topu iki metre karelik paha biçilmez (!) yerlerini yeni definlere teslim etti. Biz bugüne dönelim.

Şimdi Edirnekapı’nın sağını şavullayalım. Bir yüzyıl önce birbiri ardına patlak veren savaşırlardan ötürü yokluklarla boğuşan ve Rumeli’nden gelen yoğun göç dalgası ile baş etmeye çabalayan şehrin sakinleri değil ama dışarılıklılar ve mesela Rami Kışlası’na yerleşen işgal birlikleri her gün bu mezaristandan onlarca servi ağacını yakacak olarak kullanmak üzere kesip durdukları için koca orman birkaç senede yok olup gitmişti. O yüzden kapıdan çıkıp Savaklar’a doğru yüz metre kadar yürüyünce artık iyice kelleşen mezarlıktan Haliç’i ve Eyüp kıyılarını görmek mümkündü.

Edirnekapı Kabristanı önümüzde göz alabildiğine uzanıyor. Buradaki tarihi taşların en eskileri Fatih devrinden kalmadır. Zaman içinde sahihsizlikten ve bakımsızlıktan devrilip toprağa gömülen bu taşlar bugün de zeminin çok değil, yarım metre altında boylu boyunca yatıyorlar. Ne yazık ne

acı ki bütün bunlar bilinmesine rağmen İstanbul Büyükşehir Belediyesi bu tarihi mezarlığı, sanki boş bir arsaymış gibi 1999 yılında bir ve 2012 yılında ikinci bir defa defne açtı. Günde ortalama 80 mezar yeri satarak üç ay boyunca iş makineleri ile toprağın altında yatan eski taşları kıra parçalaya çıkardı, büyük bir yüzeysel arkeolojik kazı sahası titizliğiyle çalışılması gereken böylesi bir alanı geri dönülemez bir biçimde tahrip etti. Neyse ki üç ayın sonunda ilgili kurumlara ve kurullara yapılan şikayetler sonuç verdi ve mezar

1937 tarihli bir fotoğrafta Reşadiye Mektebi’nden Eyüp Camii’ne doğru mezarlar arasından döne-kıvrıla uzanan Beybaba Sokağı’nın görünüşü. İlginçtir, bu uzunca sokağın üzerinde tek bir diri hânesi bulunmaz, etraf ölüler diyarıdır. (Burak Çetintaş arşivi)

Haliç adalarından çekilmiş 1870'lerden kalma bir fotoğrafta Eyüp sahilindeki sahilhaneler ve yamaca uzanan büyük Eyüp Kabristanı'nın görünüşü. Sağdaki yalının arkasında gözüken minare Şah Sultan Camii'ni işaret ediyor. Arkadaki yamacın sağdaki ucunda gözüken harabe, 15. yüzyıl şeyhülislamlarından Alaeddin Arabî Efendi'nin türbe bakiyesidir. (Burak Çetintaş arşivi)

yeri satışı durduruldu. Kolancı Emin Baba ve Kuyubaşı isimleriyle bilinen Bektaşî tekkesinin civarındaki yeni mezarların hikayesi böyle. Tekkenin hemen altındaki nispeten düzenli, askerî nizam dikilmiş taşlardan meydana gelen mezarlık alanı, E-5 çevreyolu açılırken bölgede kaldırılan değişik mezarlıklardan seçmece (!) nakledilen taşların ip çekilerek dizilmesi ile meydana gelmiştir. Onun hemen eteğinde yükselen Halk-Ekmek fabrikasının yeri de eskiden hep mezarlık. Birazı İslam kabristanı, gerisi Yahudi maşatlığı... Yolun karşı kıyısı ise surlara dek Rum mezarlığıdır. Onun hemen altı Eğrikapı'ya kadar ve devamında yine müslümanların ebedi istirahatgahı, ama o kısmın da altından girilmiş üstünden çıkılmış, tarihi taşlar sırra kadem basmış. Buradaki yüzlerce yıllık Türk mahallesi de zamanın yok edici muamelesinden hissesine düşeni almış, tümünden kalkmış, şimdi tek bir hane yok.

Buralarda, hemen bu mahallenin üstünde bir de yok edilen mezarlık var. Üzerine makaleler, kitapçıklar yazılmış olan bu yer Tokmaktepe'dir. Münzevi Kışla Caddesi'nden Yâvedûd'a uzanan bu yüksekçe tepe eski İstanbul fotoğraflarında hemen farkedilir. Burası kel bir tepedir, ağaç hiç yoktur. Ama şehrin tarihine dair eşsiz ipuçları barındıran belki de binlerce tarihi mezar taşını bağrında asırlarca saklamış bir tepedir Tokmaktepe. Etraflı hikayesini merak edenler Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in *İstanbul'un En Eski Mezarlığı Hakkında: Tokmaktepe* başlıklı risalesine göz atabilirler. Bu muazzam saha 1960'ların sonunda Boğaziçi'ni geçecek ilk köprü'nün bağlantı yollarına kurban

verilmişti. Onlarca Fatih devri mezar taşı bu yıkım esnasında kim bilir ne oldu? Uzmanlar görevlendirilmedi mi, müzelerden yetkililer neden çalışmalarda hazır bulundurulmadılar? Peki, İstanbullu amatör meraklılar da mı olup bitene seyirci kaldılar? Burada kaybedilen envantere dair şimdiye dek elle tutulur bir çalışma yapılmamıştır. Defalarca yazılan Eyüp tarihi Tokmaktepe değerlendirilmeden nasıl kaleme alınabilir?

Yamaçtan aşağıya doğru kâh toprakla iç içe geçmiş yayvan merdivenlerden seke seke, kimi zaman ise toprak patikadan ayak bileklerini burkmamaya dikkat ederek inelim. Şimdi Haliç'e paralel uzanan Ayvansaray-Eyüp yoluna kavuştuk. Bu yolun deniz tarafı adeta bir mahalle görünümünde, arada ahşap bir evi andıran bir de mabed var: Yâvedûd Sultan Camii. Eyüp'e doğru yolun sol tarafı ise Defterdar Camii'ne dek yine mezarlık... Caminin geniş haziresini, araya serpiştirilmiş 10-15 Eyüplü dirinin iki-üç katlı ahşap evinden sonra civardaki diğer camilerin hazireleri takip ediyor. En gösterişli hazire ise şüphesiz Zal Mahmud Paşa Camii'ni dört bir yandan kuşatmış olandır. Zal Paşa Camii'nin arka avlu kapısından çıkıp yine sağa, Eyüp'e doğru seyirtelim. Sağlı sollu isimli-isimsiz, malum yahut meçhul mezarlar, hazireler, irili-ufaklı koltuk kabristanları... Bunların en etkileyicisi, bir kısmı Amuca Hüseyin Paşa vakfına ait eski sarayın arazisine tecavüz etmiş olan nakiller mezarlığı olmalı. Bir ucu Afife Hatun Tekkesi'ne yaslanan yamaçtaki bu mezarlıkta, İstanbul'un değişik köşelerinde Menderes devrinde gerçekleşen

Eyüp Dağı'na yayılan büyük mezarlığın İslambey vadisi tarafından görünüşü, 1910. (Burak Çetintaş arşivi)

istimlaklerde ortadan kaldırılan altı değişik mezarlıktan devşirilmiş taşlar sıralanmış. Perizad Hatun Tekkesi, Şirmerd Çavuş ve Denizatlar mescidleri, Ayaspaşa Camii hazireleri bunlardan birkaçı. Ünlü bestekar Musahib Sadık Ağa ve Fatih devri mimarlarından Mimar Ayas'ın mezarları şimdi ve şimdilik buradalar.

Eyüp'e doğru ilerleyelim. Yolların üzerinde sağlı sollu yine hazireler, mezarlıklar... Şimdi Eyüp Camii'nin önündeki meydanlıktayız. Arka tarafımız çarşı, önümüzde İstanbul'un en maneviyatlı mabedlerinden biri yükseliyor, etrafı yine mezaristan. Niye mi? Burası müslüman ahalinin ebedi uykularını bir ulunun eteğinde uyuyabilmek için çırpındıkları ve sıraya girdikleri bir belde de o yüzden... Sadece Eyüp Camii'nin çepeçevre üç tarafı değil, az sonra derinliklerine doğru uzanacağımız Eyüp Dağı Mezarlığı da bu heyecanla ve kim bilir kaç defa dolup dolup boşaldıktan sonra yine lebaleb dolmuş halde. Eyüp Camii'nin iç avlusundan çıkıp Bostaniskelesi'ne doğru yürüyelim. Sol kolda Mihrişah Sultan'ın hayır eseri imarethane ve tesisin bahçesinde yine mezarlar, karşı sıra yine olduğu gibi mezarlık, ama bu kısım ağırlıklı olarak Tanzimat ricalinin kabirlerini barındırıyor. Bestekar Kömürçüzade, tuğrakeş ve hattat Mehmed Recai Efendi, meşhur matematik alimi ve Vaşington sefirimiz Vidinli Tevfik Paşa, "Kırk yıllık Kâni, olur mu Yani?" darbimeselinin kahramanı şair Ebubekir Kâni Efendi, birkaç şeyhülislam, sayısız paşa ve daha nicesi burada birlikteler. Bu alanda etrafları mezarlarla çevrili birkaç kapalı türbe, iki kütüphane, bir tekke binası da var.

Bostaniskelesi'nin bir arka yolu Eyüp Dağı'nın yamacından geçiyor. Bu yol boyunca mezarlığa 20-30 metrede bir açılmış kapılardan girmek mümkün, ama içeri girdikten sonra yaya yolu değil, patika bulmak bile imkansız. Her yer Eyüp'e gömülmek isteyenlerin mezarlarıyla dolu. Yol boyunca ünlü eczacımız Edhem Pertev Bey'in, musahib, ressam ve hayali (Karagözcü) Said Efendi'nin, hattat Abdurrauf Beyefendi'nin, Bahariye Mevlevihanesi'nin meşayihinin, İhtifalci Ziya Bey ailesinin ve daha pek çok meşhur simanın kabri ve aile sofası ile karşılaşırız.

Geri dönüp herkesin yürümeyi tercih ettiği "Piyer Loti Yokuşu"na sardırılım, bu revaçta yaya yolu biraz yükseldikten sonra eşsiz Haliç manzarasını mezarlar eşliğinde sunacak. Sağlı sollu mezarlar, mezarlar. İstanbul'un bugüne ulaşabilmiş, iri köfeki taş bloklarla örülmüş yüksek set duvarlarının üzerine kurulmuş en etkileyici ve ihtişamlı aile sofalarını bu yolun solunda, yamaca doğru tırmandıkça görmek mümkün, ama yine harabiyet ve sahipsizlik hemen göze çarpıyor.

Yukarı çıkarken sol kolda meşhur cihan pehlivani Kara Ahmed'in parmaklıklı anıtsal mezarı karşımıza çıkıyor. Hemen ayakucundan yukarı doğru kıvrılan basamaklı sokakta 50 adım ilerleyince Fatih devri bir mezar taşı yerde boylu boyunca yatar vaziyette karşılıyor sizi, çift taşın biri yerde, diğeri ise dörde kırılmış ve duvara katılmış! Kim bilir kaç yetkiliyi kolundan tutup bu parçaların huzuruna götürdük, gösterdik, önemini anlattık ama taşlar yine aynı yerde, duvarın bağrında... Belki onlar da lisan-ı halleri ile "Bizi kendi halimize bırakın, ilişmeyin. Burada sizin daha iyi olacağını sandığınız meydanlıktan daha huzurluyuz." der gibiler. Civarda birkaç şeyh efendinin perişan kabri sağa sola savrulmuş. Hemen ilerde mezarlığın en büyük birkaç sofasından biri var. Defineciler 2-3 sene evvel parçaladı, yoksa civarın en ihtişamlı mezar yapısı burasıydı. Onun hemen üzerinde bugünkü Ümraniye'nin büyük bölümünün vaktiyle sahibi olan Şerif Ali Efendi'nin kabri var. Az ötede ünlü şair Ahmed Haşim karşılıyor sizi. Yamaca doğru sardırınca sol kolda Girtililer sofasından geriye

Tarihî Eyüp Mezarlığı'nın bilindik sakinlerini saymaya kalksak sayfalar dolar... Bunlardan birkaçını rahmetle analım: Soldan itibaren "mahzen-i esrar-ı musiki" Bahariye Mevlevihanesi kudümzenbaşı ve büyük bestekar Zekai Dede'nin, tasarladığı mekanik saatler dünyanın dört bir yanında koleksiyonerlerce aranan muvakkit ve mevlvî şeyhi Ahmed Eflakî Dede'nin ve Sultan II. Mahmud'un musahibi bestekar Hayalî Said Efendi'nin şahideleri. (Fotoğraflar: Burak Çetintaş)

Eyüp hazirelerinden ve mezarlığından iki değişik köşe... Solda, "Kırk yıllık Kâni, olur mu Yani?" sözünün sahibi, nükteleri ile tanınan, divan sahibi, şair Ebubekir Kâni Efendi'nin kafesî horasani serpuşlu ve Abdullah Efendi'nin geç 15. yüzyıl döneminden kalma; kitabeleri sülüs celfîsi ile yazılmış şahideleri.
(Fotoğraflar: Burak Çetintaş)

kalan tarihi taşlar, sağa sola saçılmış sahihsiz haldeler. Sırtı aşınca vadiye doğru şeyhül-etibba Nafiz Paşa'nın kayıp mezarının olduğu mevkiye varıyorsunuz. Daha da aşağıda felsefe lügati yazarı müzisyen Tırnovalı İsmail Fenni Ertuğrul'un Darüşşafaka tarafından yaptırılan kabri karşılıyor sizi. Yamaca doğru Sanayi-i Nefise'nin kurucularından Salvator Valeri'nin has öğrencilerinden, kendisi de binlerce öğrenci yetiştirmiş eğitmen ve ressam Celaleddin Koçura'nın ve bizdeki en meşhur mekanik saatleri tasarlayan Halveti ve Mevlevi Kırımı Ahmed Eflaki Dede'nin kabirleri, hemen karşılarında ise bu mezarlığın en ibretli mezarı bulunuyor: 164 yaşında göçen meşhur Zaro Ağa...

Eyüp'e uzanan yollar da ekseri sağlı-sollu mezarlıkmış. Bugün çok küçük bir bölümü kalmış olan Yavedüd Kabristanı da surdışının bilindik mezarlıklarındandı. Edirnekapı'dan Tokmaktepe'ye, oradan da Ayvansaray'a uzanan defin alanlarının alt ucundaki bu mezarlık en büyük tahribata çevreyolu istimlakleri sırasında uğramıştı. (Burak Çetintaş arşivi)

Bu üç ahret komşusunun ilerisinde Vefa Bozası'nın mucidi merhumun aile sofası, onun hemen ayakucunda Servet-i Fünun şairlerinden Ahmed Şuayip Bey'in yakın geçmişte içinde hazine gömülü zannıyla patlatılıp harabeye çevrilen anıtsal mezarı var. Daha da ileride Medine'ye elektrik getiren hâdim-i Ravza-i Mutaharra, Şaplı Osman Ferid Paşa'nın yakın geçmişte tahrip edilmiş olan ve birkaç yıl önce yeniden yaptırılan muazzam kabri, onun da 50 metre ötesinde imparatorluğun son sadrazamlarından ve Deli Fuad Paşa'nın damadı Salih Hulusi (Kezrak) Paşa'nın parmaklıkları, kubbeli aile kabri bulunuyor. Evlatsız, tek başına Göztepe'deki harap berhanesinde yokluk içinde ölmüş bu vatan aşığı kahramanın kabri böyle mi olmalıydı? Bu soruyu her vatanperver kişi kendisine sormalı belki de...

İlk diş hekimlerimizden, tıbbiye hocası Halid Şâzi Bey'in tek kişilik mütevazı pembe mozaik kabri de İslambey deresine bakan yamaca yaslanmış halde. Deli Fuad Paşa'nın 1924 tarihli kabri ise yıllar evvel kaybolmuş, bulmak artık imkansız. Şükür ki kudümzenbaşı ve "mahzâ mahzen-i esrar-ı musiki" olan bestekar Zekai Dede'nin kabri henüz yerli yerinde duruyor. Kabri yaptırarak gayubetten kurtaran udî Kadri Şençalar için de rahmete vesile olsun.

Kaşgari Dergahı da mezaristan ortasında yükseliyor. Bu civarda da sofalar ve mezarlar birbirine geçmiş halde. Eski taşlar henüz hâlâ yenilerden sayıca fazla ama bu hükümlanlık da uzun müddet süresi değil, yakın gelecekte belli ki onlar da yerlerini yenilerine terk edecekler. Artık Eyüp Dağı'nın zirvesine yakınız... Buraya "Piyer Loti Tepesi" diyen de var, Horasanlı Bektaşî ulusu Karyağdı Sultan'dan dolayı "Karyağdı Tepesi" diyen de, "Gümüşsuyu Tepesi" diyen de, tarihçi İdris-i Bitlisi'nin buradaki mezarından ilhamla "İdris Tepesi" diyen de... Her ne denecekse densin, İstanbul'un en güzel seyir teraslarından birisi bu mevki. Yol tekkenin hizasında çatallanıyor. Alt yol Piyer Loti kahvesini geçtikten sonra Karyağdı Tekkesi'nin önüne kadar uzanıyor, üst yol ise yine mezarların arasından geçerek İdris-i Bitlisi kabrine kadar gidiyor. Bu mezar tek kişilik, aslında asıl yeri de değil,

buraya bir müddet evvel nakledilmiş. Kim yaptı, neden gerek duydu tetkike muhtaç. En azından muahhar şahidesi duruyor diye seviniyoruz. Alt yolun vardığı Karyağdı Tekkesi de aslında mezaristan içinde ama onun da kendi mezarlığı, hususi haziresi var. Çok değil 20-25 mezarlık bu hazirede de pek çok mühim isim medfun. Hazireyi çevreleyen duvarlarda kimi mezar taşları, hatta bazı Fatih devri 550 küsur senelik rumi bezemeli taşlar dolgu malzemesi olarak kullanılmış. Gören inanamıyor, duyan şaşırıyor ama hakikat böyle...

Tekkeden ileri doğru ocaklı pek çok Alevi ve Bektaşî mezarı sağlı sollu göze çarpıyor. Eski mezarlar tahrip edilmiş. Neredeyse hiç eski taş kalmamış burada. Kalanlar ise daha çok Bektaşî muhibbi yahut buraya adını veren şehrin eski kar kuyularının sahiplerinin mezarları. Mezarlığın ziyaretgahlarından etrafı parmaklıkla çevrili haldeki Bektaşî Selim Baba'nın taçlı şahidesi 2019 yılının Haziran ayında yerine yeni mezar yaptırılmak için kırılarak yedi parçaya ayrılmıştı. Şimdi yoklara karışanlardan. Bir de Reşad Ekrem'in kerameti kendinden menkul cellat mezar taşları efsanesini doğrulamaya çabalayan yazısız prizma formunda köfeki taşlar kalmış sağda solda. Koçu diyor ki, cellatlar can aldıkları için umumi mezarlara gömülmez, gözden uzak bu dağın ücra bir köşesine sırlanır, başlarına da isimsiz bu heyülâlar dikilirmiş. Bir de saraydan vazifeli birileri bunları birkaç senede bir yüzlerinin karasına remizle siyaha boyarmış, taa ki birkaç sene sonra siyah boya akıp tazelenene dek. Hepsi rivayet, hepsi söylence. Delil yok, belge yok. Taşlardan ise ancak 3-4'ü duruyor.

Bu mevkiden Haliç'e uzanan dik yamaçlar, tıpkı karşı sahile inen benzerleri gibi heyelana açık olduğu için Fatih'in emriyle dikilen ve kökleri derinlere uzanarak toprak kaymasını engelleyen erguvan ağaçları ve karaağaçlarla doluymuş. 19. yüzyılda Haliç'in iki kıyısında birbiri ardına açılan tuğla harmanları Haliç'in makbul çamurunu ateş tuğlasına döndürürken fırınlara har verecek yakıt bu kesif ormanlıktan temin edilmiş, 40-50 senede civarda ağaç namına pek bir şey kalmamış. 15 sene evvel mezarlıklar müdürlüğü bu dik yamaçları da setlendirerek

Ünlü kartpostal editörü Max Fruchtermann'ın yayınladığı fotokartlardan biri olan bu örnek, Eyüp'ün adetâ alametifârı-kası olmuş, en bilindik manzarasıdır. Eyüp Dağı'nın bütün Haliç'i her iki yakasıyla taa Saraybur-nu'na kadar kucaklayan konumunun çerçevesini farklı devirlerden kalma türlü mezar taşı ve eflâke ser çekmiş asırlık servi ağaçlarının koyu silüetleri belirginleştiriyor. (Burak Çetintaş arşivi)

defne açtı, her taraf yeni mezarlarla doldu. Kazılar esnasında topraktan çıkan birkaç yüz yıllık eski mezar taşları ne yapıldı, bilemiyoruz.

Osmanlı devri mezar tipolojisine düşkün biri örnekleri bir arada görmek isterse her halükarda ziyaret edeceği mevkilerin başında Eyüp beldesi gelmeli. Taş işçiliği, hat sanatı detayları, edebiyat içeriği ve başlık çeşitliliği bakımından Eyüp mezarlıkları ve hazireleri adeta hazine değerinde. Yetkili ve ilgili kurumların bir an evvel tespit çalışmalarına başlaması lazım. Daha evvel muhtelif yayınlarda değindiğimiz gibi burada da vurgulamak gerekir ki, İstanbul Belediyesi Mezarlıklar Daire Başkanlığı bir an evvel bölgenin eksiksiz bir envanterini çıkartmalı, belki de bu çalışma bir yayına dönüşmeli. Aksi takdirde 50 yıl sonra bugün elimizin altında olan şahidelerin yüzde onu bile okunur halde olmayacak.

NOT

* Tarihçi, yazar.

Eyüpsultan'da Tekkelere Genel Bir Bakış

Doç. Dr. Nuran ÇETİN*

Zengin kültürel, tarihi birikime sahip olan, İstanbul'un sur dışındaki en eski Türk-İslam yerleşim merkezi konumundaki Eyüpsultan, sadece ülkemizin değil İslam aleminin de yakından tanıdığı, yerli, yabancı pek çok insanın ziyaret semtidir. Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin türbesini ağırlaması ile hem Osmanlı hanedanı hem de halk tarafından mimari yatırımlarla, sosyal, kültürel müesseselerle fethin sembolü bu semte büyük önem verilmiştir. Söz konusu kurumlar arasında muhtelif tarikat ve koluna mensup çok sayıda dergahın varlığı dikkate şayandır. Fetihden itibaren 1925 yılına kadar geçen uzun zaman diliminde her ne kadar net sayı verilemese de tespit edilen 70'e yakın tekkenin varlığı bile Eyüpsultan'ın dinî, ahlaki, sosyal, kültürel hayatında tasavvufun ne denli etkili olduğunu göstermesi bakımından ehemmiyete haizdir.¹

**Eyüp Nişanca-
sı'ndaki Şemsi
Sivasi Tek-
kesi. Arkada
görünen yapı
Abdülmecid
Sivasi Efen-
di'nin türbesi.
Soldaki de
Abdülahad
Nuri Sivasi
Efendi'nin
türbesi.**

(Fotoğraf:
Fulya İbanoglu,
2024)

Dinî, iktisadi, ictimai, ticari vb. cihetten İstanbul'daki ilçelerin tasnifi yapıldığında, maneviyat merkezi Eyüpsultan'ın tarihten günümüze dinî semtler kategorisinde yer aldığı, buna ilaveten ekonomik, sosyal, kültürel yönlerden de canlı bir hayat akışının yaşandığı anlaşılmaktadır.

Tasavvufi hayatın faal merkezleri arasındaki Eyüpsultan'da Halveti, Nakşi, Mevlevi, Kadiri, Bektaşî, Bayramî, Sa'dî, Cerrahi, Rifai, Bedevi, Sinani, Sünbüli, Şazeli, Cemali gibi çok sayıda tarikat ve kollarının müessir olduğu görülmektedir. Diğer taraftan tekkelerin yayıldığı bölgelere bakıldığında Otakçılar, Merkez, Nişanca, İdris Köşkü mahallelerinde yoğunluk göze çarpmaktadır. Eyüpsultan'da varlık gösteren tarikatların en yaygından, en az yaygın olana göre tasnifi yapıldığında sırasıyla on dört tekkede Nakşi, dokuz tekkede Halveti, dört tekkede Sa'dî, üç tekkede Kadiri, iki tekkede Mevlevi, iki tekkede Bektaşî, bir tekkede Şazeli, bir tekkede Rifai tarikatları temsil edilmiştir. Bununla birlikte muhtelif dönemlerde birden fazla tarikat veya kollarına bağlı tekkeler de olmuştur.²

Eyüpsultan'da tarikat merkezi tekkeler de bulunmaktadır. Şeyh Murad Tekkesi Müceddidiliğin, Taşlıburun Tekkesi Sa'diliğin, Cemalizade Tekkesi Cemaliliğin, Ümmi Sinan Tekkesi Sinaniliğin, Emir Buhari Tekkesi Nakşiliğin merkez tekkeleri olarak uzun yıllar faaliyetlerini yürütmüştür. Ayrıca tarikat pirlerine ait türbeleri barındırması ile bazı tekkeler asitane konumunu ihtiva etmiştir. Halveti-Sinani şeyhi Ümmi Sinan ile Ümmi Sinan Tekkesi, Uşşaki-Cemali şeyhi Mehmed Cemaleddin Efendi ile Cemalizade Tekkesi mezkur meşayihün türbelerini barındırdığı için adı geçen tarikatların asitanesi olarak öne çıkmıştır.³

Eyüpsultan'daki tekke ve tarikatları tasnife tabi tutmanın zorluğu ortadadır. Çünkü tarihsel sürece bakıldığında tekkelerin bir kısmı ya zaman içinde muhtelif sebeplerle kapısına kilit vurulmuş ya da sahipsiz bırakıldığı için harap durumda kalmış, günümüze intikal edememiştir. Şeyhlerin bazıları tasavvufi faaliyetler için kendi evlerini kullanmaları hasebiyle, tekke fonksiyonu göstermeyen yapılar da tam olarak belirlenememiştir. Ayrıca tekkelerin bir kısmı

Halvetiyye'nin Sinani kolundan Ümmi Sinan Dergahı'nın bahçesi ve seyirlik ağaçları (Fotoğraf: Fulya İbanoğlu, 2024)

zamanla mescid, medrese gibi muhtelif yapılara dönüştürülmüştür. Bu değişim esnasında kayıtlarda gerekli hassasiyet gösterilmediği için tespitlerde birtakım zorluklarla karşılaşılmıştır. Tarikatlar bakımından da benzer bir süreç yaşanmıştır. Mesela müntesipleri azalan tarikatlar zamanla ehemmiyetini kaybetmiştir. Buna ilaveten tarikatlar arası geçişler olduğu için, tekkelerin hangi tarikat faaliyetlerine ev sahipliği yaptığını tespit etmek hayli zorlaşmıştır.⁴

İslam dünyasının muhtelif bölgelerinden İstanbul'a gelen dervişler, bir taraftan bulundukları bölgelere uyum sağlarken, diğer taraftan kendi kültürel geleneklerini korumaya çalışmışlardır. Müntesiplerinin çoğu Orta Asya kökenli olan Kalenderhane Tekkesi'nde bu bölgelerden gelenlerce bilinen Şirazlı Hafız'ın, Hz. Mevlana'nın, Ahmed Yesevi'nin şiirleri terennüm edilmiştir. Ayrıca Kalenderhane Tekkesi'nde Yesevilerin "zikr-i erre", Nakşi usulündeki "hatm-i haccan" ve "hafi zikir" gibi mensuplarının meşreplerine göre çok yönlü tasavvufi faaliyetler yürütülmüştür. Ayrıca ilgili tekkedeki dervişler, gündüzleri semtin çarşı, pazarında ticaretle meşgul olmuş, böylece buranın iktisadi yönden kalkınmasına yardımcı olmuşlardır. Akşamları da *Mesnevi*, Hafız ve Yesevi *Divan*'ını okuyarak, tekkedeki tasavvufi faaliyetlere katılmışlardır. İlave olarak bahse konu dergah uzak memleketlerden ilim tahsil gayesiyle İstanbul'a gelen Orta Asyalı Türk gençlerinin ikamet ettiği talebe yurdu olarak da hizmet vermiştir. Anlaşıldığı üzere Kalenderhane Tekkesi'ndeki dervişler, o günkü şartlarda en iyi imkanlarda ağırlanmışlardır.⁵

Tekkeler muhtelif eserlerin yazıldığı, okunduğu, öğretildiği ilim ve kültür merkezleri olarak

Karyagdi Baba Bektaşî Tekkesi'nin bugünkü hali. Bahçenin ortasında görünen mavi brandanın olduğu yerde tekkenin kuyusu vardı. Çok özel bilezik yazısı olan bu kuyu yaklaşık yirmi yıl önce maalesef çalınmıştır. (Fotoğraf: Fulya İbanoğlu, 2024)

da işlev görmüştür. Emir Buhari Tekkesi'nin postnişini Mehmed Şeyhi Efendi, Nev'izade Atâî'nin *Hadâiku'l-Hakâik'in* zeyli olan *Vekâyü'l-Fudalâ* adlı ünlü biyografi eserini kaleme almıştır. Tasavvuf tarihinin mühim kaynaklarından bu eser, Eyüpsultan'daki tekke şeyhine ait olması bakımından önemlidir. Tekkelerde yetişen pek çok alim-arif zat tasavvuf, edebiyat, tarih gibi alanlarda eserler kaleme almışlardır. Mevlana'dan sonra en fazla manzum eserin sahibi Türkçe, Arapça, Farsça, Çağatay lisanlarına vakıf olan Şeyh Murad Tekkesi postnişini Abdülkadir Belhi Efendi ilmi, irfanı, şiir ve musikideki üstün yeteneğiyle "Şeyhü'l-Mütehayyirîn" unvanıyla anılmıştır.⁶ Geniş halk kitleleri tarafından sevilen Selami Mustafa Efendi Tekkesi şeyhi Mustafa Müştak Efendi de, Hoca Neşet'in verdiği "Müştak" mahlasıyla ilahi aşkı tanımlayan münacat, na'at, kaside, gibi türlerde Türkçe, Farsça şiirler kaleme almıştır.⁷

Tekkelerde bilgi ve kültüre önem verildiğinin en mühim kanıtı kütüphanesi, kitaplığı olan çok sayıda dergahın yanı sıra inşa edilen tam teşekküllü kütüphanelerdir. Eyüpsultan'da Boyacı Sokağı'nda 1896'da kurulan Hasan Hüsnü Paşa Tekkesi'nin banisi Hasan Hüsnü Paşa tarafından 1052 yazma, 416 matbu eserin yer aldığı

Islambey Bedevi Camii-tekkesi ve çeşmesi (Fotoğraf: Fulya İbanoğlu, 2024)

Ümmi Sinan Dergahı'nın 70'lerin ortalarında çekilmiş bir fotoğrafı. Önde görünen tek katlı hacet penceresi olan yapı Ümmi Sinan Hazretlerinin türbesi. Tekke de hemen yanında (Mehmed Safiyüddin Erhan Arşivi)

kütüphane vakfedilmiştir. Bahsedilen eserler, Haliç'in rutubetinden zarar gördüğü için 1942'de Hüsrev Paşa Kütüphanesi'ne, oradan da 1957'de Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir.⁸

İlmi eserlerin yazılıp okunduğu eğitim kurumu vazifesi gören tekkelerin yanı sıra matbaa gibi teknik altyapısıyla öne çıkan dergahlar da olmuştur. Karyağdı Baba Tekkesi postnişini Mehmed Necib Baba, söz konusu dergahta matbaa kurmuş, taş baskı ile Bektaşiliğe dair risale, kitaplar tab etmiştir. Adı geçen zat, bu özelliğinden dolayı çevresindekiler tarafından "Matbaacı Baba" lakabıyla ünlenmiştir.⁹ Nitekim 1874'te yazılan tasavvufi hikmetlerin derlendiği *Risâle-i Layihât-ı Câmi* Maarif Bakanlığı'nın izniyle bu tekkenin matbaasında basılmıştır. Ayrıca Mustafa Paşa Dergahı'nda da Şeyh Yahya Efendi tarafından matbaa kurulduğu belirtilmiştir.¹⁰

Tekkeler ibadet, eğitim, barınma gibi toplumsal ihtiyaçlara dönük fonksiyonları ifa etmesinin yanı sıra edebiyat, şiir, musiki, hat, tezhip, cild,

ebru gibi muhtelif alanlarda kültür tarihimizde kalıcı izler bırakmıştır. Nitekim sevilen kişiliği, sesinin güzelliği, hafızasındaki eserlerin çokluğu, geniş musiki birikimi, şair, bestekar, neyzen kimliği ile Hüseyin Fahreddin Dede, Bahariye Mevlevihanesi'nin adını musiki alanında duyurmuş, dergah onun döneminde İstanbul'un önemli edebiyat, kültür, sanat merkezlerinden biri haline gelmiştir.¹¹

Bahariye Mevlevihanesi'nin yanı sıra Eyüpsultan'ın kültür, sanat mirasına katkısı olan bir diğer dergah ise Ümmi Sinan Tekkesi'dir. Bu tekkede yetişen, musiki ile ilgilenen Talip Kargı'nın güfte, bestesi kendisine ait ilahileri vardır. Onun vasiyeti üzerine ilgili dergahta 1993'te "Talip Kargı Türk Tasavvuf Musikisi Derneği" kurulmuştur. Selamlık'taki musiki çalışmalarıyla bu tekke, Eyüpsultan'ın sanat faaliyetlerine katkısını hala devam ettirmektedir.¹² Musikide öne çıkan bir başka dergah ise Silahdar Ağa Tekkesi'dir. Bu tekkenin şeyhi Tahsin Efendi'nin Şazeli zikir ayini sırasında vurmalı sazlar eşliğinde, "Şazeli şugulleri" denilen tarzda Arapça ilahiler okuması, musikişinas yönünü göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Tahsin Efendi bu türün İstanbul'da en iyi uygulayıcısı olarak kabul edilmiştir.¹³

Benzer şekilde İslam Bey Bedevi Tekkesi'nde de Bülbül Ahmed Efendi başta olmak üzere pek çok musikişinas yetişmiştir.¹⁴ Cafer Paşa Tekkesi de musikide usta isimlerin yer aldığı bir başka dergahtır. Bahse konu olan tekkenin şeyhi Kırımlı İsmail Hakkı Efendi, musikide repertuarı geniş zakirbaşlardandır.¹⁵ Diğer taraftan Koca Mustafa Paşa Sümbül Efendi Dergahı zakirbaşısı "Buhurizade" lakablı Abdülkerim Kemterî, bir süre Şah Sultan Tekkesi postnişini olmuş, onun döneminde bu dergah musikide öne çıkmıştır. Abdülkerim Kemterî'nin bestelenmiş ilahilerinin yanı sıra "Kemterî" mahlasıyla yazdığı şiirleri vardır.¹⁶ Görüldüğü üzere tekkelerin din, sanat, kültür, edebiyat, musiki gibi toplumun gündelik yaşantısında müessir oldukları anlaşılmaktadır.

Orta Asya ve Türkistanlı dervişlerin kimliğini simgeleyen "Özbek", "Buhara", "Kaşgar" gibi isimlerle anılan tekkeler İstanbul'u

70'lerin ortalarında Karyağdı Baba Tekkesi. (Mehmed Safiyüddin Erhan Arşivi)

şereflendirmiştir. Eyüpsultan'daki Kaşgari Tekkesi, Şeyh Murad Buharî Tekkesi, Kalenderhane Tekkesi, Baba Haydar Tekkesi bu vasıftaki dergahlar arasındadır. Ayrıca "Horasan Erenleri"den sufilerin İstanbul'a geldikleri, bilinmektedir. Karyağdı Baba Tekkesi'nin kurucusu Seyyid Mehmed Ali Baba'nın Horasan erenlerinden olduğu söylenmektedir.¹⁷ Yâvedûd Tekkesi şeyhi Abdülvedûd Efendi'nin de Buhara'dan geldiği rivayet edilmektedir.¹⁸

Tekkeler kardeşlik ruhu ekseninde birbirlerinden istifade etmişlerdir. Hatuniye Dergahı postnişini Hasan Hüsameddin, hem Nakşi hem de Mevlevîliği seven kişilikte olması hasebiyle onun döneminde bu tekkede Nakşi, Mevlevî faaliyetler icra edilmiş, *Mesnevi* okutulmuştur.¹⁹ Abdülkadir Belhi Nakşi olduğu halde Melamilîği de gönlünde mezcetmesi nedeniyle onun devrinde Murad Buhari Tekkesi'nde bu iki tarikat birlikte temsil edilmiştir.²⁰

Barışta olduğu gibi vatanın, milletin tehlikede olduğu zamanlarda da tekkeler vazifelerini icra etmişler, bütün imkânlarıyla Milli Mücadele'ye destek vermişlerdir. Hatuniye Tekkesi, Kurtuluş Savaşı'nda Milli Mücadele'ye katılmak isteyenlerin, Anadolu'ya geçişinde yardımcı olduğu gibi işgal altındaki İstanbul'dan Anadolu'ya silah, cephane sevkiyatını yönetmiştir.²¹

Bahsedilenlerden hareketle gelenek ve eğitim metodlarıyla tekkelerin, toplumun dinî, kültürel, ahlaki, iktisadi, ictimai gündelik hayatında, birlik, beraberlik, dayanışma ruhunun temininde müessir oldukları anlaşılmaktadır. Tekkelerin kapatılmadan önceki haline bakarak, halktan uzak olduğu yönünde yaklaşım geliştirmek doğru değildir. Tekkeler gönül ferahlığına ulaşmak isteyenlere kapılarını açmış, mensuplarını en güzel şekilde yetiştirme gayretinde olmuştur.

NOTLAR

- * Bu yazıda kaleme alınan bilgiler, tarafımdan 2012 yılında tamamlanan *Eyüp Tekkeleri* adlı Doktora Tezi'nden derlenmiştir.
- 1 Nuran Çetin, "Fethin Sembol Semti
- 2 Nuran Çetin, *Eyüp Tekkeleri*, (Marmara

1976 Ağustosunda çekilmiş bu fotoğrafta Karyağdı Baba Tekkesi'nin bahçesinin ortasında kuyusu ve çepeçevre yazısı henüz görünür vaziyette. (Mehmed Safiüddin Erhan Arşivi)

- Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 44.
- 3 Çetin, *Eyüp Tekkeleri*, s. 395.
- 4 Çetin, "Fethin Sembol Semti Eyüpsultan'da Tasavvuf Kültürü", s. 159.
- 5 Osman Ergin, *Türk Şehirlerinde İmâret Sistemi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, s. 31-33.
- 6 S. Nüzhet Ergun, *Türk Müsikisi Antolojisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1942, I/231.
- 7 Müştak Baba, *Divan*, (haz. Mehmet Kemal Gündoğdu), MEB Basımevi, İstanbul 1997, s. 30.
- 8 Nail Bayraktar, "Eyüp Vakıf Kütüphaneleri", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 1998, II, 68.
- 9 Ahmed Rif'at Efendi, *Mir'âtü'l-Mekâsîd fî Def'i'l-Mefâsîd*, İz Yayınları, İstanbul 2007, s. 31.
- 10 Bereketzade İsmail Hakkı, *Yâd-ı Mâzî*, (haz. Mümtaz Habib Güven), Nehir Yayınları, İstanbul 1997, s. 39-40.
- 11 Çetin, "Fethin Sembol Semti Eyüpsultan'da Tasavvuf Kültürü", s. 162.
- 12 Çetin, "Fethin Sembol Semti Eyüpsultan'da Tasavvuf Kültürü", s. 163.
- 13 Ömer Tuğrul İnancı, "Şâzelilik'te Zikir Usulü ve Musiki", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, VII, 140.
- 14 Ömer Tuğrul İnancı, "Bedevilik'te Zikir Usulü ve Musiki", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, II, 122.
- 15 Ekrem Işın, "Sa'dilik", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, VI, 395.
- 16 Ömer Tuğrul İnancı, "Sünbüllik'te Zikir Usulü ve Musiki", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, VII, 113.
- 17 Hüseyin Ayvansarayî, *Hadîkakatü'l-Cevâmî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1281, I, 264.
- 18 Ayvansarayî, *Hadîkakatü'l-Cevâmî*, I, 287.
- 19 Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Yazma Bağışlar, Süleymaniye Ktp., nr. 2305-2309, II, 111.
- 20 Ekrem Işın, "Abdülkadir Belhî", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, I, 44.
- 21 Kadir Mısıroğlu, *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler*, Sebil Yayınları, İstanbul 1990, s. 287-296.

Bir Kutsal Belde Olarak Medine-i Tahire (Eyüp) Medreseleri

Doç. Dr. Zeynep Altuntaş*

İstanbul'un fethinden 19. yüzyılın sonuna kadar İstanbul'da birçok medrese inşa edilmiş bunlar sur içinde, bilhassa Fatih Camii ile Çarşamba arasında yoğunlaşmıştır. Kocamustafapaşa, Cerrahpaşa, Topkapı ile Eyüp, Üsküdar ve Galata taraflarındaki medrese sayısı ise daha az kalmıştır. 17. yüzyıl İstanbul'unda 78 umumi, 16 mesleki olmak üzere toplam 94 medrese olduğundan söz edilmektedir. 16. ve 17. asırlarda İstanbul merkez ve ilçelerinde 95 medresenin faal olduğu söylenen bir çalışmada ise darülhadislerin ve darülkurrarın eklenmesi halinde bu sayının daha da artacağı belirtilmektedir. Ancak bu medreselerin büyük bir kısmı deprem, yangın gibi afetlerden dolayı yıkılmış veya harap olmuş, bunun için 19. yüzyıla çok az sayıda medrese ulaşabilmiştir. Nitekim Kütükoğlu, 19. yüzyılın başlarında Bilad-ı Selase (Eyüp, Üsküdar, Galata) olarak tanımlanan üç kadılıktaki faal medrese sayısının 10'u geçmediğini söylemektedir.¹

Vakıflar aracılığıyla kurulan ve ilk sur dışı yerleşmesi olan Eyüp'ün "sosyo-kültürel tarihi kimliği", Eyüp Sultan Camii ve Külliyesi başta olmak üzere kurulduğu bölgenin şehirleşmesine birinci derecede katkı sağlayan farklı karakter ve boyuttaki diğer cami, mescit, medrese, özel

Kur'an ve hadis eğitimi veren darülkurra ve darülhadisler, mektep, türbe, tekke-zaviyeler ile gelişmiştir. Mekke, Medine ve Kudüs'ten sonra en önemli kutsal beldelerden biri haline dönüşmüştür.²

Bu yazıda çeşitli çalışmalara konu olan Eyüp'te bulunan medreseler on bir başlık altında genel hatlarıyla ele alındı. Konuya dair birçok sorunun henüz aydınlığa kavuşturulamadığı görülen geçmişten günümüze Eyüp'teki medreseler daha çok mevcut literatürdeki bilgiler göz önünde bulundurularak incelendi. Medreseler tespit edilebildiği kadarıyla kuruluş sırasına göre anlatılmaya çalışıldı.

Eyüp Sultan ya da Fatih Medresesi

863/1458'de inşa olunan Eyüp Sultan Camii Medresesi, Fatih Sultan Mehmed'in cami ile beraber İstanbul'da yaptırdığı ilk medresedir. Eyüp Camii yanında kurulmuş olup Fatih Medresesi olarak da bilinir. Medrese, cami avlusunun iki tarafında sıralanmış olup her bir tarafta sekizer olmak üzere toplam 16 hücreden yani odadan müteşekkildi. Medrese odaları camiin revaklarından başlayarak, türbenin sağ ve soluna kadar uzanıyordu. 18. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen depremle birlikte cami ve medrese ciddi hasar görmüş, cami yeniden yapılmış olduğu halde, medrese odaları tamamen ortadan kaldırılarak iç avlu bugünkü duruma getirilmiştir. Medrese dereceleri, kuruma tayin edilen müderrisin kıdem durumuna göre zaman zaman değişiklik göstermekteydi. Nitekim medresenin önceleri yirmili, daha sonra otuzlu ve ellili olduğu bilinmektedir. 1619 yılında ise medresenin derecesi altmış akçeliye yükseltilmişti. 935/1528'de vefat eden meşhur Küçük Emir Efendi bu medresenin müderrisi idi. 16. ve 17. asırlarda Eyüp Medresesi'nde 39 müderris görev almıştı.³

Cezeri Kasım Paşa Medresesi

Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid dönemi devlet adamlarından olup bu dönemlerde nişancılık, defterdarlık ve vezirlik görevlerinde bulunan Cezeri Kasım Paşa tarafından 921/1515'te cami ile beraber ahşap bir medrese de

dahil külliye halinde inşa edildiği söylenmektedir. Aynı adla anılan caminin yanında bulunduğu için medresenin yapımının da aynı veya yakın bir tarihte olduğu tahmin edilmektedir. Bununla birlikte Cezeri Kasım Paşa Külliyesi'nin ilk inşaatını 1515 yılına koymanın geç bir tarih olduğundan ve buna ilaveten Vakıf Tahrir Defterine göre Ramazan 907/Mart 1502 tarihinde Eyüp'te medrese ve mektebin varlığından söz edilir.

Cami ve çeşme ile birlikte Cezeri Kasım Paşa adındaki küçük bir külliyenin içinde olan medrese, cami avlusunun sol tarafında bulunmaktadır. Silahî Mehmed Efendi mahallesindedir ve Eyüp'e ulaşan yolun başındadır. Zal Mahmud Paşa Külliyesi'nin mevcut olmadığı dönemde adeta bu külliye Eyüp'ün Çömlekçiler civarındaki kapısı durumundaydı. Müderrisi 978 /1570 tarihinde vefat eden meşhur Necmeddin Mehmed Efendi idi.

1792 tarihli defterdeki kayıtlara göre medresenin birer kişilik 7 odası olduğu anlaşılmaktadır. 1869 tarihli listede yer verilmeyen medrese, 19. yüzyıl başlarında hayli harap olmakla beraber ayakta. 1914'teki raporda caminin yanında ve 4 odadan ibaret olarak gösterilmiştir. Bu da zaman içinde odalardan üçünün yıkıldığını gösterir. Kalan 4 odası yıkık, iskana uygun olmadığı gibi çamaşırhane ve gusülhanesi harap olmuştur. Mevcut durumuyla talebe iskan edilemeyeceği gibi tamiri veya yeniden ihyası da münasip görülmemiştir. 1918 yılında da son derece haraptır. 16. yüzyıl başında inşa edilmiş bu külliye günümüze sadece cami ulaşabilmiştir.⁴

Defterdar Nazlı Mahmud Çelebi Medresesi

Medresenin kurucusu Kanuni Sultan Süleyman devrinde toplam yedi yıl başdefterdarlık yapan ve cami haziresinde medfun Hattat Nazlı Mahmud Çelebi Efendi'dir (ö. 953/1546). Bugün Çömlekçiler arkası sokak ile Defterdar Caddesi üzerinde bulunan külliye aynı isimli bir cami, ahşap medrese ve mektepten müteşekkildi. Cami ile medresenin aynı zamanda yapıldığı tahmin edilmektedir. Derecesi yirmili idi.

Ahşap medrese önce mütevellisi tarafından bekar odaları haline getirilmiş, daha sonra da medresenin özel mülkiyete geçirilmesiyle yerine evler yapılmıştır. Dolayısıyla medrese günümüzde mevcut değildir.⁵

Taşköprü veya Taşköprülüzade Medresesi

Eyüp'teki konumu ve yapıldığı tarihi bilinmeyen medrese, 1660 tarihli medreseler listesinde mevcuttur. Medrese, Bursa ve daha sonra İstanbul kadısı da olup 968/1561'de vefat eden Taşköprülüzade İsmeddin Ahmed Efendi'ye atfedilir. Taşköprülüzade Medresesi'nin yirmili medreselerden olduğu düşünülmektedir.⁶

Sokullu Mehmed Paşa/Şehid Mehmed Paşa/İsmihan Sultan/İbrahim Hanoğlu/Yazılı/Hemşire Sultan/Sultaniye Medresesi

Bugün Sokullu Medresesi adıyla bilinen bu medrese başlıkta da görüldüğü üzere birbirinden farklı isimlerle anılmaktadır. Arşiv belgelerinde genellikle Şehid Mehmed Paşa, medrese listelerinde İbrahim Hanoğlu/İbrahim Hanzade olarak geçmektedir. Sokullu Mehmed'in II. Selim'in kızı İsmihan Sultanla yaptığı 1562 senesindeki evliliğinden beş veya altı sene sonra inşa edilen bu medresenin Sokullu Mehmed Paşa tarafından eşi İsmihan Sultan adına Eyüp'te yaptırdığı külliyenin bir parçası olduğu söylenmektedir. Ancak kitabesinde İsmihan Sultan tarafından yaptırıldığına dair kayıt bulunmaktadır. Yapım yılı 1568-1569 olarak gösterilen medrese vakfiyesi İsmihan Sultan'ın adına kayıtlı olduğu için bu adla da anılmaktadır. Mimar Sinan'a yaptırılan medrese, Cami-i Kebir Mahallesi'nde ve Sokullu Türbesi arkasındadır.

Kütükoğlu, 1914 tarihli defterde "Sultaniye" adıyla kaydedilen medresenin mühründeki "Medrese-i İbrahim Hanoğlu der Eyüb" ibaresinden yola çıkarak İsmihan Sultan, Hemşire Sultan ve Yazılı Medrese adlarıyla anılan medreselerin İbrahim Hanoğlu Medresesi'yle aynı olduğu kanaatine varır.

Medrese, İsmihan Sultan ile Sokullu Mehmed Paşa'nın oğulları İbrahim'in evlatları İbrahim Hanzadeler adıyla da şöhret bulmuştur. "İbrahim

Hanoğlu” adını taşımasının sebebi ise, İsmihan Sultan ile eşi Sokullu Mehmed Paşa’nın oğulları İbrahim’in evlatlarının İbrahim Hanzadeler adıyla şöhret bulmuş olmalarıdır. Türbeleri kurbünde olan “Yazılı Medrese” denmekle meşhur medrese dahi bunların eserleridir. 980/1573 tarihli vakfiyesine göre medrese ellilidir.

Sokullu Mehmed Paşa’nın Kadirga limanındaki Fethiye Medresesi’ne tayin olunan müderrisler burada da ders vereceklerdir. Medresede nasıl bir eğitim verileceği kitapların nasıl muhafaza edileceğine kadar ayrıntılı bilgiler halinde vakfiyesinde yer almaktadır.

Medrese 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın başlarında çeşitli tamirler görmüştür. 20 Ağustos 1330/2 Eylül 1914 tarihinde medresenin rutubetli olmadığı, 18 oda ile bir müdür odası, dış avluya bakan eyvanın yanında iki adalı bir hizmetliler bölümü ve kafi genişlikte bir de avlusu olduğu belirtilmektedir. 1914’te şadırvanının, çamaşırhane ve gusülhanesinin, medrese avlusunun tamire ihtiyacı olduğu söylenmekle birlikte bazı küçük ıslahat ile talebe için güzel bir medrese olacağı ve 20-30 kişi ikamet edebileceği de söylenir.

Medrese 1918’de evkaf deposu olarak kullanılmıştır. 1961’de de büyük bir tamir geçirmiştir. Günümüzde hala ayakta ve Eyüp Sultan Sağlık Merkezi olarak kullanılmaktadır.⁷

Zal Mahmud Paşa veya Şah Sultan Medresesi

Cezeri Kasım Paşa Mahallesi’nde bulunan medrese, III. Murad devri vezirlerinden Zal Mahmud Paşa’nın Eyüp’te yaptırdığı külliyein içindedir. İki bölümü olan medreseden fevkaniye (üstteki) kendisi için, tahtaniye (alttaki) de II. Selim’in kızı ve hanımı Şah Sultan için yaptırdığı söylenir. Ancak medresenin Şah Sultan tarafından Mimar Sinan’a yaptırıldığı bilgisi de mevcuttur. Şah Sultan’ın düzenlediği 977/1569 tarihli vakfiyede türbe ve çeşmenin yanında medrese de zikredilmektedir.

Medreselerin yapımının 1582’ye kadar sürdüğü görülmektedir. Kütükoğlu, külliyein mimarı olarak bazı yerlerde Sinan gösterilse de inşaat takibinin Sinan tarafından yapılmadığını, cami

ve medrese inşaatıyla ilgili 1582 tarihli hükümle inşaat kontrolünün banilerinin ölümünden sonra Mimar Hüseyin Çavuş’a verildiğini söyler.

Mimar Sinan bazı büyük eserlerde uygulamış olduğu düzenlemeyi Zal Mahmud Paşa’da çok daha ufak olarak tekrarlamıştır. Dolayısıyla cami ile ortak avlusu olan medreselerdendir. Arsasının şekli ve arazinin eğimi sebebiyle alışlagelmiş klasik simetrik medrese planına göre inşa edilmemiştir. Üstte cami ve şadırvan avlusu ile avluyu çevreleyen medrese bulunmakta ve üst kısmın kapısı Zal Paşa Caddesi’ne açılmaktadır.

Dereceleri zamanla değişmiş kırklı, ellili ve altmışlı medreseler arasına kadar çıkmıştır.

16-17. asırlarda 21 müderrisin görev aldığı Zal Paşa Medresesi’nin 1914 yılında 40 kişinin ikametine müsait olduğu belirtilmektedir. 1918’de fevkani kısmı erzak anbarı olarak kullanılırken tahtani kısmında muhacirler barınmıştır. Alt ve üst medreselerin dönem dönem çeşitli ve iyi tamirlerden geçtiği anlaşılmaktadır. Medrese günümüzde Kültür Sanat Merkezi olarak kullanılmaktadır.⁸

Cafer Paşa Medresesi

Eyüp’te Kızılmesjid Camii’nin karşı tarafında bulunan medrese Kalenderhane Caddesi ile Kızıl Değirmen Sokağı’nın birleştiği yerde ve Cafer Paşa Türbesi’nin gerisindedir. Türbenin sol tarafındaki kemerli kapıdan uzun bir koridora girildiğinde meydancığa gelinir ve hemen karşısında medrese/medresenin dershanesi bulunmaktadır.

Medresenin ilk müderrisi şehzadelğinde II. Osman’a hoca tayin olunan ve onun sözleri ve tavsiyesiyle hareket eden Ömer Efendi’dir. Daha sonra Sadiyye Tekkesi’ne dönüştürülen medrese, tekke ve türbeden oluşan küçük bir külliyein parçasıdır.

III. Murad devri vezirlerinden Cafer Paşa (ö. 995/1586-1587), Eyüp’te türbesi yanında bir darülhadis yapılmasını vasiyet etmiştir. Ellili dereceye sahip olan darülhadis tek kubbeli ve kare planlıdır. Kitabesi yoktur. Kubbesi kurşun kaplı bu yapının yer penceresi mevcuttur. On bir kubbeli

odası mevcuttur. Her odada bir pencere ve ocak, odaların arkasında Sokullu Mehmed Paşa Medresesi bulunmaktadır.

Medresenin 1577 başlarında veya sonrasında yapıldığı tahmin edilmektedir. 1729 yılında tanzim edilen vakfiyesinde, Cafer Paşa Medresesi'nin müderrisine günlük 30 akçe, talebelerine de 10 akçe verileceği yazılıdır.

1975'te restore edildikten sonra Kuran Kursu'na tahsis edilmiştir. Günümüzde ise hat, tezhip gibi farklı amaçlarla çeşitli sanat dallarına kursiyerlerin devam ettiği Kültür ve Sanat Merkezi olarak faaliyetlerini sürdürmektedir.⁹

Behram Kethüda veya Behramiye Medresesi

Behram Kethüda Medresesi ayrıca Behramiye olarak da anılmaktadır. Baltacı, medreseyi kadıasker defterine göre 995/1586 tarihinde Eyüp'teki medreseler arasında vermektedir. Haskan ise Eyüp'te nerede olduğuna ve yapıldığı tarihe dair netlik olmadığını, 1660 tarihlerindeki medrese listelerinde adı geçtiğini söylemektedir. Haskan, 1646'da vefat eden ve kabri Üsküdar'da Çinili Camii kibleşi yönünde bulunan Behram Kethüda'nın Üsküdarlı ve Mahpeyker Kösem Sultan'ın kethüdası olduğunu da aktarmaktadır.

Kırkli medreseler listesinde yer almaktadır.

17. asra ait bir ruznamçede bu medreseden "mevcûdü'l-ism madumü'l-cism" olarak zikredilmesi de medresenin 17. asırda olmadığını gösterir.¹⁰

Kazasker Abdülbaki Arif Efendi Medresesi

Eyüp'te eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü kurumlardan biri de H. Kazasker Abdülbaki Arif Efendi'nin (ö. 1713) vasiyeti üzerine yaptırılan Kazasker Arif Efendi Medresesi'dir. Bu medrese alim ve güzel sanatlarda üstat, devrin kuvvetli şairi, hattatı ve musikişinası Abdülbaki Efendi'nin vefatından sonra onun adına, Mısır kadısı, damadı ve talebesi Abdurrahim Faiz Efendi (ö. 1138/1726) tarafından yaptırılmıştır. Medresenin yapım tarihi hakkında malumat olmamasına rağmen banisinin vefat ettiği tarih dikkate alındığında 18. yüzyılın ilk çeyreğinde faal olduğu anlaşılmaktadır.

Yusuf Muhlis Paşa Caddesi ile Ruznameci Çıkmazı'nın birleştiği yerde ve Çıkmaz Sokağın sol köşesinde olup arsası Tülbentçi Muhiddin Sokağı'na kadar uzanıyordu. Medresenin karşısında ve yol aşırı yerde, Kapıağası Mustafa Ağa Çeşmesi ve Şerbettar Mustafa Ağa Mektebi'nin arsası mevcuttur.¹¹

Kangırlı (Çankırlı) Mustafa Efendi Medresesi'nden Şeyh Murad Buhari Tekkesi'ne

Eyüp Nişancı Paşa Mahallesi'nde olduğu bilinen medresenin banisi, adından da anlaşılacağı üzere Anadolu Kazaskeri Kangırlı Mustafa Rasih Efendi'dir. Çankırlı Mustafa Rasih Efendi'nin 17. yüzyılın son çeyreğinde yaptırdığı medreseyi Rasih Efendi'nin oğlu Şeyhülislam Damadzade Ahmed Efendi, Murad Buhari için tekkeye dönüştürmüştür.¹²

Hacı Beşir Ağa Darülhadisî veya Darülhadis Medresesi

Hacı Beşir Ağa Medresesi Baba Haydar Mahallesi, Balcı Yokuşu Mektep Sokağı'nın köşesinde bulunan darülhadis, kütüphane, sıbyan mektebi ve çeşmeden ibaret külliye'nin parçasıdır. Kurucusu III. Ahmed ve I. Mahmud devri darüssaade ağalarından Beşir Ağa'dır (ö. 1159/1746). Medresenin/Darülhadis'in inşa tarihi, kitabesinden anlaşıldığı üzere 1147/1734'tür.

Hacı Beşir Ağa'ya ait 1 Rebiulahir 1148/21 Ağustos 1735 tarihli vakfiyede medresede hangi ilimlerin tedris edileceği, hocaların ne kadar maaş alacağı, talebelerin kabiliyetlerine göre kimlerden seçileceği, her hücrede kaç kişi kalacağı, her talebeye ne kadar para verileceği, kütüphanenin nasıl işleyeceği, kısacası eğitime dair her hususa dair bilgiler verilmiştir.

Beşir Ağa Darülhadisî de 19. yüzyılın ikinci yarısında zaman zaman onarım görmüştür. 1914'teki raporda tamir ve ıslah edilmedikçe talebe iskanına uygun olmadığı, yerinin güzel ve havadar olması dolayısıyla bitişindeki mektebin de ilave edilerek yeniden küçük ve mükemmel bir medrese inşasının uygun olacağı belirtilmişti. Raporda söylenildiğine göre bu medresede 10 talebe kalabilirdi.

Medresenin 1918 sonlarında muhacirler tarafından, 1970'lerde ise durumu iyi olmayan bazı aileler tarafından işgali sözkonusudur. Bu süreçte Hacı Beşir Ağa Darülhadi'si'nin derslane ve hücrelerine yerleşen aileler, avlu ve revaklara yaptıkları birtakım eklemelerle özgünlüğü tamamen bozmuştur.¹³

Sonuç

Eyüp medreselerinin yer aldığı genel çalışmalarda veya müstakil yapılan Eyüp çalışmalarında medreselerle ilgili henüz çözülememiş bazı problemler olduğu tespit edilmiştir. Özellikle medrese banileri ve medreselerin kuruluş tarihleriyle ilgili net olmayan bilgiler söz konusudur. Bir diğer problem de aynı medresenin farklı isimlerle anılıyor olmasıdır. Bu durum medrese sayısı ve çeşitliliğiyle alakalı bazı karışıklıklara sebep olmaktadır. Mesela bir çalışmada geçen Damad Efendi Medresesi, Şehid Mehmed Paşa/Sokullu Mehmed Paşa ve daha başka isimlerle anılan medreseyle aynı olmasına rağmen farklı bir medrese olarak zikredilmiştir. Bununla birlikte aynı isimle başka şehir veya kasabalarda var olan medreseler de mevcuttur.

İstanbul'un fethinin hemen akabinde yapımı başlayan Eyüp medreselerinin 18. yüzyılın ilk yarısına kadar tamamlandıkları anlaşılmaktadır. Bu çalışmada bahsi geçen medreselerin kurucularına bakıldığında Eyüp'teki ilk medresenin fetihle birlikte padişah (Fatih Sultan Mehmed) tarafından yaptırıldığı görülmektedir. Üç medresenin ise ilmiye mensubu ulema tarafından yaptırıldığı ve bunlardan birinin kadı, ikisinin kazasker olduğu bilinmektedir. Medrese banilerinden yedisi ise devletin önemli idari görevlerinde bulunmuş kişilerdi. Bunların içinde bir sadrazam, bir başdefterdar, üç vezir, bir darüssaade ağası bir de kethüda vardı. Görüldüğü üzere medrese kuran ilmiye mensuplarının sayısı az iken devlet kademelerinde görevleri olanların kurdukları medrese sayısı daha fazla idi. Yedi medrese banisini devletin önemli idari görevlerinde bulunmuş kişiler olarak zikretsek de medreselerden ikisinin aynı zamanda hanım sultanların isimleriyle anıldıklarını tekrar söylemek gerekir. Bu medreselerden biri Sokullu

Mehmed Paşa, diğeri de Zal Mahmud Paşa olarak ünlenmişti. Oysa banileri aynı zamanda hanımları İsmihan Sultan ve Şah Sultan görülmekteydi. İlginçtir ki iki paşanın hanımı iki sultan da II. Selim'in kızları idi.

Son olarak Tarik defterlerinden yola çıkarak en azından Sultan Abdülmecid dönemi İstanbul müderrislerinin Eyüp'teki İsmihan Sultan'da, Arifiye'de, Dersiyye-i Derviş Ağa'da, Dersiyye-i Ruşen Ağa'da, Dersiyye-i Rüstemezade'de, Eyüp kurbündeki Kalenderhane'de müderrislik yaptıklarını da söyleyebiliriz.

NOTLAR

- * Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Dr. Öğretim Üyesi. Değerli katkılarından dolayı Doç. Dr. Fatih Köse'ye müteşekkirim.
- 1 Mübahat Kütükoğlu, *XX. Asra Eren İstanbul Medreseleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s. 6; Temel Öztürk, "Evliya Çelebi Seyahatnamesinde İstanbul Medreseleri", *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyumu (5-7 Ekim 2012)*, Muş Üniversitesi Yayınları, Muş 2013, s. 323-324, 353-354; İbrahim Aydoğdu, *185 Numaralı Deftere Göre İstanbul Medreseleri Nüfusu (1844)*, (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Samsun 2015, s. 34; Suat Donuk, "Nevizâde Atâî'nin Zeyl-i Şakaik'ına Göre 16. ve 17. Yüzyıllarda İstanbul Medreseleri", *Osmanlı Medreseleri Eğitim, Yönetim ve Finans*, Editörler: Fuat Aydın-Mahmut Zengin-Kübra Cevherli-Yunus Kaymaz, Mahya Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 464; Abdullah Çakmak, "Müslümanların İstanbul'daki İlk Eğitim Kurumu: Ayasofya Medresesi", *Ayasofya Fethin Nişanesi Fatih'in Emaneti*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2020, s. 128; Semra Gülen, *Kültürel Mirasın Korunması Bağlamında İstanbul Medreseleri: Caferağa Medresesi Üzerine Nitel Bir Araştırma*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Kent Çalışmaları, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2022, s. 48.
- 2 Tülay Artan, "Eyüp", *DİA*, XII, 2, 4; Hale Tokay - Nesrin Mumcu, "Hacı Beşir Ağa Darülhadi'si Restitüsyon, Restorasyon Önerisi", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu IX Tebliğler*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2005, s. 177; Faruk Erçetin, A. Süheyl Ünver'in Eyüp Defterlerinde Şehir Dokusu, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, s. 17; Birsan Şeker, *Havâss-ı Refia (Eyüp) Şer'iyye Sicillerine Göre Seyyidler*

- 1113-1126 (1702-1714), (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), 2021, s. 8, 14; Selma Kuşu, XVIII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Eyüp'te Sosyal ve Ekonomik Hayat, (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Edirne 2019, s. 151, 267; Leyla Zülal Öncü, 575 No'lu Eyüp Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2020, s. 68.
- 3 Süheyl Ünver, "Sadrazam Karamanlı Mehmet Paşa'nın Eyüp Sultan Medresesi Kütüphanesine Vakfettiği İki Kitaba Dair 884 ve 886 (1480, 1481)", *Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi*, 1944-1945, S. 74-77, s. 2, 4; Cahit Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s. 421-425; Mehmet Nermi Haskan, *Eyüp Sultan Tarihi*, Eyüpsultan Belediyesi, 1996, s. 304; Kuşu, *a.g.t.*, s. 171-174; Donuk, *a.g.m.*, s. 465.
- 4 Hakkı Göktürk, "Cezeri Kasım Paşa Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul 1965, VII, 3539; Mübahat Kütükoğlu, "Dârül-Hilâfetil-Aliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978, c. VII, S. 1-2, s. 138; Kütükoğlu, *XX. Asra Eren İstanbul Medreseleri*, s. 307; Semavi Eyice, "Cezeri Kasım Paşa Camii", *DİA*, VII, 507; Baltacı, *a.g.e.*, s. 395; Artan, "Eyüp", s. 5-6; Haskan, *a.g.e.*, s. 303; İsmail Erünsal, "Kasım Paşa, Cezeri", *DİA*, XXIV, 545-546; Ali Cengiz Üstüner, "Medrese (Geçen sayıdan devam) İstanbul Medreseleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 141, Aralık 2002, s. 61; Gönül Cantay, "Cezeri Kasım Paşa Külliyesi", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu V Tebliğler*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2002, s. 117, 120; Kuşu, *a.g.t.*, s. 171-174; Öncü, 575 No'lu Eyüp Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, s. 70. Semavi Eyice, "Defterdar Camii ve Türbesi", *DİA*, IX, 97; Baltacı, *a.g.e.*, s. 844; Haskan, *a.g.e.*, s. 303; Fatih Dalgali, "Defterdarlar Tarafından İstanbul'da Teşekkül Ettirilmiş Medrese, Çeşme ve Sebil Yapıları", *Osmanlı Devlet Teşkilatı'nın Kadim Bir Kurumu: Defterdarlık*, İstanbul Defterdarlığı 2016, s. 182; Kuşu, *a.g.t.*, s. 154, 171-174; Öncü, 575 No'lu Eyüp Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, s. 69, 71.
- 6 Baltacı, *a.g.e.*, s. 159-261; Haskan, *a.g.e.*, s. 305; Yusuf Şevki Yavuz, "Taşköprizade Ahmed Efendi", İstanbul 211, XL, 151; Kuşu, *a.g.t.*, s. 171-174.
- 7 Kütükoğlu, "Darü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi", s. 137, 200; Mübahat Kütükoğlu, "İstanbul Medreseleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1977, S. 7-8, 1976-1977, s. 283, 334, Dipnot 23, 335; Kütükoğlu, *XX. Asra Eren İstanbul Medreseleri*, s. 301-303; Artan, "Eyüp", s. 5-6; Öztürk, "Evliya Çelebi Seyahatnamesinde İstanbul Medreseleri", s. 331, 352; Erçetin, A. Süheyl Ünver'in Eyüp Defterlerinde Şehir Dokusu, s. 39, 41-42; Kuşu, *a.g.t.*, s. 171-174, 191, dn.709; Öncü, 575 No'lu Eyüp Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, s. 71; Şeyma Nur Muhterem, Havâss-ı Refia (Eyüp) Mahkemesi'ne Ait 294 Numaralı Şer'iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Bilecik 2021, s. 31-32, 47, 114-115; Fatma Yılmaz, Yeniden İşlevlendirilen İstanbul Medreselerinde İşlev Mekan İlişisinin İrdelenmesi, (Beykent Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2017, s. 46.
- 8 Kütükoğlu, "Darül-Hilafetil-Aliyye Medresesi", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, s. 138-140, 69. dipnot; Kütükoğlu, *XX. Asra Eren İstanbul Medreseleri*, s. 304-307; Baltacı, *a.g.e.*, s. 742-745; Artan, "Eyüp", s. 5-6; Haskan, *a.g.e.*, s. 305; Üstüner, *a.g.m.*, s. 57, 66; Erçetin, A. Süheyl Ünver'in Eyüp Defterlerinde Şehir Dokusu, 63-64, 86-87, 106; Semavi Eyice, "İstanbul'da Mimar Sinan'ın Küçük Bir Külliyesi İbrahim Paşa Medrese ve Mescidi ve Bu Külliye'nin Restorasyonunda Görülenler", *İ. Aydın Yüksel'e Armağan*, İstanbul Fetih Cemiyeti, 2012, s. 147; İsmail Orman, "Zal Mahmud Paşa Külliyesi", *DİA*, XLIV, 109; Kuşu, *a.g.t.*, s. 171-174, 152-153, 293, 295, 301; Donuk, *a.g.m.*, s. 466-467; Öncü, 575 No'lu Eyüp Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, s. 20, 70-71.
- 9 Baltacı, *a.g.e.*, s. 872; A. Bilgin Turnalı, "Cafer Paşa Tekkesi", *DİA*, VI, 555; Haskan, *a.g.e.*, s. 303; Kuşu, *a.g.t.*, s. 171-174; Öncü, 575 No'lu Eyüp Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, s. 70; Gülen, *Caferağa Medresesi Üzerine Nitel Bir Araştırma*, 92; <https://www.eyupsultan.bel.tr/tr/main/pages/cafer-pasa-medresesi/1004>.
- 10 Baltacı, *a.g.e.*, s. 315-316; Haskan, *a.g.e.*, s. 303; Kuşu, *a.g.t.*, s. 171-174.
- 11 Haskan, *a.g.e.*, s. 304-305; Kuşu, *a.g.t.*, s. 171-174.
- 12 Haskan, *a.g.e.*, s. 304; Kuşu, *a.g.t.*, s. 168; Halil İbrahim Şimşek, "Murad Buhari", *DİA*, XXXI, 186; <https://www.eyupsultan.bel.tr/tr/main/pages/seyh-murat-efendi-tekkesi/1000>.
- 13 "Darülhadis Medresesi Mescidi", *İstanbul Ansiklopedisi*, Koçu Yayınları Mehmed Koçu, İstanbul 1966, VIII, 4247; Kütükoğlu, "Darül-Hilafetil-Aliyye Medresesi", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, s. 142 (70. dipnot)-143, 145; Kütükoğlu, *XX. Asra Eren İstanbul Medreseleri*, s. 307-309; Artan, "Eyüp", s. 5-6; Haskan, *a.g.e.*, s. 303; Üstüner, *a.g.m.*, s. 33; Tokay-Mumcu, *a.g.m.*, s. 180, 188-189; Kuşu, XVIII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Eyüp'te Sosyal ve Ekonomik Hayat, 156; <https://www.eyupsultan.bel.tr/tr/main/pages/besiraga-medresesi/1003>.

Beşiktaş/ Bahariye Mevlevihanesi ve Hüseyin Fahredden Dede

Doç. Dr. Sezai Küçük*

Osmanlı toplumunda tarikatlar ferdî ve toplumsal hayata tesir ettikleri gibi kültürel hayatın da en önemli banileri olmuşlardır. Bu tarikatlardan biri de Mevlevilik. Musiki, sema' ve şiir gibi üç vasıtaya isnat ettiği tarikat anlayışıyla Mevlevilik, Osmanlı şehirlerinde ve yüksek mahfillerde daima taraftar bulmuş, birer sanat ve kültür merkezi olan tekkeleri her zaman rağbet görmüştür.¹ Tekkeler hayat galesi içerisinde koşuşturan ve zaman zaman durup varlık sebebine dair düşünen insanların kendilerini dünya denizinde fırtınalardan korumak için sığındıkları sahil-i selamet limanlar gibidir. Dünyayı uçsuz bucaksız bir deryaya insanları da bu derya üzerinde kader rüzgarıyla salınıp duran gemilere benzetirsek, tekkelerin sükûn ortamlarıyla bu gemiler için birer sığınak olduklarını söylemek mümkündür. Bu benzetmeye boğazın kenarına tesis edilmiş, penceresinden bakınca hemen deniz temaşa edilen önce Beşiktaş daha sonra da Bahariye

ismiyle anılan mevlevihane en münasip bir örnektir. Bu mevlevihaneyi bir Osmanlı kaptan-ı deryası bina ettirmiştir. İlk şeyhi de Beşiktaş ile Gelibolu Mevlevihaneleri arasında vazifesi gereği küçük bir yelkenli ile gidip gelen bir hak dostu Mevlana aşığıdır.

Beşiktaş Mevlevihanesi İstanbul'da Galata ve Yenikapı Mevlevihanelerinden sonra kurulan üçüncü Mevlevi Dergahıdır. Dergahın banisi 17. yüzyılın önde gelen devlet adamlarından Kaptan-ı Derya ve Sadrazam Ohrili Hüseyin Paşa (v. Mayıs 1031/1622)'dir. 1030/1621 senesinde kaptan-ı deryalık görevinde bulunduğu sırada Beşiktaş Mevlevihanesi'ni tesis ettirmiştir.² Mevlevihanenin ilk şeyhi de Ağazade Mehmed Dede (1063/1652)'dir. Aynı zamanda Gelibolu Mevlevihanesi'nin de banisi olan Mehmed Dede, Konya Mevlana Dergahı'nda çilesini tamamlayarak hilafet almış ve Gelibolu'da bir mevlevihane kurarak irşada başlamıştır. Ohrili Hüseyin Paşa Akdeniz seferinden dönerken Gelibolu Mevlevihanesi'ne uğrayıp kerametleriyle şöhrat bulan Ağazade Mehmed Dede'ye intisab etmiş ve ondan yakında Sadaret Mührü'nün kendisine verileceği müjdesini almıştır. Mart 1030/1621 tarihinde Veziriazam olunca da Beşiktaş Mevlevihanesi'ni yaptırıp, Mehmed Dede'den buraya ilk postnişin olmasını istemiştir. Böylece Gelibolu Mevlevihanesi ile Beşiktaş Mevlevihanesi'nin de postnişini olan Mehmed Dede birer hafta münavebe ile küçük bir yelkenli ile Beşiktaş-Gelibolu arasında gidip gelmiştir. Ohrili Hüseyin Paşa'nın II. 1031/1622 yılında katledilmesiyle birlikte de Gelibolu'ya dönerek 1063/1653 yılında vefat edinceye kadar postnişinliğini burada ifâ etmiştir. Ağazade Mehmed Dede'den sonra tekkelerin kapatıldığı 1925 senesine kadar Beşiktaş/Bahariye Mevlevihanesi meşihatinde on yedi postnişin irşad vazifesinde bulunmuştur.³

Bunlardan biri de 19. yüzyılın sonlarına doğru İstanbul Mevleviliğinin en önemli

temsilcilerinden ve Beşiktaş/Bahariye Mevlevihanesi'nin son şeyhlerinden Hüseyin Fahreddin Dede (ö. 1911)'dir.

Hüseyin Fahreddin Dede, Mevlevihane'nin postuna Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi ve babası Hasan Nazif Dede'nin 1862 yılında vefatı üzerine henüz yedi-sekiz yaşında iken oturmuş,⁴ yaşı küçük olduğu için de mevlevihanenin aşçıbaşı Hacı Raşid Dede vekil tayin edilmiştir.⁵ Beşiktaş Mevlevihanesi 1867 yılında Çırağan Sarayı binası için yıktırılınca,⁶ henüz çocuk yaşlarında olan Hüseyin Fahreddin Dede ailesi ile birlikte önce Fındıklı'daki Karacehennem İbrahim Paşa Konağı'na,⁷ buradan 1870'de Abdülaziz'in Maçka sırtlarında yaptırdığı "Maçka Mevlevihanesi" binasına,⁸ daha sonra da 1874 yılında Maçka Mevlevihanesi'nin askeri kışla yapılması amacıyla yıktırılmasıyla Hatab Eminî Hüseyin Efendi'nin Eyüb Bahariyesi'ndeki yalısına taşınmışlardır.⁹ Hüseyin Fahreddin Dede Maçka Mevlevihanesi postnişini iken 1872 yılında Osman Salahaddin Dede'nin kızı Fatma Aliyye Hanım ile evlenmiştir.¹⁰ Neticede Hüseyin Fahreddin Dede'nin gayretleri ve muhibbanın destekleriyle, sabık Bahariye Kasrı'nın arsasında 18 Rebi'ülevvel 1294/2 Nisan 1877 Çarşamba günü Bahariye Mevlevihanesi'nin inşaatı tamamlanmış, Hüseyin Fahreddin Dede tarafından icra edilen bir mevlid-i şerif ve mukabele ile açılış töreni yapılmıştır.¹¹ Hüseyin Fahreddin Dede 1911 yılında vefat edinceye kadar bu dergâhta İstanbul Mevlevî kültürünün en önemli temsilcilerinden biri olarak faaliyetlerde bulunmuştur.

Hüseyin Fahreddin Dede'nin meşihatı boyunca (1874-1911) Bahariye Mevlevihanesi çok verimli bir tasavvuf, kültür ve sanat merkezi olmuş, Mevlevî edebiyatı, musiki ve zarafetinin son büyük temsilcilerinin barındığı bir ocak halini almıştır. Hüseyin Fahreddin Dede'nin yönetiminde içinde çok canlı bir tasavvufi

hayatın yaşandığı bu dergah, mensupları açısından da dikkat çekici bir hüviyet taşır. Dergah hattat, şair ve musikişinas birçok Mevlevî dervişinin yetiştiği bir mekan olmuştur.¹²

Hüseyin Fahreddin Dede, Hasan Nazif Dede'nin Beşiktaş Mevlevihanesi'nde İstanbul Mevlevîliği içinde temsil ettiği Ehl-i Beyt muhibbi tasavvuf anlayışının Bahariye Mevlevihanesi'ndeki son temsilcisidir. Her ne kadar babasını küçük yaşta kaybetmiş ve ondan bu konuda yeterince feyz alamamışsa da yetiştiği dergâhın havası ona babasının meşrebini kazandırmış, adeta babası Hasan Nazif Dede'den devraldığı mirası daha da zenginleştirerek meşihatını üslendiği Bahariye

Şinasi Akbatu
arşivinden
1970'li
yıllarda önde
Bahariye
Mevlevihanesi
ve karşısında
Haliç adaları
(Fulya İbanoğlu
arşivi)

Abdullah
Freres
(Biraderler)'in
kadrojından
Gümüşsuyu
tepesinden
Haliç'e
bakış. Kıyıda
Bahariye
Mevlevihanesi
de görünüyor
(Sinan Genim
arşivi)

Mevlevihanesi'ni Bektaşî-Melami meşrep Mevlevilerin merkezi yapmıştır.¹³

Alim ve fazıl bir zat olarak bilinen Hüseyin Fahreddin Dede Türkçe ve Farsça şiirlerini kendisine ait *Mecmu'a*'sında¹⁴ toplamış ve şiirlerinde "Fahrî" mahlasını kullanmıştır. *Menakıb-ı Mevlana'yı* nazmen tercümeyle başlamış fakat ancak mukaddimeyle bazı kısımlarını tamamlayabilmiştir.¹⁵

Beşiktaş Mevlevihanesi postnişini Mehmed Said Dede'nin oğlu Muzika-i Hümayun Feriki Yusuf Paşa ile dergahın neyzenbaşısı Salih Dede'den ney, Zekai Dede ve Dede Efendi'nin talebelerinden Mutyabzade Ahmed Efendi'den musiki nazariyatı öğrenmiştir. Yağlıkcızade Ahmed Efendi'den *Mi'raciyye*'nin teknil bahrlarını geçmiştir. Ayrıca Şeyh Abdülhalim Efendi'den Hamparsum, flütçü Ratib Efendi'den Batı notası öğrenen Fahreddin Dede, Chopin'in eserlerini çalabilecek kadar da Avrupa müziğine vakıftır.¹⁶ Asıl şöhreti olan musikideki üstün mahareti sebebiyle, Mevleviler arasında doldurulamaz bir yere sahiptir.¹⁷ Bestelediği Acemaşiran ayini, Mevlevi musikisinin son dönem Osmanlı kültüründe vardığı aşamayı göstermesi açısından önemli kabul edilmiştir.¹⁸ Hüseyin Fahreddin Dede'nin musiki alanındaki başarısı 19. yüzyılın sonlarına doğru Bahariye Mevlevihanesi'ni İstanbul'un belli başlı musiki merkezlerinden biri haline getirmiş ve aralarında Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Celaleddin Dede, Galata Dergahı şeyhi Ataullah Dede'nin de bulunduğu ve Hafız Şevki Bey, Medeni Aziz Efendi, Tanburi Kemal Bey, Yeniköylü Hasan Efendi, Bolahenk Nuri Bey, Dr. Suphi (Ezgi) Bey ile Rauf Yekta gibi, tanınmış devrin musiki üstatlarının da katılımlarıyla fasıllar düzenlenmiştir.¹⁹ Yetiştirdiği talebeleri ise; Zekaizade Ahmed Nureddin, Telgraf Nezareti memurlarından Raşid Efendi, Doktor Subhi ve Arif Beyler, Rauf Yekta, Münir Kökden, Sabri Efendi, Sünbüliyye'den Merkez Efendi Tekkesi'nin son

postnişini Nurullah Kılıç ve Neyzenbaşı Cemal Dede'dir.²⁰

Hüseyin Fahreddin Dede, musiki bilgisinde, hanendelik ve sazendelik cihetinde ve ney üflemekte devrinin en büyük üstatlarından olmasının yanında, gayet zarif ve arif bir Mevlevi, güzel yüzü, nurani çehresi, nükteli sözleri ve ahenkli ifadesiyle karşısındakini babası Hasan Nazif Dede gibi hayran bırakan, "el-veledü sırrı ebihi" (çocuk babasının benzeridir) sırrına eren, marifet sahibi bir zattır. Orta boylu, ablak çehreli, sarışın, sarı sakallı, çok bıyıklı, insan güzeli bir arif mevlevidir.²¹

Mehmed Ziya Bey Hüseyin Fahreddin Dede'yi tavsif beyanında şu cümleleri aktarmaktadır:

"Şeyh Hüseyin Efendi asr-ı âhirde yetişen zürefâ meyânında hilm ve tevâzu'uyla, meclis-âralığıyla, etvâr-ı asilânesiyle temeyyüz etmiş ricâl-i Mevleviyyemizdendir. Reftârı, tarz-ı telebbüsü, usûl-i ma'îşeti hakikaten şeyhâne ve kibârâne idi. Hayât-ı sâniyesinin bir timsâl-i muhayyeli olan tasvîrine dikkatle bakılırsa bu saydığım hasâil ve evsâfı güzide nazarlarda tecessüm eder. Eyyâm-ı resmiyede, şeyh dâiresinin dereye nâzır ve nice hâtîrât-ı zevk-âverin ma'kes-i latîfi olan Sütlüce'ye karşı bulunan hücre-i iştiğâlinde ziyâretine varan zevâtı kendine has bir vaz'-ı mahviyetkârı ve tebessümü ile kabûl ve i'zâz ve dâire-i husûsiyetine dâhil olan yârân ve odasını da suyûhâna ve dervîşâna bir tavr ve edâ ile ikrâm ve taltîf eder idi. Hülâsâ Hazret-i Şeyh zî ve kıyâfetiyle de bir Mevlevî şeyhinin bütün zarâfetini câmi' idi. Nâzike-i etvârı kendisini bilenlerce meşhûrdur."²²

Bahariye Mevlevihanesi'nde uzun süre ikamet eden Veled Çelebi (v. 1953) hatıralarında, Hüseyin Fahreddin Dede'den de şöyle bahseder:

"İstanbul'da benim yegâne hâdim olan Hüseyin Fahreddin Efendi, Hâtimetül'-ârif'in Sultan Divanî-i Sâni Şeyh Hasan Nazif Dede'nin

mahdumlarıdır. Ben İstanbul'a geldiğimde henüz kırk yaşlarına balığ olmamış, orta boylu, ablak çehreli, sarışın, sarı sakallı, çok bıyıklı velhasıl insan güzeli bir ârif Mevlevî idi. Tabiat-ı şî'riyyesi gayet sevimli Arabî ve Farisî lisanına aşina idi. Musikî fenninde hanendelik ve sazandelik cihetinden ve ney çalmakta devrin en büyük üstadı idi. Gayet zarîf ve ârifâne sohbetleri vardı. Bilhassa kadirşinas, ehl-i perver, cömert, kerîm velhasıl halkın ârif bir Mevlevîde görmek istediği bütün güzellikleri kendisinde toplamıştı."

Hüseyin Fahreddin Dede Mevlevî şeyhleri içinde kibarlığı ve zarafeti ile tanınmış bir zat idi. Hatta, yazın beyaz sikke üzerine sardığı yeşil destarı, sadakor elbise ve cübbesi ile Cuma namazı kılmak üzere Eyüp Camii'ne geldiği zaman herkes onun giyinişindeki zevk-i selime hayran olurlarmış. Hüseyin Fahreddin Efendi camiden çıktıktan sonra çarşıdan geçerken kaza imiş gibi bastonu ile simitçinin tablasını devirir, mahalle çocuklarının simitleri kapışmasından keyiflenir, simitçi çırağını biraz üzdükten sonra tazminat diye bir altın verirmiş.

Zamanın ricali ekseriya dergaha gidip kendisi ile mülâkat ettiklerinden, uzun müddet ma'zul kalan bir adamcağız da bir gün Hüseyin Fahreddin Dede'ye giderek, "Efendim, çoluk çocuğumla ne zamandan beri müzayakadayız. Bir memuriyete tayinim için himmet buyurulmasını istirham ederim" demiş. Hüseyin Fahreddin Dede de "Mevlana! Siz buraya yanlış gelmişsiniz. 'Bab-ı Âli' derler bir tekke vardır. Bunun şeyhi de Şeyhülislam'dır. Mansıp isteyenler ona gidip himmet isterler. Siz de o tekkeye gidiniz efendim."²³ demiş.

Bahariye Mevlevihanesi'nde 19. yüzyılın son şeyhi olan mutasavvıf, neyzen, şair, musikişinas ve devrinin zarîf bir siması olarak temayüz eden Hüseyin Fahreddin Dede, 14 Eylül 1911 Perşembe günü sabah vakti vefat etmiş, cenazesi Eyüp Sultan Camii'nde kılındıktan sonra dergahın türbesinde, babası Hasan Nazif Dede'nin sağ yanına defnedilmiştir.²⁴

NOTLAR

- * Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf ABD Öğretim Üyesi.
- 1 Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, (ikinci Baskı), İstanbul 1983, s. 245-248; Barihüda Tanrıkorur, "Mevleviyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara 2004, XXIX468-475.
- 2 Baha Tanman "Bahariye Mevlevihanesi" *DİA*, İstanbul 1991, IV, 471-473; Sezai Küçük, *Mevleviliğin Son Yüzyılı*, Simurg Yayınları, İstanbul 2003, s. 136-162.
- 3 Geniş bilgi için bk. Sezai Küçük, *a.g.e.*, s. 136-138.
- 4 Hüseyin Fahrettin Dede, *Mecmuâ'*, Konya Mevlana Müzesi Kütüphanesi, nr. 7467, 11; Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, (haz. M. Akkuş-A.Yılmaz), Kitabevi, İstanbul 2006, V, 192.
- 5 *Mecmuâ'*, 11; Mehmed Ziya, "Şeyh Hüseyin Fahreddin Efendi", *Musavver Nevsal-i Osmânî*, Sene 4, 1328-1330, 273; İbnülemin Mahmud Kemal İnâl, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1970, I, 347.
- 6 *Nevsal*, 273; Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, s. 192.
- 7 *Mecmuâ'*, vr.109.
- 8 *Mecmuâ'*, vr.109b; Mehmed Ziya, *a.g.m.*, s. 273; Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, s. 192.
- 9 Mehmed Ziya, *a.g.m.*, s. 274; *Mecmuâ'*, vr.109b.
- 10 *Mecmuâ'*, vr. 110b; Mehmed Ziya, *a.g.m.*, s. 274; Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, s. 193.
- 11 *Mecmuâ'*, vr. 109b; Muzaffer Erdoğan, "Mevlevî Kuruluşları Arasında İstanbul Mevlevihaneleri", *İÜEF Güney-Doğu ve Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4-5, İstanbul 1975-1976, s. 41; Baha Tanman, *a.g.m.*, s. 472.
- 12 İbnülemin Mahmud Kemal İnâl, *Hoş Sadâ*, İstanbul 1958, s. 198-200.
- 13 Abdülbaki Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 211.
- 14 *Mecmuâ'*, vr. 113a.
- 15 *Nevsal*, 275; *Sefîne*, V, 164; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, I, 348.
- 16 *Nevsal*, 279, 282; *Sefîne*, V, 193; *Hoş Sada*, 193-196; Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*, II, 507.
- 17 Rauf Yekta, "Şeyh Hüseyin Fahreddin Efendi", *Nevsal*, 282; *Sefîne*, V, 194; Veleğ Çelebi (İzbudak), *Canlı Tarihler (Hatıralarım)*, İstanbul 1946, s. 24-25.
- 18 *Nevsal*, 282; *Sefîne*, V, 193.
- 19 *Nevsal*, 279; İbnülemin, *Hoş Sada*, s. 197.
- 20 *Nevsal*, 279; Yılmaz Öztuna, *Türk Musikisi Ansiklopedisi*, İstanbul 1969, 212.
- 21 *Nevsal*, 275; *Sefîne*, V, 193; Veleğ Çelebi, *a.g.e.*, s. 24-25; Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (haz. A.F. Yavuz-İ. Özen), İstanbul ty., I, 170; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, I, 348.
- 22 *Nevsal*, 275.
- 23 Fuat Yöndemli, "Mevlevî Zerafeti ve Fıkraları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2009, S. 39, XV, 380-381.
- 24 *Nevsal*, 279-280; *Sefîne*, V, 186; İbnülemin, *Hoş Sada*, s. 202; Muzaffer Erdoğan, *a.g.m.*, s. 42.

Eyüp'te Bir Hafızıkütüb Ölmüş Diyeler!

Prof. Dr. Filiz Diğiroğlu*

Sinan Çavuş Darülhadis medresesini kendilerine mesken tutan iki ilmiyeli/molla 1894 yılının sıcak bir yaz günü Langa'daki medresenin avlusuna nefeslenmeye çıkarlar. Bu ikili ders odasına geçen diğer softaların avluya bıraktıkları gazeteyi karıştırmaya başlar. Medreseden mezun olmuş, müderris ya da kadı olmayı belki de bir mektepte din dersi veya Arapça hocalığı yapmayı ümid eden nihayetinde atama bekleyen bu iki molla, gazetedeki müsabaka ilanını okuyunca heyecana kapılırlar. İlanı göre Eyüp'teki Hüsrev Paşa kütüphanesine hafızıkütüb aranıyordu. İlanı görene kadar akıllarından geçen gönüllerinde olan bir meslek miydi kütüphanecilik bilinmez ama birkaç gündür yayınlanan ilanın son günlerine denk gelen bu karşılaşmayı işaret kabul edip kaleme kağıda sarılarak başvuru dilekçelerini hazırlarlar. Aynı gün kaleme aldıkları dilekçelerini müsabakayı yapacak kurum olan Maarif Nezaretine teslim edip, imtihan gününün gelmesini beklerler. Talip oldukları bu kütüphane neyin nesiydi ve daha da önemlisi bu iş acaba kime nasip olacaktı?

Hüsrev Paşa Kütüphanesi

Eyüp Bostan İskeleyi Sokağı'nda II. Mahmud devrinin önemli simalarından şeyhül-vüzera olarak da anılan Hüsrev Paşa türbe, tekke, çeşme ve kütüphaneden oluşan bir hayrat kompleksi yaptırmıştı. Paşa'nın hasenatı içinde kütüphanenin yer alması hiç de şaşılabilecek bir şey değildir. Hüsrev Paşa hayatı boyunca kitaba ve bilgiye hürmet etmiş hatta Osmanlı Devleti'nde taşbaskı usulü matbaacılığın hamisi olarak anılmış, taşbaskı kitapların bu topraklarda yayılmasına katkı sağlamıştır. Ömrünün son demlerinde inşa ettirdiği kütüphane binası da paşanın sadaka-i cariyesi bir vakıf olarak kitapseverlere uzun yıllar hizmet vermiştir. Aslına bakılırsa Osmanlılarda 19. yüzyıla kadar saray dışındaki kütüphanelerin hepsi bir vakıf müessesesi olarak kurulmuş ve her vakıfta olduğu gibi kütüphanelerle ilgili kuruluş ve işleyiş şartları vakıf kurucusu tarafından vakfiyelerde belirlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin son yıllarına kadar vakıf kütüphaneleri varlıklarını sürdürdükleri gibi Hüsrev Paşa Kütüphanesi gibi yeni vakıf kütüphaneleri de eklenerek bu müesseseler Osmanlı kültür hayatına katkı sunmaya devam etmiştir.

Vakıf kütüphanelerinin mahiyeti ve işleyişi vakfiyelerde mukayyettir. 1854'te inşa edilen kütüphanenin 13 Mayıs 1854 tarihli vakfiyesine göre Hüsrev Paşa kütüphaneye 1015 cilt kitap vakfetmiştir. II. Abdülhamid döneminde kütüphanedeki kitapları gösteren "fihrist"e bakıldığında 714'ü yazma 445'i ise matbu olmak üzere 1159 kitap vardır. Bu rakamlar zaman içerisinde kütüphaneye yeni kitaplar bağışlandığını göstermektedir. Kütüphane kadrosunun en önemli unsuru olan hafızıkütüplerin görev tanımları da vakfiyelerde aranmalıdır. Çünkü tayin şekilleri, sorumluluk alanlarının neler olduğu, yapacakları işler ve alacakları ücretler vakıf kurucusu tarafından tespit edilirdi. Vakfiyeye göre kütüphanede üç hafızıkütüb çalışacak ve bunlara sırasıyla 500, 200 ve 100'er olmak üzere toplam 800 kuruş

tahsis edilecekti. Bu maaşlar emsallerine göre hayli yüksekti.¹ Hafızıkütüplerden beklenen ise talebe-i ulum ve erbabının kitaplardan istifade etmelerini sağlamaları, kütüphaneden dışarıya asla kitap çıkarmamaları ve kitapların telef ya da kayıp olmasını önlemeleridir.

Hüsrev Paşa Kütüphanesi'nin kuruluşundan yaklaşık iki yıl sonra bakıldığında sırasıyla Ferhad bin Abdullah, Edhem Efendi bin Abdullah, Mehmed Tevfik Efendi bin İsmail'den oluşan bir kütüphaneci kadrosuna haizdir.² Zaman içinde vefat eden kütüphanecinin yerine bir yenisi geliyor ve her kurumun vakfiyesindeki nizamda olduğu gibi boşalan kadroya atama yapılıyordu. 1893'te kütüphaneci kadrosunda bir eksilme yaşanmış, birinci hafızıkütüp Hafız Edhem Efendi'nin vefatı ile yerine ikinci hafızıkütüp Mehmed Sırrı Efendi, ikinci hafızıkütüplüğe üçüncü hafızıkütüp Ali Yekta Efendi ve onun yerine de merhum Edhem Efendi'nin oğlu Mehmed Tevfik Efendi tayin olmuştu.³ Hüsrev Paşa Kütüphanesi hafızıkütüplerinin ilmi yetkinliklerinin yanı sıra tasavvufi neşveye sahip oldukları da anlaşıyor. Nitekim Ayasofya dersiamlığı ve huzur hocalığı yapan Ali Yekta Efendi aynı zamanda Erbilli Esad Efendi'nin bilinen ilk halifesiydi.⁴ Yaklaşık bir yıl boyunca zikredilen ekip hafızıkütüplük vazifesini hakkıyla yerine getirmiştir. Birinci hafızıkütüp Erzurumlu Mehmed Sırrı Efendi geçen bahar atandığı vazifesine 1894 baharında veda etmek zorunda kalmış, irtihal-i dar-ı beka eylemiştir. Ardında evlat bırakmadan bu dünyadan göçen hafızıkütübün yerine kimin atanacağı meselesi gündeme gelmiştir. Burada teamülen teselsül kaidesinin uygulandığı ve aslında boşalan kadronun son mertebedeki kütüphanecilik kadrosu olduğu hatırlatılmalıdır.

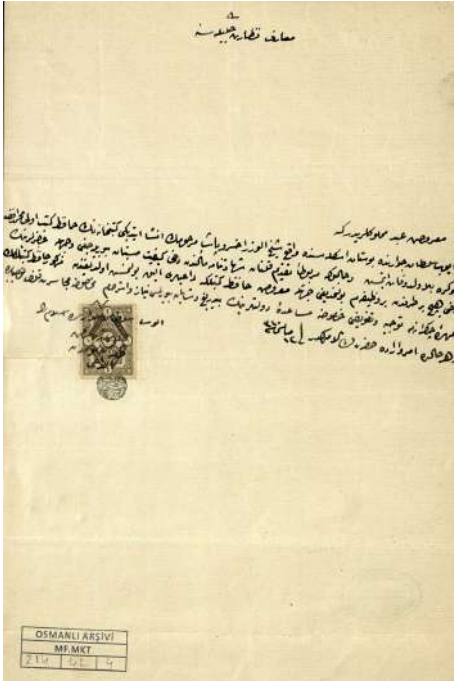
1883 yılında Şura-yı Devlet tarafından Osmanlı vakıflarında ve kurumlarında çalışan tüm personelin tayin ve görevlendirilmeleri ile alakalı on beş maddelik bir layiha yayınlanmıştı. Layihanın 2. maddesi hafızıkütüplerin tayin

ve atamaları ile ilgilidir. Bu maddeye göre hafızıkütüplüğe yeni atanacak kimselerin ilim ve fen kitaplarını üç dilde tasnif edecek kadar Arapça ve Farsça bilmeleri ve yapılacak bir imtihan ile bunu göstermeleri şartı getirilmiştir.⁵ Yapılan sınavlarda hafızıkütüp adaylarına Arapça ve Farsça beyitler verilerek bunları okumaları ve tercümelerini yapmaları istenmiştir. Bazı sınavlarda ise hafızıkütüp olmak isteyenlere basit toplama-çıkarma işlemleri sorulmuştur.⁶

İmtihan şartına bağlı olarak hafızıkütüplük için sınavlar yapılmaya başlandı. En iyi adayı bulabilmek için de gazetelerde ilan verilme yoluna gidildi.⁷ Bostan iskelesindeki kütüphaneci kadrosu için de 1894 yazında bir imtihan yapılmasına karar verilmiş ve gazetede "imtihan müsabakası" duyurulmuştu.

30 Kasım 1908 tarihli Dalkavuk dergisinin kapağında yer alan bu çizimde Osmanlı memur sınıfının ve iş başvurusu yapan halkın içinde bulunduğu durum anlatılıyor. Anlaşılan o ki iş bulmak bir yana başvuruda bulunmak dahi mesele: - Aman efendim saat sekize geldi iki saattir bekliyorum... - Afedersiniz efendim, henüz geldim, kahvemi sigaramı da mı içmeyeyim?

Soldan sağa
MF_MKT_00214_00042_004_001;
MF_MKT_00214_00042_043_001; MF_MKT_00214_00042_005_001
künyeli bu belgeler, kurra İbrahim Halid'in kütüphaneci olarak başvurusunu, mahalle imamı Mehmed Aşir'in onun iyi halini tasdik ettiğini, mahallenin ileri gelenlerinin de hüsnü haline kefil olduklarını ve hafızlıkütübün kütüphanede herhangi bir zayi olduğunda onu tazmin edeceğine dair verdiği beyanatı gösteriyor.

Neredeyse bir hafta boyunca gazetede her gün Hüsrev Paşa kütüphanesinde görev almak için kendine güvenen kütüphaneci adayları imtihana davet edilir. İlanı gören ve Eyüp Sultan hazretlerine komşu bir mekanda ilim sahiplerine hizmet etmeyi arzu eden birçok kişi vazifeye talip olur.

Kimler Hafızlıkütüb Olmak İster?

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Eyüp'teki bir vakıf kütüphanesinde boşalan kadroya müracaat eden yaklaşık 40 kişinin dilekçeleri arşivlerde muhafaza edilmekte.⁸ Daha öncesinde herhangi bir kütüphaneci kadrosuna bu kadar yoğun bir talep olup olmadığı araştırmaya matuf bir konu. Dilekçelere bakıldığında son derece renkli bir aday profili ile karşı karşıya olunduğu ve imtihan heyetinin işinin zor olduğu anlaşılmakta. Aynı zamanda adayların kadro haberini nasıl öğrendiği konusuna dair de dilekçelerinde bazı ifadeler bulunmakta. Bir kısmı boşalan kadroyu "müsabaka ilanı" sayesinde gazeteden öğrendiklerini diğer bir kısmı hafızlıkütübün ardında varisi olmadan

vefat ettiğini duyunca başvurduklarını ifade etmişler.

Son dönem Osmanlı başkentinde bir iş başvurusu için kaleme alınan bu dilekçeler Osmanlı sosyo-kültürel tarihine dair birçok ayrıntıyı barındırması bakımından oldukça önemlidir. Her ne kadar adaylar bir resmi kadroya müracaat etseler de hazırladıkları ilk evrak oldukça şahsi unsurlar içeren bir belge olan arzuhal/istida/dilekçedir. Bu dilekçeler sayesinde adayların kimlikleri, meslekleri, eğitimleri, ehliyetleri, nerede ikamet ettikleri, ne için başvurdukları, tüm bunları ifade ederken kullandıkları dil ve üslup, kendilerini tanımlama biçimleri gibi birçok husus ortaya çıkmaktadır. Tüm bu bilgilerin ışığında Eyüp'te bir vakıf kütüphanecisi olmak isteyen adaylara daha yakından bakalım.

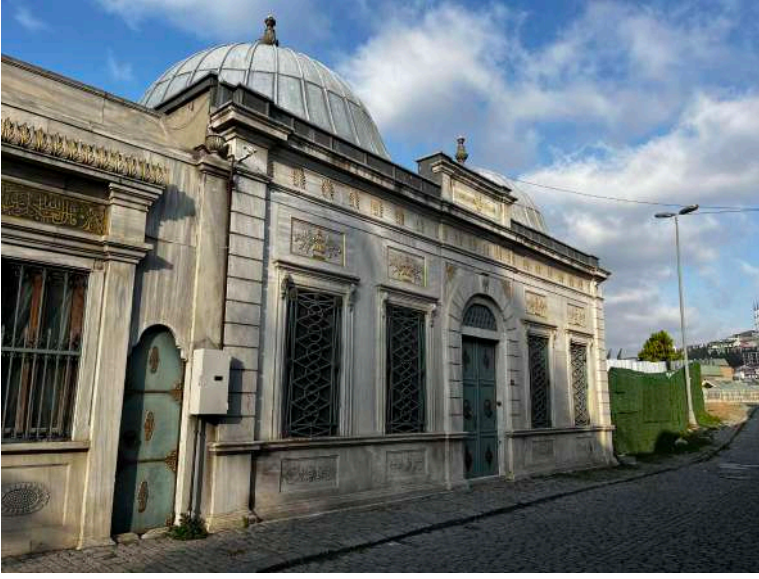
Adayların dilekçelerinde dikkat çeken bir husus olarak "Eyüplülük" vurgusundan öncelikle bahsetmek gerekiyor. Bunların bir kısmı Eyüp'te oturdukları için son derece pratik sebeplerle evlerine yakın olan bu iş fırsatını kaçırmak istememiş ve şanslarını denemeye çalışmış olmalı. Herhalde bir kısmı da Eyüp

civarında doğup büyüdüğü ve bu semte hizmet etmeyi kendilerine bir borç olarak görenlerdi. Mesela Eyüp'te Kasım Çavuş yakınlarındaki İslam Bey mahallesi sakinlerinden İbrahim Halid yaşadığı bölgeye hizmet etmek isteyenlerden olmalı. İbrahim Halid'in yaşadığı muhitte kütüphaneci olma hevesine Eyüp eşrafı da eşlik etmiş; ulema, meşayih ve itibarlı kimselerden oluşan bir grup kendisine itimad ederek adaylığını desteklemişler. Mahallelileri olan İbrahim Halid'in kurra hafız olup henüz bir vazifesi olmadığından bahseden referans mektupları "hüsn-i hal ve muttaki" kişiliğine şahadet ediyor, müslüman ve maruf bir kimse olduğuna işaret ediyor. Mahalle imamı Mehmed Aşır bu ifadelerin altına mühür basan kimselerin mühürlerinin sahih olduğu gibi mührü basanların muteber kimseler olduklarını da tasdik ediyordu. Bu kefalet zincirinde yer alan kişiler arasında kendisini hadimü'l-fukara olarak tavsif eden Nakşibendi Şeyhi Eyüp Bosnavi, Hazret-i Halid Camii müderrislerinden Musa, Rufai şeyhi, Evkaf-ı Hümayun katibi İbrahim Edhem, Nakşi tariki halifesi Mehmed Şükrü, Kadiri tariki meşayihinden Nuri ve Mehmed Ali Paşa türbedarı Mehmed Emin vardır. Benzer biçimde Eyüp sakinlerinden Hafız Mehmed Efendi'ye de mahalle imamları, bölgedeki hafızıkütüplerin bir kısmı ile Meşihat katiplerinin yer aldığı muteber ve saygın kimselerden müteşekkil bir grup, kütüphaneciliği hakkıyla yerine getireceği konusunda kefil olmuştu.

Eyüplü Hafız Osman Besim b. Ahmed iş başvuru dilekçesine padişaha hayır duasıyla başlıyordu. İmtihana girip liyakati tescil edildiğinde atanmayı arzu eden aday, Arapça ve kıraat talimiyle uzun süredir meşgul olduğunu dilekçesinde belirtmekten geri durmuyordu. Dilekçesini Eyüp sakini olarak imzalayan adaylardan bir diğeri, vazifeye atanmayı arzu eden Hafız Mehmed'dir. Eyüp'te ikamet eden Hafız Halid ile Baba Haydar mahallesi sakini Mehmed'in başvuru dilekçelerinde "Eyüplülük" dışında bir başka ortak nokta

vardı ki o da "mesleğe aşinalık"tı. "Aşinalık" elbette diğer adaylar içerisinde bir farkındalık oluşturmaları bakımından ayırt edici bir özellikti ve bunun bilinçli olarak dilekçelerde ifade edildiği de aşikardı. Hafız Halid'in mesleğe nasıl aşına olduğu dilekçesinden anlaşılamasa da Mehmed'in ki barizdi. Zira Mehmed vefat eden hafızıkütübün yeğeniydi ve çoğu zaman amcasının yerine vekaleten hafızıkütüplük vazifesini ifa ettiği için bu esnada meleke kesbetmişti. Amcasının vazifesine talip olan yeğen "aşına"lık vurgusuyla tecrübesini ortaya çıkararak vazifeye en uygun aday olduğunu ima ediyordu. Dilekçesi duygusal ifadeler de içeriyor; amcasının vefatıyla kimsesiz ve garip kaldığı, aynı zamanda amcasının ailesinin de sıkıntıda olduğu belirtiliyordu. Aslında ima ettiği şeylerden bir diğeri ölen amcasının ailesiyle birlikte merhamete muhtaç olduğudur. Herhalde kendisinin atanmasıyla merhum kütüphanecinin ruhunun da bir parça muazzez olacağını düşünüyordu. Vefat eden kütüphaneci ile olan ilişkisi üzerinden kendisini tanımlayan bir diğer aday ise Ali Rıza Efendi'dir. Küçük yaşlardan beri hafızıkütüp Mehmed Sırrı Efendi'nin şefkatli kollarında büyüdüğü ve manevi babası hükmünde olduğu için ondan boşalan vazifeye talip olmuştur.

Tüm bunların yanı sıra kütüphaneci adayları içerisinde ulema sınıfının bariz bir üstünlüğü söz konusu. Fatih dersiamlarından medrese talebelerine, mezun olup atama bekleyen medreselilerden kadrolu imamlara kadar birçok ilmiyeli mezkur kütüphanedeki hafızıkütüplük vazifesine başvurmuş. Bu da çok anlaşılabilir bir husustur zira uygulama ve atamalardan anlaşıldığına göre hafızıkütüplük ulema sınıfına ait bir meslektir.⁹ Dilekçelerdeki imzalara bakılırsa neredeyse müracaat edenlerin yarısı medreselerde ikamet eden talebe-i ulumdan kimseler. Kendilerini falanca medreseden diye tanıtanlar olduğu gibi medrese adı vererek o mekanda "mukim, sakin, medrese-nişin, mukayyed" olduklarını vurgulayan adaylar da var. Birçoğu ilim tahsil ettiği halde henüz bir işe giremediğinden, maiyet sıkıntısı

**Bostan
İskelesi'nden
Eyüp Camii'ne
giden
cülus yolu
üzerindeki
Hüsrev Paşa
Kütüphanesi'nin
cephesi**
(Fotoğraf:
Filiz DıġıroĖlu,
2024)

çektikten, “kesirü'l-iyal” olduğundan dem vurarak geçim sıkıntısına işaret ediyor işsizliklerini haykırıyorlardı. Kimi yirmi seneyi aşkındır fıkıh tahsil ettiğine, kimi on sekiz senedir ilimle iştigal ettiğine, kimi aldığı icazetlere, kimi hocalarına ve sahip olduğu ilmi yetkinliğe vurgu yaparak ne kadar uygun aday oldukları konusunda yetkilileri etkilemeye çalışıyordu. İcazet gibi önemli bir prestije sahip olamayanlar da bu eksikliklerinin nedenlerini başvuru dilekçelerinde izah etme ihtiyacı hissediyorlardı. Nitekim Ebulfazl Mahmud Efendi medresesinde mukim Celil b. Hüseyin uzun yıllar ilimle meşgul olmasına rağmen emsalleri gibi icazete sahip olmadığını söylüyordu. Her yıl geçimini temin etmek üzere cerre çıkmak zorunda kaldığı için tahsilinin inkıtaya uğradığı ve icazet alamadığı da dilekçesinden anlaşılıyor. Cerre çıkmak dışında alternatif bir gelir kalemi olmadığından bahsederek Eyüp'teki hafızıkütüplüğe atandığı takdirde ilim tahsiline de devam edebileceğini ifade ediyordu. Manastırlı el-Hac İsmail Efendi'den icazetli olduğunu vurgulayan Oflu Sadık Cafer ise dilekçesinde herkesin ittifaken hafızıkütüplük olarak nitelediği mesleği “kütüphanecilik” olarak ifade etmesiyle dikkat

çekiyor. Gerekli ilimleri tahsil ettiğini söyleyen Kemahlı Mustafa Safa ise ilmiye mensubu diğer adaylardan kendisini ayırt etmek için kütüphanecilik mesleğine çok yakışan bir hünere sahip olduğunu vurguluyordu. İlim tahsiliyle uğraştığı esnada mücellidlik sanatını da öğrenmişti. Atandığı takdirde oldukça tecrübe kazandığı bu sanatı, vakfedilmiş kıymetli kitapların bakımında kullanacağı için oldukça güzel sonuçlar elde edileceğini vaad ediyordu. Mücellidliğin atanmada kendisine öncelik tanıyacağını düşünüyor olmalı ki başvuru dilekçesinde diğer adayların belirttiği iaşe sıkıntısı, ilmi ehliyet ya da liyakatin temsili olacak imtihanı kazanma gibi hususların hiçbirisine değinme ihtiyacı hissetmemiştir.

Sütlüce mahallesi imamı es-Seyyid Hafız İsa, imamlık yaparken yani bir işi varken açılan kütüphaneci kadrosuna aday olur. Eyüp civarında oturan Hafız İhsan da her ne kadar Darüşşafaka'da bir vazifesi olsa da geliri ailesini geçindirmeye yetmediği için bu kadroya müracaat ediyor. Benzer şekilde Zabtiye muhasebe kaleminden emekli Hızır Ağazade Said Bey'in oğlu Nezih de 150 kuruşluk emekli maaşı yetmediği için Hüsrev Paşa Kütüphanesi'nde boşalan kadroya atanmayı talep ediyor. Vakfiyesine göre en yüksek maaşın 500 en düşük maaşın 100 kuruş olduğu bu kadroda vefat eden en yüksek maaşa sahip birinci hafızıkütüp olsa da teselsül kaidesine göre mevcut kütüphaneciler ilk sıralara çıkacağı için açılan kadro en düşük maaşlı 3. kademe için olacaktır. Dolayısıyla Nezih Bey'in emekli maaşına yakın bir miktarı fena olmayacak bir ek gelir olarak gördüğü muhakkaktır.

Başvuranlar içerisinde iki adayın hikayesi ise oldukça ilginç. İki de muallim olan adaylardan ilki mekteplerde çalışan medrese kökenli M. Fehmi Efendi, ikincisi İstanbul'a yeni gelmiş Mekke ahalisinden olmasına güvenerek Arapça hocalığı kovalayan Abdüssubhan'dır. Her ikisi de devlet memuriyetine dair daha önce teşebbüslerde bulunmuşlar. 1894

baharında birisi daha önce verilmiş bir söze diğeri ise sınavda gösterdiği başarıya binaen kütüphanecilik kadrosunun peşinde koşuyorlardı. Çifte Saraylar'da oturan Hacı el-Hac İsmail Efendizade el-Hac Mehmed Fehmi Efendi, başvuru dilekçesinde birkaç sene önce Beyazıt dersiamlarından el-Hac İsmail Efendi'den mezun ve icazetli olduğunu, üç seneden beri de Daru't-Tedris mektebinde *Tefsir-i Kadı, Akaid-i Nesefti, Telhisü'l-Miftah* muallimliği yaptığını belirtiyor. Daha öncesinde Üsküdar'da Mekteb-i Mülkiye İdadisi'nde birçok kişinin başvurduğu Arapça muallimliği imtihanında başarılı olan dört kişiden biri olarak ehliyetinin tescillendiğini de beyan ediyor. Rakipleri ilmiye tarikinın kudemasından olduğu için hürmeten hakkını onlara devrettiğini, imtihan heyetinin de bu tavrı takdir edip ileride bir açık olursa kendisinin kayırılacağını vaad ettiğini söylüyor. Söz konusu vaade binaen ve daha önceki sınavda gösterdiği başarı doğrultusunda mevcut hafızıkütüplük kadrosuna mükafaten atanmayı umuyordu.

Mekke-i Mükerreme Rüşdiye muallimi Ali Veliyüddin Efendizade Abdüssübhan imzalı dilekçenin sahibi ise Mekke ahalisinden olduğunu ve tahsilini tamamlayarak maarife hizmet etmek üzere İstanbul'a geldiğini söylüyordu. Bir sene önce Mekteb-i Mülkiye'de Arapça hocalığına başvurursa da bir başkası alındığı için bir senedir boşa kalmıştır. Gazetede Hüsrev Paşa Kütüphanesi müsabaka imtihanı ilanını görünce imtihana girdiğini ve bunun da evraklarla sabit olduğunu ifade eder. Ancak hafızıkütüplük vazifesine bir başkasının atandığını duyunca söz konusu vazifeye başka geçim kaynağı olmayan kendisinin merhameten atanmasını ister.

Neticede Eyüp'teki kütüphaneye atanan Meşihat bürokrasisinin Meclis-i Tedkikat ve Tetkik-i Müellefat heyetleri gibi üst kurumlarında vazife alacak, ilmi yeterliliğin yanı sıra vaaz ve hitabette mesleki açıdan temsil yeterliliği aranan bir makam olan kürsü şeyhliği de yapacak olan

Fatih dersiamlarından Eğinli Mehmed Rahmi Efendi olur. Dersiam Mehmet Rahmi Efendi söz konusu görevlere gelmeden önce hafızıkütüplük kadrosuna müracaat etmişti. Son derece sade bir şekilde kaleme aldığı başvuru istidasında dersiam efendi imtihanı kazanıp ehliyeti tebeyyün ettiği takdirde atanmayı talep etmiştir. Dilekçesinde maddi durumu ile ilgili herhangi bir şey söylemese de o yıllarda doldurduğu tercüme-i hal varakasında "maişetim gayr-ı kifayede ekalli kalil" diyerek maddi sıkıntı çektiğini belirtmişti.¹⁰

Görüldüğü üzere Eyüp'te bir vakıf kütüphanesinde boşalan kütüphaneci kadrosuna birçok başvuru olmuştur. Anlaşılan o ki atama bekleyen ve iş sıkıntısı çeken ilmiyelilerin çoğunluğu için kütüphanecilik mesleği son derece iyi bir alternatiftir. Hafızıkütüplük kadar, Eyüp gibi bir mahalde olmasının da kadroyu cazip hale getirdiği muhakkaktır. Zira bu dilekçeler Eyüp Sultan Hazretleri'ne komşu bir vakıf kütüphanesinde ilim sahiplerine hizmet etmeyi kutsal bir vazife olarak gören çok kişi olduğunun ispatıdır.

NOTLAR

* Marmara Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü 1 Yüksel Çelik, <i>Şeyhül-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa</i>, Ankara 2013, s. 457. 2 İsmail Erünsal, <i>Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik</i>, İstanbul 2020, s. 666. Kütüphane vakfiyesi için bkz. Ş.S. Kısmet-i Askeriye 1697, s. 83a-86b. 3 BOA, MF MKT 162/101, 27 Şubat 1308/11 Mart 1893. 4 <i>Revnakoğlu'nun İstanbulu</i>, (haz. Mustafa Koç), III, 1416. 5 Tuba Çavdar, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e	Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi, (İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora tezi), 1995, s. 84-85. 6 Erünsal, <i>a.g.e.</i>, s. 423. Sınav kağıdı örneği için ayrıca bkz. s. 699. 7 Hüsrev Paşa kütüphanesi için 1889 Aralık'ındaki imtihan ilanı için bkz. <i>Sabah</i>, nr. 109, 23 R 1307/17 Aralık 1889, s. 3. 8 Bu dilekçeler için bkz. BOA, MF MKT 214/42. 9 Erünsal, <i>a.g.e.</i>, s. 421. 10 IST_MFT_MSH_SAID_0027_00 12_23_180B_MEHMED_RAHHMI_EF_1312H_Cemaziyelevvel_01_N_0001

Eyüplü Bir Alim Rıfai Şeyhi Yahyazade Mehmed Hasib Efendi ve Yahyazade Tekkesi

Dr. Arzu Güldöşüren*

Yahyazade Mehmed Hasib Efendi

Mehmed Hasib Efendi, 1262/1845-46'da Eyüp'te Yahyazade Dergahı'nda dünyaya gelmiştir. Babası dergahın postnişini Rıfai tarikatinden Yahyazade es-Seyyid Şeyh Mehmed Emin Efendi'dir.

Mehmed Hasib Efendi, hususi olarak mukaddime-i ulum-ı diniyye tahsilinden sonra taallüm ve kıraate başlamıştır. 1288/1871-72'de meşayih-i kurradan, Hattat Emin Efendi'den hafızlığını tamamlamıştır. Dersiam Hoca Raik Efendi'den Eyüp Camii'nde ulum-ı Arabiyye tahsil etmiştir. 13 Cumadelula 1293/3 Haziran 1876'da ruus-ı hümayunla

İbtida-i Haric derecesiyle Edirne müderrisliği payesi kendisine verilmiştir. 11 Cumadelahire 1295/12 Haziran 1878'de İbtida-i Dahil, 13 Muharrem 1297/27 Aralık 1879'da İbtida-i Altmışlı, 3 Zilhicce 1297 (6 Kasım 1880)'de Hareket-i Altmışlı, 11 Cumadelahire 1298 (11 Mayıs 1881)'de Musıla-i Süleymaniye müderrisliği itibari olarak tevcih olunmuştur.

Musıla-i Süleymaniye müderrisliğinden mevleviyet kadılığına geçmiş, Gurre Cumadelahire 1306 (2 Şubat 1889)'dan itibaren Bilad-ı devriye kadılıklarından Adana mevleviyeti kendisine verilmiştir. 2 Rebiülevvel 1314 (11 Ağustos 1896)'da Mahrec mevleviyeti, 17 Şevval 1316 (28 Şubat 1889)'da Bilad-ı hamse mevleviyeti, 20 Cumadelahire 1320 (24 Eylül 1902)'de Haremeyn-i Muhteremeyn mevleviyeti payesini almıştır.

Müderrislik vazifesiyle birlikte aynı dönemde Mart 1288 (Mart/Nisan 1872)'de mülazemetle İstanbul Bâb Mahkemesi'nde göreve başlamıştır. 22 Temmuz 1290 (3 Ağustos 1874)'de Bâb-ı Vâlâ-yı Fetva Mektubi Kalemine nakledilmiştir. 1 Mart 1296 (13 Mart 1880)'de Bâb-ı Vâlâ-yı Fetva Evrak Kaleminde görevlendirilmiştir. 1 Temmuz 1303 (13 Temmuz 1887)'de Bâb-ı Vâlâ-yı Fetva Evrak Müdüriyeti Muavinliğine tayin edilmiştir.

23 Şevval 1317 (24 Şubat 1900)'de 4. rütbeden, 23 Zilhicce 1318 (13 Nisan 1901)'de 3. rütbeden Osmanî nişanı ve 20 Receb 1320 (23 Ekim 1902)'de 3. rütbeden Mecidi nişanı tevcih olunmuştur.¹

Şeyhülislam Mehmed Sahib Efendi'nin (ö. 1910) meşihati zamanında Eyüp Beşinci Daire-i Belediyesi ahz-ı asker meclis azalığına fahri olarak tayin edilen Mehmed Raşid Kudretullah Efendi'yle birlikte vazife almıştır. Mecliste, üç dört sene kadar Nevrekoplu müderris Mustafa Efendi, ilmiye mümessili olarak meşayihden, Rıfaiyye'den Şeyh Hasib

Efendi dergahı şeyhi Hasib Efendi ve Bahariye Mevlevihanesi neyzen ve rebabi Hüseyin Fahreddin Efendi görev yapmıştır.²

Mehmed Hasib Efendi, Yahyazade dergah-ı şerifinin postnişini ve bâb-ı meşihat evrak müdürü muaviniyken tensikat sırasında emekliliğini istemiş ve emekliye ayrılmıştır. 16 Receb 1329 (13 Temmuz 1911)'de vefat etmiştir. *Muhibban* dergisinde vefatına ve cenaze merasiminin detaylarına etraflıca yer verilmiştir. Cenaze namazı hazret-i Halid'de eda edildikten sonra Yahyazade dergahına defnedilmiştir. Hasib Efendi'nin herkese kendisini sevdirmiş bir kişi olduğuna dikkat çekilmiştir. Vefat haberi gazetede verilirken defnedilmiş şeklinde yazıldığı halde cenazesinde fevkalade bir kalabalığın bulunduğu da eklenmiştir.

Defin merasimi sırasında dergahın semahanesinde meşayih-i kiram, evrad-ı Rifai okumuştur. Meclis-i meşayih reisi Elif Efendi, sandukasından alınıp mahrâm postu üzerinde bulundurulmuş Hasib Efendi'nin tacını, Rifai asitanesi şeyhine teslim etmiştir. Ziya Efendi, pek küçük bulunan merhumun oğluna bir besmele ile tacı giydirmiştir. Meclis-i meşayih reisi Elif Efendi, öksüz kalan bir Rifai şehzadesine pederinin tacını giydirmek için o tarikin asitanesinin şeyhini vasıta kılmıştır. Bu hadise onun tarikat adabına riayetini gösterdiğinden bununla iftihar edildiği ifade edilmiştir. *Muhibban* muhabirinin görebildiği kadarıyla devrin pek çok postnişini cenazeye katılmıştır.³

Mehmed Hasib Efendi, Saçlı Abdülkadir Efendi Camii'nin haziresinde mefdun olup mezar taşı kitabesi aşağıdaki şekildedir:

Tarikat-ı aliyye-i Rifaiyye'den Yahyazade Hasib Efendi dergah-ı şerifi seccade-nişini Hameyn-i Muhteremeyn payelilerinden Emin Efendizade Şeyh Hasib Efendi'nin

ruhiçün fatiha 30 Haziran 1327 16 Receb 1329 (13 Temmuz 1911)⁴

Yahyazade Tekkesi ve Şeyhleri

Yahyazade Tekkesi, Eyüp Merkez Mahallesi, Kalenderhane Caddesi üzerinde Hasib Efendi Dergahı Sokağı 52 ada, 64, 65 parsellerde bulunmaktaydı.⁵ Tekke, başlangıçta Yahyazade, Yahya Efendi isimleriyle tanınmıştır. Hasib Efendi'nin dedesi Şeyh Hasib Efendi'ye nispetle kaynaklarda Şeyh Hasib Efendi Dergahı olarak da yer almaktadır.⁶

Ayvansarayı, tekkenin Eyüp Sultan Camii önündeki meydanın yanında, Kalenderhane Caddesi'nin sol tarafında bulunan Saçlı Abdülkadir Efendi Camii'nin bitişiğinde olduğunu ifade eder ve bundan dolayı Saçlı Abdülkadir Tekkesi ismiyle anıldığını da ekler.⁷ Revnakoğlu, tekkenin yerini "Eyüp'te Hazret-i Halid'e hem-civâr olan Kalenderhane Caddesi üzerinde Kalenderhane-i Özbekiyân'ın tam karşısında kâindir. Bidayette Ayazma Darülhadişi olarak yapılmıştır, tekkenin altında ayazma vardır. Yanındaki mescid sonradan ilave edilmiştir, asıl mescid taş kubbeli olan mahaldir ki hem darülhadis hem mescid idi." cümleleriyle tarif etmiş, dergahın aldığı çeşitli

Osmanlı
dönemine ait
bu fotoğrafta
Kalenderhane
Caddesi
üzerinde
hazirenin
arkasında
görünen
Yahyazade
Dergahı,
minare Saçlı
Abdülkadir
Camii'ne ait.

isimleri -Yahyazade Tekkesi, Saçlı Abdülkadir Efendi Tekkesi, Hoca Sadeddin Efendi Tekkesi, Şeyh Hasib Efendi Tekkesi- saymıştır.⁸ Haskan, tekkenin Eyüp Sultan Camii'nin önündeki meydanın yanında, Kalenderhane Caddesi'nin sol tarafında ve yeni açılan Eyüp-Edirne Bulvarı'nın karşısında bulunan Saçlı Abdülkadir Efendi Camii'nde tesis edildiğini belirtmiş ve Darülhadis tekkesi ismiyle bilindiğini de eklemiştir.⁹

Turnalı, öncelikle Saçlı Abdülkadir Efendi isimlendirmesinin yanlışlığına dikkat çekmiş, bu zatın Müeyyedzadelerden Şeyhülislam Abdülkadir Şeyhî Efendi (ö. 1594) olduğunu belirtmiştir.¹⁰ Abdülkadir Şeyhî Efendi, darülkurranın ön tarafına, Kalenderhane Caddesi'nin kenarına -Melamilerden Lalizade Abdülbaki Efendi Sıbyan Mektebi'nin karşısına- babası için bir türbe yaptırmış, bu türbe üzerine bir de mescid inşa ettirmiş, zamanla harap olan bu mekanın kat araları yıkılıp yapı özelliğini kaybetmiştir. Turnalı, bu bilgiden sonra yapıları sırasıyla tarif etmiştir. "Kalenderhane Caddesi ağzından, sırtımızı Lalizade Abdülbaki Efendi'nin Sıbyan Mektebi'ne vererek küçük külliyeye bakarsak, soldan sıra ile nevzuhur ve uydurma Saçlı Abdülkadir Camii'nin küçük giriş kapısı, eskiden iki katlı olan altı türbe, üstü asıl Şeyhi Abdülkadir Mescidi'ni oluşturan, ara katı yıkılmış ve kişiliksiz hale sokulmuş küçük külliye, bunun gerisinde kubbesi görülen eski Darülkurra (sonra tekke, daha sonra cami), sağ tarafında külliyenin küçük kapısı ve daha sağda ön cephesi mezar taşları ile dolu hazirenin tam ortasında eski tekkenin ahşap harem-selamlık ve derviş odaları bölümüne açılan ana kapı."¹¹ Sonunda da "Esas olan darülkurradır ve diğer yapılar daha sonra bu darülkurraya eklenmiştir." şeklinde görüş beyan etmiştir.¹² Turnalı'nın yapıların konumları ve yapılış sıralarıyla ilgili verdiği bilgiler daha doğru gözükmektedir.

Kalenderhane Caddesi'nin bozuk ve çamurlu zemini, bakış açısına göre solda (mescid-i şerif-altı türbeli) ve kübik-ahşap minaresi -genç bir müezzin ezan okuyor-; gerideki eski darülkurranın kubbesi üzerinde (semahane yazısı), sağ tarafta parmaklıklı hazire duvarı, gerisinde mezar taşları ve iki katlı ahşap tekke müstemilatı, tam ortada kitabeli, kırma çatılı, küçük bir cümle kapısı. Kapının önünde fesli iki kişi (herhalde bevvap-kapı hizmetlisi) Mahir ve Tahir Efendiler. Onlara doğru yürüyen şişmanca Zakir Efendi, biri erkek öbürü kız iki küçük çocuk ile. (Resim altı yazısı için bkz. Turnalı, a.g.m., s. 145.)

Yahyazade dergahının banisi sabık şeyhülislamlardan Hoca Sadeddin Efendi'dir. Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi (ö. 1599) 16. yüzyılın son çeyreğinde bu mekanı darülkurra olarak inşa ettirmiştir. Sadeddin Efendi'nin oğlu Şeyhülislam Esad Mehmed Efendi'nin (ö. 1625) burayı 1023 (1614-15) tarihli vakfiyesiyle Halvetiye'den Kastamonulu Şeyh Şaban Efendi'ye tekke olarak tahsis etmesiyle yapı darülkurradan bir Halveti-Şabani tekkesine dönüşmüştür. Şaban Efendi'nin, binaya birkaç hücre ve harem dairesi ilave etmesiyle de mekan tam bir tekke hüviyetine kavuşmuştur. Şaban Efendi, 977 (1569)'da vefat eden Kastamonili eş-Şeyh Şaban Efendi'nin halifesidir. Meşayih-i Sünbülüye'den olup 1082 (1671)'de vefat ederek tekkenin sol tarafındaki hazireye defnedilmiştir. Köfeke taş lahdinin şahidesi üzerinde:

Bu hankahide seccadenişin Merhum eş-şeyh Şaban Efendi ruhiçün fatiha 1082 (1671-72)

Şaban Efendi'nin vefatıyla yerine oğlu Yahya Efendi şeyh olmuştur. İkinci postnişin Şeyh Yahya Efendi'den sonra tekke bu zatın neslinden gelen şeyhlerin denetiminde kalmıştır.¹³ Yahya Efendi 1050 (1640/41)'de doğmuştur. Tahsilini tamamladıktan sonra

Eyüp'te Bahariye mevkiindeki Şah Sultan Tekkesi'nde şeyh olan Halvetiyye'den Miftahzade eş-Şeyh Ahmet Efendi'ye bağlanarak tarikate girmiş ve tarikat esrarına vakıf olduktan sonra Cumadelahire 1099 (Mart-Nisan 1688)'de Çavuşzade damadı Osman Efendi yerine, Galata surları dışında, Azablar'da Sokullu Mehmet Paşa Camii vaizliğine ve Cumadelahire 1100 (Mart-Nisan 1689)'da Eyüp Camii vaizliğine getirilmiştir. Bu vazifede iken Zilhicce 1109 (Haziran 1698)'de arife günü vefat etmiştir. Kabri, vaiz kürsüsü hizasında olan pencere önünde ve Küçük Emir Türbesi yanındadır. Şahidesi dört köşe olup üzerinde çok değişik bir tarikat sikkesi vardır.¹⁴ Yahya Efendi, 1610'da Sünbül Efendi Tekkesi'nde posta geçen Hasan Adli Efendi'nin ikinci kuşak halifesidir. Bundan dolayı Halvetiliğin Sünbülüyye koluna hizmet etmiştir ve tekkeyi Sünbülü organizasyonuna dahil etmiştir. Yahyazade tekkesi tarikatın Eyüp'te

kurduğu Şah Sultan ve Balçık tekkelerinden sonra faaliyete geçirdiği üçüncü merkezdir.¹⁵

Yahya Efendi'nin 1109 (Haziran 1698)'de vefatıyla yerine oğlu Şeyh Mehmed Emin Efendi getirilmiştir. Vaizlik görevi Amasya Müftüsü Mustafa Efendi'ye verilmiştir. Mehmed Emin Efendi 4 Ramazan 1169 (2 Haziran 1756)'da vefat etmiştir. Kabri tekkenin sağ tarafındaki hazirededir. Şahidesi köfeke dört köşe taştır.

Mehmed Emin Efendi'nin yerine oğlu Sadeddin Efendi şeyh olmuştur. 9 Cumadelula 1199 (20 Mart 1785)'de Huzur Dede Şeyh Mehmed Efendi'nin yerine Eyüp Camii vaizliği kendisine verilmiş, bu vazifeden emekli olduktan sonra 12 Şaban 1205 (16 Nisan 1791)'de vefat etmiştir. Tekkenin haziresindeki mezar taşında:

Merhum Şeyh Yahyazade Merhum Şeyh Mehmed Sadeddin Efendi 12 Şaban 1205 (16 Nisan 1791)

Tekke, Yahya Efendi'nin oğlu Mehmed Emin Efendi'nin ve torunu Sadeddin Efendi'nin zamanında Sünbüliliğe hizmet etmiş ve Sadeddin Efendi'nin ayrıca bağlı bulunduğu Halvetiliğin Şemsilik kolunu da bünyesinde barındırmıştır.¹⁶

Sadeddin Efendi'nin vefatıyla yerine vekil olarak el-Hac Edirnevi İbrahim Efendi şeyhliğe getirilmiştir. 1 Safer 1213 (15 Temmuz 1798)'de vefat etmiştir. Kendisi Rıfaiyye tarikatinden olup İbiş Efendi namıyla meşhurdur. Bazı kaynaklarda ismi Şeyh Muhammed-i Derrasi Efendi olarak geçmektedir. Dergah bu dönemde Rıfaiyye tarikatının meşhur bir merkezi olmuştur.¹⁷ İbiş Efendi'nin vefatıyla yerine tekkenin şeyhi Sadeddin Efendi'nin oğlu Hasib Efendi şeyh olmuştur. Kendisi, Rıfaiyye'den Edirnevi İbiş Efendi'nin halifesidir.¹⁸ Onun posta geçmesiyle tekke Rıfaiyye'ye bağlanmış, bundan böyle Şeyh Hasib Efendi Tekkesi olarak şöhret kazanmıştır.¹⁹ İbiş Efendi aynı zamanda Hasib Efendi'nin üvey babası olup vefatına kadar tekkede Rıfai ayini icra etmiştir. Hasib Efendi şahsında Halvetiye ve Rıfaiyye tarikatını birleştirmiş, tekkede hem Rıfai hem de Halveti tarikatine ait zikirler icra edilmiştir. Salı günleri Rıfai ayini, Cuma ve Pazartesi geceleri Halveti usulü zikir yapılmıştır.²⁰ İlk zamanlardan beri mukabele gecesi Pazartesidir. Kadir gecelerinde Eyüp Camii'nde ayin icra etmek bu dergaha ait olmuştur.²¹ Şeyh Hasib Efendi'nin yaklaşık otuz yedi senelik postnişinliği esnasında dergah daha da canlanmış, II. Mahmud'un saygısını celb etmiştir.²² Hasib Efendi 5 Şevval 1250 (4 Şubat 1835)'de vefat etmiştir. Kabri hazirede olup baş ve ayak taşları kitabelidir. Sikkeli baş taşı kitabesinin tarih beyti:

Fevti tarihin oku hayr-ı dua eyliyerek

Hû deyû Şeyh Hasib eyledi azm-i mevâya
Düşdü bir tarih-i rengin fevtine
Hû deyüb göçdü fenadan Şeyh Hasib 5 L 1250
(4 Şubat 1835)

Şeyh Hasib Efendi'den sonra Rıfaiyye'den vekil olarak el-Hac Mehmed Rıza Efendi şeyh olmuştur. 18 Şaban 1282 (6 Ocak 1866)'da vefat etmiştir. Haziredeki mezar taşında:

Kutb'ül-ârifin gavs'ül-vâsiline Şeyh Hasib Efendi
dergâh-ı şerifi vekili el-Hac Mehmet Rıza
Efendi

Rıza Efendi'nin vefatıyla Şeyh Hasib Efendi'nin oğlu Mehmed Emin Efendi şeyh olmuştur. 14 Rebiülahir 1303 (20 Ocak 1886)'da vefat etmiştir. Baş taşı üzerindeki kitabede:

Ecille-i meâayih-i Rıfâiyye'den Yahyazâde Şeyh
Hasib Efendi'nin mahdumu

es-Seyyid eş-Şeyh Mehmed Emin Efendi 14
Rebiülahir 1303 (20 Ocak 1886)

Ayak taşındaki kitabe 10 mısralı olup tarih mısrası aşağıdaki şekildedir:

Ehl-i cinanı bulub Şeyh Mehmed Emin²³

Mehmed Hasib Efendi tercüme-i halinde, babasının vefatıyla Cumadelahire 1303 (Mart/ Nisan 1886)'da dergah-ı şerifin meşihatının kendisine intikal ettiğini ifade etmiştir.²⁴ Şeyh Hasib Efendi ile çok yakın dost olan Rıfai şeyhi Ebü'lhüda Efendi (ö. 1909) tekkeyi benimsemiş, Rıfaiyye'nin Haririyye koluna bağlı olan Hasib Efendi'ye, teberrüken Sayyadiyye kolundan icazet vermiştir.²⁵ Revankoğlu, ilk Rıfai şeyhinin Ma'rifî olması sebebiyle ayinin önce Ma'rifiyye usulü üzere yapıldığını, Şeyh Hasib Efendi'nin Rıfaiyye'nin Haririyye kolundan halife tayin edilmiş olması münasebetiyle Haririyye ve Sayyadiyye erkanına göre icra edildiğini de eklemiştir.²⁶

Ebü'lhüda Efendi, Hasib Efendi'ye sadece icazet vermekle kalmamış, 1310 (1894-95)

büyük depreminden sonra dergahı 1313 (1897-98)'de kendi kesesinden genişleterek onartmıştır. Ayrıca eski darülkurranın yan tarafına ailesine ait bir türbe ile bir de kütüphane yaptırtmıştır. Türbenin kubbesindeki Rifai tarikatine mahsus gösterişli tac o vakitlerde uzaklardan bile görülmekteymiş. Kasım 1956'da küçük ahşap mescidle birlikte kütüphane ve bitişiğindeki türbe yıktırılmış, Rifai tacı da aşağı indirilmiştir.²⁷ Dergah daha öncesinde 1308 (1890-91)'de vakıflar tarafından tamir edilmiştir. Bu tamiri gösteren kitabesi cümle kapısının üzerinde iken 1938'de şiddetli bir kış gecesi etrafının harcının gevşemesiyle düşmüş ve parça parça olmuştur. Kitabesi, Mehmed Cemil el-Eyyubi'nin güzel sülüsüyle istif edilmiştir.²⁸

Kaynaklarda, Mehmed Hasib Efendi'nin Muhammed Siraceddin ve Şaban isminde iki oğlu olduğu kayıtlıdır. Siraceddin Efendi, vefat etmiş olduğundan şeyhlik Şaban Efendi'ye intikal etmiştir. Kendisi küçük olduğundan Arasta Dergahı Şeyhi Sadık Efendi yerine vekalet etmiştir. Bir süre sonra Şaban Efendi dergah meşihatini uhdesine almıştır.²⁹

Eyüp'teki iki eski şeyh, Şaban Efendi'nin 1911-1925 yılları arasındaki şeyhlik durumuna dair bilgiler vermektedir. Bunlardan biri, Eyüp-Eskiye'de Haki Baba Kadiri Tekkesi'nin son şeyhi Hüseyin Nazmi Ceylanoglu Efendi; diğeri Eyüp-İslambey'de Bedevi Tekkesi'nin son şeyhi sayılan öğretmen İ. Hakkı Kırmızıtaçlı (Efendi)'dir. Her ikisinin de 1976 yıllarında verdiği bilgiler diğerininkini tamamlamaktadır.

“Hasib Efendi vefat edince boş kalan meşihate Arasta Tekkesi şeyhi Sadık Efendi bir süre vekalet etti. Sonra Hasib Efendi'nin oğlu Şaban'a hilafet verdi. Fakat bu oğul ilgisizdi. Bu Şaban Bey (eskiden Efendi) Rumelihisarı'nda oturuyormuş ve Sultanahmet Yüksek Ticaret Okulu'ndan emekli imiş. Kendisine bu

eski dergah ile ilgilenmesi hatırlatıldığında (1973'ler) “Ne post ne taç kaldı.” diyerek hiçbir şey yapma niyetinde olmadığını açıkça belirtmiştir.”³⁰

Şeyh Hasib Efendi daha önceden Arasta dergahına beş sene kadar vekalet etmiştir. Arasta Dergahı'nın son şeyhi Abdülaziz Efendi vefat edince geriye tek oğlu Şeyh Mehmed Sadık (Barkın) Bey kalmıştır. Babasının vefatından sonra Meclis-i Meşayih'in tensibiyle Rifaiyye'den Şeyh Fazlı Efendi halifesi, Dügümlü Baba şeyhi İhsan Efendi vekil tayin edilmiştir. Teşrinievvel 1322 (Ekim-Kasım 1906)'da oybirliğiyle Eyüp'te Şeyh Hasib Efendi Tekkesi şeyhi Hasib Efendi 12 Ramazan 1324 (30 Ekim 1906) cumartesi akşamı iftar sonrası İhsan Efendi rehber olarak meşayihin ekseri hazır olduğu tekkesinde tac giymiş ve posta oturmuştur.³¹

Revnakoğlu, tekkenin önceleri Halvetiyye'den iken Celvetiyye'den olduğunu, sonra yine Halvetiyye'nin Sünbüliyye, Şemsiyye ve Şabaniyye kollarına geçtiğini, son zamanlarda ise tamamıyla Rifai olduğu bilgisini vermiştir. Tekkenin Halvetiliğe ve Rifailiğe hizmet ettiğine dair elimizde bilgiler bulunsa da Celvetiliğine dair kayda ulaşılamamıştır.³² Tekke, 1791-1925 yılları arası Rifai meşayihine hizmet etmiştir.³³ Önce darülkurra sonra da tekke olan -dergahın müstemilatına dair unsurlar yıkılmış olup- kubbeli küçük bina günümüzde Saçlı Abdülkadir Efendi Camii olarak hizmet vermektedir.³⁴

NOTLAR

* Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM). 1 İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, MŞH. SAİD, nr. 67, Sicil Defteri nr.1, 171. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH.Said.d, 47/191. Ayrıca	bkz. Sadık Albayrak, <i>Son Devir Osmanlı Uleması</i> 3, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1996, s. 174-175. Doğum tarihi MŞH. SAİD, nr. 67'de bir evrakta 1272 (1855-56)

- olarak geçmektedir. Fakat MŞH. SAİD, nr. 67'de başka bir evrakta, Sicil Defteri nr.1, 171'de, DH.Said.d, 47/19 ve Albayrak, s. 174'te 1262 (1845-46) olarak kayıtlı olduğu için doğum tarihi 1262 (1845-46) olarak verilmiştir.
- 2 *Revnakoğlu'nun İstanbul'u İstanbul'un İç Tarihi, Fatih, IV*, haz. Mustafa Koç, Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s. 1709.
- 3 Fahri Maden, *Bir Tasavvuf Dergisi Muhibban: Değerlendirme-Çeviriyazı-Dizin*, Roza Yayınevi, İstanbul 2016, s. 246-247. Katılan postnişinler: Şeyh İhsan Efendi Arabacıbaşı dergah-ı şerifi postnişini, Şeyh Ahmed Efendi Odabaşı dergah-ı şerifi postnişini, Şeyh Ahmed Efendi Baba Efendi dergah-ı şerifi postnişini, Şeyh Ahmed Efendi Gülşeni dergah-ı şerifi postnişini, Şeyh Ahmed Efendi Merkez dergah-ı şerifi postnişini, Şeyh Ağâh Efendi Hatuniye dergah-ı şerifi postnişini, Şeyh Elif Efendi Südlüce dergah-ı şerifi postnişini ve meclis-i meşayih reisi, Şeyh Baha Efendi Kaşgari dergah-ı şerifi postnişini, Şeyh Tahsin Efendi Alibeyköyü dergahı şerifi postnişini, Şeyh Hacı Hamza Efendi Fer'i dergah-ı şerifi postnişini, Şeyh Hacı Hasan Efendi Hacı Evhad dergah-ı şerifi postnişini, Şeyh Hasan Efendi Beşikçizade postnişini, Şeyh Hasan Efendi Debbağhane postnişini, Şeyh Haydar Efendi Sanduki postnişini, Şeyh Haydar
- Efendi Kubbe postnişini, Şeyh Raşid Efendi Sertarikzade postnişini, Şeyh Raşid Efendi Müfti Hamam postnişini, Şeyh Rıza Efendi Tüccarzade postnişini, Şeyh Sadeddin Efendi Haki Baba postnişini, Şeyh Sukuti Mehmed Efendi Haki Baba postnişini, Şeyh Seyyid Efendi İstavruz postnişini, Şeyh Şükri Efendi Oluklu Bayır postnişini, Şeyh Şevket Efendi Karasarıklı postnişini, Şeyh Sadık Efendi Ârâsiye postnişini, Şeyh Sadık Efendi Özbekler postnişini, Şeyh Ziya Efendi Rifai Asitanesi postnişini, Şeyh Talat Efendi Sıra Serviler postnişini, Şeyh Abdülbaki Efendi Yenikapı Mevlevi postnişini, Şeyh Abdülşukur Efendi Kadiriye postnişini, Şeyh Abdülkadir Efendi Emir Buhari postnişini, Şeyh Fuad Efendi Akarsu postnişini, Şeyh Kadri Efendi Alyanak postnişini, Şeyh Kemal Efendi Balat postnişini, Şeyh Mehmed Emin Efendi Şerbetdar postnişini, Şeyh Necmeddin Efendi Sünnî Halil postnişini, Şeyh Nuri Efendi Yıldız postnişini, Şeyh Vahidi Efendi Şeyh Fazlı postnişini, Şeyh Yaşar Efendi Makam-ı Pir Nureddin ve saire. Osmanzade Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Kitabevi, İstanbul 2006, I, 269.
- 4 Mehmet Nermi Haskan, *Eyüp Tarihi*, Türkiye Turing Turizm İşletmeciliği Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, I, 146. Maden, *a.g.e.*, s. 246'da Mezar taşındaki bilgiden farklı olarak *Muhibban*'da haziranın otuz birinci gecesi vefat ettiği kayıtlıdır.
- 5 Erkan Övüç, "1341 Defterine Göre 1925'te Eyüp Tekkeleri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2017, c. XVIII, S. 39-40 s. 164. Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s. 400.
- 6 *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Tarih Vakfı; Ankara: Kültür Bakanlığı, 1995, VIII, 469.
- 7 Ayvansaraylı Hüseyin Efendi, Ali Satı Efendi, Süleyman Besim Efendi, *Hadikatü'l-Cevâmi (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mimari Yapılar)*, haz. Ahmed Nezhî Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul 2001, s. 354.
- 8 Revnakoğlu, *a.g.e.*, III, 1402-1403. A. Bilgin Turnalı, "Eyüp'de Tarihi Topoğrafya Araştırmaları: Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi Darü'l-Kurra'sı", *Arkeoloji ve Sanat*, s. 138'de Altında eski bir Rum Ayazması bulunduğundan Sadeddin Efendi'nin yaptırdığı darülkurraya önceleri Ayazma Darülkurrası isminin verildiği ifade edilmiştir.
- 9 Haskan, *a.g.e.*, I, 144. Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi Darülkurrası, Yahyazade Tekkesi ve Saçlı Abdülkadir Efendi Camiinin konumlarından bahseden başka bir çalışma için bkz. Semavi Eyice, "İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri III: Papasoğlu Mescidi, Ömer Efendi Namazgahı, Nevşehirli İbrahim Paşa Mektebi ve Sebili", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 10-11, s. 201.
- 10 Turnalı, s. 136, 139'da Saçlı isimlendirmesinin kaynağını Revnakoğlu'nun dosyalarında rastlanan "Bu dergahın en eski adlarından biri de Saçlı Musa Tekkesi'dir." ifadesine dayandırır. Bkz. Revnakoğlu, *a.g.e.*, III, 1403.
- 11 Turnalı, *a.g.m.*, s. 140-141.
- 12 Turnalı, *a.g.m.*, s. 147.
- 13 Haskan, *a.g.e.*, I, 144-145; *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VIII, 469. Övüç, *a.g.m.*, s. 164. Turnalı, *a.g.m.*, s. 139'da Mehmed Esad Efendi'nin tekkenin tevhidhanesi olarak kullanılmakta olan darülkurranın yan tarafına dervişler için hücreler, şeyhler için bir meşruta ilave ettiği bilgisi verilmiştir. Sayfa 143'te yer alan Vakıflar İdaresi'nin eski eserler uzmanı İsmail Fazıl Ayanoglu'nun notlarından elde edilen vakfiye özetindeki bilgiye göre 1032 (1622/23) tarihli vakfiyede Eyüp'te darülkurra ve tahtında tevhidhane ve hariminde zaviye olmak üzere 8 bab ve ittisalinde şeyhin süknasına mahsus bir bab hane bina vakfederek meşihatini ve menzil-i mezburun süknasını müstahak bir zata şart etmiştir.

- Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, I, 267'de Şaban Efendi'nin Kastamonu'da medfun olduğu bilgisi de kayıtlıdır.
- 14 Ayvansarayı, *a.g.e.*, s. 355. Haskan, *a.g.e.*, I, 145. Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, I, 269-270.
- 15 Ekrem Işın, "Sünbülilik", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Tarih Vakfı, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1995, VII, 110; Turnalı, *a.g.m.*, s. 143.
- 16 Haskan, *a.g.e.*, I, 145; Ayvansarayı, *a.g.e.*, s. 355; Işın, *a.g.m.*, s. 110; Turnalı, *a.g.m.*, s. 143.
- 17 Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, I, 267. Yücer, *a.g.e.*, s. 401. Haskan, *a.g.e.*, I, 145.
- 18 Haskan, *a.g.e.*, I, 145. Hasib Efendi'nin biyografisi için bkz. Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, I, 266-267. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1308, II, 180.
- 19 *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VIII, 469.
- 20 Ayvansarayı, *Hadikatü'l-Cevâmi*, s. 354. Haskan, *a.g.e.*, I, 145'te "Pazartesi günleri Rifai ayini, Cuma ve Pazartesi geceleri Halveti usulü zikrederler idi." Şeklinde kayıtlıdır. Recep Akakuş, *Eyyüb Sultan ve Mukaddes Emanetler*, Fatih Matbaası, İstanbul 1973, s. 222'de tekkede Salı günleri Rifai, Cuma günleri ise Halveti ayinlerinin icra edildiği bilgisi kayıtlıdır.
- 21 Revnakoğlu, *a.g.e.*, III, 1402.
- 22 Yücer, *a.g.e.*, s. 401.
- 23 Haskan, *a.g.e.*, I, 145-146'da Haziredeki bir şahideden hareketle Yahyazade Şeyh Hasib Efendi'den sonra Abdullah Efendi'nin şeyh olduğu bilgisi verilmiştir. Abdullah Efendi'nin mezar taşında "Şeyh makbul-ı Rifâiyye'den Hasib Efendi/İtmiş idi halife bu himem kârı ale/ Şeyh Abdullah Efendi 9 Cumadelahire 1259 (7 Temmuz 1843). Haskan, *a.g.e.*, I, 19'da Saçlı Abdülkadir Efendi Camiinin haziresinde Hasib Efendi'nin eşiyle kızı ve ismi zikredilmeyen bir oğlunun da medfun olduğu bilgisi kayıtlıdır. Bkz. 1292 (1875-76) Şeyh Hasib Efendi'nin eşi Saliha Hatun. 1314 (1896-97) Yahyazade Şeyh Mehmed Hasib Efendi'nin oğlu Emin Dede Efendi. 1319 (1901-02) Şeyh Hasib Efendi'nin kızı Hadice Müjgan Hanım. Revnakoğlu, *a.g.e.*, III, 1403'te Dergahın haziresinde Şeyhülislam Sadeddin Efendi, Haririzadeler gibi eâzım-ı ricâl-i eslâftan bir hayli zevat, Ebü'lhüda'nın oğlu İsmail Siraceddin ile kızı Nuriye Hanım tevhidhaneye medhal olan geniş sofanın sağ yanındaki kubbeli taş türbede medfundurlar, bilgisini vermiştir. Turnalı, *a.g.m.*, s. 145'te bu isimlere Ebü'lhüda Efendi'nin oğlu Mehmed Nureddin Efendi'yi de ekler.
- 24 İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, MŞH. SAİD, nr. 67. Sicil Defteri 1, 171'de ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH.Said.d, 47/191'de Gurre Cumadelahire 1307 (23 Ocak 1890)'da Adana mevleviyetinden mazul olduktan sonra babasının vefatı üzerine Hasib Efendi'nin şeyh olduğu kayıtlıdır. Babasının vefatı 14 Rebiülahir 1303 (21 Aralık 1885) olduğu için meşihat sicil dosyasındaki bilgi esas alınmıştır.
- 25 Revnakoğlu, *a.g.e.*, III, 1403. Turnalı, *a.g.m.*, s. 144. Yahyazade tekkesinin şeyhleri için bkz. Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, I, 266. Turgut Kut, *İstanbul Hânkâhları Meşâyih*, Tabibzade Derviş Mehmed Şükri İbn İsmâil, Harvard University, 1995, s. 51.
- 26 Revnakoğlu, *a.g.e.*, III, 1402-1403.
- 27 Revnakoğlu, *a.g.e.*, III, 1403. 1402'de Ebü'lhüda Efendi'nin tekkeyi tamir tarihi olarak 1895-96 tarihi verilmiştir. 1403'de Kütüphanenin camii şerif tarafından girilen
- kapısının tâkında çok güzel bir sülüs celisi ile ve altın yaldızla yazılmış kitabesi şöyledir: "Kütübhâne-i Sayyâdiyye-i Rifâ'iyye sudûr-ı izâmdan ve sâdât-ı kiramdan Sayyâdizâde semâhatli Seyyid Mehmed Ebü'l-Hüdâ Efendi hazretleri tarafından vakf ve inşa olunmuştur. Sene H. 1313 (1897-98). Turnalı, *a.g.m.*, s. 144.
- 28 Revnakoğlu, *a.g.e.*, III, 1403.
- 29 Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, I, 269.
- 30 Turnalı, *a.g.m.*, s. 143.
- 31 Revnakoğlu, *a.g.e.*, V, 2159.
- 32 Revnakoğlu, *a.g.e.*, III, 1402-1403.
- 33 Mehmed Akif Köseoğlu, "İstanbul'da Rifai Tekkeleri", *Keşkül*, S. 28, s. 118.
- 34 Övüç, *a.g.m.*, s. 164; Turnalı, *a.g.m.*, s. 141.

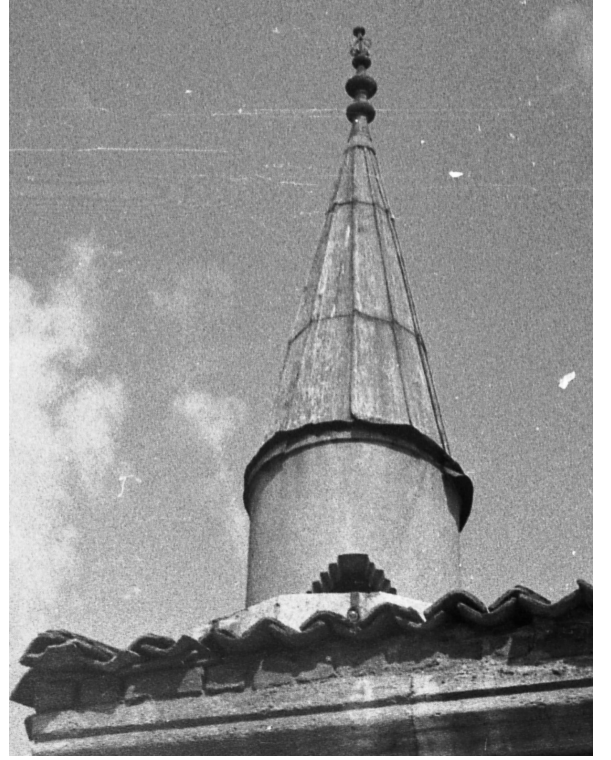
Eyüp'te Hüsn-i Hattın İzinde Bir Seyahat¹

Oktaý Türkoğlu

Suriçi İstanbul'un haricinde olmasına karşın Hz. Halid b. Zeyd'in (Ebû Eyyûb el-Ensârî) burada medfun olmasından dolayı sürekli rağbet gören bu belde, cami, medrese, çeşme, imaret gibi çok sayıda eserle donatılmış ve Hz. Halid'in yanına gömülme isteğinden dolayı irili ufaklı birçok hazire ile kuşatılmıştır. Bunun bir neticesi olarak da Eyüp, sanat endişesi taşıyan ve taşımayan sayısız kitabeye ev sahipliği yapmaktadır. Şimdi bunlardan bir kısmını arz etmeye çalışalım.

Mimar Sinan'ın eserlerinden Defterdar Nazlı Mahmud Çelebi Camii, bulunduğ

(Görsel 8a)
Mihrişah
Sultan Sebili

(Görsel 1) Hokka ve divit şeklindeki alem özgün halindeyken (İbrahim Hakkı Konyalı Arşivi)

mahalleye de ismini veren mütevazı ve şirin bir mabettir. Caminin banisi aynı zamanda Şeyh Hamdullah'tan mezun bir hattattır. Mahmud Çelebi, sanatkarlığına bir nişane olarak yaptırdığı caminin alemine hokka ve divit koydurmuş. Ayrıca harime giriş kapısı üzerindeki Arapça celi muhakkak kitabeyi de bizzat kaleme almıştır. Kendisi, eserinin kible yönündeki, kubbeli fakat dört yanı açık baldaken türbesinde gömülüdür. Ne var ki baş ve ayak taşlarının kitabeli bölümleri günümüze ulaşmamıştır. (Görsel 1)

Biraz ileride Zal Mahmud Paşa Camii'ne varmadan karşımıza çıkan; türbe, sebil, sıbyan mektebi, çeşme ve hazireden meydana gelen şirin yapı topluluğu III. Mustafa'nın kızı Şah Sultan tarafından yaptırılmış. Yapının girişindeki ta'lik hatla yazılmış türbeyle alakalı inşa kitabesindeki imza hem bunun hem diğer yazıların Yesarizade Mustafa İzzet'e ait olduğunu gösterir. Kapının hemen yanındaki iki

(Görsel 3) Pir Edirnevi Türbesi'ndeki Hamid Aytaç'ın yazdığı ayet-i kerime

katlı birim sıbyan mektebidir. Burada mektebin önündeki Barok stildeki sebil ve en tepedeki kuş eviyle birlikte oldukça güzel bir kompozisyon meydana getirmiş. Sebilin üzerinde de inşa kitabesindeki gibi 1215 (1800) tarihli bir ta'lik kitabe yer alır.

Yine türbenin caddeye bakan cephesinin sağına ve soluna yerleştirilmiş iki çeşme üzerinde bir sene sonrasına tarihlenen ta'lik beyitler bulunmaktadır. İçeri girdiğimizde ferah bir avlu bizi karşılar. Türbeye girmeden önce arkamıza dönüp ana giriş kapısının arkasındaki celi sülüsle yazılmış “*el-Cennetü tahte akdâmi'l-ümmehât / Cennet annelerin ayakları altındadır*” yazısını, türbenin girişine yöneldiğimizdeyse biri kapı üzerinde ikisi de pencere üstlerinde olmak üzere üç tane kitabe görürüz. Kapının üzerinde Ankebut Suresi 57. ayeti “*Küllü nefsun zaikatü'l-mevt / Her canlı ölümü tadacak*”, sağdaki ve soldaki pencereler üzerinde Zümer Suresi 53. ayeti “*La taknatû min rahmetillah / Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin*” birbirinin devamı olacak şekilde yazılmıştır. Türbeye girdiğimizde burada Şah Sultan'ın haricinde onun annesi Mihrişah Kadın ve eşi Nişancı Seyyid Mustafa Paşa sandukalarının olduğunu görürüz. İç mekanı çevreleyen mermer üzerine celi sülüsle hakkedilmiş kitabelerde Haşr Suresi'nin 2. ayetinin bir kısmı ile Zümer Suresi'nin 73-74-75. ayetleri yazmaktadır. *Sadakallahulazim* ifadesinin altında *Ketebehu İsmail Zühdi* imzası okunur. Türbenin pandantiflerindeyse camilerde olan takımların aynıları *Zübeyr, Sa'îd, Sa'îd, Talha* ilaveleriyle birlikte eklenmiştir. (Görsel 2)

(Görsel 2) Külliye'nin avluya bakan kapısı üzerinde İsmail Zühdi'nin “Cennet annelerin ayakları altındadır” anlamına hattı

Buradan Eyüp Camii'nin bulunduğu meydana doğru yürüdüğümüzde karşımıza Pir Ahmed Edirnevi'nin türbesi çıkacak. 1001 (1592-93) tarihinde vefat etmiş bir Bayrami şeyhi olan Edirnevi Ahmed'in türbesinin kapısı üzerinde Hamid Aytaç'ın celi sülüs hattıyla İsrâ Suresi 14. ayeti “*İkra' kitabek. Kefâ bi nefsi'el-yevme aleyke hasibâ / Oku şimdi kitabını. Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter*” yazılıdır. (Görsel 3)

Yolun karşısına geçip aynı cadde üzerinde yürümeyi sürdürürsek sağ tarafımızda Hubbi Hatun türbesi ile etrafındaki küçük hazireyi göreceğiz. Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi'nin torunu olan Amasyalı Hubbi Hatun kadın divan şairlerinin en önde gelenleri arasında görülür. Hazirede bir başka kadın sanatçı Habibe Hanım'a tesadüf ederiz. Mezar taşından anlaşıldığı kadarıyla hattat ve aynı zamanda

(Görsel 5a) Hattat Rifat Yazgan gezinmeyi çok sevdiği mezar taşlarının arasında

(Görsel 5b) Rifat Efendi'nin hattıyla "Eyüp Polis Merkezi"

hafızdır. Bunun haricinde baş taşındaki Rıfailiğe mahsus on iki dilimli ve düğmeli arakiye onun bu tarikata bağlılığını göstermektedir. Hattatlığı hakkında herhangi bir bilginin bulunmadığı Habibe Hanım'ın mezar taşının tepesindeki lahana formundaki başlık oldukça ilgi çekicidir. Örneğine pek az yerde rastlamanın mümkün olduğu bu başlık, onun Osmanlı'da bir tür spor takımı gibi faaliyet gösteren bamyacılar ve lahanacılar olarak bilenen iki gruptan lahanacılar tarafında yer aldığını gösterir. Habibe Hanım'ın mezar taşının hem baş hem de ayak taşında kitabe bulunmaktadır. (Görsel 4)

Feshane Caddesi'nin bitiminde yollar birçok noktaya açılır. Yoğun bir çarşı trafiğinin başlangıcını Ferhat Paşa'nın türbesi teşkil eder. Biz şimdi oraya girmeyelim ve bu küçük meydanın bir cephesini oluşturan, şimdilerde İstiklal Kütüphanesi adıyla bir ihtisas kütüphanesi olarak kullanılan yapıya göz atalım. Eskiden bölgenin asayişinden sorumlu bu mekan hakkında bununla ilgili tek unsur

(Görsel 6) Reşadiye Mektebi'nde bir ders gününde alınmış fotoğraf. Sağdaki kapıda Ömer Vasfi'nin yazdığı kitabe de göze çarpıyor. (Danimarka Ulusal Müzesi Arşivi)

(Görsel 8b) Mihrişah Külliyesi türbe kapısı üzerindeki ayet-i kerime

kapısı üzerindeki kitabedir. Mehmed Rif'at Yazgan'ın celi ta'lik hattıyla yazdığı kitabede *Eyüpsultan Polis Merkezi 1340* yazmaktadır. Eyüplü olan hattatımız hakkında İbnülemin, Otakçılar'da dört odalı bir evde annesiyle birlikte konakladığını söyler. Geçinebilmek için tapu tezkireleri de yazan Rifat Efendi, evinden Sultanahmet'teki Defter-i Hakani'ye yürüyerek gidermiş. İbnülemin onun yazıya merakını anlatmak için küçük yaşlarında kömür tozundan mürekkep, ısırgan otu saplarından kalem ve midye kabuğundan hokka yaptığını, ayrıca mezar taşları kitabelerine bakıp o yazıları taklit ederek kendisini geliştirmeye çalıştığını aktarır. Bu durumun yaşadığı yerle yakından ilgisi vardır, dilerseniz kendisinden okuyalım:

"Semt malum: Dört yanımdır mezarlık... Çocukluk bu ya, bütün gün, mektep azadından sonra kabir taşlarına bakar dururdum... 'Kitabe-i seng-i mezar'ların güzelliği, bedii karakteri karşısında adeta kendimden geçerdim. Mesela gözüme ilişen herhangi bir kadın ve erkek ismini yahut 'Hüvelbaki', 'Mevla rahmet eyliye' tabirlerini kağıt üstüne taklit etmeğe yeltenirdim." (Görsel 5a-5b)

Buradan kütüphanenin arkasında kalan Karakol Arkası Sokağı'na girelim. İlkokul olarak kullanılmakta olan yer esasında Sultan Mehmed Reşad'ın türbesinin yanına yaptırdığı mektep binası idi. Şu anda tali kalan kapı üzerinde mektebin kazınmış olan kitabesi vardı. Hatip Ömer Vasfi'nin celi ta'lik hattıyla yazılmış bu kitabe ve üzerindeki Reşad tuğrası 1927 senesindeki 1057 sayılı kanun dolayısıyla kazınmak suretiyle ortadan

(Görsel 4) Hattat Habibe Hanım'ın mezarı

kaldırılmıştır. Prof. M. Uğur Derman'ın kitabenin tekrar yazılmasına ilişkin Eyüpsultan Sempozyumu'nda dile getirdiği öneriler ise uygulanmamıştır. Kitabenin yeri şu an boştur ve tuğra kısmında ise Türk bayrağı tasviri bulunmaktadır. (Görsel 2)

Bahariye Caddesi'ne çıkalım. Cadde üzerinde Haliç'e bakar şekilde konumlanmış olan Sultan Mehmed Reşad'ın türbesi bulunmaktadır.

İstanbul sınırları içerisinde Suriçi haricine gömülmüş tek padişah olan Mehmed Reşad, türbesinin yanına bir de mektep yaptırmıştır. Bunun; Sultan'ın, su ve çocuk sesinin olduğu yere gömülme arzusunun ileri geldiği düşünülür. Mimar Kemaleddin'in Milli Mimari üslubuyla yaptığı türbenin etrafı güzel bir bahçe düzenlemesine sahiptir. Türbenin ön cephesindeki besmele-i şerife ile altındaki müsenna olarak yazılmış Sa'd Suresi 50. ayeti *"Cennati adnin müfettehaten lehümü'l-ebvab / Kapıları kendilerine ardına kadar açılacak adn cennetleri vardır"* Hatip Ömer Vasfi'nin imzasını taşır. Türbenin içinde Mehmed Reşad ile birlikte başkadını Kamures Kadın ve oğlu Necmeddin Efendi medfundur. İçeride tüm cephelerin devrin Kütayha çinileri ile kaplı olduğunu görürüz. Bu çiniler üzerine Hatip Ömer Vasfi'nin celi sülüs hattıyla besmele ile başlayıp otuz ayetten oluşan Fecr Suresi'nin tamamı nakşedilmiştir. (Görsel 7)

(Görsel 7) Sultan Reşad Türbesi'nin portalinden detay. Ömer Vasfi'nin hattıyla altta müsenna ayet-i kerime yukarıda Besmele kitabesi

Cadde üzerinde devam edip soldan Sultan Reşat Caddesi'ne bağlanalım. Bu cadde Osmanlı'nın "cülûs yolu" olarak adlandırdığı sembolik olarak oldukça önemli bir mevki idi. Padişahların tahta cülûs (oturma) etmeden önce burada "taklid-i seyf" yani kılıç kuşanma merasimleri yapılırdı. Padişahlar, Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin türbesini ziyaret ettikten sonra buradan ayrılır Suriçi'nde çeşitli yerlere uğrayarak Topkapı Sarayı'na geçerlerdi.

Buraya yani cülûs yoluna, Eyüpsultan Camii'ne ulaşana değin sokağın güney cephesini tümüyle belirleyen Mihrişah Valide Sultan Külliyesi damga vurur. III. Selim'in annesi Mihrişah Sultan tarafından 18. yüzyılın sonlarında yaptırılan bu külliye; imaret, mektep, türbe, hazire, sebil ve çeşmelerden meydana gelir. Külliyenin değinmemiz gereken ilk ve belki de en güzel parçası sebilidir. Sokağa doğru taşan kıvrımlı cephesiyle oldukça abidevi bir

görüntüye sahip bu sebinin her cephesinin üzerinde Mehmed Es'ad Yesari'nin ta'lik hattıyla kitabeler yerleştirilmiştir. Bu kitabelerde, Mihrişah Sultan'ın; *mâl-ı bî-hisâbından bahş ettiği* (hesaba gelmeyen malından harcadığı) *hem hoş edâ hem can-fezâ* bu *nev sebinin* (hoş görüntülü ve gönül okşayıcı yeni sebinin) *güya bir kâşâne* (sanki bir köşk) olduğu söylenir. Mehmed Es'ad Yesari'nin marifetleri bununla bitmez. Külliyenin sokağa bakan tüm cephesini tek satır halinde kat eden ta'lik kitabeler de onun kalem eseridir. Yirmi bir beyitten oluşan ve cadde boyunca külliyenin tüm cephesine yayılmış olan bu kitabeler her açıdan eşsizdir. Kitabede geçen şu beyit hakikaten çok orjinaldir:

*Nevâlin öyle işâr etdi kim güyâ ayân oldu
Ziyâfethâne-i cûd-ı Hâlilullâh'ın esrârı*

(Mihrişah Sultan bağışını bu imaret ile öyle gösterdi ki, sanki Halillullah'ın cömertlik ziyafethanesinin sırrı açığa çıktı.)

Bu beyitte şair, Allah'ın dostu anlamına gelen Halillullah ismi ile bilinen Hz. İbrahim'in kurduğu sofranın bereketine telmihte bulunarak, Mihrişah Sultan'ın kurduğu imareti bu sofraya benzetiyor. (Görsel 8a-8b)

Artık Eyüpsultan Camii'ne adım atabiliriz. Selam ayetiyle bizi karşılayan B kapısından girdikten sonra evvela Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin türbesini ziyaret edelim. Sekizgen planlı kesme taştan klasik bir görüntüye sahip olan türbe önceden avlunun dışında kalıyorken caminin yeniden inşası sırasında avlu sınırlarına dahil edilmiştir. Türbenin hem içi hem de dışı yoğun bir çini tezyinatla kaplıdır. Yüzyıllar boyunca birçok Osmanlı padişahının tamirleri ve ilaveleriyle değişen ve güzelleşen türbenin içinde çok sayıda kıymetli hüsn-i hat levhası bulunmaktadır.

Türbede; Kazasker Mustafa İzzet'in bir hilye ve bir Penc-i Âli Abâ levhası, Mahmud Celaleddin'in tasvirli bir kompozisyonu, II.

(Görsel 9)
Türbedeki
Mahmud
Celaleddin
kompozisyonu
levha

Mahmud'un *Hasbinallahu* levhası, Muhsinzade Abdullah ve Mustafa Râkım'ın Ebû Eyyûb el-Ensârî hakkındaki hadis levhaları ve Seyyid Aziz'in bir kıtası yer almaktadır. Türbenin içerisinde ayrıca özel bir bölmede kadem-i şerif de bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in mübarek ayak izi buraya I. Mahmud tarafından koydurulmuştur. Üzerindeki ta'lik hatla yazılmış 1144 (1731-32) tarihli bu kitabe bunu belgeler. Kitabenin hem hattatı hem de şairi Hıfzî Mehmed'tir.

Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin türbesi yüzyıllar boyunca çokça rağbet edilen bir ziyaretgah olmuştur. Bunun sebebiyledir ki ziyaret koridoru ile sandukanın bulunduğu yer birbirinden ayrıdır. Damad İbrahim Paşa'nın taktırdığı gümüş parmaklığın çevrelediği sandukanın II. Mahmud tarafından koydurulmuş örtüsünün üzerindeki simle işlenmiş yazılar Mustafa Râkım'ın hattıdır. (Görsel 9)

Bu kutlu sahabinin türbesinden çıkıp avluya tekrar dahil olduğumuzda avlunun tam ortasında her köşesinde Mevlevî sikkesi bulunan parmaklıkla çevrelenmiş bir alan ile karşılaşırız. Burayı Mevlevî muhibbi olduğu bilinen III. Selim'in veya Mehmed Reşad'ın yaptırdığı söylenir. Caminin harime giriş kapısı üzerindeyse III. Selim tuğrası ile Osmanlı ta'lik ekolünün kurucu ismi Yesarizade Mustafa İzzet'in yazdığı ayrı gözükten fakat birbirinin devamı olan iki kitabe bulunur.² 1215 (1800) tarihli bu kitabe 1766'daki büyük depremden sonra tanınmaz hale gelen yapının tekrardan inşa edildiğini gösterir. Bu durum namazdaki rükunlara teşbihte bulunularak şöyle anlatılmaktadır:

*Sütûnunda kıyâma kalmayıp yara-yı bâlâ-gîr
Rûku'a kubbesi meyl etdi buldu za'f her yanı*
(Görsel 10)

III. Selim caminin dış görünüşünü Fatih devrindeki görünüşüne yakın bir tarzda

(Görsel 10)
Eyüpsultan
Camii harim
kapısı
üzerindeki
inşâ kitabesi

yaptırmasına karşın içerideki mermer kullanımındaki detaylarda Barok üslubun hakimiyeti göze çarpar. Sekiz paye üzerine oturan caminin ana kubbesinin içerisinde Hamid Aytaç'ın hattıyla Nur Suresi 35. ayeti celi sülüsle yazılmıştır. Buradaki ilgi çekici şey genellikle uzunluğu dolayısıyla bir kısmının yazılması ile iktifa edilen bu ayetin buraya tamamının yazılmış olmasıdır. (Görsel 11)

Mezar taşları cihetinden hayli zengin bir çeşitliliğe sahip Eyüpsultan'dan birkaç yazı şahikası şahideyle devam edelim.

(Görsel 11)
Eyüpsultan
Camii'nin
kubbe göbeği
yazısı

(Görsel 13) Doktor Şefik Uras'ın mezar taşı

(Görsel 14) İbrahim Ata Efendi'nin mezar taşı

Kaşgari ve Karyağdı Baba tekkeleri gibi iki önemli tarikat yapısını ihtiva eden Eyüp tepesi günden güne bin bir talanla güzelliğinden bir şeyler kaybetmektedir. Bütün bunlara karşın kimi mimarisi, kimi serpuşları, kimi de yazı niteliği açısından ilgi uyandıran mezar taşlarıyla karşılaşmak gibi güzel sürprizler sunabilmektedir.

Onlardan biri Kaşgari yolunda üzerinde yürüyüş yoluna çok yakın olmasına rağmen etrafını saran unsurlardan ancak dikkatli gözlerle kendini aşık eden Abdullah Berri'nin mezar taşıdır. Hat sanatı tarihimizde bir merhale sayılan Hattat İsmail Zühdi'nin (Mustafa Râkım'ın ağabeyi ve hocası) imzasını taşıyan bu şahidenin celi sülüs hattı hakikaten gözlerle şenliktir. Şahidede şunlar yazar:

Kethüdâ-yı sadr-ı âli olub

merhûm el-Hâc Mustafa

Efendizâde merhûm ve mağfûr

ilâ rahmeti Rabbihi'l-gafûr

Kethüdâ-yı sadr-ı âli sâbık

es-Seyyid Abdullâh Berri

Efendi rûhiyçün

rızâ'en-lillâhi-te'âlâ

el-fâtiha

fî selh-i Şa 'bân sene 1212 (16 Şubat 1798)

Meşekahû İsmâil Zühdi (Görsel 12)

Yazı sanatı yönüyle dikkat çeken bir başka mezar taşı Hattat Ömer Vasfî'nin kabrinin yakınlarında bulunan Doktor Şefik Uras'ındır. Hekim Arif Şefik Uras, Kanuni Hacı Arif Bey'in beş oğlundan biri ve meşhur bestekar Zeki Arif Ataergin'in kardeşidir. Kendisine mahsus hususi bir parmaklık ile çevrili bu makberin daha ziyade sofa kitabesine benzeyen taşı, üzerinde serlevha bölümü istifli bir celi sülüsle, devamı celi nesihle muharrer kitabeye sahiptir. Yirminci asrın en büyük hattatlarından kabul edilen Mustafa Halim Özyazıcı'nın imzasını taşıyan bu kitabe harf inkılabı zaruretiyle Arapça olarak yazılmış. Gerek istifli ayet-i kerime bölümü (Kasas, 28/88) gerekse mezar taşlarında çok sık karşılaşılmayan bir hat nev'i

olan nesih yazısının varlığı Halim Efendi'nin kalem kudretiyle birleşince âdetâ eşsiz bir sanatsal tablo çıkarıyor karşımıza. (Görsel 13)

Son mezar taşımız için tekrar Eyüp meydanına dönelim ve burada güzel bir köşe teşkil eden Hoca Saadeddin Darülkurra'sı/Yahyazade Hasib Efendi Rıfai Tekkesi'ne geçelim. Yapının arkasında da küçük bir hazire alanı vardır. Burada Şeyh Aziz Rıfai'nin imzasını taşıyan İbrahim Atâ Efendi'nin mezar taşına bir bakalım. Hamidi bir fes ile taçlanan şahidenin üzerinde harika bir celi sülüs hat numunesi olan kitabesinde şunlar yazar:

*Hüve'l-bâkî
memûrîn-i Mülkiyye komisyonu
a'zâlığından mütekâ'id
kudemâ-yı memûrîn-i Mâliyye'den
İbrâhim Atâ Efendi el-Kâdirî
rûhiçün el-fâtiha
fî Receb yevm-i Çarşamba / fî Temmuz sene
1238 [3 Ağustos 1910] (Görsel 14)*

Samiha Ayverdi'nin, bu zatın hayat hikayesi ve onun konağı çerçevesinde devrin siyasi ve içtimai meselelerini anlattığı *İbrahim Efendi Konağı* adında bir kitabı vardır. İsterseniz türünün en güzel örneklerinden biri olan bu kitaptan bir alıntıyla buradaki seyahatimizi sonlandıralım:

“İbrahim Efendi'nin refahlı bir hayatı vardı. Memlekette, kendisi gibi bolluk ve tokluk içinde bir zümrenin bulunduğu da bir gerçektir. Fakat efendinin hesap ve ölçü fikrine alışık kafası, bu refahın sun'î ve muvakkat olduğunu da pek âlâ bilmekte idi. Vaktiyle çarkları çeviren çevirmişti. Hâlâ dönmekte devam ediyorsa, o eski hızın bereketiyle dönüyordu.”

NOTLAR

- 1 Bu makalenin önemli bir kısmı önümüzdeki aylarda neşrini planladığımız İstanbul'daki hüsn-i hat numunesi kitabeleri bir gezi rehberi formatında ele alan kitaptan iktibas edilmiştir.
- 2 Oktay Türkoğlu, *Hattat Yesârîzâde Mustafa İzzet'in İstanbul Kitâbeleri*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2023, s. 131-133.

(Görsel 12)
Abdullah
Berri'nin
mezar taşı

Mesire ve Eğlence Yeri Olarak Eyüpsultan Semti

Dr. Selma Güves

Eyüp¹, kuruluşundan itibaren İstanbul'un en önemli ziyaret mahallerinden biri olmuştur. Fatih Sultan Mehmed'in Ebû Eyyûb Ensârî'nin merkadı üzerine bir türbe ve yanına cami inşa ettirmesinden sonra halkın buraya olan ilgisi artmış; hayırseverler tarafından burada dinî, sosyal ve kültürel yapılar inşa edilmişti. Öte yandan Osmanlı padişahları da türbeye ayrı bir ihtimam göstermiş olup Eyüp Camii ve Türbesi bilhassa resmî törenler açısından önemli bir mekan haline gelmişti. Nitekim kılıç kuşanma diğer bir adıyla "taklid-i seyf" merasimi Eyüp'te icra edilmeye başlanmıştı. Dahası Eyüp kıyı şeridi, sultan sarayları ve devlet erkanın yalılarıyla donatılmış; saray ve yalılarda resmî toplantılar yapılmış, yabancı elçilere ziyafetler verilmişti.

Diğer taraftan Eyüp, Osmanlı döneminde gözde mesire ve teferrüç yeri idi. İlkbaharın gelişiyile birlikte İstanbul halkı gündelik hayatın sorunlarından uzaklaşmak, hoşça bir vakit geçirmek, dinlenmek ve eğlenmek için mesire alanlarına akın ederdi. Bu anlamda Eyüp, Haliç'e bakan konumu, doğal güzellikleri ve manevi atmosferiyle halkın öncelikle tercih ettiği pek

çok gezinti mekanına sahipti. Evliya Çelebi, Eyüp'teki mesire alanlarını şu şekilde sıralar: Eyüpsultan Mesiresi, Ağa Sekisi Mesiresi, Ceres Meydanı Mesiresi, Kalamış Mesiresi, Deniz Hamamı Mesiresi, Can Kuyusu Mesiresi, İdris Köşkü Mesiresi, Kırkserviler Mesiresi, Ağa Karlığı Mesiresi, Bülbülderesi Mesiresi. Bu mesireler ağaçlık, çimenlik, havası ve suyu güzel olan mekanlardı. Örneğin Eyüpsultan ve Ağa Sekisi mesireleri Haliç'e nazır yüksek bir tepede yer alan yeşillik gezinti mekanları idi. Aynı şekilde Kırkserviler Mesiresi de havadar ve ağaçlık bir mesireydi. Bülbülderesi mesiresi ise Çelebi'nin ifadesiyle "binlerce bülbülün nağmesinden insanda safa ve sevinç husule gelen" bir yerdi.²

Eyüp'ün doğal güzellikleriyle dikkat çeken diğer bir mesire alanı da Gümüşsuyu'nun bulunduğu vadi etrafındaki tepelerdi. Reşat Ekrem Koçu, bu tepelerin tarlalar halinde çiçek bahçesi olduğunu; gül, sümbül, lale, zerrin ve fulya yetiştirildiğini nakleder.³ Ayrıca bu mesire yerinde bir çeşme ve namazgah olup namazgahın önünden Gümüşsuyu Deresi'nin aktığı söylenir.⁴

Bazı mesireler ise keramet ve kutsallık atfedilen yerler olup şifa bulmak, kısmet aramak ya da gaptan haber almak gibi çeşitli dilek ve niyetleri olan kişiler bu yerleri ziyaret ederdi. Bununla ilgili olarak Evliya Çelebi, Eyüpsultan mesiresinde bir ayazma olduğunu ve sıtmaya yakalanan bir kimsenin üç hafta seher vaktinde bu sudan içtiği takdirde şifa bulacağını nakleder.⁵ Can Kuyusu mesiresinde ise kısmet/niyet kuyusu olduğu ve her ne niyet için kuyuya bakıldığında onun akibetinin öğrenilebildiği rivayet edilir.⁶ Kaynaklarda, söz konusu kuyunun, bugün "Pierre/Piyer Loti" olarak tanınan tepedeki "Pierre Loti Kahvehanesi"⁷nin arkasında yer aldığı zikredilmektedir. Ayrıca bu mevkide İskender Dede isminde bir Mevlevî'nin kabri, kabrin yanında tekke, namazgah, büyük bir havuz ve çeşme olduğu bilinmektedir.⁸ Evliya Çelebi, bu civarı "İdris Köşkü" adıyla bilinen bir teferrüçgah olarak

belirtir; yaşadığı dönemde, bu mesire alanında hala birkaç büyük ağaç, çimenlik gezme yeri, namaz seddi, tatlı su çeşmesi ve büyük bir havuzun olduğunu söyler.⁹

Osmanlı döneminde Eyüp'te ön plana çıkan diğer bir gezinti alanı Kağıthane'dir. Burası, Kanuni devrinden beri mesire ve eğlence yeri olarak işlev görmekteydi. Ancak, özellikle III. Ahmed döneminde Kağıthane ve çevresine ayrı bir ihtimam gösterilmişti. Sadrazam Damat İbrahim Paşa tarafından Kağıthane'de padişah için, "Sadabad" olarak da adlandırılan, bir kasr-ı hümayun yapılmış; ayrıca bu kasrın yanı sıra birçok köşk, kasır ve havuzlar inşa edilmiş ve mamur hale gelen Kağıthane hem seçkinlerin hem de sıradan insanların ilgi odağı haline gelmişti. Nitekim Kağıthane'de yapılan sarayda resmi toplantılar ve türlü eğlenceler tertip edilmiş; başta Nedim olmak üzere devrin şairlerinin şiirlerine konu olmuştu.¹⁰ Velakin bu şaşalı dönem Patrona Halil isyanının çıkmasıyla birlikte son bulmuş ve buradaki yapıların bir kısmı tahrip edilmişti. Buna rağmen Kağıthane, III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde yapılan yeni imar faaliyetleri ile eski canlılığına kavuşmuştu.¹¹

Eyüp'teki mesire alanlarına kara veya deniz yoluyla ulaşım sağlanırdı. İlk olarak Eyüp Türbesi'ni ziyaret etmek adettendi. Erkeklerin kimisi Cuma namazını Eyüp Camii'nde eda ettikten sonra gezintiye çıkar;¹² kimisi de Bostan İskeleyi'nde bulunan kahvehanelerde oturur, Ali Rıza Bey'in ifadesiyle "dağların zümrüt gibi çimenlerini, derenin hoş ve keyifli manzarasını seyr ü temaşa ederlerdi." Bu arada ziyarete gelenler, kebab ve kaymak dükkanlarında Eyüp'ün meşhur kebabı, sütü ve kaymağını da tadarlardı. Kadınlar, türbe bahçesinde¹³ eğlenirdi.¹⁴ Eyüp çocuklar için de eğlence mekanıydı. Burada bulunan oyuncakçılar çarşısında çocukların eğlenip oynayabileceği her türden oyuncak mevcuttu.¹⁵

Mesirelerde herkesin hoşça vakit geçirebileceği gösteriler yapılırdı. Kağıthane mesiresinde güreş, cambaz, hokkabaz ve kukla gösterileri

sergilenirdi.¹⁶ Bazı mesireler de sportif faaliyetlerin düzenlendiği açık alanlardı. Örneğin, Kağıthane yolu üzerinde bir at meydanı olan Ceres Meydanı mesiresinde her Cuma süvari askerler silahşorluk için toplanırdı.¹⁷

Mesire alanlarından meslek erbapları da istifade edip çeşitli törenler düzenlemekteydi. Musahibzade Celal, 1298 (1881) senesine kadar süren esnaf gezilerinin İstanbul'un Veliefendi, Çırpıcı, Kağıthane, Fenerbahçe, Çamlıca, Göksu, Beykoz, Sarıyer mesirelerinde yapıldığını söyler. Esnaf gezilerinde çırak çıkarma ve peştamal bağlama gibi törenler düzenlenirdi. Bir taraftan da ocaklar yakılıp etli pilavlar, helvalar pişirilirdi.¹⁸

Seyyar satıcılar da mesire alanlarına ayrı bir renk katardı. Helva, macun, muhallebi, dondurma, şerbet, limonata ve benzeri yiyecek içecek satanlar etrafta dolaşırdı.¹⁹ Gezintiye gelenlerin kimileri de yiyecek ve içeceklerini beraberinde getirir, yere serdikleri yaygı üzerinde yer içer ve akşama kadar vakit geçirirdi. Günün sonunda da dönüş yolculuğu başlardı.²⁰

NOTLAR

- 1 Osmanlı döneminde Eyüp, Bilad-ı Selase olarak tabir edilen üç büyük kadılıktan

(Eyüp, Galata ve Üsküdar) biri olup sınırları Küçükçekmece, Büyükçekmece, Midye,

- Terkos, Çatalca, Ereğli ve Silivri'ye kadar uzanıyordu.
- 2 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, (haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), 1. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 360-362.
- 3 Reşat Ekrem Koçu, "Eyyubsultanda Fulya Tarlası Bağı", *İstanbul Ansiklopedisi*, 1958-1971, X, 5451-5452.
- 4 Mahmut Mesut Koman, *Eyüp Sultan Loti Kahvesi ve Çevresi*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul 1986, s. 15.
- 5 Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 1. Kitap, s. 360-361.
- 6 Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 1. Kitap, s. 361; Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, (haz. Ali Şükrü Çoruk), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2001, s. 64.
- 7 Tepe bugünkü ismini Türk dostu olarak bilinen Fransız roman ve oyun yazarı Pierre Loti'den almaktadır. Loti, İstanbul'da bulunduğu dönemlerde Eyüp sırtlarından Haliç'i ve İstanbul'u seyretmek için Eyüp'e gelir ve bahsi geçen tepede yer alan kahvehanede vaktini geçirir. Kahvehanenin, Bulgaristan göçmeni Ragıp Ağa tarafından 1880 senesinde kurulduğu söylenir. Kahvehane, Ragıp Ağa'dan sonra farklı kişiler tarafından işletilmiştir. Zamanla bakımsızlıktan harap hale gelen bu mekan, 1964 senesinde Sabiha Tansuğ tarafından kiralanmış, tamir edildikten sonra "Pierre Loti Kahvehanesi" ismiyle yeniden açılmış ve bu isimle anılmaya başlamıştır. Kahvehane gerek tarihi geçmişi ve gerek panoramik Haliç manzarasıyla yerli ve yabancı ziyaretçilerin uğrak yeri haline gelmiştir. Günümüzde Pierre Loti Kahvehanesi'nin çevresinde "Pierre Loti Tepesi Tesisleri" adı altında yapılan otel, restoran ve kafeler de turistlere hizmet vermektedir. (Bkz. Reşad Ekrem Koçu, "Eyüb'de Pierre Loti Kahvehanesi", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, S. 300, İstanbul 1969, s. 11; Sabiha Tansuğ, "1964'te Eyüp Sırtlarındaki Piyer Loti Kahvesi", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VIII. Eyüpsultan Sempozyumu: Tebliğler (7-9 Mayıs 2004)*, İstanbul 2004, s. 16-21; Hatice Özdil, "Pierre Loti Tepesi'nin Unutulan İsmi: İdris Köşkü Mesire Alanı", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, ed. Mehmet İmnaşı, Mehmet Demirtaş, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, c. 2, Bitlis 2019, s. 149-169.) Şunu da belirtelim ki, bu mevki önceden "İdris Köşkü" adıyla tanınmaktadır. Osmanlı müellifi olan İdris-i Bitlisi'nin burada bir köşk, çeşme ve sıbyan mektebi yaptırdığı bilinmektedir. Çeşme ve mektep bugün halen mevcut olup ayrıca zevcesi Zeynep Hatun da civarda bir mescit inşa ettirmişti. Bu mescidin ilerisinde İdris-i Bitlisi'ye atfedilen bir mezar yer almaktadır. (Müfid Yüksel, "İdris-i Bitlisi ve Eyüp'teki Eserleri", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VI. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler (10-12 Mayıs 2002)*, İstanbul 2003, s. 82-85) Abdülkadir Özcan, İdris-i Bitlisi'nin bu mevkiye defninden itibaren bu tepenin "İdris Köşkü" adıyla anıldığını söyler. (Abdülkadir Özcan, "Eyüp Sırtlarında Tarihi Bir Mekan: İdris Köşkü Tepesi ve Sessiz Sakinleri", *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan: 75. Doğum Yılı 50. Akademik Yılı*, İstanbul 2013, s. 380.)
- 8 Mehmet Nermi Haskan, *Eyüp Sultan Tarihi*, Eyüpsultan Belediyesi, İstanbul 1996, s. 323.
- 9 Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 1. Kitap, s. 362.
- 10 Refik Ahmet Sevengil, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu?*, (haz. Sami Önal), İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 116-120; Ahmed Refik Altınay, *Eski İstanbul*, (haz. Sami Önal), İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s. 29-31.
- 11 Bkz. M. Münir Aktepe, "Kağıthane", *DİA*, 24, s. 167-168; Banu Bilgicioğlu, "Sâdâbâd", *DİA*, 35, s. 380-381.
- 12 Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *a.g.e.*, s. 112. Elisabeth Craven Türklerin her Cuma kafilé Eyüp civarına geldiğini ve ulu bir cınar altında sergilerini serip yemek yediklerini; kahve ve tütün içtiklerinden bahseder. Elisabeth Craven, *1786'da Türkiye*, (trc. Reşat Ekrem Koçu), Çığır Kitabevi, İstanbul 1939, s. 13.
- 13 Sokullu Mehmed Paşa Türbesi'nin arkasında hanımlara mahsus bir mesire alanının olduğundan bahsedilir. Mesireye Kalenderhane Caddesi üzerindeki kapıdan girilirdi. Haskan, *Eyüp Sultan Tarihi*, Eyüpsultan Belediyesi, İstanbul 1996, s. 430.
- 14 Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *a.g.e.*, s. 103.
- 15 Bkz. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *a.g.e.*, s. 104; Tosun Yalçınkaya, "Çocukların Sevinci Eyüp Oyuncaklarıydı", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla V. Eyüpsultan Sempozyumu: Tebliğler (11-13 Mayıs 2001)*, İstanbul 2002, s. 96-99; Fadime Geleş, "Eyüp Oyuncakçıları", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla V. Eyüpsultan Sempozyumu: Tebliğler (11-13 Mayıs 2001)*, İstanbul 2002, s. 218-221.
- 16 Muhittin Eliaçık, "Bilinmeyen Bir Seyahatnamede Tüm Yönleriyle İstanbul", *Osmanlı İstanbulu II*, ed. Feridun M. Emecen, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi; İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2014, s. 264.
- 17 Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 1. Kitap, s. 361.
- 18 Musahipzade Celâl, *Eski İstanbul Yaşayışı*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946, s. 40.
- 19 Miss Julia Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul: Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*, (çev. Banu Büyükkal), Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 282; Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *a.g.e.*, s. 114.
- 20 Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, (haz. Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay), İstanbul 1995, s. 294-295.

Tereke Kayıtları Işığında 17. Yüzyılda Eyüp'te Kitaplar¹

Şüheda Tokat*

Eyüp, Osmanlı İstanbul'unun tarihi ve mimari dokusu bakımından en zengin kısımlarından olup cami, tekke ve medreselerle Fatih döneminden itibaren kültürel hayatın da canlı olduğu bir muhit olmuştur. Burada kurulan medreseler eğitim ve kültür hayatının inşasında mühim roller üstlenmiştir. Medreseler ayrıca kitap okuyan ve yazan yeni bir kitlenin de ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu çalışmada Eyüp'te kitap kültürü tereke kayıtlarına bağlı olarak incelenmiştir.

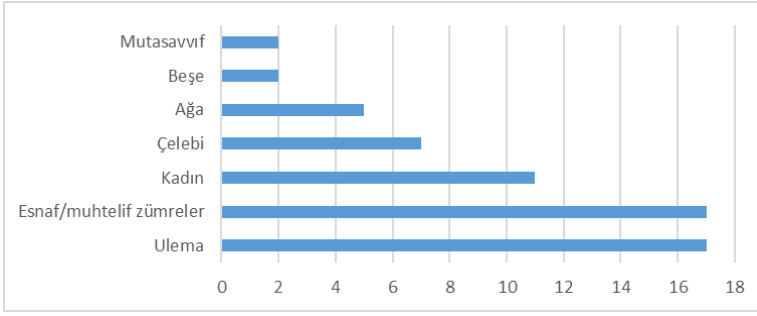
Osmanlı kadı sicillerinde yer alan en önemli kayıt türlerinden biri olan terekeler, ölen kişilerin geride bıraktıkları malların listesi olarak tanımlanabilir. "Muhallefat" ve "metrukat" olarak da geçen terekeler, ölen insanların arkalarında bıraktıkları miras ile ilgili bilgilerin de yer aldığı kayıtlardır. Daha geniş tanımla terekeler; ölen kişilerin medeni halleri, aile yapıları gibi bilgileri barındıran, sahip oldukları her türlü eşya (mutfak eşyası,

giyim-kuşam eşyaları, ev-dükkan gibi, akla gelebilecek her türlü eşyalar), köleler, cariyeler ve tüm malların sayılarak ve mirasçılar arasında paylaştırıldığı ayrıca, borç bilgilerinin de yer aldığı belgelerdir.² Yukarıda sayılan eşyalara ek olarak kitaplar da terekelerin konusu olmuş ve Osmanlı'da kitap kültürü ile ilgili yapılan çalışmalara kapı açmıştır.

Çalışmanın asıl kaynağı olan 17. yüzyıl Eyüp terekeleri "kitap" özelinde incelendiğinde, bu yüzyıl boyunca Eyüp'te 61 kişinin kitap sahibi olduğu ve bu 61 kişinin de 590'dan fazla kitabı olduğu tespit edilmiştir. Tespit edilen 61 kişiden 16'sının mesleği net olarak bilinmekte olup, Eyüp'ten 11 farklı meslek grubundan kimsenin kitaba sahip olduğu görülmektedir. Mesleği tespit edilenler arasında en fazla kitap sahibi olan kesim kadılardır. Kadıları müderris, müezzin, naib, peşkirci, türbedar, şeyh-vaiz, tüccar, katip, vali gibi meslekler takip etmektedir. Bu mesleklerin dışında terekesinde mesleği belirtilmeyen fakat isminde bulunan "Efendi" lakabından ötürü "ulema" sınıfına dahil ettiğimiz 10 kişi daha yer almaktadır.

17. yüzyıl'da Eyüp terekelerinde 61 terekeden 11'inin kadın 50'sinin erkeklere ait olduğu görülmektedir. Kitap sahibi olan kadınların kitaplarına bakıldığında ise tamamının *Mushaf*, *Kelamullah*, *Enâm-ı Şerif*, *Mushaf-ı Şerif*, *Hilye-i Şerif* gibi dini içerikli kitaplar olduğu tespit edilmiştir. Eyüp'teki kitap sahibi kadınların kitaplarının toplam sayısı ise 13'tür. Kadınlardan bir tanesinin birden fazla kitabı olduğu, diğerlerinin ise birer kitabı olduğu görülmüştür. Erkeklere (50 kişi) ait kitaplar arasında da dini konular ağırlıklı olmakla beraber farklı ilimlere ait kitaplara da rastlanmaktadır.

Eyüp'te dolaşımda olan bu kitaplar dini ilimler ağırlıklı olmak üzere halk için yazılan kitaplar, edebiyat, medrese kitapları, tasavvuf, Kur'an ve Kur'an ilimleri, tıp, ansiklopedi, sözlükler gibi konulardadır. Bu çalışma kapsamında Eyüp'te

17. Yüzyılda Eyüp'te Kitap Sahibi Grupların Grafiğı

bulunan kitaplar konularına göre kategorilere ayrılarak incelenmiştir. İslam dininin kutsal kitabı olan *Kur'an-ı Kerim* terekelerde en çok rastlanan kitapların başında gelmektedir. *Mushaf-ı Şerif* ismiyle 37 defa, *Kelam-ı Şerif* ismiyle 10 defa, *Kelamullah* ismiyle 10 defa, *Cildsiz Kelamullah* olarak 6 defa, *Kelam-ı Kadim* olarak 2 defa ve son olarak *Kelam-ı İzzet* ismiyle 1 defa terekelerde yer alan *Kur'an-ı Kerim* toplamda 67 kayıt ile 17. yüzyıl Eyüp kazasında insanların en çok sahip olduğu kitap olmuştur.

Kur'an-ı Kerim'den sonra en fazla dolaşımda olan kitapların ise medreselerde okutulan kitaplar olduğu gözlemlenmiştir. 17. yüzyıl boyunca Eyüp'te dolaşımda bulunan kitaplardan 163 tanesi medrese kitabıdır. Medrese kitapları arasında çoğunlukla fıkıh, tefsir, belagat, nahiv, akaid, gramer, mantık gibi ilimlere ait kitaplar yer almaktadır. Bu kitaplar arasında *Dekaiku'l-Hakaik*, *İhya'ü 'Ulumi'd-din*, *Kimya-yı Sa'adet*, *Risale-i Kuşeyri*, *Şerhu Menari'l-Envar*, *Mecmau'l-Bahreyn*, *Kenzü'd-Dekaik*, *eş-Şafiye*, *Dav'üs-Sirac*, *Hidaye*, *Şatubi*, *Camii's-Sağır*, *Taşköprüzade*, *Ebussuud*, *Dürer*, *Eşbah*, *Telhis*, *Islah ve İzah*, *Cevahirü'l-Fıkıh*, *Siyer-i Veysi*, *Sadrü's-Şeria*, *Tefsir-i Celal*, *Tavzih*, *Farisi Tefsir*, *Zühretü'r-Riyaz*, *Kadı Beyzavi*, *Şerh-i Akaid*, *Gunye*, *Mülteka*, *Kuduri*, *Halebi*, *Vikaye*, *Yahya Efendi Fetavası*, *Kutbiddin* yerini almaktadır.

Sayıcı fazla olması bakımından *Mülteka* kitabı en çok okunan/sahip olunan kitaplardandır.

Mülteka da terekelerde birçok kez farklı isimle veya diğer kitaplarla kaydedilmiştir. *Hutut [ve] Mülteka* (1 defa); *Kitab-ı Mülteka* (1 defa); *Muhtarat Nevazil ve Mülteka* (1 defa); *Mülteka* (2 defa); *Mülteka ve Şakaik* (1 defa); *Mülteka'l-Ebhur* (4 defa); *Nakıs Mülteka* (1 defa) olmak üzere 11 kez kayıtlara geçmiştir. *Mülteka'l-Ebhur* ismi ile daha çok tanınan bu kitap İbrahim b. Muhammed el-Halebi'nin Hanefi fıkıhına dair kaleme aldığı bir eseridir.³

Sadrü's-Şeria kitabı ise sayı bakımından terekelerde sık rastlanan kitaplar arasında üçüncü sırada yer almaktadır. Sadrü's-Şeria, Hanefi-Matüridi ekolünün önde gelen temsilcilerinden olup aynı zamanda fıkıh, fıkıh usulü, kelam, tefsir, hadis, belagat, felsefe, astronomi ve tabiat bilimleri ile ilgili geniş bir bilgi birikime sahip bir alimdir.⁴ Yazarının ismi ile tanınan bu kitap da terekelerde farklı şekillerde veya diğer eserlerle birlikte kaydedilmiştir. *Ahi Çelebi Haşiye-i Sadrü's-Şeria* (1 defa), *Kitab-ı Sadrü's-Şeria* (1 defa) ve *Sadrü's-Şeria* (7 defa) olmak üzere toplamda 9 defa karşımıza çıkmaktadır.

Medrese kitaplarının yanı sıra Eyüp terekelerinde sözlükler de dikkatleri çekmektedir. Eyüp terekelerinde yer alan sözlüklerin bir kısmı açık ifadelerle kayıtlara geçerken bir kısmı ise "Arabi Lügat", "Farisi Lügat", "Kamus Nısıf" gibi net olmayan ifadelerle de kayıtlara geçmiştir. Bu bağlamda 17. yüzyıl Eyüp terekelerinde 15 tane sözlük tespit edilmiştir. Razi'nin *Muhtaru's-Sıhah*'i, Mutarrizi'nin *el-Muğrib fi Lugati'l-Fıkh*'i (Muğrib el-Luga/Muğrib-i Mutarrizi), Seyyid Şerif el-Cürcani'nin *et-Ta'rifat*'i, Meydani'nin *es-Sami fi'l-Esami*'si, Kaşani'nin *Leta'ifu'l-İlam fi İşarati Ehli'l-İlham*'ı (Leta'ifu'l-İlam) ve Abdullah Kesteli'nin *Mirkatü'l-Luga* isimli sözlükleri Eyüp'te tespit edilen bazı sözlüklerdir.

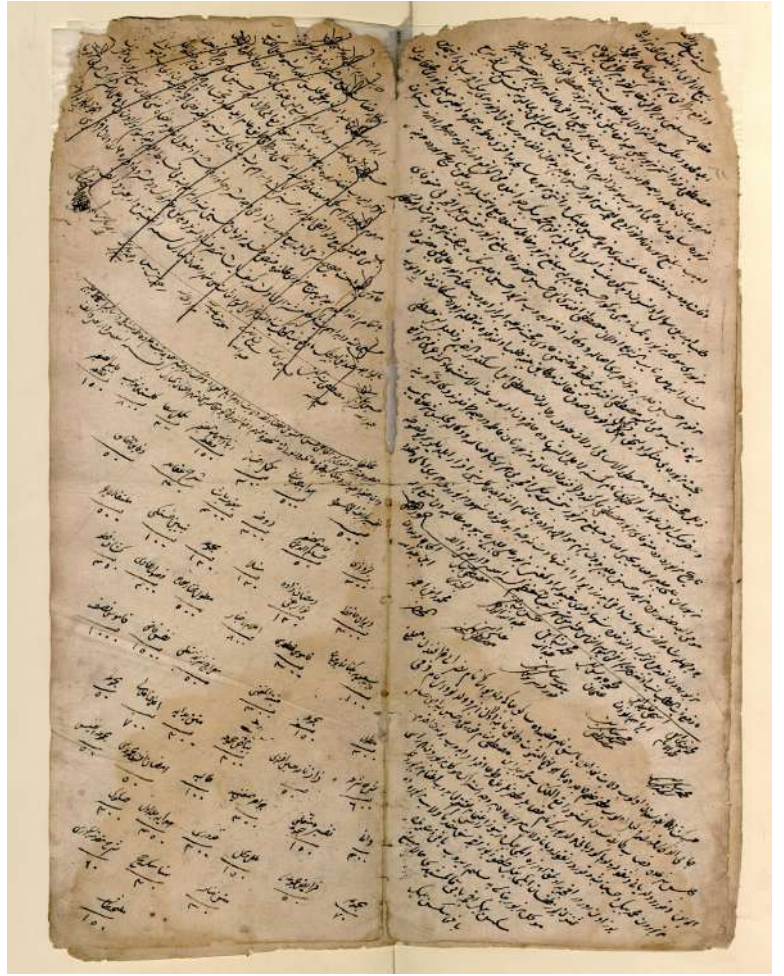
17. yüzyıl Eyüp terekelerinde tasavvuf alanına ait kitaplar da yerini almaktadır. Bu

yüzyılda Eyüp'te toplamda 12 tasavvuf kitabı görülmüştür. Bu kitaplar arasında *Kitab-ı Altıparmak*, *Meslekü't-Talibin ve'l-Vasılın*, *el-Mecalisü'l-Seniyye*, *Risale-i Mahmud Efendi*, *et-Ta'arruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, *Divan-ı Mağribi*, *et-Tenvair fi İskatit-Tedbir*, *Evrad-Fethiyye* yer almaktadır.

Bu yüzyılda halk için yazılmış kitaplar da epeyce fazladır. Eyüp'te tespit edilen kitaplardan yaklaşık olarak 70 tanesinin halk için yazılmış olan kitaplar olduğu tespit edilmiştir. Halk için yazılmış kitaplar bölümünde yer alan kitaplar aynı zamanda medreselerde okutulan kitaplar olabildiği gibi edebiyat veya fıkıh konulu eserler de olabilmektedir. Bunlara örnek olarak; *divanlar*, *mevlidler*, *Gülistan*, *Mülteke*, *Vikaye*, *Kuduri*, *Şahidi* isimli kitaplar verilebilir. Halk tarafından okunan kitapların başında ise *Muhammediye* gelmektedir. Feridüddin Attar'ın evliya menkıbelerine dair yazmış olduğu *Tezkiretü'l-Evliya* isimli eseri de halk için yazılmış olan kitaplardan bir tanesidir. *Kasidetü'l-Bürde*, *Risale-i Birgili*, *Hilye-i Şerif'ler*, *Hafız*, *Leyla-i Mecnun*, *İmadü'l-İslam*, *Mevlid-i Şerif*, *Şurutus-Salah*, *Tabirname* gibi kitaplar da halk için yazılan kitaplar arasında sayılabilmektedir.

Tarih sahasına gelindiğinde, 17. yüzyıl Eyüp terekelerinde 12 tane de tarih konulu kitabın olduğu tespit edilmiştir. Bu kitaplar arasında en bilineni Aşıkpaşazade'nin *Tevarih-i Al-i Osman*'ıdır. Eyüp terekelerinde bulunan diğer tarih kitapları ise şunlardır: *Tevarih-i Taberi*, *Nakıs Taberi*, *Takvim Tarihi*, *Taberi Alayı*, *Cam-ı Cem*, *Ramazanzade Tevarihi*, *Razname-i Hüseyin Efendi*, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*.

Sonuç olarak 17. yüzyılda Eyüp'te yaşayan ya da bir şekilde yolu Eyüp'e düşmüş ve burada vefat etmiş olan kişilerin tereke kayıtları incelenmiştir. Eyüp terekeleri Osmanlı kitap

İstanbul Havass-ı Refia (Eyüp) Sicilleri -0032-61'de mevcut tereke kaydında kitap isimleri görünüyor

kültürünün tahlili bakımından incelenmiş ve mevcut kitapların değerlendirmesi yapılmıştır.

17. yüzyılda Eyüp'te kayda geçen 679 tereke içerisinde kitap sahibi olan 50'si erkek, 11'i kadın toplamda 61 kişi tespit edilmiştir. Kitap sahibi olan bu kişiler, mutasavvıflar, ulema, çelebi, beşe, ağa, muhtelif gruplar ve kadınlar olmak üzere 7 ayrı kategoride incelenmiştir. Bu kategorilerin yüzdelik dilimleri ise şöyledir; mutasavvıflar %3,27, beşeler %3,27, ağalar % 8,19, çelebiler % 11,47, kadınlar % 18,03, ulema % 27,86'sını diğer zümrelere ait terekeler de % 27,86'sını oluşturmaktadır. Her ne kadar ulema sınıfı ile diğer zümrelere ait olan kişilerin sayısı eşit olsa da koleksiyon genişliği/ kitap sayısına bakıldığında ulema sınıfının sahip olduğu kitapların nitelik ve nicelik

**İstanbul
Havass-ı
Refia (Eyüp)
Sicilleri
-0115b-53'de
bir başka
tereki kaydı**

bakımından farklılaştığı açıkça görülmektedir zira terekelerinde sayıca daha fazla ve daha çeşitli konularda kitaplar bulunmaktadır. Toplamda 16 Eyüp terekesinde şahısların mesleğine yer verildiği görülmüştür. Attar, hamamcı, türbedar, kadı, müderris, çelebi, tüccar, müezzin, katip bunlardan bazılarıdır. Bu meslekler, kitap kültürünün ve kitap sahipliğinin en çok hangi zümrelerde yaygın olduğu hakkında yorum yapabilmemize imkan sağlamıştır. Terekelerinde mesleği belirtilenler arasında en çok kitap sahibi olan mesleğin “kadı”lık olduğu tespit edilmiştir.

17. yüzyılda Eyüp'te en çok dolaşımda bulunan kitapların *Kur'an-ı Kerim* ve *Kur'an* ilimleri ile ilgili ve medreselerde okutulanlar olduğu tespit

edilmiştir. *Taşköprüzade, Kafiye, Câmiü's-Sağır, Sadrü's-Şeria, Gülistan* bunlara örnek gösterilebilir. 17. yüzyılda Eyüp'te dolaşımda bulunan diğer kitapların muhtevaları ise; fıkıh, hadis, tefsir, nahiv, akaid, feraiz gibi İslami ilimler ağırlıklı olmakla beraber edebiyat, tarih, tasavvuf, tıp gibi ilim dallarından olanlara az sayıda da olsa rastlanmıştır. Bunlar dışında pek çok hilye, enâm ve dua kitapları da bulunmaktadır. Dönemin önemli sayılacak sözlükleri ve halk için yazılmış kitaplar da terekelerde yerlerini almışlardır. Kitaplar arasında bazılarının sıklıkla kitap ismi ile değil de Taberi, Altıparmak, Dede Efendi gibi kitabı yazan müellifin ismi ya da unvanı ile kaydedildiği dikkat çekmiştir.

Toplumların kültürlerinde, bu kültürlerin seviyelerinin tespitinde kitapların ne derecede önemli olduğu hususunda hiçbir şüphe bulunmamaktadır. Bu nedenledir ki, kitap sahipliği, sahip olunan kitapların çeşitliliği, kitaplara sahip olanların kimliği gibi noktalar, söz konusu meselenin açıklığa kavuşturulması bağlamında çok önemli bir açılım sağlamaktadır. Bu bakımdan, yapılan bu çalışma ile Osmanlı kitap kültür tarihine 17. yüzyıl Eyüp bağlamında önemli bir katkı sağlanmış olmaktadır. Diğer taraftan Eyüp bölgesinin bütün dönemlerine ait kayıtların da incelenmesiyle daha geniş boyutlu ve bütüncül bir resmin ortaya çıkarılması mümkün olabilecektir.

NOTLAR

*	İSAM Arşiv Uzmanı.	2	Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, <i>Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi</i> III, s. 5-6 (1966), s. 1.
1	Bu makale Şüheda Tokat, “XVII. yüzyılda Eyüp kazasında kitap kültürü (Tereke kayıtlarına göre)”, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Bilgi ve Belge Anabilim Dalı, 2023 tarihli yayınlanmamış yüksek lisans tezinden üretilmiştir.	3	Şükrü S. Has, “Mülteka'l-Ebhur,” <i>DİA</i> , XXXI, 549.
		4	Şükrü Özen, “Sadrü'sşeria,” <i>DİA</i> , XXXV, 428.

Bir Osmanlı Gelenęi: Eyüp Sultan Menakıb- nameleri

Dr. Menderes Velioğlu*

Hicrî “III. yüzyıldan itibaren yazılan hadis kitaplarında Hz. Peygamber’in ahabının faziletlerine dair hadisleri ihtiva eden bölümlerin adı olarak Kitab’ül-Menakıb ifadesinin kullanılmaya başlandığı” bilinmektedir. Yüzyıllar içerisinde menkıbe/menakıb kelimesi daha tasavvufi bir kisveye bürünmüş, tarikat pırları ve sufilerin faziletli davranışları ile kerametleri için kullanılır olmuştur.¹ “Eyüp Sultan Menakıbları” olarak isimlendirebileceğimiz ve en erken örnekleri XVI. yüzyıl başında ortaya çıktığı görülen eserlerin ise bu iki mananın ortasında ancak birincisine daha yakın durduğu söylenebilir. Zira az sayıda kerametvari ve kaynaksız rivayetler içeren metne rastlanılmakla birlikte eserlerin kahir ekseriyeti muteber hadis kaynaklarına dayandırılmıştır. Bu yazıda tamamı Osmanlı asırlarında ve coğrafyasında kaleme alınan el yazması *Menâkıb-ı Eyyûb Sultân*’ların tanıtımı ve değerdendirilmesi amaçlanmıştır. Adında menakıb ifadesi geçmeyip Ebû Eyyûb el-Ensârî’den rivayetle gelen hadislerin toplandığı eserler de hayatı ve menakıbı hakkında içerdığı bilgiler ölçüsünde çalışmaya dahil edilmiştir.

Ahabın faziletlerine dair hadis kitaplarındaki bölümlerin dışında, hulefa-yı raşidinden Hz.

Ömer ve Hz. Ali’nin hayatları ve faziletlerini içeren “menakıb” başlıklı eserler günümüze ulaşmıştır.² Ayrıca bu çalışma vesilesiyle gördük ki aşıptan birinin rivayet ettiği hadisleri türbesinde okunmak üzere bir araya getirip kitaplaştırmak da -en azından- Mısır’da bir gelenek olarak mevcuttu.³ Ancak müstakil olarak *Eyyûb Sultan Menâkıbı* kaleme almanın bir Osmanlı devri adeti olduğu, günümüze ulaşan el yazması nüshalardan anlaşılmaktadır. İlk örneğine II. Bayezid’in (ö. 918/1512) saltanatında rastlanan türün 20. yüzyıla kadar yeni eserlerle varlığını sürdürdüğü görülür. Literatür, devrin padişahı ve devlet adamlarının Eyüp Sultan Külliyesi’ndeki hizmet ve imar faaliyetleri ölçüsünde dalgalı bir genişleme seyri takip etmiştir. Devlet ricaline sunmak üzere oluşturulan metinlerin yanında, halkın ilgi ve muhabbetini artırmak, ziyaret adabı hakkında malumat verip uyarılarda bulunmak üzere de eserler kaleme alınmıştır.

Tespit edebildiğimiz eserleri muhteva olarak da iki sınıfta değerdendirmek mümkündür. İlk gruptaki metinler Ebû Eyyûb rivayetiyle gelen hadislerin bir araya getirilmesi amacıyla kaleme alınmıştır. Bu sınıftaki eserlerin tamamında onun hayatına ve faziletlerine/menakıbına az veya çok yer verilmiştir. Yazılış amacı ile uyumlu olarak bu gruba giren eserlerde isnada daha fazla önem verilmiş, hayatına dair bilgiler de muteber kaynaklara dayandırılmıştır.

İkinci sınıfı oluşturan eserlerin yazılış amaçları arasında onun hayatı ve menkıbeleri ile türbesinin ziyareti halinde yapılacakların anlatılması öne çıkar. Osmanlı sultanlarının Ebû Eyyûb el-Ensârî kabri çevresinde yaptırdıkları imar, iskan ve ıslah faaliyetleri ile cami ve türbede görevler almış, bunların civarına defnedilmiş kimselerin hal tercümeleri de bu gruptaki bazı eserlerin ihtiva ettiği konulardandır. Bu sınıfta Türkçe metinlerin daha fazla oluşu muhatap kitle dikkate alındığında beklenen ve anlaşılır bir durumdur.

Muhteva

Metnin ana konusunu teşkil edip etmediği yahut kaynak belirtme tercihindan bağımsız olarak

anlatılan menakıb ve faziletler büyük ölçüde paralellik arz ederler. Burada, eserler tanıtılırken tekrara düşmemek adına müelliflerin müştereken aktardıkları rivayetler özetlenecektir. Ardından kronolojik bir sıra ile yazmaların tanıtımına geçilecektir. Eserlerin sunuldukları sultan ve devlet adamları ile genel anlatının dışına çıkan yönleri nazara verilmeye çalışılacaktır.

Müelliflerin tamamı sözlerine Ebû Eyyûb'un künyesi ve nesebi ile başlar. Asıl isminin Halid b. Zeyd olduğunu, Medine'den ve Hazrec kabilesinden olduğunu yazarlar. Bazı eserler İbn İshak (ö. 151/768) ve Semhudi'yi (ö. 911/1506) kaynak göstererek, az sayıda bazıları ise kaynak göstermeksizin soyu ile ilgili "Melik-i Tübbâ' rivayetini" aktarırlar. Küçük farklılıklarla aktarılan bu rivayete göre Yemen Melik'i olan Tübbâ' kalabalık bir ordu ve alimler heyeti ile Mekke'yi ziyaret etmiş, şehrin ileri gelenleri tarafından karşılanmayınca gazaba gelerek Kâbe'yi yıkmaya niyetlenmiştir. Bunun üzerine amansız bir hastalığa yakalanmış ve bahsi geçen alimlerin reisi kendisine bu niyetinden vazgeçmesini zira bu diyarın mukaddes olduğunu söylemiştir. Pişman olup niyetinden vazgeçen Melik bölgeyi mamur etmiş ve hastalığından kurtulmuştur. Ardından Yesrib'e vardıklarında ahir zamanda burada Muhammed isminde bir peygamberin geleceği kendisine bildirilmiştir. Emrindeki ulema ve fuzala burada yerleşip o peygamberin gelişini beklemek istediklerini söyleyince Melik onlara burada evler yaptırmıştır. Bir ev de gelecek olan o nebi için

yaptırıp kendisine iman ettiğini beyan eden bir mektup ile reis-i ulemaya teslim etmiştir. Evlin ve mektubun nesilden nesile aktarılaraq mezkur peygambere teslim edilmelerini istemiştir. O alim ve fazıl zatın soyundan gelen Ebû Eyyûb kendisine ulaşan mektubu hicret sonrası Hz. Peygamber'e vermiş, mektubun okunması sonrasında Allah Resûlü "Merhaba ey salih kardeş!" diyerek Melik-i Tübbâ'ı selamlamıştır. Halid b. Zeyd'in Hz. Peygamber'i misafir ettiği ev de Melik'in yaptırmış olduğu o evdir.

Metinlerin neseb bahsinden sonra değindikleri konu İkinci Akabe Biatı'nda hazır bulunan yetmiş üç kişiden biri oluşudur. Ardından hicret ve Allah Resûlü'ne mihmandarlığı konusuna geçilir. "Medine'nin tüm zenginleri Hz. Peygamber'i misafir etmek için beklerken -bazı metinlere göre- şehrin en fakirlerinden olan Ebû Eyyûb'un evinin seçilmesi, fazilet olarak tek başına yeter" görüşü dile getirilir. Mihmandarlık bahsi ile ilişkili olarak İbn Abbas'ın Basra valiliği döneminde şehre gelen Ebû Eyyûb'a "senin Resûlullah'a evini açtığın gibi ben de kendi evimi senin için terk ediyorum." dediği ve hediyelerle hizmetkarlar da vererek evini ona tahsis ettiği rivayet edilir.

Onun faziletlerinden biri de Kur'an ve sünneti en iyi bilenlerden ve riayet edenlerden olmasıdır. Hilafetin son günlerinde evi kuşatılan Hz. Osman yerine ümmete namaz kıldırması Hz. Ali'den istenmiş, o ise bu iş için Halid b. Zeyd'e gitmelerini söylemiştir. Yine onun fetva ehlinde olduğu ve ihtilaflı konularda kendisine danışıldığı da karşımıza çıkan bilgiler arasındadır.

Üzerinde mutlak surette durulan bir konu da onun Allah yolunda cihad etmeye verdiği önemdir. Bedir'den başlamak üzere Hz. Peygamber'in bütün gazalarında bulunmuş, onun yanından hiç ayrılmamıştır. Hulefa-yı Raşidin devrinde de seferlere katılmaktan geri kalmamıştır. Nihayet Muaviye devrinde Yezid b. Muaviye kumandasındaki ordu ile İstanbul kuşatmasına katılmış ve burada şehit olmuştur. Bazı müellifler onun gibi büyük bir sahabenin neden Yezid'in komutasında sefere katıldığı konusuna açıklık getirmeye çalışmışlardır. Oldukça ileri yaşta katıldığı sefer esnasında

hastalandığı, vefatı halinde sura en yakın yere defnedilmek istediği ve bu istediğinin gerçekleştirildiği anlatılır. Bizanslıların kuşatmadan sonra onun bedenini kabrinden çıkarıp zarar verme tehditlerine karşı İslam kumandanı (bazı rivayetlerde Yezid) böyle bir şey yapmaları halinde İslam topraklarındaki kiliseleri ve onlar için değerli yerleri yerle bir edeceklerini bildirmiştir. Bunun üzerine Bizanslılar bu niyetlerinden vazgeçtiği gibi, kabrin üzerine bir kubbe yaptırıp içine kandiller asmışlardır. Zamanla Hıristiyanların dahi hürmet duyduğu, yağmur duası için geldikleri bir yer haline gelmiştir. Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden önce unutulmuş olan kabrin yerinin fetih sonrası Fatih'in hocası Akşemseddin'in keşf yolu ile tespiti de menakıbnamelerin üzerinde detaylıca durduğu konulardandır.

Eserler-Nüshalar

İstanbul'un fethi, Ebû Eyyûb'un kabrinin keşfi ve üzerine inşa ettirdiği külliye sebebiyle menakıb metinlerinin çoğunda hayır ve övgü ile yad edilen Fatih Sultan Mehmed'in devrinden günümüze menakıbname kalmamış olması düşündürücüdür. Ulaşabildiğimiz en eski metin ise, Fatih'in oğlu II. Bayezid devrine aittir.⁴ Belirli bir adı olmayan 15 varaklık bu Arapça risaleyi menakıbname olarak sınıflandırmak makul değilse de türünün muhtasar bir öncüsü olduğu söylenebilir. Kendi ismini de belirtmeyen "derleyicisi" metnini, *Sahîh-i Müslim*'de Ebû Eyyûb rivayetiyle yer alan hadisleri ve yine onun faziletine dair bazı rivayetleri bir araya getirerek oluşturmuştur. Konularına göre ayırdığı on dokuz hadisi sıraladıktan sonra "Ebû Eyyûb'un bazı menkıbesi" başlıklı bir hatime ile metnine son verir.

Kanuni Sultan Süleyman devri, birçok alanda olduğu gibi Eyüp Sultan hakkında yazılan eserlerde de zirvenin yaşandığı bir dönemdir. Yalnızca Padişah'a değil devlet ricaline ithafen kaleme alınmış eserler de alandaki literatürü zenginleştirmiştir. Bu devirden 3'ü Arapça, 1'i Türkçe olmak üzere dört eser günümüze ulaşmıştır. En erken tarihli olanı 945/1539 yılında nişancı Celalzade Mustafa Çelebi (ö. 975/1567)

için Eyüp Camii imam hatibi İsa b. Ahmed er-Reşidi tarafından kaleme alınan *Kütü'l-Kulûb min Hadîsi Ebî Eyyûb*'dur. 77 varaklı eserin büyük bölümü Ebû Eyyûb'dan rivayet edilen hadislerle ayrılmıştır. Ancak onun menakıbına dair de detaylı bilgi mevcuttur. En özgün yanı Sultan Süleyman'ın Eyüp Camii ve Türbesi için yapmış olduğu hizmetleri aktarmasıdır.

Sultan Süleyman döneminde Ebû Eyyûb'a dair yazılan eserlerden biri, kaleme alındığı coğrafya itibarıyla diğerlerinden ayrılır. Bu metin Nureddin Ali el-Karafi (ö. 972/1565'ten sonra) tarafından Mısır'da yazılan ve farklı yüzyıllarda üç ayrı kez Türkçe'ye tercüme edilecek olan *Nefehâtü'l-Abîri's-Sârî bi-Ehâdisi Ebî Eyyûb el-Ensârî*'dir.⁵ Karafi eserinin sebep-i telifini mealen şöyle anlatır: "Bazı yüksek rütbeli tanındıkları⁶ kendisine Ebû Eyyûb'un İstanbul'daki kabri ve camiinin son derece nurlu ve şerefli bir makam olduğunu, ancak civarında oturanların ve oraya gidenlerin bu kutlu sahabenin hayatı, faziletleri, Hz. Peygamber'in nezdindeki değeri ve ondan rivayet ettiği hadisler hakkında pek bir şey bilmediklerini haber vermişlerdir. Bunun üzerine muteber tefsir, hadis ve siyer kitaplarını inceleyerek Ebû Eyyûb el-Ensari'nin rivayet ettiği 210 hadisi derlemiş, onun hayatı ve faziletlerine dair rivayetleri de ekleyerek kitabını tamamen erdirmiştir. Eserinin Eyüp Camii'nde müderrisler, talebeler ve cemaat tarafından okunmasının, öncülük edeceği bu hayırlı işten kendi payına da ecir olarak döneceği inancındadır.⁷

Ulaşabildiğimiz en eski Türkçe "*Menâkıb-ı Ebû Eyyûb*" yine bu dönemde, *Keşfü'l-Kürûb*

ile aynı yıl kaleme alınmıştır. Sade bir Türkçe ile yazılan ve sekiz nüshasına ulaşabildiğimiz⁸ eserin müellifi kendisini “Ebû Eyyûb Medresesi müderrisi Cafer” olarak tanıtır.⁹ Nüshalardan birinin zahriyesinde bu zatın “Ebussuud Efendi’nin kardeşinin oğlu Cafer Efendi” olduğu yazılıysa da¹⁰ mezkûr Cafer Efendi’nin Eyüp müderrisliği yoktur. Müellif, risalenin telif edildiği 960 yılında Eyüp Sultan müderrisi olan Kara Cafer olmalıdır.¹¹ Sadrazam Rüstem Paşa için yazılmış olan eser kısa bir Arapça mukaddime ile başlar. Sultan Süleyman ve Rüstem Paşa övgülerinin ardından “ve ba’d” ile dil Türkçe’ye döner. Eser “Melik-i Tübbâ” bahsini oldukça detaylı anlatması dışında genel çerçevenin dışına çıkmaz.

Devrin devlet ricaline ithaf edilmiş bir diğer metni *Keşfü’l-Kürûb fî Menâkıbi Ebî Eyyûb*’dur. İki nüshasına ulaşabildiğimiz eserin¹² müellifi adını vermeyip “Sultan Süleyman zamanında Fatih Camii Hatibi” olduğunu belirtmekle yetinir. 960/1552-3’te tarihli eser “Ferhad Ağa” için kaleme alınmıştır ki bu zat, sadrazamlığa kadar yükselen ve Eyüp’teki türbesinde medfun olan Arnavut Ferhad Paşa olmalıdır.¹³ Eser iki hususiyeti ile diğerlerinden ayrılır. İlk olarak müellif kendisinden önce ve sonra kaleme alınan benzeri eserlerden farklı olarak Ebû Eyyûb’un neden Yezid’in komutasında sefere katıldığını tartışır. Böyle büyük bir sahabenin Yezid gibi fasıklığı bilinen birinin idaresinde neden bulunduğu sorulursa, o tarihte henüz Yezid’in hilafetinin ve Kerbela vakasının yaşanmamış olduğunu, fasıklığının ortaya çıkmadığını, bilirse dahi cihadın vacip olması nedeniyle fasık ile birlikte de cihada gidilebileceğini aktarır. İkinci farklılık ise eserin birden fazla kişiye sunulmasında ortaya çıkar. Bu eserde ismini vermeyen müellif, metinde yaptığı bazı ciddi değişiklikler, takdim-tehirler ve farklı bir isimle eserini bir kez de Sultan II. Selim’e sunacaktır. Bu müellif 959/1551-52’de Fatih Camii’nde, 973/1565-66’da ise Süleymaniye Camii’nde hatiplik vazifesine getirilen Ahmed b. Şeyh Muhyiddin en-Na’îmî (ö.992/1584-85) olmalıdır.¹⁴

Keşfü’l-Kürûb’un ikinci sürümü diyebileceğimiz *Esneş-Şevâhid fî Zikri Menâkıbi Ebî Eyyûb Hâlid*, Ahmed b. Muhyiddin’in II. Selim devrinde, Süleymaniye Camii hatibi olarak kaleme aldığı eseridir. Mukaddimede ve metnin yapısında değişikliklere giden müellif bu kez kimliğini saklamaz. Tek nüshası Topkapı Sarayı Kütüphanesi, III. Ahmed nr. 580’de kayıtlı eserin ferağ kaydında kendisini “Ahmed b. Şeyh Muhyiddin b. Abdülkâdir en-Na’îmî ed-Dimeşki” ifadeleriyle tanıtır.

II. Selim devrinin bir diğer eseri, yukarıda bahsi geçen *Nefehâtü’l-Abîri’s-Sârî*’nin ilk tercüme ve şerhidir. Telifinden kısa bir süre sonra tercüme edilen eser “Sultanü’ş-Şu’ara” Baki tarafından kaleme alınmıştır. Şair *Hayatü’l-Kulûb bi-Rivâyâti Ebî Eyyûb* ismini verdiği eserini¹⁵ hamisi Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa’ya ithaf etmiştir. Devrin padişahına dair hiçbir ifadenin geçmediği kısa mukaddimede Mehmed Paşa, Ebû Eyyûb’a duyduğu kemal merteye muhabbet ve sınırsız mal sarf ederek civarında yaptırdığı medrese, darülkurra ve çeşme vasıtasıyla methedilir. Eserin telifinden çok kısa bir süre sonra vefat eden Sadrazam da yine Eyüp civarındaki türbesine defnedilecektir.

17. yüzyıldan günümüze ulaşmış bir eser de Şeyhülislam Balizade Mustafa Efendi’nin (ö. 1073/1662) *Risâle fî mâ Ravâhu Ebû Eyyûb el-Ensârî*’sidir.¹⁶ Arapça olarak kaleme alınan eser Ebû Eyyûb’un rivayet ettiği hadisleri derleyen ve buna kısa hayat hikayesi ile menakıbını da ekleyen metinlerle benzer bir usul takip eder. Mukaddimede Al-i Osman’a dua etmekle beraber herhangi bir padişah ismi anılmaz.

18. yüzyıldan ise yine iki sultan için hazırlanmış bir eser karşımıza çıkar. Bu eser Abdülvehhab b. Mustafa eş-Şamî’nin (ö. 1189/ 1775) kardeş sultanlar I. Mahmud ve III. Osman için iki ayrı nüsha olarak kaleme aldığı *el-Kevkebû’s-Sârî bi-Ehâdisi Seyyidinâ Ebî Eyyûb el-Ensârî*’dir. Kitabını önce adına yaptırdığı cami tamamlanmak üzere olan Sultan Mahmud’a,¹⁷ ardından onun vefatı ile yerine tahta çıkıp, ağabeyinin camiine kendi ismini vererek açılışını yapan Sultan III. Osman’a ithaf eder.¹⁸ Arapça olan metin Ebû Eyyûb el-Ensari’den rivayet

edilen kırk hadisi bir araya getirirken yine onun hayatına ve faziletlerine dair bilgileri de aktarır.

Baki'den sonra *Nefehâtü'l-Abîri's-Sârî*'yi geniş bir şerh ile tercüme eden, ömrünü Eyüp'te geçirmiş ve Eyüp Camii baş imamlığı da yapmış olan Reisülkurra Abdullah b. Salih Eyyûbî'dir (ö. 1836).¹⁹ Tercüme talebinin sahibi, 1766 yılında depremde kalıcı zarar gören ve Sultan III. Selim devrinde, 1800 yılında temele kadar yıkılıp yeniden yapılan Camiin bina emini Uzun Hüseyin Efendi'dir. Eserde yer alan hadislerin lafız ve manalarına, itikadi ve ameli yönlerine dair açıklamalarla metni hayli genişletirken, fezail ve menakıb bölümünü aynen tercüme etmekle yetinmiştir. Ancak metnin sonunda, Eyüp semti civarında medfun bulunan ulema ve meşayihin tercüme-i ahvallerini, *Şakâik-i Nu'mânîyye*'den tercüme tarikiyle bir risale kaleme aldığını da belirtmiştir.²⁰ Bahsi geçen eser de müellifinin önemli eklemeleri ile günümüze ulaşmıştır.

Abdullah b. Salih Eyyubi, yazma nüshalarından birinde *Risâle fî Hakk-ı Hazret-i Ebû Eyyûb el-Ensârî* şeklinde başlık verilmiş olan bu eseri,²¹ Ebû Eyyûb'u ziyaret gelenlerin “*kalblerine imlâ-i mehabbet ve hâtırlarını tezkîr ve teşvîk*” için kaleme aldığını belirtir. Eserde kabirleri ziyaret adabı ile ilgili kısım uzun tutulmuştur. Bu bölümde Eyüp Camii imamı olarak şahit olduğu bazı yanlışları düzeltmek ister gibidir. Ziyaret esnasında meyyite selam verilmesini; kabre elle dokunmak, öpmek, yüzünü sürmek gibi şeylerin yapılmamasını zira bunların Hristiyan adetleri olduğunu; burada kılınacak namazların ve okunacak surelerin yalnızca Allah rızası için olması, sevabının ölünün ruhuna hediye edilmesini; en sonunda el açıp dünya ve ahiret muradını yine yalnızca Allah'tan istemeyi, kabrin sakininden bir talepte bulunmamayı öğütler. Eserin en hacimli kısmı olan son babda ise Eyüp Camii ve Türbesi civarında medfun zatın terceme-i halleri verilmiştir.

Abdullah Eyyubi, arkasında yalnızca Eyüp Sultan'a dair eserler değil, hem Eyüp imamlığı hem de Ebû Eyyûb'a dair eser vermek konusunda bir hayr-ül-halef de bırakmıştır. Kendisinde sonra imamet görevini üstlenecek olan oğlu

Molla Mehmed Emin Efendi (ö. 1859), Sultan Abdülmecid'e nispetle *el-Âsârü'l-Mecîdiyye fî'l-Menâkıb-i'l-Hâlidiyye* isimli bir eser kaleme almıştır. Yedi bab üzere Türkçe kaleme alınan eser Osmanlı padişahlarının Eyüp Sultan türbesindeki hayratını tafsilatıyla aktarması ve yine Eyüp Sultan Külliyesi'nde vazife almış imam, müderris, türbedar, müezzin gibi bazı zevatın tercüme-i hallerini vermesiyle öne çıkar. Milli Kütüphane Yazmaları arasında bir nüshasına ulaşabildiğimiz eser, Osmanlı döneminde iki kez basılmıştır.²²

Telif tarihi hakkında hiçbir bilgiye ulaşamadığımız ve “Hikâye-i Ebû Eyyûb”, “Menâkıb-ı Ebû Eyyûb” gibi isimlerle kaydedilmiş bir diğer Türkçe eser, yazma nüshalarıyla günümüze ulaşmış, birden fazla kez de basılmıştır.²³ Müellifi belli olmayan ve metin boyunca hiçbir kaynak verilmeyen metin, kelimenin yaygın anlamıyla “menkıbevi” bir yapı arz eder. Eserin yarıdan fazlasını meydana getiren Melik-i Tübbâ' bahsi, Hz. Peygamber'in ağzından aktarıldığı söylenen “*Kıyametde Melik-i Tübbâ' benimle cennete girse gerek.*” sözleriyle son bulur. “*Ehl-i hadis böyle rivâyet ettiler.*” diyerek başlanılan Eyüp Sultan Camii ve kabrinin ziyaret adabına dair bölüm ziyaret esnasında edilecek duaları, kılınacak iki rekat namazda okunması gereken sureleri aktarır ve “*Hadis-i Kudsî böyledir.*” cümlesi ile metin tamamlanır.

Yazılış amacı, yılı, dili, muhtevası ne kadar farklı olursa olsun bütünüyle bir Osmanlı yazın türü olan bu eserler, Türk insanının topraklarında ağırlamaktan tarifsiz memnuniyet duyduğu

“Mihmandar-ı Nebî”ye olan muhabbet ve hürmetinin ürünleridir. Hz. Peygamber’in müjdesine mazhar olmak için çıkan yolun öncüsü bu büyük sahabeye, toplumun her kesimi imkanı nispetinde hizmet etmeye gayret etmiştir. Sultanlar imar ve iskan ile kabrinin çevresini ihya etmiş; tahta çıkma, sefere gitme ve dönme gibi her hadiseyi onu ziyaret için fırsat bilmişlerdir. Ulema ise kendi müktesebatı ve imkanları çerçevesinde onun hayatını kaleme almış, menkıbelerini anlatmış ve rivayet ettiği hadisleri derlemişlerdir. Her biri bu vesile ile Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin kutlu misafirinın şefaatine erişmeyi amaçlamış olmalıdır.

NOTLAR

- * Yazma Eser Uzmanı, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
- 1 Haşim Şahin, “Menâkıbnâme”, *DİA*, XXIX, 112-114.
- 2 Şahin, a.g.m.
- 3 Nureddin Ali b. Ahmed el-Karafi, *Nefehâtü'l-Abirî's-Sârî bi-Ehâdisi Ebî Eyyûb el-Ensârî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 942, 8b-9b; H. Cemal Ögüt, *Eyyûb Sultan: Hz. Hâlid Ebû Eyyûb el-Ensârî*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 211. Karafi, ashabdan Ukbe b. Amir el-Cühenî’nin rivayet ettiği hadislerin bir araya getirilip Karafe’deki türbesinde okunduğunu ve bunun bölgelerinde bir adet haline geldiğini söyler.
- 4 Eserin tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 531’dedir.
- 5 Eser, 16. yüzyılda Baki, 19. yüzyılda Abdullah Ensari ve 20. yüzyılda Hacı Cemal Ögüt tarafından şerh ve tercüme edilmiştir. Bu
- eserlerden ilk ikisine yazımızda değinilmiş, üçüncü eser ise kaynak olarak kullanılmıştır. Eserin yalnızca İstanbul kütüphanelerinde 10’a yakın nüshası mevcuttur. Bazıları için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 942, nr. 2102M, Esad Efendi, nr. 451, Reisülküttab, nr. 276; Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 1284-01.
- 6 Metnin sonunda haber kaynaklarından birinin o esnada Kahire Kadısı olan Şah Mehmed Çelebi (ö.978/1570) belirtir. Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 942, 94b.
- 7 H. Cemal Ögüt, a.g.e., s. 211-212; *Nefehâtü'l-Abirî's-Sârî*, Ayasofya, nr. 942, 7b-9a.
- 8 Nüshalardan bazıları şunlardır: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 5437/2, Esad Efendi, nr. 2423, Hacı Mahmud Efendi, nr. 4692/1, Yazma Bağışlar, nr. 7001; Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Genel, nr. 5149/2; Ankara Milli

- Kütüphane, 06 Mil Yz A 7919.
- 9 [Kara] Cafer, *Menâkıb-ı Ebû Eyyûb*, Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 7919, 28b.
- 10 Mezûr nüsha Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 7001’de kayıtlıdır.
- 11 Ebussuud Efendi’nin (kardeşinin değil) amcasının oğlu Cafer Efendi hakkında bkz. Nev’izâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fi Tekmiletî's-Şakâ'ik*, haz. Suat Donuk, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 538-540; Kara Cafer hakkında bkz. a.g.e., s. 280-281.
- 12 Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, nr. 72, 60 vr.; Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, B1077/2, 37a-51a.
- 13 Hayatı hakkında kısa bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, “Ferhad Paşa” *DİA*, XII, 383-384.
- 14 Abdullah Akyüz, Osmanlı Kırâat Âlimleri, Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü.S.B.E, İstanbul 2006, s. 56.
- 15 Üç nüshasına ulaşılabilen eser, bu nüshalardan birini Almanya’da tespit eden Güler Doğan Averbek öncülüğünde yayımlanmıştır. Bkz. *Gönüllerin Dirliği: Ebu Eyyübü'l-Ensârî’nin Hadis Rivayetleri Hayâtü'l-Kulûb Bi-Rivâyâtı Ebî Eyyûb-Bâkî*. (Hazırlayanlar: Gülşah Taşkın, Arzu Atik, Güler Doğan Averbek; Editör Bünyamin Ayçiçeği), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2022.
- 16 Eserin 4 yazma nüshasına ulaşabildik. TSMK, III. Ahmed, nr. 568; Millet Ktp., Ali Emiri Arabi, nr. 2447; Beyazıt Yazma Eser Ktp., Veliyyüddin Ef., nr. 801; Ank. Üniv. İlahiyat Fakültesi Ktp., EY 0437.
- 17 Tek nüshası için bkz. Beyazıt Yazma Eser Ktp., nr. 7926/1.
- 18 Yine tek nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp., Darülmecnevi, nr. 161/2.
- 19 Abdullah Eyyubî’nin hayatı hakkında bkz. Yonis İNANÇ, “Reisülkurra Abdullah Eyyûbî hayatı ve eserleri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16, no. 29 (2014): 107 - 128.
- 20 A.g.e., 273a.
- 21 Eserin tarafımızca şu iki nüshasına erişilmiştir: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 4692/2; Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 6009/2. İnanç bahsi geçen makalesinde, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Öğüt Koleksiyonu 67 numarada kayıtlı bir nüshası bulunduğunu belirtir.
- 22 Yazma nüsha Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 10015 numarada kayıtlı olup 173 varaktır. Eser 1257 ve 1314 yıllarında iki kez basılmıştır.
- 23 Yazma nüshaları: Süleymaniye Kütüphanesi, Kasıdecizade, nr. 393 (14 vr.); Yazma Bağışlar, nr. 4032 (15 vr.), nr. 5311 (6 vr.); Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz B 431/9 (2 vr.). İki nüshasına ulaştığımız matbu halinin hiçbirinde basım bilgileri yer almaz. Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 4694.

İranlı Hacıların Eyüp Sultan'ı Ziyaretleri

Doç. Dr. Güllü Yıldız*

Eyüp Sultan, sadece bugün değil geçmişte de İstanbul'un en önemli ziyaretgahlarının başında gelir. Osmanlı sultanları ve İstanbul halkının yanı sıra şehre yolu düşen Osmanlı tebaasının ve Osmanlı topraklarının dışından gelip şehri ziyaret eden müslümanların ve gayrimüslimlerin de ilgisini çeken bir mekan olmuştur.¹ İstanbul'un dinî ve sosyal hayatının merkezlerinden biri olmasının yanında burayı ziyaret, çeşitli ritüellerin parçası olması bakımından da bir gelenek haline gelmiştir. Özellikle hem İstanbul sakinlerinin hem de Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya gibi bölgelerden gelen hacıların, hac yolculuğunun önemli bir parçası olarak Eyüp Sultan'ı ziyaret ettikleri görülmektedir. Bu ziyaretlerin izlerine pek çok seyahatnamede ve özellikle hac seyahatnamelerinde rastlamak mümkündür. Biz de bu yazı çerçevesinde İran bölgesinden yola çıkan ve İstanbul güzergahını kullanarak Hicaz'a giden hacıların Farsça kaleme aldıkları hac seyahatnamelerindeki Eyüp Sultan ziyaretlerine dair bir değerlendirme yapacağız. Böylece çoğunluğu Şii geleneğe mensup bu hacıların, Osmanlı payitahtının en önemli ziyaretgahı olarak Eyüp Sultan'a dair izlenimlerini dikkatinize sunacağız.²

16. asırda Mısır ve Hicaz'ın Osmanlı hakimiyetine girmesinden sonra, hac güzergahlarının önemli bir kısmı ve nihai varış noktası Osmanlı topraklarına dahil olmuştur. Böylece sadece Osmanlı tebaası değil Mağrip ve Kuzey Afrika'dan Hindistan ve İran'a bütün dünya müslümanları, hacca giderken Osmanlı topraklarında seyahat etmek ve konaklamak durumunda kalmıştır.³ İran bölgesinden gelen hacılar da asırlar boyunca dört ana güzergahta gerçekleştirdikleri hac yolculuklarını Osmanlı topraklarından geçerek tamamlamışlardır. Bu güzergahlardan en çok tercih edileni, Hz. Hüseyin'in Kerbela'ya giderken kullandığı yolu içermesi ve Irak bölgesindeki Ehl-i Beyt türbelerini ziyaret etme imkanı vermesi dolayısıyla dağ yoludur. Karadan tamamlanan bir diğer güzergah Suriye kervan yoludur ve yol üzerinde de Şam'daki Ehl-i Beyt türbeleri ziyaret edilir. Diğer iki yol deniz yolculuklarını kapsar ve biri İran'ın güneyinden Basra körfezi, Hint okyanusu ve Kızıldeniz geçilerek Cidde veya Yenbu limanlarına ulaşır. Diğeri ise İran'ın kuzeyinden Karadeniz'e bağlanarak oradan gemiyle İstanbul'a ve İstanbul'dan da Akdeniz üzerinden İskenderiye veya Beyrut limanlarına ulaşılır. Yolun kalanı Şam veya Mısır hac kervanı ile tamamlanabildiği gibi yine deniz yoluyla Kızıldeniz üzerinden de tamamlanabilir. 19. yüzyılın ikinci yarısında hem demir yollarının yaygınlaşması hem de buharlı gemiler dolayısıyla deniz yolculuğunun çok daha güvenli ve konforlu yolculuk imkanı sunması, bu güzergahların tercihinde belirleyici rol oynamıştır. Herkes gibi bu değişimden etkilenen ve yeniden şekillenen küresel hac ulaşım yollarına bağlanan İranlı hacılar, deniz yolu ve İstanbul güzergahlarını daha yoğun kullanmaya başlamışlardır. Özellikle hanedan mensubu, devlet ricali veya ilim ve fikir adamlarının İstanbul yolunu kullanmayı tercih ettiği, buradayken Osmanlı devlet ricali başta olmak üzere alimler ve mutasavvıflarla görüşmek ve Osmanlı toplumunu

daha yakından tanımayı amaçladıkları görülmektedir.⁴

Hac yolculuğunda güzergah üzerindeki çeşitli camilerin ve kabirlerin veya makamların muhakkak ziyaret edilmesi, yolculuktan umulan bereketin, bağışlanmanın ve sevabın artmasına, tamamlanmasına vesile olacağına inanıldığından hac yolculuğunun ayrılmaz bir parçasıdır. Bu minvalde İstanbul'da Eyüp Sultan türbesi, Konya'da Mevlana türbesi, Kudüs'te Mescid-i Aksa, Şam, Bağdat ve Kahire'deki sahabe ve Ehl-i Beyt mensuplarının türbelerinin ziyareti önemli bir gelenek haline gelmiştir. Bu durum İran bölgesinden gelen, çoğunluğu Şii mezhebine mensup hacılar için de geçerlidir. Özellikle Irak bölgesindeki İmam türbeleri, Kerbela'dan sağ kurtulup Şam'a getirilen ve vefatlarından sonra burada defnedilen Seyyide Zeyneb ve Rukiyye'nin kabirleri gibi ziyaretgahlar, hac yolculuklarının önemli durakları olmuştur. Bu açıdan İstanbul'da konakladıkları zaman zarfında ziyaret ettikleri yerlere baktığımızda Selatin camileri ve padişah türbelerinin yanı sıra Eyüp Sultan'ın öne çıktığı görülür.

Eyüp Sultan'ı ziyaret eden hacılardan izlenimlerine yer vereceğimiz ilk isim, Kaçarlar hanedanının bir üyesi olan Ferhad Mirza Mu'temedüdde'vle'dir (v. 1888). Dönemin sultanı Nâsirüddin Şah'ın (v. 1896) amcası Ferhad Mirza, iyi eğitim almış bir siyasi figür olmasının yanı sıra şair ve edip yönüyle tanınır. Kaleme aldığı kitaplar arasında bizim için önem arz eden 1875-1876 yılında gerçekleştirdiği hac yolculuğunu anlatan *Hidâyetü's-sebîl ve kifâyetü'd-delîl* başlıklı seyahatnamesidir. Hem hacca gidiş hem de dönüş yolunda İstanbul'a uğrayan ve toplam on yedi gün İstanbul'da kalan Ferhad Mirza, Sultan Abdülaziz başta olmak üzere pek çok Osmanlı devlet adamı ve yabancı ülkelerin temsilcileriyle görüşmenin yanı sıra çeşitli davet ve gezilere katılmıştır. Son derece muhafazakar ve dindar kişiliğiyle tanınan Ferhad Mirza'nın ziyaret ettiği

yerlerden birinin Eyüp Sultan olması hiç de şaşırtıcı değildir.

28 Muharrem 1293/24 Şubat 1876 Perşembe günü ikindiden sonra Eyüp Sultan'ı ziyaret eden Ferhad Mirza, Eminönü'ndeki İran Sefaret binasından atlı arabayla şehrin kuzey batısında kaldığını belirttiği Eyüp'e gider. Tıpkı İran'daki imamzade yani Ehl-i Beyt mensuplarının türbeleri gibi güzel döşenmiş bir türbe olduğunu belirttikten sonra türbe içindeki on iki gümüş şamdan ve kandiller gibi ayrıntılarını tasvir eder. Türbenin Sultan III. Selim tarafından 1207 tarihinde tamamlandığını kaydeder ve hatta Münib tarafından tarih düşülen beyti de naklederek ebced hesabındaki hataya dikkat çeker. Türbe içerisinde bir kuyu olduğundan ve suyunun şifa bulmak üzere içildiğinden bahseder. Yanındaki hizmetlisi tarafından üç-dört zira derinlikte olduğu tahmin edilen bu kuyunun suyundan kendisi de içmiş olmalı ki soğuk, lezzetli ve hoş bir su olduğunu belirtir. Türbeyi tasvire devam eden Ferhad Mirza, her bakımdan ayrıcalıklı olan bu türbenin güzel avlusundan, avlunun ortasında birbirine yakın duran oldukça heybetli üç çınar ağacı olduğundan bahseder. Türbenin yanındaki caminin Sultan III. Selim tarafından inşa edildiğini, bir duvarının türbeye bitişik olduğunu, avlunun diğer üç tarafında ise on iki sütun bulunduğunu, caminin avlusunda da iki heybetli çınar yer aldığını kaydederek bütün bu ağaçların aynı zamanda dikildiğine veya önceden burada bir bağ bulunduğuna ve sadece bu beş çınar yerleri güzel olduğu için korunarak diğer ağaçların kesildiğine dair iki farklı bilgiye yer verir. Ardından caminin içini tasvire geçen Ferhad Mirza, özellikle Ayasofya Camii'nin sütunlarına benzettiği altı sütuna dikkat çeker ve caminin aslında Fatih Sultan Mehmed tarafından inşa ettirildiği ve III. Selim tarafından tamir ve tezyin ettirildiğini kaydeder. Ardından Sultan Selim ve dönemi hakkında bilgiler vererek Ebû Eyyûb el-Ensârî'yi tanıtır. Onun Cemel, Sıffin ve Nehrevan olaylarında

Hız. Ali'nin safında yer aldığını belirtmesi dikkat çekicidir. Ardından İbn Abdülber'in sahabe biyografilerine dair eseri *İsti'âb*'dan Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin Muaviye döneminde Yezid'in sancağı altında İstanbul'da vefat ettiğine dair bölümü alıntılar. Ayrıca *Câm-ı Cem* eserinden İstanbul'un müslümanlar tarafından kuşatıldığına ve Ebû Eyyûb'un bu kuşatma esnasında şehit düştüğüne dair bahsi aktararak Ebû Eyyûb'un vefat tarihi hakkında iki kaynaktaki farklılığa dikkat çeker. Her halükarda sahabenin büyüklerinden olduğunu ve İstanbul halkı tarafından Eyüp Sultan olarak anıldığını belirterek bu bahsi sonlandırır. Ertesi gün sadrazam Mahmud Nedim Paşa (v. 1883) tarafından onuruna verilen davetteki sohbet konularından biri de Ebû Eyyûb el-Ensârî olur ve Ferhad Mirza bu ve diğer konulardaki bilgisiyle sadrazamı hayrete düşürdüğünü özellikle belirtir.⁵

Eyüp Sultan'ı ziyaret eden Kaçar hanedanı mensubu bir diğer hacı ise 1880 yılında hacca giderken İstanbul'a uğrayan ve gözlemlerini *Sefername-i Mekke* olarak da bilinen *Delilü'l-enâm fî sebîli ziyâreti Beytillâhi'l-Haram ve'l-Kudsî-ş-Şerîf ve Medineti's-Selâm* başlığıyla kaleme alan Sultan Murad Hüsamussaltana'dır (v. 1883). Abbas Mirza Nâibüssaltana'nın oğlu olan ve üst düzeyde ağırlanan, iki defa Sultan II. Abdülhamid tarafından Yıldız Sarayı'nda huzura kabul edilen Hüsamussaltana, 3 Cemaziyelevvel 1297/13 Nisan 1880 günü ikinci vakti İran Sefaret binasından Ebû Eyyûb el-Ensârî türbesini ziyaret için yola çıkar. Hüsamussaltana, hem karadan hem de denizden türbeye gidilebileceğini, kendilerinin karadan gitmeyi tercih ettiğini belirtir. Elli dakikalık yolculuğun ardından türbede takriben yirmi dakika kaldıklarını kaydeder. Ferhad Mirza'nınkine çok benzer şekilde türbeyi ve camiye tasvir eden Hüsamussaltana, avludaki çınarlar, kuyu ve şifalı suyu, türbe içindeki gümüş şamdanlar ve kandiller gibi ayrıntılara türbenin kiremitten ve mezarın

ahtşaptan yapıldığını ilave eder. Aynı şekilde türbenin ve caminin inşa tarihi ve banisi hakkında söyledikleri ve Ebû Eyyûb el-Ensârî hakkında verdiği bilgiler de Ferhad Mirza'nın seyahatnamesini kaynak olarak kullandığını düşündürcek kadar benzerdir. Ferhad Mirza'nın izlenimlerinden farklı olarak devlet tarafından kendilerine verilen günlük ödeneği almak için kadın ve erkek birçok muhacirin orada toplandığını kaydeder.⁶ Muhtemelen 93 harbi sonrasında Balkanlardan ve Kafkaslardan gelen muhacirlerden Eyüp semtine yerleştirilenlere, İdare-i Umumiyye-i Muhacirin Komisyonu'nun Eyüp'teki şubesi tarafından üstlenilen yardım dağıtımına tanık olmuştur.⁷

Eyüp Sultan'ı ziyaret eden İranlı hacılardan bir kısmı da Kaçarlar devletinin çeşitli kademelerinde görev alan nüfuzlu kişilerdir. Bunlardan ilki Kaçar ordusunda korgeneral olarak görev yapan aslen Urumiye Efşarlarından Mirza Abdülhüseyin Han'dır (v. 1916). 1882-1883 yılında İstanbul üzerinden hacca giden ve şehirde kırk beş gün gibi oldukça uzun bir süre kalarak pek çok yeri gezen Mirza Abdülhüseyin, izlenimlerini *Sefernâme-i Mekke-i Muazzama* adlı seyahatnamesinde kaydetmiştir. 2 Zilkade 1299/15 Eylül 1882 Cuma öğleden sonra denizden kayıkla Eyüp Sultan'a giden Mirza Abdülhüseyin, Peygamber aleyhisselamın ashabından olarak tanıttığı Ebû Eyyûb el-Ensârî için çok güzel bir türbe yapıldığını belirtir. Çok kalabalık olduğunu kaydettiği bu türbe ziyaretinde, yalnızca Fatiha okuduklarına

Eyüp Kabristanı'nın bir köşesinde soluklanmak için oturan bu amcalar ve teyzeler İranlı hacılar mıdır bilinmez ama en az arkalarını verdikleri taşlar kadar uzak zamanları hatırlatıyorlar (Burçak Evren arşivi)

İranlı hacıların İstanbul'a geldiklerinde mutlaka ziyaret edip hatta kaldıkları Nişanca'daki Murat Buhari Dergahı
(Fotoğraf: Hilal Çay Yetim, 2024)

değindir. Ardından uzun ve yorucu bir yürüyüş neticesinde türbenin yukarısında bulunan Murat Buhari tekkesine ulaşırlar ve burada babası rahmetli şeyh Süleyman Belhi'nin (v. 1877) ardından tekkenin şeyhliğini üstlenen Abdülkadir (v. 1923) ve kardeşi Burhaneddin ile görüşürler. Türbe ziyaretinden ziyade bu tekkede geçirdikleri vakti anlatan satırlar, yine Eyüp iskelesinden binilen kayak yolculuğuyla sona erer.⁸ Şeyh Murad Buhari tekkesi, Eyüp Sultan civarında kurulan birçok tekkeden biridir ve o dönemki şeyh ailesinin dinî ve siyasî irtibatları dolayısıyla birçok hacı tarafından da ziyaret edildiği görülür.⁹

Kaçarlar dönemi diplomatlarından ve “Melikü'l-küttâb” lakabıyla ünlü bir edip olan Mirza Muhammed Hüseyin Ferahânî (v. 1913) de hac yolculuğu esnasında Eyüp Sultan'ı ziyaret edenlerden biridir. Nâsirüddin Şah'ın teşvikiyle kaleme aldığı, 1885-1886 tarihlerinde gerçekleştirdiği hac yolculuğunu anlatan *Sefernâme-i Mekke* başlıklı seyahatnamesini, diğerlerinin aksine günlük şeklinde değil tematik olarak düzenlediği için Eyüp Sultan'ı hangi tarihte ziyaret ettiği belli değildir. Öncelikle türbenin yanındaki camiye anlatarak başlayan Ferahânî, Ayasofya'nın kılise benzettiği mermer sütunlarına ve avlusuna dair tasvirin ardından Eyüp Sultan'ın türbesini tanıtır. Avlusundaki ulu çınarlardan, tıpkı imamzade türbeleri gibi inşa edildiğinden, gümüş şamdan ve kandillerinden, şifa ümidiyle suyu içilen kuyusundan bahsederken ve

gerek caminin gerekse türbenin banisi olarak III. Selim'i tanıtırken yine Ferhad Mirza'nın seyahatnamesini kaynak olarak kullandığını düşündürecek kadar benzer ifadelere yer verir. Ardından Ferhad Mirza'nın kine benzer şekilde Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin hayatı ve şahsiyeti hakkında bilgiler verir. Bu meyanda Ensar'ın büyüklerinden olduğunu belirtirken “eğer ömrünün sonlarında Muaviye ve Yezid'in yanında olması imanına halel getirmediyse” şeklinde bir kayıt düşmesi, hacının Şii kimliğinin açık bir tezahürüdür.¹⁰

Hanedan mensupları ve devlet ricalinin yanı sıra alimler ve sıradan hacılar da İstanbul'daki konaklamaları esnasında Eyüp Sultan'ı ziyaretten geri durmamışlardır. Bunlardan biri gördüğü bir rüya üzerine 1888-1889 yılında hacca giden alim ve mutasavvıf Muhammed Ma'sum Nâibüssadr Şirazi'dir (v. 1926). 7 Temmuz 1888'de İstanbul'a varan ve burada yalnızca altı gün kalan Muhammed Ma'sum, *Sefernâme-i Mekke: Tuhfetü'l-haremeyn ve Sa'âdetü'd-dâreyn* başlıklı seyahatnamesinde, çeşitli camileri, sarayları tanıtırken Eyüp Sultan'ın türbesinden oldukça kısa bir şekilde bahseder.¹¹

Eyüp Sultan'ı ziyaret eden hacılardan Mirza Abdülmecid Mahmud b. Abdülkerim Sakkızı Mecdî (v. 1925), Sünnî bir Kürt olması ve karısı ve üç yaşındaki oğluyla bu ziyareti gerçekleştirmiş olmasıyla diğer hacılardan farklılaşır. Mutasavvıf ve şair olan Mirza Abdülmecid, “Melikü'l-keâm Mecdî” lakabıyla tanınır ve Muhammed Ma'sum Nâibüssadr Şirazi ile aynı sene yani 1888-1889 tarihinde gerçekleştirdiği hac yolculuğunu *Sefernâme-i Mekke ve Atebât* başlıklı seyahatnamesinde kayıt altına almıştır. Mirza Abdülmecid, denizden kayıkla gittiği Eyüp Sultan'da, türbenin yanındaki büyük ve güzel camide oğluyla birlikte yatsı namazını cemaatle kılar, ardından âlimlerle ve bütün cemaatle birlikte “meşhed” olarak andığı türbeyi ziyarete gider.

Mezarın etrafında oturduğunu, fasih lisanlı kurraların Kur'an-ı Kerim okumaya başladığını, seslerinin güzelliği ve tesirine kapılarak cezbeyle dinlediğini, yaklaşık iki saatlik tilavetin ardından ziyaretname okunduğunu ve Sultan Abdülhamid'e dua edildiğini kaydeder. Kendisi de kucağındaki oğluyla birlikte dua eder; kandiller, halılar ve vasfı zait diğer güzel eşyalarla döşenmiş türbeyi bir süre daha seyredalar ve Ebû Eyyûb'den istimdatta bulunduktan sonra oradan ayrılır.¹²

Eyüp Sultan ziyaretini söz konusu edeceğimiz son hacı, yine bir Sünni Kürt olan Hacı Selim Han Tekânî'dir (v. 1908'den önce). 1893-1894 tarihinde gerçekleştirdiği hac yolculuğunu *Hacname* başlıklı seyahatnamesinde anlatan Hacı Selim, 29 Nisan 1893 Çarşamba günü vapurla Eyüp Sultan'ı ziyarete gider. Bu ziyaret hakkında kaydettiği tek husus, ufku kaplayan servi ağaçlarıdır.¹³ Türbeden ziyade etrafındaki tepeye doğru uzanan mezarlıktaki servilerin dikkatini çekmiş olması ilginçtir.

1876-1893 yılları arasında Eyüp Sultan'ı ziyaret eden İran bölgesinden yedi hacının, bu ziyarete dair izlenimleri arasında özellikle Ferhad Mirza'nın ve Mirza Abdülmecid'in ziyaretleri önem arz eder. Ferhad Mirza, bu türbe hakkında yazdıklarıyla kendisinden sonra Eyüp Sultan'ı ziyaret eden özellikle hanedan mensubu ve devlet ricaline ilham kaynağı olurken Mirza Abdülmecid, Sünni olmasıyla ve türbenin yapısal özelliklerinden ziyade manevi havasıyla ilgilenmesiyle, kıldığı namazdan, dinlediği Kur'an tilavetinden ve ettiği dualardan bahsetmesiyle diğerlerinden ayrışır. Sonuç olarak İran bölgesinden çoğunluğu Şii hacıların ziyaretleri bir kez daha göstermiştir ki İstanbulluların gönül saltanatına sahip Peygamber'in (a.s.) mihmandarı Ebû Eyyûb el-Ensârî, şehrin müslüman kimliğinin simge mekanlarından biri olarak şehre yolu düşen herkesi kendine çeker ve böylece şehri de ziyaretçiyi de bereketlendirir.

NOTLAR

- * Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi Anabilim Dalı.
- 1 Eyüp Sultan'ın Osmanlı'dan günümüze önemini ve bir ziyaretgah olarak siyasi ve toplumsal işlevini konu alan iki önemli çalışmaya bakılabilir: Feray Coşkun, "Osmanlı İstanbul'unda Müstesna bir Ziyaretgah: Eyüp Sultan Türbesi", *Osmanlı İstanbul'u III: III. Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu Bildirileri (25-26 Mayıs 2015)*, (ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan), İstanbul 2015, s. 547-565; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Eyüp Sultan'ın Türk Kültüründeki İzlerine Dair", *12. Uluslararası Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler (6-7-8 Kasım 2015)*, İstanbul 2016, s. 280-293. (Yakın zamandaki vefatıyla müteessir olduğumuz Mustafa Sabri Küçükbaşçı'ya rahmet niyazıyla).
- 2 İstanbul yolunu kullanan İran bölgesinden 20 hacının İstanbul izlenimlerine dair genel bir değerlendirme için şu makaleye bakılabilir: Güllü Yıldız, "İranlı Hacıların Gözüyle İstanbul'u Temaşa", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 51, 2016, s. 135-160.
- 3 Bu durum aynı zamanda Osmanlı İstanbul'unun, hususen bu yazıda mevzu edindiğimiz seyahatnamelerin geçtiği zaman dilimi Sultan II. Abdülhamid devrinin, hilafet ve İstanbul merkezli olarak inşa edilen mekan/coğrafya tasavvuruyla irtibatlıdır. Meseleye dikkat çeken bir metin için bk. İsmail Kara, "İstanbul'un Hilafet Merkezi Olarak İnşası", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, 2015, III, 47-50.
- 4 Yıldız, "İranlı Hacıların Gözüyle İstanbul'u Temaşa", s. 137-138.
- 5 Resul Caferiyan, *Sefernâme-hâ-yi Hacc-ı Kâcârî*, Tahran 2011, III, 362-365.
- 6 Caferiyan, *a.g.e.*, IV, 291-292.
- 7 Bu konuda ayrıntılar için bkz. Ahmet Çaparlar-İsa Kalaycı, "İstanbul Şehremaneti'nin 93 Harbî'nde Muhacirine Yönelik Faaliyetleri", *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, S. 33, Aralık 2022, X, 183-197.
- 8 Caferiyan, *a.g.e.*, IV, 538-539.
- 9 Şeyh Murad Buhari tekkesi ve Abdülkadir Belhî'nin buradaki şeyhliği hakkında bkz. M. Baha Tanman, "Şeyh Murad Tekkesi", *DİA*, XXXIX, 62-64; Nihat Azamat, "Abdülkâdir-i Belhî", *DİA*, I, 231-232.
- 10 Caferiyan, *a.g.e.*, V, 112.
- 11 Caferiyan, *a.g.e.*, V, 385.
- 12 Caferiyan, *a.g.e.*, V, 569-570.
- 13 Caferiyan, *a.g.e.*, VI, 49.

20. Yüzyıl Edebiyatı- mızda Eyüp Tahassürleri

Yeter Sevim Yüksel*

*Yetişmez mi bu şehrin halkına bu nimet-i Bârî
Habîb-i Ekrem'in yâri, Ebû Eyyûb el-Ensârî¹*

“Şerefü'l-mekan bi'l-mekin” dermiş kudema. Bir mekan eğer kıymetli ise, kıymeti onu ihraz edenle kaim imiş. Eyüp denildiğinde ilk akla gelen ismin Halid b. Zeyd yani yaygın söyleniş ile Ebû Eyyûb el-Ensârî olması bu yüzdendir. Tarih, coğrafya, sosyoloji, edebiyat, sanat, musiki, İslami ilimler vs. hangi literatürde olursa olsun mekan ile insanı birbirinden ayırmak mümkün olmamıştır. İstanbul hadd-i zatında tarih boyunca hep ilgi odağı olmuştur, fakat şehrin Fatih Sultan Mehmet tarafından fethi sonrasında Akşemseddin Hazretleri'nin manevi tespiti ile buraya Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin türbesinin yapılması ile Eyüp semti² müslümanlar için Mekke, Medine ve Kudüs'ten sonra adeta dördüncü bir ziyaretgah olmuştur. Burada defnedilenlerin şefaate nail olacakları efsanesi de bunu perçinlemiştir.³ Doğumdan ölüme kadar Eyüp bir vesile ile halkın hayatına eşlik etmiş, bu ziyaretler esnasında yapılan dinî ve sosyal içerikli birçok ritüel edebiyatımızda yer almıştır. Bu sebeple edebiyatımızda da hangi dönem ve hangi esere baksak Eyüp varsa Halid, Halid varsa Eyüp vardır. Biz yazımızda bu geniş literatürün hususen 20. yüzyılda ortaya konulan eserlerine yer vermeyi münasip gördük.

Mihmandar-ı Rasul'ün Mihmandarı Olan Eyüp

Bu bağlamda zikredilmesi gereken ilk eser Yahya Kemal'in (1884-1958) “Bir Rü'yada gördüğümüz Eyüp” yazısıdır. Yahya Kemal'in, Hazreti Muhammed aleyhisselamı evinde misafir edip, İstanbul'un fethi ile ilgili o büyük muştı hadisine mazhar olmak için seksen yaşında bir pir iken Eyüp'e gelip, burada şehid olup, bu kez kendisi İstanbul'a misafir olan; Akşemseddin Hazretleri tarafından kabri manevi bir biçimde tespit edilen kıymetli sahabi Ebû Eyyûb el-Ensârî'yi anlattığı yazının son kısmını kendisinden dinleyelim:

“Fetihten sonra sahabi Halid'in kabri etrafına ilk şehidler gömüldüler. Akşemseddin'le fetih askerlerinin, muhasara günlerinde gözlerine görünen sahabi Halid, bir timsal iken, toprakda bir makam oldu, o makam bir şehidlik oldu, o şehidlik bir ölüm şehri oldu, o ölüm şehri Avrupa toprağında, İslam cennetinin, yeşil ve ruhani bir bahçesi oldu. Fetihten beri, yumuşak bir Türk söyleyişiyle “Eyüp” dediğimiz bu cennet bahçesine, en büyük sadrazamlardan en fakir mü'minlere kadar kafil kafil ruhlar girdiler. Bütün o kabirlerin aralarından geçtiğim bir gün sahabi Halid'in yanında fetih askerlerinden birinin burma kavuklu taşına vecdile uzun uzun baktım; tiryaki bir ocak ihtiyarının vücudunu haber veren o metin taş, ölümün ortasında kavuğu yıkmış, hala fetih rü'yasını görüyor gibi dalgın duruyordu.

Zaten Eyüp, o rü'yanın toprakta mücessem bir devamı değil mi?”⁴

Eyüp Ramazan aylarında bambaşka bir hale bürünür. Ramazan en güzel ve en coşkulu haliyle Eyüp'te yaşanır. Tacir, memur, oyuncakçı, kebabçı, zabıt, büyük-küçük her yaştan müminin aynı duyguyla aynı secdeye baş koymaları, Eyüp'ün sessizliğinin bu iman coşkusuyla neşeye dönüşmesi... Bu; yıllar öncesinde de böyle idi şimdi de böyledir. Bu hali “*Eyüp Sultan'da Bir Ramazan Gecesi*” yazısında en derin duygularla anlatan Ruşen Eşref'tir (1892-1959). Eşref bu yazısında sanki bütün sefalet manzaralarına rağmen taşlar ve serviler diyarı olarak nitelendirdiği Eyüp'te 1337 (1921) Ramazan'ında

bir teravih namazı esnasında gördükleri ve hissettikleri sonucu, Kâbe ve Hz. Muhammed ile ilgili husule gelen duygularını şöyle ifade ediyor:

“Sendeki güzelliği ve ondaki büyüklüğü dün gece ne yakından sezdim. Birer taştan ibaret kalmış ecdadın ülkesinde garib bir teselli ve kuvvet buldum... Camilerinde ahireti, sokaklarında ecdadımızı hatırlatan eski Ramazan’ın kudsiyyetini dün gece Eyüp Sultan’da buldum.”⁵

Mezarlar, Serviler ve Çiniler

Eski edebiyatımızın her döneminde şair ve yazarlar Eyüp semtine bir yönüyle eserlerinde yer vermişlerdir. Bayramlar, doğum ve vefat olayları, sünnet, evlilik, kılıç kuşanma, yeni yapılan mekanların açılış törenleri, bu yerler için yazılan tarih düşürme beyitleri, helvacıları ve oyuncakçılarıyla divanlarda, mesnevilerde, fetihnamelerde, şehrengizlerde ve menakıbnamelerde Eyüp ve Eyüp Sultan hep yer almıştır.

Ahmed Hamdi Tanpınar (1901-1962) da İstanbul’u mimarisi, çinileri ve servileri ile bir ressam gibi çizer, küçük saraylarını anlatır, sözü Eyüp’e getirir:

“Fakat çininin kendisi mimari gibi üstün sanatın yanibaşında övülecek şey değildir. Eski yazıları çiniye daima tercih etmişimdir. Bana daha ferdi, daha değişik ve daha yapı edalı gelirler. Bence Sultan Ahmed’de, mesela bir yaz öğlesinde Kozyatağı’nda ve Eyüp Sultan üstlerinde, bostan dolaplarının, kır böceklerinin sesleri arasında, yeşil renkten ve aydınlıktan yarı sarhoş dinlenir gibi yahut Boğaz körfezlerinde mehtap seyreder gibi gezinmeli. Bu mavi aydınlığın etrafımızda kurduğu sırça sarayı, fazla bir dikkatle kırmamalı.”⁶ (...) İstanbul, büyük mimari eserlerinin olduğu kadar, küçük köşelerin, süpriz peyzajların da şehridir. Pek az yerde sanat, mimari gündelik hayata bu kadar yakından karışır. İşte İstanbul mahallelerinin asıl çekirdeğini bu peyzajlar yapar. Bunların içinde birbiri peşinden geldikleri için kendilerine mahsus zamanlarıyla hakiki bir abide halini alanlar vardır. Bazan bu ısrar şehrin bir ucunu baştanbaşa kaplar. Eski damat vezirlerin oturdukları Ayyansaray ve bilhassa Eyüp

taraflarında asıl güzelliklerini yapan saraylar kaybolduktan sonra bu küçük eserler kalmıştır.”⁷

Tanpınar bu güzelliklere güzellik katan iki ağaç türünün, servi ve çınarın Türk muhayyilesinde ve hayatında iz bıraktığını, hatta bütün Haliç manzarasına üslubunu verenin Eyüp servilikleri olduğunu da söylemeyi ihmal etmez.⁸

İstanbul’da iken insanın ani özleyiş ve firarlar yaşamaktan kendini alamadığına da dikkat çeken Tanpınar, mesela işinizin gücünüzün arasında iken birdenbire Nişantaşı’nda olmak istediğinizi, fakat Nişantaşı’nda iken de Üsküdar ve Eyüp’ün behemahal görmemiz lazım gelen yerlerden biri olduğunu yine samimi bir şekilde ifade eder.⁹

Arnavut bir baba ile Buharalı bir annenin Osmanlı İstanbul’unda doğup büyüyen evladı olarak Mehmet Akif Ersoy (1873-1936)’un da Eyüp’ten bahsetmemesi imkansız gibidir. Nitekim istiklal şairi, *Safahat*’ında “Mezarlık” başlıklı şiirinde bu yönüyle şöyle anar Eyüp’ü:

Geçen sabâh idi Eyyûb’a doğru çıkmıştım.
Aşıp da sûrunu şehrin atınca birkaç adım,
Ufuk değişti, önümden çekildi eski cihan;
Göründü karşıda fûshat-serâ-yı kabristan.
Fakat o koca bir deryâ-yı sermediyyet idi,
Ki her hazîre-i sengini mevc-i münce midir!
Kenarda durmayarak girdim en derin yerine,
Oturdum arkamı verdim de taşların birine.
Ridâ-yı samte bürünmüş bütün yesâr ü yemin,
Huzûr içinde ağaçlar, sükûn içinde zemîn.
Bütün o yükselen emvâc, o bî-nihâye deniz,
Derin bir uykuya dalmıştı, her taraf sessiz.
Yavaş yavaş açılıp perde-i likâ-yı muhit;
Harîm-i rûhumu doldurdu kibriyâ-yı muhit.¹⁰

Yine Eyüp’ün mezarlıklar şehri gibi sessizliği, Halid Ziya’nın *Mâi ve Siyah* isimli eserinde şair olma hayalleri kuran Ahmed Cemil’in kardeşi İkbâl’in mezarını ziyaret edişi sırasında şu cümlelerle anlatılır:

“Eyüp’ün تنها sokaklarından geçti, insanlardan eser görülen taraflarından kaçtı, burada yalnız ölümler arasında dolaşmak istiyordu, iki tarafı parmaklıklarla çevrilmiş mezarlardan bakan taşların nigahı altında yürüdü. İkbâl’in mezarına yaklaştıkça bacaklarında bir zaaf hasıl oluyor,

Akif'in
seslendiği
kadar var:
"Huzûr içinde
ağaçlar,
sükûn içinde
zemîn.
Bütün o
yükselen
emvâc, o bî-
nihâye deniz"
(Sinan Genim
arşivi)

oraya mümkün mertebe geç vasıl olmak için yavaş yürüyordu. Nihayet onun taze kabrini kucaklayan mezarlığın önüne gelince durdu, fakat içeriye girmek için cesaret bulamadı, parmaklıktan baktı.”¹¹

Hasta yatağında kendisini ziyaret eden Ahmet Hamdi Tanpınar ve Ahmet Kutsi Tecer’e “Şairlerin en garibi öldü.” diyerek son mısrasını söyleyen Ahmed Haşim (1887-1933) de Kadıköy’de doğmuş olmasına rağmen Eyüp’te medfundur.

Mezarı Eyüp’te olan bir şairimiz de Necip Fazıl’dır (1904-1983) ki; “Canım İstanbul” şiirinde,

Yedi tepe üstünde zaman bir gergef işler
Yedi renk yedi sestten sayısız belirişler...
Eyüp öksüz, Kadıköy süslü, Moda kurumlu
Adada rüzgâr, uçan eteklerden sorumlu¹²

dizeleriyle yine Eyüp’ün mezarlıklar sessizliğine bürünüşünü dile getirmektedir.

Hatıralardan Bugüne İzler

Eyüp bazı edebiyatçılarımızın medfeni olduğu gibi bazısının doğduğu, bazılarının yaşamının büyük bir kısmını geçirdiği yer olmuştur. Kimileyin bu hatıraları eserlerine mevzu etmişlerdir. Adı Eyüp Sultan’ın misafirinden mülhem konulan ki tam ismi Mehmed Halid Ziyaeddin olan Halid Ziya Uşaklıgil (1866-1945) de, Uşak’tan İstanbul’a göç ettikleri vakit, babasının kalbi temayülleri sebebiyle yerleşmeyi tercih ettikleri Eyüp’te doğduğu yer olan Balcılar Yokuşu’nu *Kırk Yıl* adlı eserinde şöyle hatırlar:

“Eyüp’de Balcılar Yokuşu’nda... Bir kere büyüklerimden biri beni ta oraya kadar götürerek: “İşte doğduğun ev.” diye göstermişti. O zaman eski, siyahlanmış cephesiyle, yıkılmaya mahkum görünen bu ev hâlâ orada mıdır, hatta Eyüp’ün Balcılar Yokuşu hâlâ o isimle duruyor mu? Bilmiyorum.”¹³

Eyüp’ü, yoksul İstanbul’u nerdeyse kahırlı diyeceğimiz bir üslupla “Eyüp Yolunda” isimli yazısında işleyen edebiyatçılarımızdan Servet-i Fünun yazarı, Balat’ta doğan Mehmed Rauf’un (1875-1931) hikayesinin kahramanı da kendisi gibi Eyüplüdür. On yıldır görmediği pis sokaklardan, bozuk kaldırımlardan, yıkık dökük evlerden, üstü başı darmadağın insanlardan, gülüşen kadınlardan, bağrıışan sokak satıcılarından söz ederek, Ayvansaray, Yâvedûd, Feshane yolu, Akarçeşme yolu ve Eğrikapı’dan geçerek Yanginyeri’ne gelir. Bir ara Yâvedûd’un hemen yanına gömülmüş annesiyle babasını ziyaret için yolunu kırar, fakat birden mezar taşlarının olmadığını hatırlayarak geri döner. En son durağı olan Yanginyeri’nde ise et dağıtımı sırasında yaşanan kargaşayı, vahşeti, bir kıyamet kopuşuna benzeterek oradan kaçır. Yazı şu dramatik cümlelerle son bulur:

“Ve bu tesir üzerine, oradan bu mücadele-i hayat izdihamgahına hücum edip hırлаşarak koklayan köpekleri araladı; bu ölümlerin arasında mes’ud görünen, bu sefaletin içinde yaşayabilen insanların arasından kaçtı, kaçtı...”¹⁴

Eyüp kadar sessiz, Eyüp kadar münzevi, Eyüp kadar derin Ziya Osman Saba (1910-1957) da:

Ne kadar istiyorum, akşamleyin, ezanda
Eski bir evde olmak, orda, Eyüp Sultan’da
Bir yanda ölmüşlerim, bir yanda kalanlarım.

Duyayım: Gece, gündüz, hayat, ölüm iç içe
Dallara konan karga, camımı vuran serçe,
Toprakta yatan annem, eli dizimde karım.

Ahret dolsun içime kumruların “Hû”sundan
Diyeyim, camiinin geçerken avlusundan
Şu musalla taşında bir namaz yatacağım.

Bir tabutun içinde sır vermeden gidenler,
Orda, beyaz taşlarla yıllardır beni bekler,
Benim de gözlerime yakın olsun toprağım.¹⁵

dizeleriyle Eyüp'ü hayat ile ölümün, diriler ile ölümlerin iç içe olduğu, kendisinin de hayatla ölüm arasındaki o ince çizgide durduğu, orada olmak ve orada ölmek istediği bir yer olarak ifade etmektedir.

Eyüp'teki günlük yaşamı, çocukları, yaşlıları, satıcıları, bilhassa Cuma günleri Cuma namazındaki kalabalığı ve Eyüp'ün simgesi haline gelmiş güvercinleri bir film şeridi gibi gözlerimizin önünden geçiren Fazıl Hüsni Dağlarca (1914-2008)'nın "Haliç" şiiridir:

Eyüp'ün oyuncakları alı bebek, güllü canbaz
Haliç'in uzunluğunda hepsi

....

Haliç, ağırlığı gün artan tepsi
Eyüp'te Cuma, binlerce inanç, Tanrısına açılmış
avuçlar
Güvercinlerle çocuklarımız bir ak suda birleşmiş
Sonra pazar yeri dayanmış karpuz karpuz, balık
balık ulu tapınağa dek
Sonra ayakkabı boyacıları, sandıkları sarıdan
pembeye, binlercesi birden
Haliç'in yeni çağını yaratır hepsi
Haliç bir uzun tepsi
Eyüp'ün yaşlı kadınlar parkında düşünür nurdan
nineler,
Sırtlarda ölümlerle birlikte, İstanbul'u görmek
Geçmişin kaçıışı duyulur, duyulur geleceğin ayak
sesleri titrersiniz
Ağız ağız ekmek tadında bir savaş,
Halicin güzelliğinde hepsi.

Son olarak şiirlerinde İstanbul'da Üsküdar,
Şehzadebaşı ve Ayasofya'dan sonra en çok andığı
Eyüp'ü adeta bir yeniden doğuş semti olarak
ifade eden üstad Sezai Karakoç'a (1933-2021)
kulak verelim:

Toprak testilerde su satılan bir Eyyüb Sultan gibi
Geçiyor Tâhâ'nın ta yüreğinden
Gidip de Eyyüb Sultan'da
Bir ahşap evin penceresinden
Serviler içinde yükselen
Gün doğmadan önceki
Kızaran alaca aydınlığa bakmak
Annedir bu gelen ufuklardan
Öldükten sonra gelen anne
Sanki sizi tam o sırada doğurmakta
Sanki tam şimdi doğmaktasınız Eyyüb Sultan'da

Deniz de yeni çivitlenmiş çamaşırı
O yarı yanık sisiyle
Evin içine kadar yükselmekte
Sanki tam şimdi Tâhâ
Bir kere daha doğmakta
Yeniden bir kere daha doğmakta
Eyyüb Sultan'da Eyyüb Sultan'da¹⁶

Beşir Ayvazoğlu'nun (1953) "Edebiyatımızda Eyüp" başlıklı sunumunda geçen "*Eyüp denince aklımıza Pier Loti'nin gelmesi utanç verici*."¹⁷ ifadesine rağmen, elbette son dönem edebiyatımızda Eyüp ile ilgili yazılanlar burada zikrettiklerimizle sınırlı değildir. Mukakkak ki; başka şair ve yazarlarımızın Eyüp ile ilgili dizeleri ve paragrafları kitaplıklarımızın raflarında, satır aralarında, tıpkı Eyüp gibi sessizce fark edilmeyi beklemektedir.

NOTLAR

* Kur'an Kursu Öğreticisi, Beykoz İlçe Müftülüğü.	Yayınları Dizisi, İstanbul 2014, s. 34.
1 Lâ Edri.	11 Halid Ziya Uşaklıgil, <i>Mâi ve Siyah</i> , İletişim Klasikleri, İstanbul 2018, s. 309-310.
2 Geniş bilgi için bakınız. Tülay Artan, "Eyüp", <i>DİA</i> , XII, 1-6.	12 Necip Fazıl Kısakürek, <i>Çile</i> , Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 1995, s. 166.
3 Nursel Uyanıkel, "Eyüp Sultan Türbesi Etrafında Teşekkül Etmış Efsanelerin Tespiti ve İncelenmesi", (İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2011.	13 Halid Ziya Uşaklıgil, <i>Kırk Yıl</i> , Özgür Yayınları, 2008, s. 58.
4 <i>Tevhid-i Efkâr</i> , 5 Mayıs 1338/5 Mart 1922, No: 326-2354.	14 Mehmed Rauf, <i>Siyah İnciler, Düzyazı, Şiirler</i> , (haz. Rahim Tarım), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997, s. 303.
5 Ruşen Eşref Ünaydın, <i>Ayrılıklar</i> (1334-1336), Orhaniye Matbaası, İstanbul 1339, s. 52.	15 Ziya Osman Saba, <i>Bütün Şiirleri, Geçen Zaman Nefes Almak</i> , Varlık Yayınları, İstanbul 1991, s. 36.
6 Ahmed Hamdi Tanpınar, <i>Beş Şehir</i> , Dergâh Yayınları, İstanbul 2020, s. 141.	16 Sezai Karakoç, <i>Taha'nın Kitabı Gül Muştusu Şiirler IV</i> , Diriliş Yayınları, s. 42-43.
7 Tanpınar, <i>a.g.e.</i> , s. 146-147.	17 <i>II. Eyüp Sultan Sempozyumu</i> , Eyüp Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1998, s. 94-101.
8 Tanpınar, <i>a.g.e.</i> , s. 155.	
9 Tanpınar, <i>a.g.e.</i> , s. 119.	
10 Mehmed Akif Ersoy, <i>Safahat</i> , (haz. M. Ertuğrul Düzdağ), Bağcılar Belediyesi Kültür	

Eyüp'ten Sakarya'ya Yol Var Vesselam

Banu Nirun Sele*

- Anne, neden bize şeker veriyorlar?
- Burada dua edenler, dualarını kabul eden Allah'a teşekkürünü ve sevinci paylaşmak istiyorlar kuzum.
- Ama niye herkes burda?
- Çünkü Eyüp Sultan Hazretleri burada.
- Eyüp Sultan Hazretleri kim Annecim?
- Kedileri çok seven birisi...
- Çok mu kedisi varmış?
- Bir gün namaz sonunda dua ederken, Eyüp Sultan Hazretleri'nin eteğine bir kedicik kıvrılıp yatıvermiş. Namaz bitmiş, dua bitmiş, Eyüp Sultan Hazretleri artık kalkacak; ama kedi uyuyor. Mübarek kalkabilsin diye kediyi oradan almak istemişler. İzin vermemiş, kediyi uyandırmamak için cübbesinin eteğini kesmiş ve usulca kalkmış...¹

Namazı yaşlılar kılar! "Amin Amin" demek için camiye yaşlılar gider! Evinde kedi beslemek de büyüklerin hakkı, çocuklar evde kedi besleyemez! Demek ki Eyüp Sultan Hazretleri yaşlı bir insan. Cübbe de giydiğine göre, Eyüp Sultan, dede olmalı. Eyüp Dede...

- Kırmızı ayakkabılarımla beyaz elbisemi giysem olur mu annem?

- Ne istiyorsan giy ama çabuk ol! Baban arabaya gitti bile.
- Ama şeker de götürelim dedeme.
- Yukarı kaldır kollarımı... Aferin.
- Çikolata da götürelim.
- Olur çocuğum. Çorabını da giyelim.
- Parfümümü de sıkalım Anne.
- Adam arabayı çalıştırdı yahu! Getir boynunu. Bileklerini de uzat... Hah aferin, tamam.
- Küçük kırmızı tokalarımı da takmak istiyorum at kuyruklarına. Bulamıyorum annecim.
- Başörtülerini aldım mı ben yanıma?.. Tokalarının olduğu sepettedir, dikkatli bak.
- Kedilere de mama götürelim Anne.
- Yavrum alırsız yoldan bir şeyler, oyalanma!

Bayramlarda, önce Karacaahmet Kabristanı'nda dedemi ve diğer aile büyüklerini ziyaret ederdik. Sonra anneanneme gidip elini öperdik. Onu da alıp Anadolu yakasındaki diğer akraba ziyaretlerini yapardık. Ziyaretler bitince artık en sevdiğim kısım başlardı.

Mevsim ne olursa olsun hep eşsiz manzarası olan köprüden Avrupa yakasına geçer, önce Eyüp Sultan Hazretleri'ne giderdik. Sonra, Pierre Loti olarak anılan -ismini böyle anmaktan hiç mi hiç hoşlanmadığım, "Hidayet Tepesi" olarak anmayı sevdiğim- İdris Köşkü Tepesi'ne, Hasan Dedem Hazretleri'ne² giderdik. Ecdadımız Hasan Dedem'i³ de ziyaret ettikten sonra diğer akrabalarımıza bayram ziyaretlerini yapardık. Onlar da bitince ver elini Sarıyer, ver elini Kavaklar...

Her bayram yeni kıyafetler, ayakkabılar alınan; harçlıklar verilen, ailece gezmelere götürülen çocuklardandım. Bu çok sıradan bir aile geleneği gibi görünen rutinin, sevgili Allah'ımın bu fakir kuluna en büyük ikramlarından birisi olduğunu çok ileriki yaşlarımda kavrayabildim.

Yıllar geçti, aile büyüklerimizden kalanlar da vefat etti. Bayramlar eski bayramlar gibi değil, seyranlar zaten hepten buruk iken... Bir gün üstadım, Eyüp Sultan Hazretleri'nin mübarek

türbesine gitmemi söyledi. Yıllar geçmişti oraya gitmeyeli. Hayal meyal anımsıyordum Eyüp'ü, Eyüp Sultan Hazretleri'nin türbesini, camiyi. Kediler ve şekerler kalmıştı aklımda çocukluk hatıralarımdan.

Arabadan indim. Zihnimde gündelik hayatın sorunları, çözülmesi gereken bin bir dünya meselesi, dert edindiğim olur olmaz pek çok konu. Dalgın dalgın yürüdüm cami avlusuna arkadaşlarımla. Meydandaki fısıkiyeler soluk ve durgun. Kuşlar sessiz, adeta hareketsiz. Caminin A kapısından girerken, ellerinde şeker ve lokum kutuları olan insanlar gördüm yine. Çocukluk günlerimdeki gibi, gelen geçene ikram ediyorlardı. İkramı alanlar, "Allah kabul etsin." diyor; ikram edenler "Allah razı olsun." diye cevaplıyordu. Kediler, yine her yerdedi. Cami aynı, insanlar aynı, kediler aynı... Ben, aynı ben değildim. Çocukluğun masumiyet çağını geçeli çok oldu. O masumiyet çağında, büyük bir heyecan ve aşkla Eyüp Dede'ye koşan o kız çocuğu değildim artık. Neredeyim, kimin huzuruna gidiyorum, ne yapmaya gidiyorum farkında bile değildim. O şekerlerden, lokumlardan yemek istedim. Çok canım çekti; fakat hayrettir, onca insandan bir tanesi bile ikram etmedi.

Türbeye yaklaştıkça, tadilatla olduğunu anladık. Yalnızca niyaz penceresi önünden ziyaret yapılabilirdi. Küçük pencere önündeki pirinç renkli demir kafese ulaşmak için birbirini ezerek geçmeye çalışanlar, yanındakini itenler, önündekini sıkıştıranlar, yetmiş iki milletten onca insan, açık havaya rağmen pis pis kokular geliyor burnuma, alan zaten dar! Öyle bunaldım ki kaçasım var. Fakat o kalabalıkta, girdiğin yerden anında çıkmak da zor, adeta etten duvar insanlar birbirlerine!

Nihayet o itiş kakışın arasında bir yerde, önümde iki sıra insan balık istifi diziliyken, niyaz penceresinin karşısına denk geldim. O kalabalık güruh, hareketli bir durağanlık içerisinde tam o noktada sabitlemiş oldu beni. Kıpırdamak mümkün değil. Oysa ben bir an önce üstadımın selamını iletceğim, hızlıca dua edeceğim, gideceğim. Çünkü çok mühim işlerim var benim! Üst düzey yöneticiyim, sorumluluklarım var, planlarım var. Hem bu kalabalık nedir yani! Kapı

Eyüp İdrisköşkü mevkiiinde Nahilbend Hasan Dede türbesi
(Fotoğraf: Fulya İbanoğlu, 2024)

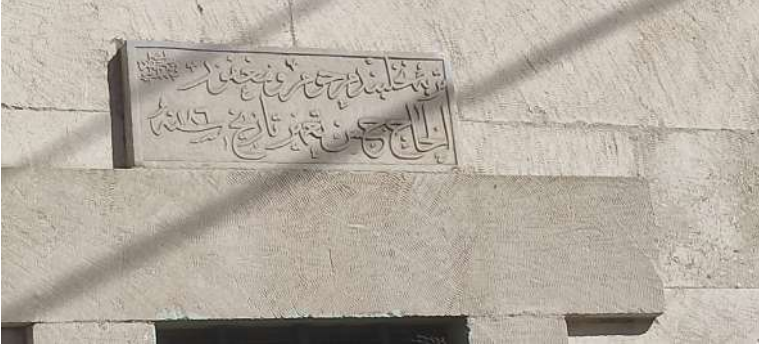
neden kapalı? Niçin bunca insanı buraya sıkışmak zorunda bırakıp zulmediyorlar?

Bir yere gitmek istediğim zaman yerim daima önceden hazırdır. Kapılar açılır, her türlü ikram yapılır. Seçkin yerlerde, seçkin insanlarla bir arada bulunurum daima. İyi bir ailenin, iyi eğitilmiş, yüksek hayat standartları olan bir ferdiyim. Toplumun üst kesimindeyim. Ne işim var bu avamlığın tam ortasında! Değil mi ya!

Öyle sıkıştık ki pencere önünde, avuçlarımı göğsümün önünde birleştirip dua için açamıyorum bile. Çaresiz, sağ elimi kalbimin üzerine koydum. Hızlıca iki salavat arası Fatiha ve İhlas surelerini okudum, selamı da ilettim. Tamam işte, bitti; gidelim artık! Bekliyorum bitirsinler arkadaşlarım da dua faslını bir an önce. Bekliyorum, bekliyorum... Bitmiyor yahu! Elim de kaldı kalbimin üzerinde iyi mi, onu bile çekemiyorum yerinden. Sıkıştırdıkça sıkıştırıyorlar. Pencereden ışık yansıyor, içerisi de görünmüyor zaten. Boğulmak üzereyim sanki!

Nahilbend Hasan Dede'nin türbe içindeki sandukası
(Fotoğraf: Banu Nirun Selek)

Hasan Dede türbesinin tamir kitabesi: Türbe-i Nahilbend merhum ve mağfur el-Hac Hasan tamir tarihi sene h. 1186
(Fotoğraf: Banu Nirun Selek)

Eyüp Dedem'e sitem etmeye karar verdim. Çocukluk hatıralarımdan kalan bir samimiyet ve yetişkinlik günlerimin teklifsizliğiyle rahat davranıyordum hitap ederken:

"Eyüp Sultan Hazretlerim! Eyüp Dedeciğim! Çağırdınız, geldim. Teşekkür de ediyorum kabul ettiğiniz için. Fakat bu hal nedir? Kapı kapalı, insanlar üst üste, leş gibi kokuyor açık hava bile! Halbuki ben size üstadımın selamını getirdim. Hem çocukluğumdan beri gelirim size biliyorsunuz. Ne olurdu yani kapı açık olsa da rahat rahat girsek?"

Olanca kibrimle, bi-edep bir halde, içimden içimden sitemler ettim Hazret'in niyaz penceresi önünde. Sonra aniden "Hadi gidiyoruz." dedi arkadaşlarım. Girdiğimiz gibi bir savaşa geri çıktık o kalabalıktan.

Gündelik hayatlarımıza koştuk hızla ve şehvetle.

Aynı gece bir rüya gördüm. Rüya da tabiri de üstadımla aramda sırlı kaladursun. Ancak ayandır ki, içeride ne varsa dışarıda da o var. O mübarek makamda gözüme ilişen, içimde duygu alevleri yaratan her bir detay, o aynada gördüklerimdi. Aynaya is pas sürüyoruz, sonra dönüp "net görünmüyor işte!" diye aynaya da aynacıya da sitem ediyor, hatta kimi zaman haddimizi çokça aşp hepsinin sahibine isyan dahi ediyoruz.

Oysa... Uyuyan kediciği uyandırmamak için cübbesinin eteğini kesecek denli zarif olan bu mübarek zat, elbette ki kapısına gelenleri incitmez, üzmez. Mübarek makamların girişindeki hatırlatma, malumumuzdur: Edeple gelen, lütufla gider.

Hemen ertesinde koşa koşa gittim Eyüp Dedem'e. Meydandaki fiskiyeler yine cılız, kuşlar da az

kediler de. Fakat bu sefer insan bakımından daha tenha ortalık.

Yine niyaz penceresi önüne kavuşabildim çok şükür. Gül kokuyordu, misk ü amber kokuyordu, Eyüp Dedem kokuyordu her yan. Derin derin çektim içime. Tövbeler ettim sevgili Rabb'ime. Hamd ettim, şükrettim verdiği ve vermediği tüm nimetlere. Alemlere rahmet olan sevgili Peygamber Efendimiz Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi ve sellem hazretlerine, canım efendime salatu selamlar ettim. Rabbimin, bu mübarek kulunun, Eyyûb el-Ensârî Hazretleri'nin yüzü suyu hürmetine tövbelerimi kabul buyurmaklığı için dua ettim, sena ettim, naz ettim, niyaz ettim. Eyüp Sultan Hazretleri'nden, sevgili Eyüp Dedem'den özürler diledim. Tekrar eşiğine yüz sürmeye kabul ettiği için teşekkür ettim.

Ayrılırken, caminin "Elif Kapısı'nda" birileri lokum ikram etti, bir başkası şeker verdi. "Şu çeşmeden de su iç." dedi bir anne, çocuğuna. Saçı iki yandan at kuyruğu şeklinde toplanmıştı küçük afacanın. Sular içildi, yollar yüründü.

İlerleyen yıllarda ziyarete gittiğim seferlerde, meydandaki fiskiyeler kuvvetle ve berrak akıyordu genellikle. Kuşlar şarkılar söylüyor, kediler biraz tembel biraz neşeli dolanıyorlardı. Elbette yine renkli kalabalıklar, yine insanlar...

Gidiyorlar akın akın her gün her saat.

Nasıl gitmesinler? İşğa uçar bütün pervaneler...

Geçtiğimiz günlerde bir vesile ile Sakarya'ya gitmem gerekti.

Hani Necip Fazıl üstadın:

"İnsan bu, su misali kıvrım kıvrım akar ya.

Bir yanda akan benim, öbür yanda Sakarya"

diyerek ustalıkla tasvir ettiği Sakarya Türküsü'ndeki Sakarya...

Bizi davet eden dostumuz, güzel şekilde ağırlamak için alternatifli planlar yapmış sağolsun. Çeşitli güzergahlar ve seçenekler saydı, hangisini tercih edeceğimizi sordu. Gönlü nasıl isterse öyle yapabileceğimizi, bizim her şeye zevkle uyacağımızı söyledik. Karar verme

sessizliği içerisindeyken grup, dostumuz aniden dedi ki, “Eyüp Sultan Hazretleri’nin amcası var Sakarya’da. Biliyor muydun?” diye sordu.

Soruyu sormasıyla, Osman Bin Zeyd Hazretleri’nin türbesinin önüne varmamız arasında ne kadar süre geçti ya da bir süre geçti mi hatırlayamıyorum. Kalbim önden uçtu Hazret’in eşliğine, aracımız ardından... Öyle huzurlu, öyle mütevazı, öyle güzel...

Bilmediğimiz mübarek makamları keşfettiğimizde, dostlarımızla paylaşmak adetimiz. Yolu oralara düşen ya da istikametini oralara çevirmek isteyenler, o mübarek eşiklere yüz sürsün inşallah diye...

Bu paylaşımaya cevaben, dostum dedi ki: “Muhteşem bir tesadüf! Dergimizin yeni dosya konusu Eyüp Sultan. Ben de bu konuyla alakalı çalışıyordum.”

Üstadım derdi ki: “Tesadüf, Allah’ın müstear adıdır.”

NOTLAR

* Agency Director.
1 Hz. Peygamber’in hayvanlara şefkat ve merhamet gösterilmesi (Müslim, Fedâil, 65), zarar verilmemesi (Buhari, Zebâih, 25; Müslim, Sayd, 58), yuvalarının bozulmaması, doğal ortamlarından uzaklaştırılmaması (Ebu Davud, Cihad, 112) taşıyacakları yükün üzerinde bir yük yüklenmemesi (Ebu Davud, Cihad, 44; Ahmed b. Hanbel, III, 274) gibi ilkelerinden hareketle olmalıdır ki, söz konusu rivayet Hz. Peygamber’e, aştan Ebu Hureyre’ye ya da bu örnekte olduğu gibi Ebü Eyyûb el-Ensârî’ye nispet edilerek mütedavil kılınmıştır. Türk muhayyilesi sevdiği, mukaddes bildiği insanlarla yine çok sevdiği, merhamet duyduğu kediye beraber anmayı doğru görmüş denilebilir. Öyle ki, Busbecq dahi *Türk Mektupları*’nda, İstanbul seyahatinde

kulağına çalınan bu bilgiyi Hz. Peygamber’in, dolayısıyla Türklerin kedi sevgisine delil olarak zikretmiştir (İstanbul 1939, s. 144). Hadis ve siyer kaynaklarında Hz. Peygamber ve ashabına izafe edilebilecek bir delile rastlanmayan bu rivayeti Zehebi, *Siyeru A’lâmi’n-Nübela*’ adlı eserinde Rifaiyye tarikatının kurucusu Ahmed er-Rifai’nin tecrübesi olarak aktarır. Buna göre Ahmed er-Rifai’nin (v. 578/1182) elbisesinin yeni üzerinde bir kedi uyumuş, namaz vakti gelmesine rağmen kedinin uyanmadığını görünce yenini kesmiş, namazı kıldıktan sonra ise kestiği yeni yerine tekrar dikmiş ve şöyle demiştir: “Hiçbir şey değişmedi.” (XV, s. 307). (editör notu)
İdris Köşkü Caddesi’nde yer alan Nahilbend Hasan türbesi, 1934 *İstanbul Şehir Rehberi*’nde de Eyüp Gümüşsuyu mevkiindedir diye belirtilmiştir.

Nahilbend Hasan Ağa Sultanahmet’te yer alan Nahilbend Mescidi’nin banisidir. Çandarlı Halil Paşa’nın silahdarı olarak kayıtlarda yer alan Hasan Ağa Vakıf Tahrir Defteri’nde Nahilbend Hasan ismiyle kaydedilmiş, 909 tarihli bir vakfiyesinden bahsedilmiştir.

Türbe ve mescidden müteşekkil Hasan Dede Hazretleri türbesi caddeye bakan duvarında 1772 tarihli tamir kitabesi vardır: “Türbe-i Nahilbend merhum ve mağfur el-Hac Hasan. Tamir-i tarih 1186/1772.” Türbe içinde bulunan sanduka şahidesizdir. Nakilbend Hasan Ağa’nın türbesinin sağ tarafında, köşede ve set üzerinde bir hazire vardır. Nermi Haskan’a göre Iskender Dede’nin 997/1588 tarihli kabri ile mektebin sahibi Sultan IV. Muradın Mirahur-i evveli Ali Ağa’nın oğlu Abdurrahman ve torunu Hatice Hanım’ın da kabirleri buradadır. Günümüzde ise tek kabir görünmektedir. Sütun şeklindeki şahidesinin bir kısmı toprağa gömülmüştür. Bu kabir Rodosizade Mehmed Emin Efendi’ye aittir. Pek çok yerde müderrislik yapan Mehmed Efendi 1701’de vefat etmiştir. Eserlerinin meşhuru İbni Hallikan’ın *Vefayatu’l-A’yan fi Enbai Ebnâ’i’z-Zaman* isminde hâl tercümelerini ihtiva eden kitabın tercümesidir. (bk. Ahmet Bilgin Tunalı, “İdris Köşkünde Çolak Hasan Tekkesi ve Bâli Baba Sorunu (Piyer Loti-Eyüp)”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğleri-X*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2006, s. 165-166; *İstanbul Türbe, Hazire ve Kabirleri/Eyüpsultan*, yayın kurulu: Ahmet Vefa Çobanoğlu vdgr., Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı Kültürel Miras Koruma

Müdürlüğü, 2019, 267; *Fatih Camileri ve Mescidleri*, haz. Hakkı Alçep-Erdal Karaman, Fatih Müftülüğü Yayını, 2017, 387; *Eyüplü Meşhurlar 2*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, neşre haz. Ali Şükrü Çoruk, 2015, 149-150.) Ayrıca dergimiz için 21 Kasım 2023’te Erman Güven’le yaptığımız görüşmede Hasan Dede türbesini de sorduk. Bu türbe Türbeler Müdürlüğü’ne bağlı olmadığı için Erman Bey göreve geldiğinde buranın açık olup olmadığını hatırlayamıyor. Pek çok tarikat türbesine o tarikten gelen aileler ya da muhibban bakıyor diyen Erman Bey, buranın da bir tarikle irtibatının olma ihtimalinden bahsetti. (editör notu)

3 Çocukluğumdan bu yana büyüklerim tarafından “Buradaki zat, bizim öz dedemizdir.” diye bilgilendirilerek Hasan Dede Hazretlerinin ziyaretine götürülmüştüm. Ne yazık ki bu sıhriyeti teyid ve tevsik edecek elimde yeteri kadar belge olmadığı gibi sorabileceğim büyüklerin çoğuna da zaten yetişemedim. Şimdilik bildiğim, Hasan Dedem ile akraba olan aile soyadımız “Tanju”; annemin babası, dedem Vahit Tanju’nun annesi Azize Tanju’nun babası Hasan Dede. Eldeki bazı belge ve sözlü nakillerin ışığında araştırmaya devam ediyoruz. Ayrıca 2022 yılı itibarıyla, son 10 yıldır Hasan Dede’nin türbedarlığını yapan Zeynep Hanımefendi’den aldığım bilgilere göre, türbenin içinde bulunduğu bina, günümüzden 50 yıl kadar önce bir hanım tarafından yaptırılmış. Yaptırılması, kendisine rüya yolu ile Hasan Dede Hazretleri tarafından söylenmiş. Elbette tevsike muhtaç. (müellif notu.)

Farklı Nazarlar Farklı Manzaralar

F. Hilâl Ferşatoğlu

Bir cihan devletinin büyüleyici bir topografya üzerine özene bezene dokuduğu şehir, İstanbul, 19. yüzyılda pek çok Batılı gezginin durağı oldu. Kimi diplomat, kimi araştırmacı, kimi casus, kimi gerçekten seyyah olarak gelen Batılıların Suriçi ve Boğaziçi'nden başka mutlaka görmek istedikleri bir yer de Eyüp'tü. Şark'ın bu en muhteşem şehrine bakarken esrarını keşfetme arzusu duydukları doğrudur. Bu emelle kalem oynattılar, yazdılar, çizdiler İstanbul'u. Bir de gözlerini bu şehirde açanlar vardı: Gözleri başka bir şey görmeyenler, gördüklerinin ötesine geçenler, burada yumanlar gözlerini.

Romantik Pitoresk Irak Nazarlar

Haliç'in uzak ufkunda eski Bizans saraylarının da bulunduğu bölgede Türk yerleşimi fethin hemen akabinde başlamıştı. Seyyahlar bu semtin adını Peygamber sancaktarı bir zattan aldığını, kabrinin fethin hemen sonrasında mucizevi bir şekilde tespit edildiğini, büyük Fatih'in bu aziz insan hatırasına bir türbe ve cami yaptırdığını ve hatta Osmanlı padişahlarının tahta çıkarken Avrupa krallarının taç giyme törenlerine karşılık gelen kılıç kuşanma merasimlerinin de burada yapıldığını bilerek, o merakla geliyorlardı Eyüp'e.

1807'de İstanbul'a gelen İspanyol seyyah Domingo Badía, gayrimüslimlerin mabede girme yasağı sebebiyle daha önce hiçbir Batılı gezginin Eyüp Sultan Camii ve türbesinin içi hakkında bilgi vermediğini ifade etmiş; kendisi ise İslam coğrafyasında yıllar süren gezilerini Ali Bey el-Abbasi uydurma ismiyle ve Arap kılığıyla gerçekleştirdiğinden harime girmiş ve gördüklerini ayrıntılıca tasvir etmiştir:

“Külliyenin ortasında bir avlu, sağında bir cami ve solunda da bu mübarek zatın medfun bulunduğu bir türbe yer alıyor. Her üç yapının da zemini ve duvarları tamamen mermerlerle kaplanmış. Avlu üç yanı revaklı bir baklava şeklinde. Ortada bulunan iki çınar, yaprakları ve dallarıyla avlunun tamamını gölgelendirmekte ve hoş bir etki yaratmakta. Cami duvarlarının en değerli mermerlerle kaplı olduğu görülüyor; zemine çok güzel halılar serilmiş, yedi-sekiz ayak yükseklikte asılı duran ve merkezleri bir olan birçok demir halka üzerinde sayısız küçük lambalar, kristal ve gümüş avizeler, devekuşu yumurtaları, hindistan cevizleri ve daha birçok küçük süs eşyası bulunuyor, bunların hepsi de sırlı olup güzel renklere boyanmışlar ve bir bütün olarak muhteşem bir görüntü veriyorlar.

Avlunun aksi istikametinde içerisi divanlar ve halılarla döşenmiş bir salon görülüyor, buranın duvarları değişik motifli, rengarenk çinilerle kaplanmış. Salonun kalın duvarlarından birinde açılmış küçük bir oyukta muhafaza edilen kahverengi ve beyaz damarlı bir mermer parçasında Peygamber'in ayak izi bulunuyor; bu iz daha ziyade ayağının kalıbı şeklinde, yolculuklarım boyunca ziyaret ettiğim bu çeşit anıtların bazılarında bu ayak izinin benzerlerini görmüştüm. Peygamber'in sancaktarının türbesine bu salondan geçilerek giriliyor. Çok zarif pencerelerden ışık alan bu türbe, üzerindeki zarif kubbesiyle tıpkı bir mabedi andırıyor. Çok değerli bir örtüyle örtülü olan sanduka, türbenin tam orta yerinde yer almakta ve etrafını gümüşten bir parmaklık kuşatmaktadır. Sandukanın baş tarafına gelen yerde, bir kutu içinde Peygamber'in sancaktarının belirgin işareti olan katlanmış bir

sancak muhafaza edilmektedir; sandukanın ayak tarafında bulunan bir kuyudan gümüş kovayla çıkarılan su aynı metalden yapılmış bardaklarla içiliyor, dediklerine göre bu su mucizevi özelliklere sahipmiş.”¹

Yüz yıl sonra 1907’de yine bir İspanyol Vicente Blasco Ibañez, *Oriente* (Doğu) adlı kitabında İstanbul ziyareti sırasında Alman imparatorunun bile giremediği Eyüp Camii’ne tesadüf eseri nasıl girdiğini ve görevli zaptiye kendisini uyarana kadar gördüklerini şöyle anlatır:

“Bahariye’den çıktıktan sonra, beni İstanbul’a götürecek bir vapur arayışı içinde, Haliç’in sahiline doğru giderken, Eyüp’e çok yakın sokakların arasında yolumu kaybettim. Dar bir sokağın sonunda parmaklıkları açık büyük bir kemer gördüm. Yaklaştım, önde boş ve serin bir avlu; daha ötede bir kemer, iyice ileride etrafı duvarlarla çevrili, güneşin aydınlattığı büyük bir alan ve ortasında otobur bir canavar gibi yükselen, dalları görünmeyen, beş yüz yıllık bir çınarın devasa gövdesi. Çinilerle kaplı avluların gölgesinde çeşmeler çağlıyor, fıskiyeler sularını yeşil mermer havuzlara döküyorlardı. Yüzlerce koyu renkli güvercin sütun başlarında kanat çırpıyor, bağrıışları su damlalarının sessizliğini bölüyordu. En son avluda yarı çıplak çocuklar oynuyor ve sersefil ihtiyar kadınlar oldukları yerde büzüşüp sadaka bekliyorlardı. Bunlar kutsal caminin avlularıydı. Bir yanda yeşil ve siyah çinilerden oluşan esrarengiz bir cephe, at nalı şeklindeki kemerin orta yerinde ise Türk işi bir lamba asılı. Henüz başımı uzatmıştım ki bir zaptiye bana doğru geldi. Çocukların fesleri yerden taş ararmışçasına yere doğru eğildi, bir savaş heyecanı içinde ellerini sallıyor ve ‘gavur gavur’ diye bağırıyorlardı. İhtiyatlı bir şekilde uzaklaştım, ama güvercinleriyle, çeşmeleriyle ve yeşil siyah ön cephesiyle son derece esrarengiz, tenha avlunun o bir anlık görüntüsü zihnimden kolay kolay silinmeyecek.”²

Şüphesiz seyyahları hayret ve hayranlık içinde bırakan unsurlardan biri kabristanlardı. 1874’te İstanbul’a gelen ünlü Fransız yazar Edmondo de Amicis “İstanbul’un başka hiçbir yerinde ölüm

tasvirini güzelleştiren ve korkmadan seyrettiren müslüman sanatı, bu kadar zarafetle gözler önüne serilmez.” diyecek ve zihninde apayrı bir iz bırakan Eyüp’ü bu merkezden anlatacaktır:

“Ya Eyüp mezarlığı nasıl unutulur? Oraya bir akşam vakti grup vaktinde gittik ve hafızamda hep o gün gördüğüm gibi, güneşin son ışıklarıyla aydınlanmış olarak kaldı. Hafif bir kayık bizi Haliç’in nihayetine götürdü ve Osmanlıların “mukaddes toprak”ına iki yanı kabirlerle çevrilmiş pek meyilli bir yoldan çıktık. Bu saatte bütün gün mezarlarda çalışan ve büyük kabristanı çekiç darbelerinin sesiyle dolduran taş yontucuları bırakıp gitmişlerdi, ortalık ıssızdı. Karşı sahil tepelerinden ve Haliç’in bütün koylarından birçok defa pırıl pırıl kubbelerini ve narin minarelerini gördüğüm o esrarlı Eyüp Camii’ne heyecan içinde vasil olduk.

Avluda, büyük bir çınarın gölgesinde halka halinde dizilmiş kandillerin devamlı olarak aydınlattığı, Bizans surlarının dibinde ilk müslümanlarla beraber şehit olan ve bu sahile defnedilmiş cesedi sekiz asır sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından bulunan Hz. Peygamber’in meşhur sancaktarının köşk şeklindeki türbesi yükselir. Fatih, padişahların Osman Gazi’nin kılıcını merasimle kuşandıkları bu camiyi onun için yaptırtmıştır, bu yüzden etrafındaki kabristan kabristanların en mübareği olduğu gibi bu cami de İstanbul camilerinin en mukaddes olanıdır. Caminin etrafında ulu ağaçların altında, çiçeklerle çevrilmiş, mermerler ve yıldızlı arabesklerle parlayan, gösterişli kitabelerle süslenmiş sultan, vezir ve saray büyüklerinin türbeleri yükselir. Şeyhülislamların türbesi ayrı bir yerdedir, sekiz köşeli bir kubbeye örtülmüştür, kubbenin altında büyük din adamları medfundur, üzerlerinde başucuna ince ipekli tül den sarıklar yerleştirilmiş kocaman siyah sandukalar vardır. Bu, fevkalade bir sessizliğe gömülmüş aristokratik bir mahalle gibi uhrevi bir hüznle beraber dünyevi bir hürmet hissini ilham eden, bembeyaz, gölgeli ve şahane bir güzelliğe sahip mezar şehridir.

Mezarlık bahçelerindeki yeşilliğin çelenkler ve demetler halinde sarktığı ve üzerinden akasya,

meşe ve mersin dallarının yükseldiği beyaz duvarların ve parmaklıkların içine giriyor ve türbelerin kemerli pencerelerini örten yaldızlı demir dantellerin arasından, tatlı bir ziya içinde, yeşil gölgeleriyle boyanmış mermer lahitleri görüyoruz. Dudaklarda hem dua hem tebessüm uyandıran hüznün ve zarafet dolu bir kabristan, bir saray, bir bahçe, bir mabeddir bu.

Her tarafta asırlık servilerin gölgelediği, içinden yılanbavi yolların geçtiği, sulara dalmak için yokuşlara atılıyorymuş veya hayaletlerin geçişini görmek için yol boyunca toplanıyorymuş gibi gelen mezar taşlarıyla beyazlaşmış mezarlıklar uzanır. Birçok karanlık köşeden çalıları aralayınca, sağ kolda birbirinden ayrı bir sıra mavimsi şehir gibi görünen uzaklardaki İstanbul; aşağıda güneşin son ışığının parladığı Altınboynuz; karşıda Sötlüce, Halıcıoğlu, Piripaşa, Hasköy semtleri ve daha uzakta bu dünyanın renklerine benzemeyen belirsiz ve ölgün sonsuz bir renk tatlılığı içinde kaybolmuş büyük Kasımpaşa semti ve hayal meyal Galata görülür.”³

İstanbul hayranı meşhur Fransız tarihçi ve Bizantolog Charles Diehl, 20. yüzyıl başında bir Cuma günü gittiği Eyüp’ün sokaklarında gördüklerini daha bütüncül bir bakışla, günlük hayattan bir kesit olarak aktarıyor:

“Haliçe indik. Şimdi hafif kayıklarımız bizi kutsal bir semt olan Eyüp’e götürüyor. Müslümanların Pazar tatilinin yerini tutan bu günde Eyüp son derece hareketli ve görölmeye değer oluyor. Kendilerine özgü bir görünüşleri bulunan tahta evlerin, çeşitli dükkanların ve seyyar mutfakların arasından geçerek dolaşıyoruz. Halk çok kalabalık, renk renk yeldirmeler giymiş kadınlar, bayramlık elbiseleriyle çocuklar çevrede dizi dizi, öbek öbek dolaşmaktalar. Çiçekçiler sarı zambak ve gül dolu sepetleriyle geçiyorlar. Gölgele köşelerde kaldırımların tek hakimi olan hatta padişah geçse bile yerlerinden kıpırdamayan kimi tilki kimi kurt görünüşlü iri köpekler, hiçbir şeyi umursamadan rahat rahat uyuyorlar. Bu renkli ve gürültülü kalabalığın bir tarafında ise sakin ve sessiz Eyüp Sultan yatıyor. Yaldızlı parmaklıkları, mermer cepheleriyle çoğu

yeşile boyanmış mezar taşları, yüksek ağaçların gölgeleri boyunca uzanıp gidiyor. Çeşmelerden akan berrak suların şırıltısı bu müslüman mabedinin yanında yöresinde son istirahatlerine çekilmiş bulunanlara sonsuz ve tatlı bir ninni yerini tutuyor. Daha yukarıki tepelerde kayıkların gelip gittikleri koyu gölgele Haliçe’ye ve İstanbul taraflarına doğru uzanan yemyeşil geniş vadiler yer alıyor. Buralar da mezarlıklarla dolu.”⁴

İstanbul’da doğan ve on iki yaşında buradan ayrıldıktan sonra yeni Türkiye’nin imar edildiği yıllarda 1932’de mesleği icabı tekrar İstanbul’a gelen Bulgar gazeteci Hristo Brizitsov’un, yanlı ve müstehzi bakışı gözden kaçmamakla birlikte mekanın ve sosyal hayatın değişimini gözler önüne sermesi bakımından anlattıkları hayli dikkat çekici:

“Tramvaydan sonra Tünel ve köprüden Haliç iskelesine iniyoruz. Haliç kıyılarına daire şeklinde on bir köy konmuş. Boynuz Galata köprüsünden başlıyor ve Eyüp’e kadar uzanıyor. Bir zamanlar burası zenginlik kaynağı iken bu boynuz altınmış. Şimdi altının sadece güzelliği, o da en çok Eyüp’e doğru, nihai kısmında kalmış. Çünkü Altınboynuz’un başlangıçtaki güzelliğini kirliliği gölgeliyor. Buraya tamir için birçok gemi demir atıyor, kömür ve çeşitli mal taşıyor, deniz her zaman bulanık hatta siyah. Kıyılarda eski camiler, ahşap evcikler. Haliç üç milletin ve üç dinin kutsal mekanı. Burada Fener’de Bulgar kilisesi, Rum Patrikliği ve serviler arasında gizli Eyüp köyü bulunuyor.

Galata köprüsünden küçük bir vapura biniyoruz: Haliç iskeleleri arasında bağı sağlayan on vapurdan biri. Yavaş yavaş Kasımpaşa’nın kömürlü sularından çıkıyor ve Fener’e yaklaşıyoruz. (...) Eyüp’ün kızgın güneşi altında kavruluyoruz ve sadece sık servilerin gölgesi nefes almamıza imkan veriyor. Eğri büğrü eski Türk sokakları, asırlardır hiçbir şey değişmemiş. Sokaklarda çağdaş giyimli erkekler oturmuş, kahve yudumluyor, nargile fokurdattıyor ve gökyüzüne bakıyorlar. İsa yaşında ve mavi gözlerini de almış olan bir erkek bir duvara yaslanmış. Başlı çıplak, bir şey taşısaydı, Fransız şapkası olması gerekiyordu. Şapka olmadan

o hakiki bir Türk, çağdaş değil, Eyüp Türk'ü. Boşluğa bir yere bakıyor, etrafında asırlar içinde yapılmış birbirinden zarif camiler. Arka planda da sık mezar taşları. İşte biz Altınboynuz'un şimdi bile adını hak ettiği kısmındayız. Burada dar bir körfeze Kağıthane ve Alibey derelerinin vadileri yerleşmiş. Muhteşem yeşillik, hakiki bir bahçe! Bu körfezde bir zamanlar padişah ve paşa hanımlarını gezdiren kayıklar yüzüyorlarmış; kıyılarda ise şerbet içiliyor ve keten helvası yeniliyormuş. Bugün de gene kayıklar yüzüyor, gene hanımlar, paşalar, çocuklar dolaşıyor ama ne fes ne yaşmak var; bu insanlar bir zamanların Avrupa turistlerini hatırlatıyorlar.”⁵

Hayatı boyunca Türk dostu olduğunu, İstanbul'a ve onun bütün ayrıntılarına yürekten bağlı olduğunu her fırsatta ifade eden Fransız edebiyatçı Pierre Loti ise otobiyografik romanı *Aziyade*'de, kahramanın Eyüp'ten bir kayıkla ayrılarak kendisini İstanbul'dan götürecek olan gemiye gidişini, kendi ayrılışıyla özdeşleştirir ve son bakışıyla bir Haliç manzarası çizer:

“Haliç'e inen yolu sıçraya sıçraya aşıyoruz. Bir sabahçı kayığı bizi orada bekliyor. Piripaşa'nın yukarılarda piramit biçiminde kat kat dizilmiş evlerinin çoğunun kara renklerine sabahın turuncu ışığı vurmuş. İşte uzaklaşan Eyüp, işte Süleyman'ın kahvesi, cami önündeki küçük meydan ve Arif Efendi'nin küçük evi. Kıyıda kimseler yok henüz her yer kapalı ve uykuda. Son kez gördüğüm bu gündeğümü muhteşem. Altınboynuz boyunca Eyüp'ten Saray'a kadar kubbeler ve minareler berrak gökyüzünde pembe ya da sedef renkleriyle boy göstermekteler. Yüzlerce yaldızlı kayık, içlerinde ilginç yolcular, peçeli kadınlar olduğu halde gidip gelmeye başlıyor. Bir saat sonra kıyıya ulaşıyoruz. Bu defa gidiş kesin.”⁶

İstanbul'a hüznle veda eden elbette sadece Pierre Loti değildir. 1816-1820 arası diplomat sıfatıyla dört yıl İstanbul'da kalan Marcellus vicontunun ayrılırken söyledikleri, sonbaharın bile İstanbul'a mahsus estetiğinin farkına varmış bir ruhun hissiyatıdır:

“Doğu'ya özgü güzelliğine bürünmüş bir Ekim ayının, son günlerinden biriydi. O gün Eyüp sırtlarındaki tepeye çıktım, dünyanın bu en güzel kentine, Konstantinos Sarayı'nın harabelerine, imparatorların büyük surlarına, camilerin parıldayan kubbelerine, güneş altında ısıls ısıls kıpırdayan denizlerine elveda demek için döne döne son kez baktım.”⁷

Tabii Deruni Yerli Nazarlar

“Her karış toprağı bir başka devrin hikayesini, efsanesini, hatırasını, şiirini ve tarihini söyleyen” Samiha Ayverdi İstanbul'unda Eyüpsultan “su katılmamış yerli kıymetlerin harman olduğu bir ecdat durağı”ydı. Sorguluyordu bu İstanbul hanımefendisi:

“Bazılarına göre Eyüp demek, dünyadan ahrete açılmış bir dua, hacet, ibadet ve niyaz kapısıdır. Bu iş için oraya şehrin her tarafından kabileler konar göçer. Doğan gider, ölen gider; adak adanır, kurban kesilir, sadaka verilir, mum dikilir, sebil açılır; hayır hasenat sel sel, yer yer taşıp dökülür. (...) Mektebe başlamadan, sünnet olmadan, yolculuğa çıkmadan, gerdeğe girmeden, bir Eyüp Sultan ziyaretini acaba insanlar değil de zaman mı mekan mı cemiyet mi medeniyet mi kim ne zaman kurmuştur? Kanun baskısı, ceza korkusu, cebir endişesi olmadan yerleşen bu örf ve adetler elle tutulmaz, gözle görülmez, hangi buyrukların tertibiyle nizamlanmış, düzenlenmiş, şaşmadan aksamadan işler olmuştur.”

Ve çözümlüyordu:

“Akıl çemberinden iman sınırına atlamasını çok iyi bilen İstanbul halkı için doğurmayan kadını, yürümeyen çocuğu, iyileşmeyen hastayı götürecek daha daha nice makamlar vardı. Amma insanlık alemine birlik ve beraberlik prensipleri getirmek yolunda müşküllerin en ağırları altına girmiş olan Ahir Zaman Peygamberi'ne Mekke'den Medine'ye hicreti sırasında evini açan, fikirlerine de savaşlarına da bin can ile iştirak eden Halid bin Zeyd'in gölgesi altında biriken bu insan topluluklarını hemen de başka hiçbir makam bu derece kendine çekip toplamazdı. (...) İslam ordularının bu şanlı

bayraktarı ak sakalı göğsüne düşmüş bir pir-i fani oluncaya dek, cihat sancağını diyar diyar taşıdıktan sonra nihayet bu topraklara yaptığı son seferinde şehadet câmını içmişti. Görenekte gelenekte vefa ile minneti baş köşeye oturtmuş olan İstanbul halkı nasıl olur da kendi beldesi uğrunda can vermiş böyle bir şehidi gözünden ve gönlünden silerdi.”⁸

Eski İstanbullular arasında Hz. Halid’e olan muhabbetinden çocuğuna Halit ismini verenlerin sayısı da az değildi. Halide Edip’in bu çocuklardan biri olması hayret vericidir:

“Kurban Bayramı’ndan bir gün önce Haminne beni Eyüpsultan’a götürdü. Oraya bağlı idim. Babam bir erkek çocuğu beklemiş, adını doğmadan Halit koymuştu. Rahmetli, ölünceye kadar bana Halit derdi. Her sene Kurban Bayramı’ndan evvel beni ya babam ya da Haminne oradaki türbeye götürür ve orada bir de kurban keserlerdi. Eyüp’e giderken Haminne Hacıbekir’in önünde arabayı durdurur, lokum alırdı. Şekerciye ‘Çok yumuşak olsun, yüz on üç yaşında bir ihtiyar hanım için’ derdi.”

Halide Edip’in çocukluğunda her Eyüp Sultan ziyaretinde mutlaka uğrayıp duasını aldıkları bu ihtiyar kadın Haminne’nin hocasıydı. Onun eski evi, yüzü, sesi küçük çocuğa öyle kuvvetli tesir etmişti ki yıllar boyu o sahne zihninde “Rembrandt’ın bir tablosu gibi” yer edecekti. Sade o değil, bu ziyaret günü Haminne’sinin de halinde bir başkalık vardı:

“İkinci namazını camide kıldıktan sonra türbeye gittik. Geniş avlunun güvercinleri sıralanmış ötüşüyor, sıra ile dizilen ihtiyar dilenciler o tatlı havaya adeta basso tutuyorlar gibi. Türbenin serin ve yeşil loşluğunda türbedar beni üç defa tespihten geçirdi. Türbenin süpürgesinden parçalar kopararak yakıp bana tütsü vermelerini tavsiye etti. Haminne makberin ayakucunda diz çökerek demir parmaklığına sarılmıştı. Dudakları titriyor gözlerinden mütemadiyen yaş akıyordu. Haminne’yi bu andaki kadar güzel görmemiştim. Türbeden çıkarken niçin ağladığını sorduğumda Kemal Dayı ölmesin diye ağladığını söyledi.”⁹

Uzun süren kışların ardından bahar geldiğinde ise İstanbulluların içini açan tenezzüh mekanlarından biri hiç şüphesiz dillere destan güzelliğiyle nice şiirlere konu olan Kağıthane’ydi. Hatıratlardan öğrendiğimize göre 20. asrın başlarında Kağıthane’ye gitmek için daha ziyade eski zaman alışkanlığına muvafık olarak kayıklar ve sandallar tercih edilirmiş. Bunun için ya köprüden, Galata’dan ve İstanbul kıyılarından kayıklara binilir yahut Haliç vapurlarıyla Eyüp’e gidilir ve oradan kayıklar ve sandallarla Kağıthane’ye geçilirmiş. Sadri Sema 1955-1956 yıllarında *Vakit* gazetesinde neşredilen “İstibdatta İstanbul” ve “Meşrutiyette İstanbul” tefrikalarında çocukluğunun Kağıthane eğlencelerinin ilk durağı olan Eyüp safhasını bakın nasıl anlatıyor:

“Eyüp’e çıkanlar aileleri de yanlarında ise Eyüp Sultan türbesine giderler, ziyaret ederler, güvercinlere yem serperler, Topal Leylek’e adak adarlar, adak verirlerdi. Eyüp’te kebab ve kaymak yerler, çocuklarına oyuncak alırlardı. Kadınlar için Eyüp iskelesi yanında bir bahçe vardı. Bu bahçeye Kadınlar Bahçesi derlerdi. O günlerin ve o günkü hayatın haremi. Erkekler Eyüp çarşısında. O zaman bu çarşıda kebabçılar, kaymakçılar sıra sıra. Kadınların girdikleri yerin medrese yahut türbe bahçesi gibi bir yer olduğunu hatırlıyorum. Erkekler Eyüp çarşısında yemeklerini yerler, kadınların yemeklerini bahçeye gönderirler, sonra birleşirlerdi. Nasıl? Her aile erkeği bu bahçenin kapısına gelir, kapıda bekleyen ihtiyar adamlar vardır, onlara ismini söylerler, bu adamlar da bahçenin içine haykırırlar:

-Filan Beyin ailesi!

-Falan Efendinin çocukları!

Bu bahçe erkeklere kapalı idi, ama kapıları açılıp kapandıkça hele çocuklukta içerilerine de girerek görürdük. Bir mahşer, bir kadın ve kız kalabalığı, bir cıvıltı ki değme gitsin. Hani güvercinlik, kumru çiftliği gibi bir şey!

Eyüp çarşısından ne alınırdı? Çocuklara oyuncak... Burada birçok oyuncakçı dükkanları vardı. Bunların yaptıkları yerli şeylere Eyüp

oyuncakları denilirdi. Hacıyatmaz, salıncak, dönmedolap, çekirge, kocakarı zırlıtısı, def, darbuka, şişirme düdük, fırıldak gibi oyuncaklar ki hepsi tahtadan ve deriden yapılmış şeyler. Eyüp iskelesi çevresinde de sepetler içinde çiçekler satılırdı. Kağıthane'ye gidenlerin çoğu bu çiçeklerden demet demet alırlardı. Sünbül, fulya, lale, gül gibi birbirinden güzel çiçeklerdi bunlar. Ötesi renk renk iki çifte üç çifte sandallar ve Kağıthane..."¹⁰

Eski İstanbul'un renkli mekanlarından biri de uzun kış gecelerini şenlendiren semâi kahveleriydi. Şehrin hemen her semtinde bu türden bir çalgılı kahve varsa da en meşhurları Beşiktaş, Çeşmemeydanı, Boğazkesen, Eyüp Defterdarı, Halıcıoğlu'ndakilerdi. Sahipleri de müşterileri de ekseriyetle tulumbacılar olan bu kahvelerde maniler, semâiler, koşmalar, destanlar, kalenderiler okunurdu. Halkın edebi zevkini karşılayan Yemen destanı, Feshane'de makine arasında kalıp parçalanmış Atıf'ın destanı, Esrarkeşler destanı, Er-Avret destanı gibi hem hüznü hem mizahı barındıran bu söyleyişler kimi zaman bir sosyal hiciv niteliği de taşıyordu.¹¹

Yahya Kemal 1922 senesinde bir Ramazan gecesi Eyüp'te gittiği semâi kahvesini yitip gitmekte olan geleneğin hoş bir numunesi olarak dikkatle gözlemliyor:

"Defterdar'da semâi kahvesine gittik. Caddeden denize giden büyük meydan, saz ve sesle dolu. Ağaçlardan al al bayraklar sarkıyor. Semâi kahvesi bu muhitin göbeğinde. Kahvenin önünde ağaçlar altında bir masanın etrafında oturduk. Eski İstanbul lehçesinden şetaletine kadar bütün ruhuna varis olanlar sesleriyle ortalığı çınlatıyorlar, çayı kahveyi, nargileyi, ağaçlar altında kahve ocağına sürekli bir nağmeyle ısmarlıyorlar, bir tulumbacı çevikliğiyle etrafta dönüyorlar. Klarnet, tiz ve yanık sesiyle bir taksim tutturdu. İnsan dinledikçe maziye karışıyor, ruh bir çocuk sevinciyle ürperiyor, çifte nâra ve darbuka ile artık Türk şevki içinde kayboluyor. Divan okunmaya başlandığı zaman vecdimi zaptedemedim. İki genç arkadaşla kahvenin

içine girip orada herkesle beraber küçük iskemlelere oturarak dinlemek hevesine kapıldık. Külhanbeyi, bıçkın, çapkın, tulumbacı, kabadayı, hasılı Türk İstanbul'un bütün bu şen unsuru burada. Kahve lebalep dolu. (...) Bütün bu kabadayı halk terbiyeli, vakur, sâkit. Beni ve arkadaşlarımı yabancı hissettiği halde hiç istifini bozmuyor. Divandan sonra semâiye sıra geldi. (...) O ağaçlardan, o al bayraklardan, o klarnet, çifte nâra ve semâi seslerinden ayrılırken, daima muhafaza edeceğimi tahmin ettiğim bir hatırayı iyi seçebilmek için durdum. Belki son semâi söylenen yer olan o kahveye bir daha dikkatle baktım."¹²

Yeni Türkiye'nin başkenti Ankara olduktan sonra bir anlamda kaderine terkedilen İstanbul da güngörmüş semti Eyüp de ihmalden nasibini aldı. 50'li yıllar ise şehrin yapısal anlamda dönüşüm geçirdiği yıllardı. İyileştiren çalışmaların yanı sıra büyük caddelere, meydanlara kavuşsun diye yıkımlara maruz kalmıştı İstanbul. Hatıratlar bize Eyüp Sultan Camii ve çevresindeki imar faaliyetlerine dair de anekdotlar aktarıyor:

"İki üç gün için İstanbul'a gitmiştim. İmar hareketinin Eyüp'ü de sardığını işitiyordum. Merak ettim, havanın güzelliğinden istifade ederek oraya kadar uzandım. Sultan Fatih'in hatırası olan camiin içine iskeleler kurulmuş harıl harıl tamir ediliyor. İstanbul'un elimize geçtiği günden beri Kâbe kadar bir kudsiyet kazanmış olan bu mübarek mabed bir seneye varmaz bütün ihtişam ve ruhaniyetiyle gözümüzün önünde canlanır. (...) Cümle kapısının karşısındaki harap dükkanlar, perişan evler kamilen kaldırılmış, büyük bir meydanlık haline getirilmiş. Mabede girerken gönülleri bir ferahlık kaplıyor. Kible tarafındaki mezarlıklar tanzim edilmiş, yıllardan beri devrik duran taşlar doğrultulmuş, bütün çirkin manzaralar göz önünden kaldırılmış ve etraf güzel bir duvarla çevrilip muhafaza altına alınmış."¹³

Nahid Sırrı Örik, *Büyük Doğu* dergisinde yazdığı bir yazıda (1954) meseleye daha eleştirel yaklaşıyor ve haklı serzenişlerde bulunuyor:

“Tam yarım asır önce ilk defa pek küçük bir çocuk olarak götürüldüğüm Eyüp’e dün akşama doğru bir daha gittim. (...) İskeleden camiye doğru gidilirken geçilen dar yolun genişletilmekte olduğunu gazetelerde okumuştum. Kısım de genişletilmiş. Ne çare ki bu iş bir hayli mezarın şimdiden yerle bir edilmesi bahasına olmuş. Yolun tamamen genişletilmesi için daha bir hayli mezar ortadan kalkacak, bir iki türbe de aynı akıbete uğrayacak mı diye düşünüp endişelendim. Eyüp’ün emsalsiz ziynet ve kıymetini on binlerce eski mezarını ve sayısını bilmediğim türbelerini büyük bir titizlikle korumalı değil miyiz? Avludan çıkıp iskelenin aksi tarafına Rami ve Taşlıtarla semtlerine doğru giden hayli kalabalık ve düz yolda yürüdüm. Birkaç güzel eski ev ve bir hayli yeni fakat bir ikisi şimdiden tamire muhtaç görünen apartman... Eyüp’ün ruhani manzarasını bozan güya modern üsluplu apartmanlar... Her şey uçtuğu ve gittiği gibi eski İstanbul’la beraber Eyüp’ün de manası uçmuş ve gitmiş.”¹⁴

Dönüşümün başka türlü ise Sermet Muhtar Alus’un ifadeleriyle çarpıcı şekilde dile geliyor:

“Eyüp en koyu müslümanların semtiydi. (...) Sofular, sulehalar merkeziydi. Orada göze çarpanlar hep camiye türbeye kırlara gidip gelen sırtları abalı veya cüppeli, elleri tespihli, mest pabuçlu, hacıyağı kokulu, abdestli, oruçlu kimesnelerdi. Eyüp’te duyulan yalnız ezan, naat, ilahi idi. Sokaklarında erkek olsun kadın olsun hiçbir gence tesadüf edilmezdi. Geçen sene ölmüşlerimizi ziyaret dolayısıyla oralara yolumuz düştü. Kebapçılardan, kaymakçılardan kimseler arama; ilaç için bir dükkân oyuncakçı kalmamış. Mostrasına baktım. Eski oyuncakçılardan bir tanecik olsun yok. Nerede o arabalar beşikler, davullar, kocakarı zırlıtları, kursak düdükler? Adamcağız zamaneye uymak için otomobil, kayak şeklinde şeyler doldurmuş. Bir taraftan da Made in German markalı teneke oyuncaklar. Etraftaki bakkalların tütüncülerin hatta zerzevatçıların ve manavların rafları rakı, şarap şişeleriyle dopdolu... Kahvelerden gramofonlar, radyolar haykırıyor. Sokaklarda monşer baylar, tango bayanlar fing atıyor.”¹⁵

Değişen İstanbul’un bu kuytu köşesinde değişmeyen şeyler de vardı şüphesiz. Ragıp Akyavaş (1890-1969), önemli bir başlangıç arefesinde ananeye uygun Eyüp Sultan ziyaretlerini ve bir kandil ertesinden mekana dair tanıklığını şöyle aktarıyor:

“Üç ayların ilk cuması idi. Avrupa yolculuğuna çıkacak olan kızımı ailevi bir gelenek olarak Eyüp Sultan’a ziyarete götürdüm. Camilerinde ahireti, sokaklarında tarihimizi hatırlatan Eyüp Sultan’a ne zaman gitsem vicdanların taçsız tahtsız hükümdarı Resulullah Muhammed ile adaşı Fatih Muhammed’in asırlarını düşünürüm. Öğle zamanı idi. Minarelerden ezan sesleri yükseliyordu. Müezzinlerin davudi sesleri asırlık servilerde, taa karşıdaki Sötlüce sırtlarında, Bahariye yalılarında akisler yaratıyordu. Eyüp Camii’nin mukaddes avlusu akın akın gelen müminlerle doluyordu. Memur, asker, esnaf, tüccar, köylü, kentli yüzlerce insan niyaz penceresi önünde dua ediyor, Fatih’a dan örölmüş çelenkler takdim ediyorlardı. İstanbul’un muhtelif semtlerinden gelmiş babayanice giyinmiş kadınlardan tutun da medeni ve modern kıyafetlere bürünmüş hanımlara varıncaya kadar herkes derin bir vecd içinde niyazda bulunuyor esrar dolu Kur’an sesini hâşiâne dinliyorlardı.”¹⁶

Sultan’ını, ümmetin en parlak yıldızlarından birini, bağrında taşıyan bu belde nin ruh iklimi aslında hiç değişmedi. “Camilerinde ahireti, sokaklarında ecdadını hatırlayan” bir İstanbullu olarak Ruşen Eşref Ünaydın Eyüp Sultan’da geçirdiği bir Ramazan gecesinin “haşmetli sükutu” içinde kayboluşunu nasıl da samimane dile getiriyor:

“Berrak bir ses biz Türkler için esrar dolu Kur’an lisanına, muhabbetten ve imandan kopan uhrevi bir ahenk veriyordu. Vücutlarını maneviyetin vecdine salıvermiş müminler -cami eşiğinden çıkar çıkmaz tacir, memur, oyuncakçı, kebabçı, zabıt, iradhar diye hepsi birer sınıfa bölünecek insanlar- orada yalnız aynı şeye inanır birer kuldu. Güzel sesli imam ve müezzinlerin eda ettirdiği ibadetten sonra müminler top kandillerin altından ağır ve sessiz dışarıya çıktılar.

Avluya haşmetli bir gece sükutu inmişti. Dalgalı mermerlerde müslümanların ayak sesleri -bitkin birer hırıltı halinde- birkaç dakika sürüklendi. Nihayet avluda şerefelerden ve mahyanın titrek heyetinden inen ışıkların biriktirdiği bir yarı şeffaflık kaldı. Orta yerdeki seddin yeşil parmaklığı içinden taşan koca çınar, dallarının bir kısmını cami kemerlerine bir kısmını da türbe revakına yaslamış kıpırdamıyordu. Yalnız tepesinde en yüksek ince dallardan uzak ve hafif bir fısıltı çiseliyordu. Ve bu, sikkelerin altındaki mermer köşe musluklarından akan sulara karıştıkça avluda asil ve mütevazı, şen ve melül bir ahenk idame ediyordu. Bülbüller son demleriyle bu su, mermer, yaprak ve sükun alemine ayrı bir lezzet veriyordu.

Yedi yuvarlak fanusun altından geçtim. Türbe penceresine yaklaştım. Kalemin ve rengin anlatamayacağı uçucu bir cilveyle ışıldayan enfes çini aleminde mahsur pencerenin parmaklığına anımları dayadım. Çinilerini kandil ışıklarının yer yer parlattığı iç duvarların orta yerinde mermer çerçeveler içine oyulmuş ikinci medhalin ötesinde sahabenin türbesi yekpare bir nur gibi tecelli etti. O medhalin som sedef parmaklıklı kapısı örtülmüş. Kıvrım kıvrım gümüş türbe parmaklığının baş ve ayak uçlarında iki yüksek ve beyaz meşale donuk ve muazzam yanıyor. Alnım kanımla yavaş yavaş ısınan parmaklıkta; şakağım oymalarda kenetlenmiş sol elimin koluna dayalı kalarak faniliğin bu noktasından bekayı doya doya seyrettim. Vücudumun ağır ağır kaybolduğunu ruhumun kat kat açıldığını hissettim.

Ahret ve dünya korkusunu oğuşturan bir vecd içinde kadim mezarlığa doğru çıktım. Bu dünyadaki nişanları yarı yıkık, soğuk yazıları karalıkta yok olmuş birer taştan ibaret kalan ecdat ülkesinde garip bir teselli ve bir kuvvet buldum. Bizim gibi düşündükten, hayatı ve neşeyi sevdikten gülüp ağladıktan sonra toz olan bu insanların taş kavuklarını kendilerini okşar gibi sevdim. Kendi etlerinden kendi kemiklerinden kendilerine yaptıkları bu basit süsler altında öyle rahat uyuyuşları vardı ki imrendim.

Bazı serviler ağır ağır kütürdüyordu.

Aralarından altın bir sak üstünde nurdan bir gül -Eyüb'ün mahyası- ne kadar güzel gözükiyordu. Kavuklu bir taşa yaslanıp İstanbul'u seyrettim: Eyüp'ten Sultanahmet'e kadar yüzlerce minare ve birçok mahya. Bütün sefalet manzaralarını, içindeki bütün acıları, yabancı varlıkları örten; yalnız Türk'ün ve İslam'ın şanını, zaferini karanlıklarda ışıktan birer dağ heyetinde göklere doğru ilan eden İstanbul! Türklerin bir ufuktan öbür ufka kadar kendileri için nurlarla çizdiği lâyemut İstanbul!...¹⁷

NOTLAR

- 1 Ertuğrul Önalp, "Bir İspanyol Gezginin Gözüyle 1807'de Eyüp Sultan Camii", *Eyüpsultan Sempozyumu III Tebliğler*, İstanbul 2000, s. 277-281.
- 2 Mehmet Necati Kutlu, "İki Batılı Gezginine Göre 20. Yüzyıl Başında Eyüp ve Çevresi", *Eyüpsultan Sempozyumu III Tebliğler*, İstanbul 2000, s. 333-335.
- 3 Edmondo de Amicis, *İstanbul (1874)*, (çev. Beynun Akyavaş), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993, s. 349-354.
- 4 Şemseddin Kutlu, *Bu Şehr-i İstanbul Ki*, İstanbul 1972, Milliyet Yayınları, s.130-131.
- 5 Hristo Brizitsov, *İstanbul'dan Mektuplar*, (çev. Hüseyin Mevsim), İstanbul 2016, Kitap Yayınevi, s. 109-111.
- 6 Pierre Loti, *Aziyade*, (çev. İlhan Arda), İstanbul tarihsiz, s. 138,
- 7 Jean Ebersolt, *Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyyahları*, (çev. İlhan Arda), İstanbul 1996, s. 201.
- 8 Samiha Ayverdi, *Hatıralarla Başbaşa*, İstanbul 2008, Kubbealtı Yayınları, s. 241-243.
- 9 Halide Edip Adivar, *Mor Salkımlı Ev*, Can Yayınları, İstanbul 2013, s. 46-47.
- 10 Sadri Sema, *Eski İstanbul Hatıraları*, (haz. Ali Şükrü Çoruk), Kitabevi, İstanbul 2002, s. 129.
- 11 Osman Cemal Kaygılı, *İstanbul'un Semai Kahveleri Meydan Şairleri*, (haz. Mustafa Apaydın), 2007, s. 28-29.
- 12 Yahya Kemal Beyatlı, *Aziz İstanbul*, İstanbul 1992, s. 159-160.
- 13 Ragıp Akyavaş, *Asitane, Evvel Zaman İçinde İstanbul*, TDV Yayınları, Ankara 2008, s. 313.
- 14 Nahid Sırrı Örik, *İstanbul Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s.154-157.
- 15 *İstanbul Ufku*, (haz. Necat Birinci), İstanbul 1994, s.141.
- 16 Ragıp Akyavaş, *Asitane, Evvel Zaman İçinde İstanbul*, Ankara 2008, s. 311.
- 17 Ruşen Eşref Ünaydın, *Ayrılıklar (1334-1336)*, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1339, s. 52-54.

Eyüpsultan'ın Yeşil Tarihi

Volkan Yalazay

Eyüpsultan, İstanbul'da sınırları hayli geniş bir ilçe olmakla birlikte bu ilçeye isim olan yer Haliç kıyısında tarihi bir semttir ve ilçenin kültürel merkezi de burasıdır. Bir yerin yeşil tarihi hiç şüphesiz insanların o yere kendi dinamikleriyle müdahil olduğu zamanların öncesinde başlar. Jeolojik çağlar günümüzün yeşil dokusuna mekansal ve zamansal boyutlar katar, bugünü milyonlarca yıl öncesinden etkileyen koşulların hikayesini saklar. Doğal yetişen bitkiler gibi başka yerlerden getirilerek bir kültür faaliyeti neticesinde yetiştirilen tüm bitkiler de kök saldıkları toprağa ve içinde bulundukları iklime tabidir. Öte yandan, söz konusu olan şey bir semtin, özellikle de tarihi ve kültürel

Eyüp Sultan Camii'nin iç avlusunda tüm bölgenin ruhani merkezi konumundaki Hz. Eyyub El Ensari'nin türbesi ve karşısındaki -yukarıdaki kartpostalda görülen- yaşlı çınar ağacı.

Hız. Eyyub el Ensari türbesi ve yaşlı çınar ağacının 1900'lü yılların ilk çeyreğini gösteren renklendirilmiş kartpostalı

bir semtin yeşil tarihi olduğunda o yere damgasını vuran kültürel doku ile yeşil dokuyu ayırmak artık pek mümkün değildir ve bu dokular birbirinin eşlikçisi olarak iç içe girmiş vaziyettedir. İnsanların geçmişte veya günümüzde yaşadıkları her yer için aynı şeyi söylemek mümkün; Eyüpsultan için de öyle. Üstelik farklı kültürlerin izlerinin görüldüğü bu tarihi semt doğal ve beşeri olanın iyiden iyiye harmanlandığı bir yerdir. Yeşil dokunun varlığından, yokluğundan, biçim değiştirmesinden sorumlu olan şey, iyisi ve kötüsüyle insan faaliyetleridir.

Kısa bir süreliğine bu yöreyi insanlardan ayrı olarak, salt coğrafi bakımdan ele almak bize insan etkilerini daha iyi anlama fırsatı verir. Yüzbinlerce insanın yaşadığı gri zarı sıyırdığımızda Eyüpsultan olarak bahsettiğimiz yerin Haliç içlerinde bir tepenin hemen dibindeki düzlük alan olduğunu görürüz. Bu düzlük alan Haliç'e akan -ancak günümüzde üzerleri örtülü olan- iki küçük derenin geçtikleri yerlerden sürükleyerek getirdikleri alüvyonların yığılmasıyla oluşmuştur. Doğal yollarla dolmuş olan bu alan üzerindeki tüm bitkiler, özellikle de ağaçlar, civardaki tepelerin aşağıda biriken mirasından faydalanır, dahası bu miras sayesinde büyür, kimileri ise devleşme imkanı bulur. Ilıman ve rutubetli bir iklim ise yalnızca tabandaki derin ve bereketli toprakta yetişenleri değil, toprak yönünden fakir olan yamaçlarda yaşayan bitkileri de destekler. Farklı yönlerde bakan yamaçlar ise mikro iklim bölgeleri yaratarak çok küçük nişlerde dahi farklılıkların görülmesine vesile olur. Eyüpsultan semti ve civarı

düzlük alan, sulak alan, yamaç, güneşe maruz kalan kuru ve çetin kayalıklar, gölgeli ve rutubetli mekanlar gibi birbirinden farklı pek çok yer, dolayısıyla da pek çok habitat barındırır. Farklı habitatlarda Akdeniz flora elementleri ağırlıkta olmakla birlikte Avrupa-Sibirya flora elementleri de uygun nişlerde yaşamlarını sürdürür; İstanbul genelinde olduğu gibi burada da iki iklim tipine ait bitkilerin görünüyör olması bölgenin geçiş karakteriyle ilgilidir.¹

Eyüpsultan'ın bitkisel zenginliği hakkında aktarılabilecek çok şey vardır ancak buradaki toprağın ve iklimin potansiyeli günümüzde kendini ifade etmemekte, daha doğrusu ifade edememektedir; görünen şey bereketli bir coğrafyanın bir zamanlar ortaya koyduklarından arta kalan bakiyeleridir. Günümüze bakmadan evvel geçmiş devirlere kısaca bir göz atmak Eyüpsultan'ın yeşil tarihini genel hatlarıyla ortaya koyabilmek için oldukça önemli.

Tersiyer devrinde yörenin orman varlığı hayli zengindir; çoğunlukla ılıman ve yağışlı olan bu dönemde artık Türkiye coğrafyasında yaşamayan pek çok tür vardır. Eyüp ilçe sınırlarında, Karadeniz'e yakın bir kesimde yarı kömürleşmiş olarak bulunan dev sekoya (*Sequoiadendron giganteum*) kalıntısı bu bakımdan oldukça ilgi çekicidir.² Günümüzde dünyanın en cüsseli ağaçları kabul edilen dev sekoyalar gibi daha başka türlerin kanıtları da araştırmalar yapıldıkça ortaya çıkmaktadır. Tersiyer devrinin devasa ağaçlarla kaplı ormanları buzul çağları ile gerilediğinde tüm bölgede soğuk ve kurak bir iklim hüküm sürer; pek çok tür yok olur, kimileri ise kuytu vadilere saklanır. Eyüpsultan'ın bulunduğu Haliç vadisi de muhtemel sığınma alanlarından biridir. Son Buzul Çağı ardından, Holosen devresinde bölgenin yeniden ormanlarla kaplanmış olduğu ise yapılan polen analizleri sayesinde biliniyor.³ O sıralarda Eyüpsultan'ın konumlandığı düzlükler yoktur. Boğaz henüz açılmamış ve dolayısıyla Haliç oluşmamıştır. Bugünkü semt alanının yeri ise derin bir vadinin eğimli yamacına denk gelir. Bu yamaçlar şüphesiz sımsıkı ve karanlık ormanlarla kaplı olarak günümüzdeki Haliç'in çamurla kaplı derinliklerinde eski bir ırmağın yatağına dek inmiştir. Belgrad ormanında zamanımızda da görülen hakim türlerden kayın, kestane gibi

ağaçlardan başka çamlar (muhtemelen karaçam, *Pinus nigra*) ve göknarlar (*Abies* sp.) da bu ormanları kuran ağaçlar arasında yer almıştır.⁴

O dönemde insan etkisi çok azdır, Neolitik yerleşimler muhtemelen çay veya dere ağzlarındadır ancak günümüzden 7600 yıl kadar önce Boğaz'ın açılmasına koşut olarak yükselen sular buradaki vadiyi bastığında, yani Haliç oluştuğunda bu yerleşimlerden geriye pek bir iz kalmamıştır.⁵ Bölgeyle ilgili ilk kayda değer yazılı kaynaklar ise günümüzden iki bin yıl kadar öncesinde başlar. Şehir devletleri ve daha önceki zamanlara kıyasla büyük nüfuslu yerleşmelerle birlikte tahripler de kendini gösterir ve artarak günümüze kadar devam eder. Coğrafyacı Bizanslı Dionysios MS 2. asırda Haliç sırtlarında halen ormanlara rastlar ve Haliç kıyısına gelen, buradaki sazlıklardan beslenen geyiklerden, Eyüp'ün karşı

Amcazade bostanlarından Eyüp Sultan Camii ve civarının görünümü. Cami civarında çoğunlukla çınar ve çitlenbikler, arka plandaki yamaçlarda ise en çok Atlas sakızları, aralarda da geriye kalan serviler görülmüyor.

Eyüp Sultan'da doğallaşmış olan çitlenbik (*Celtis australis*), yaprak ve meyveler.

Piyer Loti
Tepesi
civarında
1900'lü
yılların
başlarına ait
bu fotoğrafta
mezar taşları
ve serviler
arkasında
Haliç
uzanıyor.

sırtlarında, içlerinde kutsal kaynak suları olan ormanlardan bahseder.⁶

Daha Bizans zamanında şehrin ihtiyaçları pek tabii yakın kesimlerden de karşılanmış ve Haliç'in çevresi geçen zamanla birlikte yıpranmıştır. Haliç'in ormandan çalılıklara, fundalıklara ve nihayetinde de antropojen bozkır sahalarına dönüşen kıyı ve sırtlarında birkaç yer yüzlerce yıl boyunca pek kayıp vermeden korunabilmiştir ve bu yerler arasında Eyüpsultan da vardır; o dönemlerde, yani Bizans devirlerinde -bazı yorumculara göre yeşil manasına gelen- Kosmidion ismiyle anılır.⁷

Zamanla Hz. Eyyûb'un türbesi, adına yaptırılan cami ve külliye etrafında gelişen bu kasaba koruluklar içerisine saklanmış camiler ve mezarlıklar şehri haline gelmiş, adeta bu dünya ile öbür dünya arasına kurulmuş bir yer olmuştur. Oryantalizmin doruk zamanlarında İstanbul'a akın eden seyyahların Eyüp'e uğramadan memleketlerine döndükleri pek görülmez. Hemen hepsinin gözlemleri benzerdir. İtalyan seyyah Edmondo de Amicis, 1874 yılında Eyüp'te dolaştığında bu ruhani atmosferi solumuş

Eyüp
Sultan'da
bir zamanlar
hemen her
kabir başına
dikilmiş olan
servi ağacı
(*Cupressus
sempervi-
rens*), yaprak
ve kozalaklar.

ve yazmış olanlardan yalnızca biridir; farklı tasvirler arasındaki bir ortaklık da buradaki ağaçlardan sıklıkla bahsedilmesi olur:⁸

"(...) Caminin etrafında ulu ağaçların altında, çiçeklerle çevrilmiş mermerli ve yaldızlı arabesklerle parıldayan, gösterişli kitabelerle süslenmiş sultan, vezir ve saray büyüklerinin türbeleri yükselir (...) Bu, fevkalâde bir sessizliğe gömülmüş aristokratik bir mahalle gibi, uhrevi bir hüznle beraber dünyevi bir hürmet hissini ilham eden bembeyaz, gölgeli ve şahane bir güzelliğe sahip bir mezar şehridir. Mezarlık bahçelerindeki yeşilliğin çelenkler ve demetler halinde sarktığı ve üzerinde akasya, meşe, mersin dallarının yükseldiği beyaz duvarların ve parmaklıkların içine geçiyor ve türbelerin kemerli pencerelerini örten yaldızlı demir dantellerin arasından, tatlı bir ziya içinde, ağaçların yeşil gölgeleriyle boyanmış mermer lahitleri görüyoruz. İstanbul'un başka hiç bir yerinde ölüm tasvirini güzelleştiren ve korkmadan seyrettiren Müslüman sanatı bu kadar zarafetle gözler önüne serilmez. Dudaklarda hem dua hem tebessüm uyandıran hüzn ve zarafet dolu bir kabristan, bir saray, bir bahçe, bir mabeddir bu. Her tarafta asırlık servilerin gölgelediği, içinden yulankavi yolların geçtiği (...) mezar taşlarıyla beyazlaşmış mezarlıklar uzanır. (...)"

Hz. Eyyûb'un kabri etrafında harelenen yerleşim, sivil ve gündelik yaşamın izlerini taşımakla birlikte daha çok ruhani bir mekan olarak yapılanmıştır. Sementin mimarisi gibi bitki örtüsü de aynı hissiyatın dallanmış ve yeşermiş uzantıları sayılabilir. Mezar taşları ve ağaç gövdeleri her daim aynı kadrıdadır ve kimi yerlerde -hem mecazda hem de yalın anlamda- ağaçlar ile kabirler iç içe girmiş ve kaynaşmıştır.

Eyüpsultan, Osmanlı'nın son dönemlerinde halen yeşil ve doğal karakterini güçlü bir biçimde korumaktadır. Üstelik Haliç'teki sazlıklar ve adacıklarla birlikte son derece zengin bir sulak alan ve kuş cenneti özelliğine de sahiptir o zamanlar. Günümüzde çok sayıdaki kuş türü ile öne çıkan kimi sulak alanlardan herhangi bir farkı olmadığını 1800'lü yılların ortalarında İstanbul'da bulunan René du Parquet'nin yazdıklarından öğreniyoruz.⁹ Öte yandan yine aynı zamanlarda bu bölgenin kaderi değişmektedir. Esasen bu değişim Parquet'nin ziyaretinden kısa bir süre önce

Eyüp Sultan Camii haziresinde bir kabrin toprağında filizlenmiş çitlembik ağacı sınırlı bir alanda yaşamını sürdürebiliyor.

Eyüp Sultan Camii haziresinde bir mezar taşı ile kaynaşmış çınar ağacı.

Eyüp Sultan'ın doğal ağaçlarından olan bir dişbudak (*Fraxinus angustifolia*) Ferhat Paşa Türbesi yanındaki hazirede. Eyüp'te mezarlarla birlikte korunan ağaçlar bu ruhani atmosferde yaşlanabilme şansı yakalıyor.

başlamıştır. II. Mahmud devrinde sayfiye yerleri için yeni gözde Boğaziçi olunca buradaki saraylar ve yalılar ihmal edilmiş, kimileri padişah tarafından yıktırılmış, bazılarının yerlerineyse o günün sanayisi yerleşmiştir. Çok sonraları, 1900'lerin ortalarına doğru sanayi Haliç'e iyiden iyiye demir atmıştır. Tüm bölge bu vaziyetten haliyle olumsuz etkilenmiş, yeşil doku azalırken çarpık yapılaşma katbekat artmış, Haliç her türlü kimyasal ve şehir atıklarıyla kirlenmiştir. 1983'ten sonraysa sanayi kıyı bölgelerden kısmen uzaklaştırılmış, yerlerine park alanları düzenlenmiştir. Bugün tüm bu olanların ardından Eyüpsultan'a bakıldığında gür yeşilliğinin geçmişte kalan bir hatıra olduğu söylenebilir; ya da iyimser bir bakış açısıyla hâlâ o günlerden kalan izlerin varlığından bahsedilebilir. Bugün Eyüp'teki birkaç fidanlığı geçmişte kalan ünlü çiçekçiliğin son izleri olarak kabul etmek,¹⁰ hazire ve mezarlıklardaki gür yeşilliğin halen var olduğunu fark etmek her şeye rağmen mümkün. Baskı ve kuşatma kutsal mahaller dışındaki hemen her yerde yeşil dokuyu silip geçerken cami ve mezarlıkların yoğun bulunduğu merkez ve civarında olan şey yeşil dokunun niceliksel azalmasından ziyade niteliksel değişimidir.

Geriye kalan yeşil izler bugünkü Eyüpsultan'ı geçmişe organik olarak bağlar. Yukarıda Amicis'in bahsettiği ulu ağaçlardan bazıları halen hayattadır. Bu ağaçlar şüphesiz çınar ağaçlarıdır (*Platanus orientalis*) ve pek çok seyyah onlardan bahseder. Osmanlı'da cami avluları toprak neminin ve iklimin müsaade ettiği her yerde çınarlarla gölgelenir ve burada da öyledir. Eyüp Sultan Camii avlusu bu mekanı beş yüz yıldan fazla bir zamandır gölgeleyen birkaç çınara sahiptir hâlâ.¹¹ Cami avlularından başka kimi hazirelerde de rastlanır bu ağaçlara; Düğmeciler Mescidi haziresinde yaşı dört yüze yaklaşan bir çınar vardır. Çınarlar Eyüpsultan'ın

Eyüp Sultan Camii dış avlusunda bir zamanlar çok sayıda bulunan çınarlardan biri. Bu ağaç yaklaşık beş yüz yaşındadır.

Pirinççi köyü ile Boğazköy arasındaki vadiye doğal yayılışı olan pırnal meşesi (*Quercus ilex*) İstanbul'da ve Türkiye'de nadir rastlanan bir türdür.

daha pek çok köşesini gölgeleyerek semtin karakterlerinden biri olmuştur. Çınarların yukarıda bahsi geçen derin ve rutubetli toprağa sahip olan düzlükten pek ayrılmadıkları görülür. Bu düzlükte eski yapıların avlularında, hazire ve mezarlık içlerinde yaşayan diğer ağaçlar çınarlar kadar cüsseli ağaçlar haline gelmeseler de hızlıca boylanır ve çabuk gelişir.

Eyüp'te, düzlük alandaki hazirelerde veya yamaçlardaki mezarlıklarda diğer tüm ağaçlardan fazlaca görülen türler arasında ise üç ağaç öne çıkar. Bunlardan biri servi ağacıdır (*Cupressus sempervirens*) ancak geçtiğimiz asra ait fotoğraflarda bu ağaçların günümüze kıyasla daha nüfuslu oldukları dikkat çeker. Bu durumun tek sebebi kabirlere servi dikme geleneğinin zaman içinde azalmasıdır. Ömrünü tamamlayan servilerin yerinde açılan boşluklara düzlük alanlarda

Eyüp Sultan'da doğal olmakla birlikte daha çok dikim yoluyla varlık gösteren Doğu çınarı (*Platanus orientalis*), yaprak ve meyveler.

çitlenbikler (*Celtis australis*), yamaçlarda ise Atlas sakızları (*Pistacia atlantica*) yerleşir.¹² Bu iki ağaçtan çitlenbik Eyüp'ün simgelerinden biri olan güvercinler sayesinde çok hızlı bir yayılış gösterir.¹³ Güvercinler bu ağacın meyvelerini severek tüketir ve tohumlarını etrafa saçarlar.¹⁴ Bu civarın yerli ağacı olan Atlas sakızları ise daha çok yamaçlarda yayılır. Güçlü kök sistemleri ve kuru, toprağı az, kayalık yerlere sağladığı uyum ile hem Eyüpsultan'ın sırtında hem de Haliç boyunca devam eden tüm mezarlıklarda ve kimi boş sahalarda hâkim ağaç haline gelirler.¹⁵

Yukarıda adı geçen bu dört ağaç türü dışında daha pek çok ağaç türü varsa da sayıca azdırlar. Aralarından birkaçının ise Eyüp doğası ve/veya tarihi ile bağı vardır. Yörenin doğal türlerinden olan dişbudaklar (*Fraxinus angustifolia*) günümüzde yalnızca parklarda ve yol kenarlarında görülür. İçlerinden yaşlı bir örnek ise Ferhat Paşa Türbesi yanındaki hazire içerisinde.¹⁶ Yine bölgenin yerli türlerinden olan karaağaçlara (*Ulmus minor*) ve saplı meşelere (*Quercus robur*) yalnızca tepe diplerindeki rutubetli alanlarda oldukça az sayıda rastlanır. Bir maki elemanı olan Kermes meşeleri (*Q. coccifera*) ise yamaçlarda en zor şartlarda dahi yaşamını sürdürür. Osmanlı'nın son dönemlerinde İstanbul'a getirilen kokar ağaçlar veya o dönemdeki ismi ile Cennet ağaçları (*Ailanthus altissima*) ise kozmopolit ve aynı zamanda işgalci bir tür olarak yıkılan veya terk edilen bina yerlerini, kimi zaman da mezarlıkları ele geçirme uğraşındadır. Eyüp'te son derece nadide türlere veya taksonlara rastlamak da mümkündür. Cafer Paşa Medresesi avlusundaki porsuk ağacı, türün az rastlanan sütun formlu kùltivarının (*Taxus baccata* 'fastigiata') yaşlı ve değerli bir örneğidir.¹⁷

Eyüp'ün eski bağlık, bostanlık, bahçelik zamanlarının hatıraları olarak dutlar (*Morus alba*, *M. nigra*) ve incirler (*Ficus carica*) de sık sık karşılaşılan ağaçlardır. Cezeri Kasım Paşa'nın tepelik bir yerinde, etraftaki yapılaşmanın içerisinde yeşil bir ada gibi kalmış olan Amcazade Bostanı'ndaki dutlar ve incirler tarihi doku ile iç içedir. İçlerinden bazıları oldukça yaşlanmış ağaçlardır.¹⁸

Eyüpsultan, bir yandan insan elinin pek değmediği veya aksine dualar eşliğinde koruduğu yerlerde yerli bitki örtüsüyle yeniden bağ kurarken bir yandan da tamamıyla insan eliyle şekillenen park

ve bahçelerde pek çok yeni türle tanışmaya devam etmektedir. Bilhassa mezarlıklar, cami avluları, tarihi mekanların bahçeleri ve biraz da meydanlar, yollar ve parklar artık yapılaşmanın son haddinde olan Eyüp semtinin yeşil dokusunu muhafaza eden son yerlerdir.

Eyüpsultan semtinin, yani Eyüpsultan ilçesinin kültürel ve tarihsel çekirdeğinin sahip olduğu bitkiler doğal olsun veya olmasın, hiç şüphesiz yoğun bir kültürle ilişkilidir fakat beşeri faaliyetlerin en olumsuz yanları nedeniyle de hırpalanmakta ve zarar görmektedirler. Bu zararlar şehir içinde kontrolsüz yapılaşma, trafik, karbon monoksit gibi şehir kaynaklı zararlarken kırsal Eyüp'te maden ve taş ocakları, mega projeler ve kırsalın şehirleşmesi şeklinde görülmekte olup yeşil doku üzerinde büyük bir baskı oluşturmaktadır.¹⁹ İstanbul'da risk altındaki 7 önemli bitki alanından üçü kısmi olarak Eyüp ilçe sınırlarındadır:²⁰ Bazı endemikleri barındıran Batı İstanbul meraları, Ağacli kumulları ve Avrupa-Sibirya florasının yoğunlaştığı Kuzey Boğaziçi ormanları. Bu alanlara, değeri pek bilinmeyen ancak su havzası özelliğinden dolayı bir şekilde üzerindeki doğal türlerle birlikte günümüze ulaşabilmiş olan Pirinçciköy ile Boğazköy arasındaki ormanlık vadi de eklenebilir. İstanbul'da çok nadir görülen pırnal meşesinin (*Quercus ilex*) yaşam alanıdır.²¹ İhlamur (*Tilia tomentosa*) gibi bazı nemcil türlerin de halen görüldüğü bu vadiyi 1845-1847 yılları arasında İstanbul'da bulunan coğrafyacı ve botanikçi Tchihatchef, çevresindeki bozkır sahaları arasında ormanlık bir boğaz olarak anmıştır.²² Bu boğaz aynı zamanda Eyüpsultan semtinin de içerisinde bulunduğu vadi sisteminin devamıdır. Bugün Eyüp'te artık göremediğimiz fakat bir zamanlar burada yayılması kuvvetle muhtemel olan pek çok türü orada görebilme şansına -halen-sahibiz. İlçenin önemli doğa alanları halihazırda saptanmıştır ve korunmaları gereği de ortadadır.²³

NOTLAR

- 1 Ünal Akkemik, *İstanbul'un Doğal Bitkileri*, Çekül Yayınları, İstanbul 2017, s. 7, 15.
- 2 A. Aras, N. Aksoy, Z. Batı, M. Sakinç, M. Erdoğan, "Sequoiadendron giganteum (Ağacli Linyitleri): Ksiloloji, Palinoloji ve yaşı," 4. *Türkiye Kuvaterneri Çalıştayı* (TURQUA IV), 2003, s. 187-105.
- 3 Hatice Kutluk, Haliç Holosen Polenleri, (İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1994, s.119, 126, 133, 134.

Eyüp Sultan'ın doğal ağaçlarından Atlas sakızı (*Pistacia atlantica*), yaprak ve meyveler.

- 4 Kutluk, Haliç Holosen Polenleri, s. 119, 126-129, 132-135. Ayrıca göknar ağaçları İstanbul'da yalnızca Beykoz, Tokatköy civarında buzul devri relikti olarak bulunur. Karaçamlar da yine aynı devrin relikt ormanları halinde İstanbul'un kuzey batı ucunda Karadeniz'e bakan yamaçlarda doğal yayılışa sahiptir.
- 5 M. Yıldırım, K. Özaydın, A. Erguvanlı, "İstanbul Boğaziçi Güneyi ve Haliç'in Jeolojik Yapısı ve Geoteknik Özellikleri", *Jeoloji Mühendisliği*, 1992, s.10, 13; W.B.F. Ryan, W.C. Pitman, C.O. Major, K. Shimkus, V. Moskalenko, G.A. Jones, P. Dimitrov, N. Gorür, M. Sakinç, "An abrupt drowning of the Black Sea shelf", *Marine Geology*, 1997, s. 138 (1-2): 119-126.
- 6 Dionysios Byzantios, *Boğaziçi'nde Bir Gezinti*, (trc. M. F. Yavuz), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 47, 50; Petrus Gyllius, *İstanbul Boğaziçi*, (trc. Erendiz Özbayoğlu), Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 70, 81.
- 7 P. A. Dethier, *Boğaziçi ve İstanbul, 19. Yüzyıl Sonu*, (trc. Semavi Eyice), Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s.74.
- 8 Edmondo de Amicis, *İstanbul (1874)*, (trc. Beynun Akyavaş), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006, s. 354.
- 9 René du Parquet, *İstanbul'da Bir Yıl*, (trc. Sertaç Canpolat), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 67-69.
- 10 Reşad Ekrem Koçu, "Eyyub Sultan'da Fulya Tarlası", *İstanbul Ansiklopedisi*, Koçu Yayınları, İstanbul 1966-1971, X, 5451.
- 11 Volkan Yalazay, *Eski İstanbullu Ağaçlar*, Kırsal Çevre ve Ormancılık Sorunları Araştırma Derneği Yayınları, Ankara 2019 s. 111, 112, 177, 178.
- 12 Çitlenbik ağaçları çoğunlukla düzlük kesimlerde ancak yamaçlarda da natüralize olmuştur; bu durumun tersi olarak Atlas sakızları yamaçlardaki yoğunluğunun dışında düzlük alanlarda da görülür.
- 13 Yalazay, a.g.e, s. 358, 360.
- 14 Faik Yaltırık, *Dendroloji 2 (Kapalı Tohumlular)*, İ. Ü. Orman Fakültesi Yayınları, İstanbul 1998, s. 218.
- 15 Yalazay, a.g.e, s. 294.
- 16 Yalazay, a.g.e, s. 213.
- 17 Yalazay, a.g.e, s. 460.
- 18 Yalazay, a.g.e, s. 368, 370.
- 19 S. İsfendiyaroğlu, D. Engin, C. Yeniyurt, M. Perez, "İstanbul'un Önemli Doğa Alanları ve Yatırım Projelerinin Etkileri", *İstanbul Ormanlarının Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Türkiye Ormancılık Derneği Marmara Şubesi Yayınları, (edt: Ünal Asan), İstanbul, 2014, s. 243-255.
- 20 Akkemik, a.g.e, s. 24, 25.
- 21 Yalazay, a.g.e., s. 233.
- 22 Pierre de Tchihatchef, *İstanbul ve Boğaziçi*, (trc. Ali Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 17.
- 23 M. Avcı, "Kentsel, Biyolojik Çeşitlilik Açısından İstanbul", *İstanbul Ormanlarının Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Türkiye Ormancılık Derneği Marmara Şubesi Yayınları, (edt: Ünal Asan), İstanbul 2014, s. 87-124.

Eyüp Sultan'dan Semaya Yükselen Namelerin Bestekarı: Zekai Dede Efendi

Mehmet Yüksel*

Eyüpsultan birbirinden değerli musikişinas yetiştiren bir beldedir. Bunların piri denilse sezâ Mehmet Zekai Dede Efendi nefs-i Eyyüpsultan'da doğmuş ve yetişmiştir. Kendisinden sonra yetişenlerin de hocası olan Zekai Dede Efendi Türk musikisinin önemli köşe taşlarından biridir. Bestekar gerek yetiştiği devir, gerek sanat anlayışı, eserleri ve yetiştirdiği talebeleriyle ün salmış, klasik, dinî ve la dinî eserleriyle musikimize büyük ve unutulmaz hizmetlerde bulunmuştur.

Zekai Dede 1825 senesinde Eyüp'te Cedid Ali Paşa Mahallesi'nde doğmuş 1897 senesinde vefat etmiştir.¹ Babası aynı mahallenin imamı Hafız Süleyman Hikmeti Efendi'dir. İlk tahsiline -ki mektebin kurucusu ailesidir- Kalenderhane Mektebi ya da Lalizade Abdülbaki² adıyla meşhur sibyan mektebinde başlamıştır. Amcası "Pepe Hoca" ünvanlı Hafız İbrahim Zühdü en-Nakşibendi bu okulda hoca, babası da hat dersi vermektedir. Zekai Dede amcasından Kur'an dersleri almış,

1843 yılında 18-19 yaşlarında Kur'an-ı Kerim'i ezberleyerek hafız olmuş, aynı tarihlerde babasından yazı icazeti almıştır. Daha sonra Balıklı Hoca Ali Efendi gibi tanınmış üstadların derslerine devam etmiş, medrese eğitimi almış Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Hammamizade İsmail Dede Efendi'nin öğrencilerinden olan komşuları ünlü besteci Eyüplü Mehmet Bey'den musiki meşkine başlamış ve bir yıl içinde birkaç fasıl meşketmiştir. Kısa zamanda gerek hocasının gerekse yaşlılarının takdirlerini kazanan ve küçük besteler yapan Zekai Efendi musiki derslerine başladıktan birkaç ay sonra bazı şarkı ve ilahiler besteleyerek bu alandaki yeteneğini ortaya koymuştur. Aynı taarihlerde devrin meşhur hattatı ve bestekarı Mustafa İzzet Efendi'den Nesih ve Sülüs yazıları öğrenerek güzel yazılar yazmıştır. Eyüplü Mehmet Bey istidadını gördüğü genç ve seçkin talebesini kendisinin de hocası olan Hammamizade İsmail Dede Efendi'nin konağına götürerek üstadıyla tanıştırmıştır. Dede, Zekai Efendi'nin okuduğu bir murabbayı hayranlıkla dinlemiş, kendisine her vakit bu konakta meşke devam edebileceğini haftada bir gün de ayrıca gelirse daha fazla istifade edebileceğini söylemiştir. Zekai Efendi 1845 yılında büyük üstadın derslerine başlamış haftada üç gün ders almıştır. Artık kendisine geniş ufuklar açılmıştır. İsmail Dede'nin teşvikiyle ve arzusuyla ilk büyük bestesini yapmıştır: "Dil hasret-i vaslın ile nâlân gel efendim." Bu Suzidil Ağır Semaî beste Zekai Dede'ye ilk büyük şöhreti getirmiş, bundan sonra büyük formlarda tecrübeye başlamıştır. Hammamizade İsmail Dede hacca gitmeden önce öğrencisine son bestelediği Sultaniyegah makamındaki faslını, belki birbirimizi bir daha göremeyiz, diyerek meşk ettirmiştir. Hammamizade'nin içine doğmuş olmalı ki hac görevini ifa ederken 30 Kasım 1846'da Mekke'de vefat etmiş.

Zekai Dede Mısır Prenslerinden Mustafa Fazıl Paşa'nın teklifiyle sarayında musiki muallimliği yapmış, dostlukları gelişmiş, onunla beraber 7 Haziran 1845'te Mısır'a gitmiştir. 1851 yılı sonuna kadar Mısır'da kalmıştır. İkinci Mısır ikameti de altı yıl sürmüştür. Mısır'da bulunduğu sıralarda Şeyh Şahab adında bir musiki üstadından Arap musikisinin bütün usullerini ve bu usullerle bestelenmiş eserleri öğrenmiştir. 36 tane olan Arapça güfteli şughul ilahiyi Mısır'da bestelediği

tahmin edilmektedir. 1858'de Prens Mustafa Fazıl Paşa vezir olarak İstanbul'a gelirken onu da beraberinde getirmiştir. Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunu ve İbrahim Paşa'nın ikinci oğlu Mustafa Fazıl Paşa babasından 2,5 milyon altın lira tutarında muazzam bir mirasa sahip olmuş çok zengin, aynı zamanda cömert bir prenstir. Alimleri ve sanatkarları himaye etmiştir. Onun için otuz yıl boyunca beraberinde çalışan Zekai Efendi, prensin 1875'teki ölümüne kadar onun İstanbul'daki saraylarında müreffeh bir hayat yaşamıştır. Prens arada bir Mısır'a giderken beraberinde Zekai Efendi'yi de götürmüştür ancak Avrupa seyahatlerine götürmemiştir.

Zekai Efendi İstanbul'a gelir gelmez ilk iş olarak hocası Eyüplü Mehmet Bey'in derslerine tekrar başlamış, yeni besteler yapmıştır.

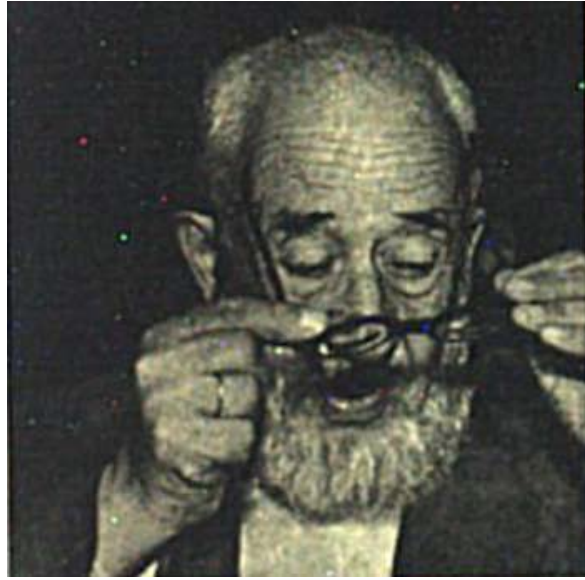
Zekai Efendi'nin "Dede" oluşu geç bir tarihtir. 1868'de Yenikapı şeyhi Osman Salahattin Dede Efendi'ye intisap eden bestekar, Mevlevi tarikatına girmiştir. Her hafta pazartesi ve perşembe günleri Yenikapı Mevlevihanesi'ne giderek ayin-i şerif okumuştur. 1883'te Darüşşafaka Lisesi'ne musiki öğretmeni olarak tayin edilmiş 1885'te Eyüp'teki Bahariye Mevlevihanesi kudumzenbaşılığına getirilmiş, aynı yıl kendisine törenle "Dede" unvanı verildiğinde 50 yaşına ulaşmıştır. Bundan böyle Zekai Dede diye anılan büyük sanatkar, henüz "dede" olmadan on beş yıl öncesinde Suzidil makamında Mevlevi ayin-i şerif bestelemiştir. Ölünceye kadar Darüşşafaka ve Bahariye Dergahı'ndaki vazifelerine devam etmiştir. 24 Kasım 1897'de 73 yaşında vefat etmiştir. Eyüp Sultan Camii'nde çok kalabalık bir cemaatle cenaze namazı kılınarak Eyüp'de Kaşgari Dergahı yakınlarına defnedilmiştir. Cenazesinde, kendisinin Uşşak makamında bestelediği, sözleri Aziz Mahmut Hüdai Hazretlerine ait,

*Neyleyim dünyayı bana Allahım gerek
Gerekmez masıvayı bana Allahım gerek*

ilahisi okunmuştur.³

Talebelerinden Ahmet Avni Konuk onun için "Ben hayatımda onun gibi aşık bir adam görmedim." demiştir. Hocası Zekai Dede'nin vefat üzerine hocasının çok sevdiği Suzidil makamında mersiye olarak bir Kâr bestelemiştir:

*"Ey bülbül-i hoş neva hamuş ol
Vey kalb-i hazin zehr-nuş ol*

Zekai Dede'nin kızından olan torunu Mehmet Münir Kökten'in 80 yaşında çekilmiş bir fotoğrafı
(Kaynak: Refi' Cevad Ulunay, "Zekâi Dede", Hayat Dergisi, S. 50, 1960, s. 8.)

Üstad-ı hüner Zekai gitti

*Ey beng-i adem sürud guş ol Avni dil-i zare tesliyet yok /
Ey eşk-i dü dide pü-huruş ol"*⁴

Zekai Dede'nin sesi güzel olmamakla beraber çok doğru ve sanatlı okuduğu nakledilir. Terbiyeli, nazık, kanaatkar, temiz giyinen, her konuda faziletli bir kişiliğe sahip beyefendidir. Kudümden başka ney de çalmıştır. Klasik musikimizin pek çok malumatı Zekai Dede zamanında unutulmaya yüz tutmuşken bestekarımız Klasik Türk musikisinin zamanında bilinen hemen bütün güfteli parçalarını öğrenmiş ve öğrencilerine öğretmiştir. Böylece yüzlerce parçayı unutulmaktan kurtarmıştır. Hayatının sonlarına doğru batı notası ile öğrencilerinden Suphi Ezgi'den Hamparsum notasını öğrenmiş fakat hayat boyu alışkanlığından kurtulamadığı için her iki notayı da kullanmamıştır.

Zekai Dede çok kabiliyetli bir hoca olarak da bilinmektedir. Bildiği bütün eserleri başta oğlu Ahmet Irsoy olmak üzere Dr. Suphi Ezgi ve Ahmet Avni Konuk'a meşk ederek geçmiştir. Rauf Yekta Bey, Şeyh Hüseyin Fahrettin Dede, Şevki Bey, Ali Aşkı Bey ve Kazım Uz gibi bir çok meşhur talebe yetiştirmiştir. Zekai Dede'nin de zakirbaşı olduğu Şeyh Türkü Dergahı'nda zakirlik eden Hacı Mehmet Emin Bey'e bu dergahta meşk ettirmiş⁵, Eyüp Sultan Camii hafız-ı kütübü Osman Hilmi Efendi⁶, Fatih Tahta Minare Tekkesi şeyhi Mehmed Salih Efendi⁷, Bahariye Mevlevihanesi ayinhanlarından Çimenezmez Hafız Ali Efendi⁸, Kasımpaşalı Şeyh Cemal Efendi⁹ gibi tekke

müntesipleri rahle-i tedrisinden geçmiştir. Yine talebelerinden olan İttihatçılardan Ethem Ruhi Balkan, ki Dede'nin oğlunda dahi olmayan bir tevşihî, ondan öğrenmiş zevkle her vesileyle tekrar etmiştir:

*Bir merd-i Hakk'ı bul intisab et
Geç benliğinden feyz iktisab et
Yak aşka cismin mahv ü harab et
Rah-ı Hüda'ya böyle şitab et*¹⁰

Bestekarımızın, 14 Ağustos 1943'te 73 yaşında vefat eden oğlu Hafız Ahmet Irsoy da, Klasik Türk musikisinin güfteli eserleri üzerindeki büyük bilgisiyle tanınmasının dışında ayrıca bestekardır. Yine bestekar olan 1882 doğumlu Mehmet Münir Kökten de Zekai Dede'nin kızından olan torunudur. Oğlu Ahmet Irsoy bestekarımızın 500'den fazla eser bestelediğini yazmaktadır. Bunların yarısı bugün malesef unutulmuştur. Unutulan parçaları bestekarımızın öğrencilerine geçmeye vakit bulamadığı veya buna gerek duymadığı eserler olduğu tahmin edilmektedir. Zekai Dede'nin bugün elimizde olan eserleri 264 parçadan ibarettir. Bunların 127'si dinî, 137'si la dinî bestelerdir. En önemli eserlerinden olan beş Mevlevî ayini besteleniş sırasıyla Suzidil, Mahye, Isfahan, Suzinak ve Saba Zemzeme makamlarıdır. Dört günde bestelediği ve Mustafa Fazıl Paşa'ya sunduğu Suzidil ayinidir. Sonraki dört ayinini altmış yaşında ve on bir ay içinde bestelemiştir. Din dışı 137 parçanın biri Saba makamında Kâr-ı Natık, ikisi Suzinak ve Müstear makamlarında Kâr, 48'i beste, 24'ü Ağır Semai, 22'si Yürük Semai, 31'i Şarkı ve 9'u Marş'tır.

117 parça la dinî eserinin notası üç cilt halinde oğlu Ahmet Irsoy'la öğrencisi Dr. Suphi Ezgi tarafından tenkitli metotla elden geçirilerek yayımlanmıştır. Beş Mevlevî ayini ile bazı dinî parçaları da yine bu iki zatla Rauf Yekta ve Ali Rıfat Çağatay tarafından hazırlanarak yayımlanmıştır.

Eyüp'ü camisiyle, tekkesiyle, hocasıyla, hattatıyla, şeyhiyle, dervişiyile, şairiyle, hanendesi sazendesiyle hemen her cepheden görmüş, yaşamış biri olarak Zekai Dede tüm bunları ve bunların şekillendirdiği iklimi bestelerine coşkun bir şekilde yansıtmıştır. Klasik Türk Musikisi'nin ruhunu derinden duymuş ve duyurmuştur. Bu bakımdan olsa gerek klasik ekolün son büyük bestekarı kabul edilmektedir.

Zekai Dede'nin Eyüpsultan Kurukavak Caddesi 64 no'lu evinin 1960'lardaki görünümü.

NOTLAR

- * İstanbul Etiler Camii İmamı. 1869-1943", *Dergâh*, c. I, S. 11 ve 12, 1991, s. 14, 18'den yararlanarak hazırlanmıştır.
- 1 Bu metin hususen, Nuri Özcan, "Zekâi Dede", *DİA*, c. 44, s. 195-196; Nuri Özcan, "Son Devrin Ünlü Musikînaslarından Eyüplü Hafız Ahmed Irsoy ve Talebesi Sadettin Heper", *Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler VII*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2003, s. 120-127; Ayangil, Ruhi, "Türk Musikisi Tarihinde Yenikapı Mevlevihanesi", *Zeytinburnu Kültür Vadisi I*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 444-448; Savaş Ş. Barkçin, *Ahmed Avni Konuk: Görünmeyen Umman*, İstanbul 2009, s. 46-54; Ömer Faruk Bayrakçı, "Ahmed Irsoy'un Müstear Mevlevî Ayini ile Zekai Dede'nin Mâyê Mevlevî Ayini Arasındaki Benzerlikler Üzerine İnceleme", *Türkiyat*, 2022, S. 31, s. 151-167; Cem Behar, "Zekai Dedezade Hafız Ahmet Efendi (Irsoy
- 2 *Revnakoğlu'nun İstanbul'u İstanbul'un İç Tarihi III*, (haz. Mustafa Koç), Fatih Belediyesi, s. 1083.
- 3 *Revnakoğlu'nun İstanbul'u II*, s. 702; *Revnakoğlu'nun İstanbul'u III*, s. 1064.
- 4 [https://web.itu.edu.tr/neu/KTMArsiv/Lilypond_ly_Arsiv/Lilypond_Beste/Beyati_Beste_\(DevriKebir\)_\(OlGulunGulzar-i\)_\(Zekayi_Dede\)_NEU.pdf](https://web.itu.edu.tr/neu/KTMArsiv/Lilypond_ly_Arsiv/Lilypond_Beste/Beyati_Beste_(DevriKebir)_(OlGulunGulzar-i)_(Zekayi_Dede)_NEU.pdf) Erişim Tarihi: 14.01.2024.
- 5 *Revnakoğlu'nun İstanbul'u V*, s. 2343.
- 6 *Revnakoğlu'nun İstanbul'u III*, s. 1411.
- 7 *Revnakoğlu'nun İstanbul'u III*, s. 1193.
- 8 *Revnakoğlu'nun İstanbul'u II*, s. 1079.
- 9 *Revnakoğlu'nun İstanbul'u I*, s. 232.
- 10 *Revnakoğlu'nun İstanbul'u I*, s. 424.

Arabî Ayın İlk Cuması

[Feridun] Kandemir

Cami, sabahın erken saatlerinden beri İstanbul'un dört bir tarafından gelmiş cemaatle dolup boşalmaktadır. Son gelenler iç avluya serilmiş hasırlar üstünde secdeye varıyorlar. Hazreti Halid'in türbesi iki taraftan sarılmıştır.

Başları bol, geniş beyaz örtülerle sarılı, kiminin omuzundan sarkan koca son moda çantası, kiminin kucağında yavrusu, kiminin elinde, üstüne iki büküm abandığı sopası, yüzlerce kadın sevgilileri alıp götürən bir uçağı uğurlar gibi, gözleri gökte, aynı noktada, sağ elleri havada, etrafa gül kokusu saç a saç, mini mini mendillerini sallıyorlar.

Eyüp Sultan Camii'nin dış avlusunu mahşer gibi dolduran bu ipeklere ve renklere bürünmüş insanların tepesindeki gök, bir billur kâse gibi tertemiz, lekesiz ve noktasız...

Bir tayyare homurtusu da yok. O halde bu, bilekleri ve parmaklarındaki pırl pırl bilezikler ve yüzüklerle titreşe titreşe uzanan çıplak kolların havalandırdığı, kelebekler gibi çırpınıp duran mendillerin selamı kime?

Gür, davudi bir ses, gökten damla damla gönüllere akar gibi geliyor: Essalâtü... Vesselâm...

Sanki minaredeki müezzin cemaatla beraber dinliyor. Bu kadar içe işliyen, böyle göz yaşartan bir ses, bir faninin ağzından nasıl çıkar?

Yazık ki hiç görmemiştım: Meğer her Arabî ayının ilk cumasında, müminlerin Eyüp ziyareti, bu ilahi nağmenin füsûniyle başlamış...

Cami, sabahın erken saatlerindeberi İstanbul'un dört bir tarafından gelmiş cemaatla dolmuş. Son gelenler, iç avluya serilmiş hasırlar üstünde secdeye varıyorlar.

Kol kola girmiş, birbirlerinin eteklerinden tutunmuş, adeta kucak kucağı akan kadın selleri kol kol oradan oraya dağılıyor.

Hazreti Halid'in türbesi iki yandan sarılmıştır. Cephedeki hacet penceresinin yıllardanberi okşana okşana parlamış parmaklıklarına, dokunacak yer arayıp bulmak telâşiyle uzanmış eller hele parmaklar, bir felaket anında can kurtarana yapışmış gibi sımsıkı sarılıyor.

Kalabalığın ortasında, havalanmış kollar, yumruklarında sıkılmış kar gibi bembeyaz çocuk çamaşırlarını parmaklığa dokundurmak için çırpınıyorlar.

Şehrin kimbilir hangi semtlerinde, belki Şişli'nin bir zengin apartmanında, belki Kasımpaşa'nın bir zavallı kulübesinde canlanmak, derdinden kurtulmak için bu minnacık blúzları, çorapları bekliyen kimbilir kaç solgun, mecalsiz yavru var?

İçeri hiçbir şey atılmasın diye parmaklıklara örülmüş teller manikürlü narın parmaklara mukavemet edemiyor. Sıcaktan avuçlarda pelteleşmiş mumlar bu aralıklardan birer birer türbenin halıları üstüne atılıyor.

Ellerinde Kur'anları, kiminin tesbihleri, yahut bomboş avuçlarını açıp duaya dalmış kadınlar arkada gelen kalabalığın önünde sele tutulmuş gibi mütevekkil akıp gidiyorlar.

Genç kızlar, uzun eteklerini yerlere sererek eğilip, avlunun göbeğindeki hacet çeşmesinin musluklarını, kismetleri açılınsın diye, kapayıp açıyorlar.

Aynı günde evlenmiş, zıf af görmeden, aynı günde ölmüş iki kızkardeşin yattığı (Çifte Gelinler) merkadinin, önü muratlarına ermeden can verenlerin ruhlarını tâziz için gelenlerle mahşer gibi kalabalık...

Fakat yaşayanlar arasında muratlarına erenler de çok: Ziyaretlerini bitirince dış avluda fakir fıkara para ve ekmek dağıtanlar, duvar diplerinde horozlarını kurban edenler bunlardır.

Belki ömürlerinde bir karınca incitmemiş kızlar, kadınlar, kucaklarında getirdikleri horozların bıçaklanışını ve gırtlaklarından akan kanlara bulana bulana ve çırpına çırpına can çekişlerine, orada, avuçlarındaki mendilleriyle ağızlarını tıkaya tıkaya fakat gözlerini ayırmadan bakabiliyorlar.

Herkes burada dua ederken, sevap işlerken, öyle bambaşka bir ruha sahip, öyle iyi, güzel ve hafif görünüyor ki, eminim şu kızcağıza bıçağı uzatsam, o adak horozu kendi eliyle kesebilir.

Herkes diyorum, evet herkes bu kadınların arasında işte namazını bitiren erkekler de karıştı... Bu erkekler arasında şehrin tanınmış simaları da yok değil meşhur sporcular, tacirler, mühendisler, avukatlar, ressamlar...

Şadırvanın etrafındaki güvercinlere avuç avuç mısır serperdek dış kapıya doğru gidenlere bakın, yürüyüşlerinden bakışlarından bile belli, ne kadar hafiflemiş, rahat, ferahdırlar.

Bir Eyüpsultan ziyaretinden bende kalan hatıra; ne çeşme ne horoz, ne mum, ne de mezar taşıdır. Kim ne derse desin orada; insanların bir sırı ermiş gibi, bambaşka bir hüviyete büründüklerini gözlerimle görmüş bulunuyorum.

Ramazanın teravih namazları gibi Eyüpsultanın cumaları da gösteriyor ki, dünyanın bu para ve madde devrinde memleketin geçirdiği buhranlara rağmen dine bağlılık eksilmemiş, hatta bazı ahvalde artmıştır bile.

Bu bağlılıktan eski devirlere mahsus koyu taassubun, yobazlığın doğacağından korkmaya lüzum yoktur. Çünkü Eyüp ziyaretine giden Ramazanda camileri dolduran binlerce kişi, hiç de eskilere benzemiyor. İçlerinde dinin manasını kavramış, dinin dünya ile ilgisi olmadığını anlamış olan uyanık insanlara rastlandığı gibi kılıkları, kıyafetleri ile de kara taassupla zerre kadar ilgili olmadıklarını belirtenler de var...

Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Revnakoğlu Koleksiyonu 190 numaralı "Eyub ve Çevresi, Çoban Çavuş Mescidi ve Tekyesi (Koska)" isimli dosyada tesadüf ettiğimiz bir küpürde yer alan bu haber, muhtemelen türbenin açılmasından az evvel, 19 Şubat 1949 tarihine ait. Dolayısıyla türbelerin seddinden sonra yaklaşık çeyrek asır Eyüp Sultan Hazretlerinin türbesinin dışardan ziyaret edildiği düşünülürse resmedilen manzarayı anlamak çok daha mümkün olacaktır. Ayrıca elbette henüz Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından türbe ziyareti adabına dair on küsur maddeyi muhtevi levhalar da asılmamıştır. Bununla birlikte 1916'da Hicaz cephesinde Kızılay heyetinde çalışmış, Fahreddin Paşa'nın Hicaz müdafaasına şahit olmuş, Mehmet Akif'in de ısrarıyla bu müdafaayı ilk kaleme alanlardan İttihatçı, istihbaratçı ve gazeteci kimliğiyle meşhur Fahreddin Kandemir'in Eyüp Sultan ve Merkez Efendi'deki ziyaretçiler hakkındaki tasvir ve tahlilleri de devrin ruhunu anlamak bakımından çok kıymetlidir

Eyüp Kitaplığı

Büşra Nur Güler*

İstanbul'un bir bakıma fetih sancağı, ilk sur dışı yerleşim merkezi olan Eyüp, topraklarını ismini aldığı Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin misafirperverliğine râm ederek kimlik kazanmış, şehrin herhangi bir beldesi olmaktan çıkmış, Ebû Eyyûb'un kabrinin tespitini takiben Fatih Sultan Mehmed'in emriyle etrafında inşa edilen şehrin ilk selatin cami ve külliyesi ile İslam kimliğinin, şehrin manevî ikliminin ve dini-siyasi hayatın mihenk taşı haline gelmiştir. "İstanbul'u Dersaadet yapan" Hz. Peygamber'in mihmandarının aziz hatırasının gölgesinde, bir hayat biçimi ve mekan olarak perspektifini oluşturduğu şehrengizlerin, İstanbul ansiklopedilerinin, İstanbul tarihi ve mimarisi, sosyo-kültürel yapısı ve demografisi temalı incelemelerin, seyahatname ve hatıratların ana temalarından birini oluşturan Eyüp, kendi çevresinde kalem oynatılmış müstakil bir edebiyata da sahiptir. Bu edebiyatın

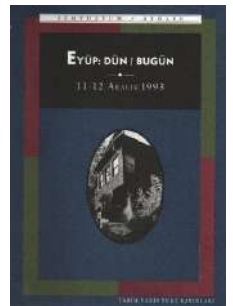
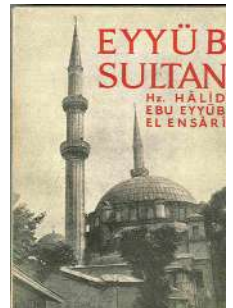
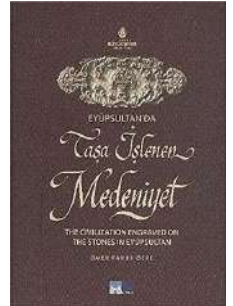
bereketi şüphesiz ki, ismini alarak bilad-ı selase içerisinde seçkinleştiği Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin hatırasından gelir:

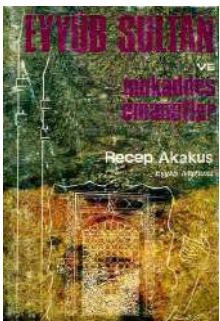
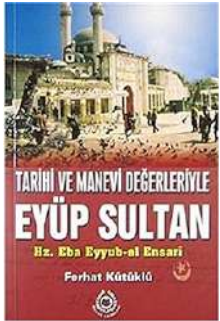
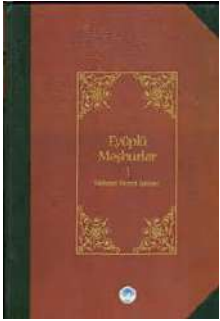
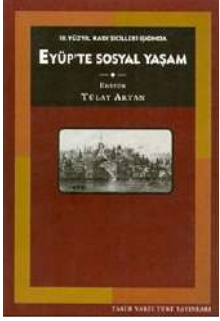
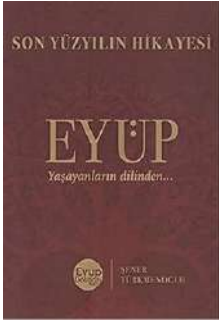
Ebû Eyyûb el-Ensârî

Hicretten sonra Hz. Peygamber'in mihmandarlığının yanı sıra gazve ve seriyyelere katılan ve vahiy katipliği yapan Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin hayatı, tabakat-teracim, hadis, siyer ve meğazi gibi klasik İslam literatüründe muhtelif boyutlarıyla ele alınmıştır. Edebiyatımızda menakıbnâme türü içerisinde sayılabilecek, 1773 yılında el-Hac Hasan b. Seyyid tarafından kaleme alınan *Menakıb-ı Ebû Eyyûb el-Ensârî 'Alemdar-i Rasûl* adlı çalışma, bugün Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin ayaklarındaki pencere kenarında medfun Eyüp Camii imam-hatibi, reisülkurra Abdullah Eyyûbî (v. 1836) tarafından istinsah edilmiştir (1795). Abdullah Eyyûbî ayrıca kabrin ziyareti esnasında uyulacak adab ve usulleri içeren tek sayfalık *Adabü'l-Müsaafirin*'i, Eyüp

Sultan'ın menkıbelerini ve cami civarında medfun bazı zevatı aktardığı *Risale fi hakkı Hazreti Ebû Eyyûb el-Ensârî* adlı çalışmalarıyla bu edebiyatın öncüleri arasındadır.

64 sayfadan müteşekkil, müellifi bilinmeyen *Mihmandâr-ı Cenâb Risâletpenâhi Ebû Eyyûb el-Ensârî* (Yeni Kütüphane Neşriyatı, İstanbul 1312/1894) adlı eser ise İsmail Güleç tarafından *Peygamber Efendimizin Ev Sahibi Eyüp Sultan* adıyla neşredilmiştir (Pamuk Yayıncılık, İstanbul 1999). Alansonyalı Hacı Cemal Ögüt tarafından ilk cildi 1955'te, ikinci cildi 1957'de neşredilen *Eyyûb Sultan - Hz. Halid Ebû Eyyûb el-Ensârî* (Ahmet Sait Matbaası, İstanbul) adlı eser alandaki mufassal çalışmaların ilkidir, denilebilir. Hacı Cemal Ögüt'ün takdiminde "... bu suretle gücümün yettiği kadar hadis, tarih, siyer ve meğazi kitaplarını inceleyerek, bilhassa Hazret-i Mihmandar'ın ayan beyan bir emir ve

ilhamı ve hiç şübhesiz büyük bir iltifatı eseri olarak, Hazret-i Halid'in hal tercümesini ve tarihini yazmağa cür'et etdim" sözleriyle özetlediği sebep-i telifiyle sahanın en mühim eserlerinden olma özelliğini muhafaza etmektedir. Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin hayatını, bu siretle bağlantılı olarak "Eyüp semtinin ne suretle teveccüh edilen bir yer haline geldiğini" farklı veçheleriyle konu edinen diğer çalışmalar kronolojik olarak şu şekilde sıralanabilir:

Niyazi Ahmet Banoğlu, *Eyüp Sultan Hazretleri*, Tarih Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1960.

Recep Akakuş, *Eyyûb Sultan ve Mukaddes Emanetler*, Fatih Yayınevi, İstanbul 1973.

Şevket Gürel, *Eyyûb Sultan-İstanbul'da Sahabe Kabirleri, İslâm'da Kabir Ziyaretleri, Mukaddes Emanetler*, Yayılacık Matbaası, İstanbul 1985.

Necdet Yılmaz, Coşkun Yılmaz, *İstanbul'daki Sahabe Eyüp Sultan ve Arkadaşları*, Küresel Yayıncılık, İstanbul 2005.

Rahmi Serin, *Eyüp Sultan*, Pamuk Yayınları, İstanbul 2006.

Abdullah Kara, Hilal Kara, *İstanbul Semalarını Aydınlatan Bir Yıldız Eyüp Sultan (r.a.)*, Nesil Yayınları, İstanbul 2008.

S. Faruk Göncüoğlu, *Kısa Metrajlı Film Tadında Eyüp*, Heyamola Yayınları, İstanbul 2009.

Ferhat Kütüklü, *Tarihi ve Manevi Değerleriyle Eyüp Sultan*, Bahar Yayınları, İstanbul 2011.

Mehmet Efendioğlu, *Ebû Eyyûp El-Ensârî Hazretleri'nin Türbesi*, Eyüp Müftülüğü, İstanbul 2014.

Hüseyin Algül, *İstanbul'un Kutlu Ev Sahibi Eyyub Sultan*, DİB Yayınları, Ankara 2016.

Ünal Kılıç, *Ebû Eyyûb el-Ensârî*, TDV Yayınları, Ankara 2018.

Cahid Kara, *Hz. Ebû Eyyûb el-Ensârî*, Beyan Yayınları, İstanbul 2019.

Şükrü Altın, *Bir İstanbul Sevdası Hz. Eyüpsultan*, TDV Yayınları, Ankara 2022.

İskender Pala, *Mihmandar Bir Eyüp Sultan Romanı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2022.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde İstanbul'a gelen ve Ebû Eyyûb el-Ensârî türbesi ve camiini ziyaret eden Nureddin el-Karafi (v. 1533), camide ve türbede mihmandar-ı Nebî'nin ne kadar tanındığını, rivayet ettiği hadislerin okunup okunmadığını araştırmış, aldığı cevaplar Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin nesebi ve faziletlerini, ondan rivayet edilen 200 civarında hadisi, hatimede ise ensarın üstün niteliklerini derlemeye sevk etmiştir. *Nefehâtu'l-Abîri's-Sârî bi-Ehâdis-i Ebî Eyyûb el-Ensârî* adlı bu eser, Sultanüş-şuara Baki (v. 1600) tarafından Türkçe'ye çevrilerek muhtasar şekilde şerh edilmiştir. Baki, Sokullu Mehmed Paşa'ya hediye ettiği eserine

Hayâtu'l-Kulûb bi-Rivâyâti Ebî Eyyûb adını verdiğini kaydetmektedir. İlgili eser *Gönüllerin Dirliği Ebu Eyyub el-Ensârî'nin Hadis Rivayetleri- Hayâtu'l-Kulûb bi-Rivâyâti Ebî Eyyûb* başlığıyla Gülşah Taşkın, Arzu Atik ve Güler Doğan Averbek tarafından neşre hazırlanarak yayımlanmıştır (Ötüken Neşriyat, İstanbul 2022). Karafi'nin eseri ayrıca Baki'nin eserine nazaran daha hacimli olarak, *Adabü'l-Müsafirîn* müellifi Abdullah Eyyûbî tarafından *Ebû Eyyûb-i Ensârî'den Mervî Hadislerin Şerhi ve Tercümesi* adıyla (Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 203, 273 varak), Hacı Cemal Öğüt tarafından da *Eyyûb Sultan- Hz. Hâlid Ebu Eyyûb el-Ensârî'nin II. cildi içerisinde şerh edilmiştir* (Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1957). İsmail Lütfi Çakan sahabiden mervî rivayetlerden derlediği *Eyüp Sultan Hazretlerinden Kırk Hadis* adlı çalışmada (İFAV Yayınları, İstanbul 2009) ise bu hadisleri Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin şahsiyetini besleyen ve dokuyan fikir ve inancın kaynakları olarak ele almış, nebevî ilkelerin tebliğ ve irşad faaliyetlerindeki izini sürmüştür.

Tarihin Eyüp'ü

Yerleşimin XIII-XIV. yüzyıllara dayandırıldığı, av hayvanlarının mebzuliyetiyle meşhur av sahası, kilise ve

manastırlarıyla da dini bir merkez görünümündeki Bizans'ın Kosmidon'unun fetih sonrası mihmandar-ı Nebi'nin sancağı altında mukaddes emanetleri muhafaza eden Osmanlı'nın Eyüp'üne dönüşümünün, mevcut doku üzerindeki imar hareketlerinin serencamı literatürün bir diğer alanını belirlemiştir. İstanbul üzerine yaptığı çalışmalarıyla öne çıkan araştırmacı Mehmet Nermi Haskan, yazılı kaynakların yanı sıra on yılı aşan alan araştırmalarının hülasasını *Eyüp Tarihi I-II* adıyla kaleme almıştır (Türk Tüning İşletmeciliği Vakfı, İstanbul 1993, 1996). Eyüp sınırları içerisindeki cami, mescid, tekke, medrese, mektep, kütüphane, namazgah, imaret, karakol, sahilсарay, hamam, sebil ve türbeden oluşan üç yüz küsur yapının şahide kitabelerinin ilk kez topluca yayımlandığı eserin sonunda Çelik Gülersoy'un arşivinden alınan Eyüp ve çevresiyle ilgili gravür ve resimler de yer almaktadır ki, bütün bu katkı ve yeniliklerle eser tarihî belge niteliğini taşır.

Müellif ayrıca 200 hattatın yazılarından örnekler verildiği *Eyüplü Hattatlar* (Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2004), Eyüp'te doğan ya da burada medfun musikşınasları ele aldığı *Eyüplü Musikşınaslar* (Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2004) adlı çalışmalarıyla Eyüp'ün

engin dünyasında yön bulan ve yön veren isimleri tanıtmıştır. Eyüplü olmayı nüfus kütüğünden ibaret görmeyip semtte doğmanın yanı sıra burada hayrat yaptırmayı, eserinin merkezine Eyüp'ü koymayı ve burada medfun olmayı da "Eyüplülük" olarak sayan Haskan'ın neşrini görmeye ömrünün vefa etmediği *Eyüplü Meşhurlar* adlı çalışması müsvedde halinde Eyüpsultan Belediyesi'ne intikal etmiş ve 2014 yılında iki cilt halinde basılmıştır. Yine Eyüpsultan Belediyesi'nin himayelerinde gerçekleştirilen Eyüp sempozyumları bildirilerini de içeren aşağıdaki çalışmalar, semtin dinamiklerini tarihi bir perspektifle sunmayı hedefler:

Ziya Şakir, *Haliç ve Eyüp Sultan*, İstanbul Belediyesi Neşriyatı, İstanbul 1959.

Rifat Gökçen, *Eyüp*, Özyürek Yayınları, İstanbul 1979.

Eyüp: Dün/Bugün, (ed. Tülay Artan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

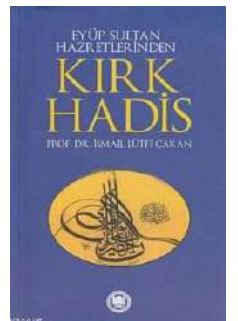
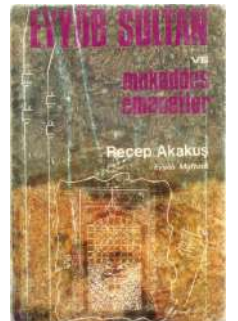
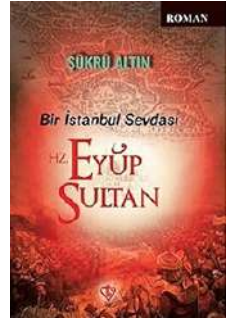
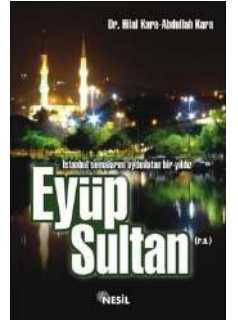
Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu- Tebliğler, I-XV, Eyüp Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü, İstanbul 1997-2022.

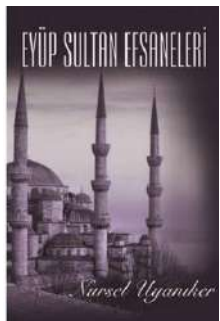
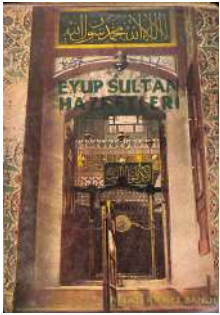
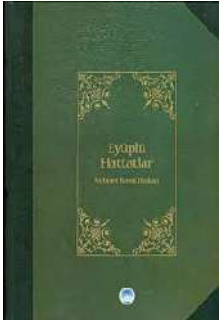
Hayatın Eyüp'ü

Fatih'ten sonra Osmanlı padişahlarının yanı sıra şehir halkının ihtiramı ve ilgisiyle devletin siyasi ve sosyal hayatında mühim bir mevkiye yerleşen Eyüp,

Türk şehirciliğinin orijinal bir örneğini teşkil eder. Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin kabri ve mukaddes emanetlere ev sahipliği etmesi sebebiyle teberrükün, tekke ve medreseleriyle ilim ve irfanın, kılıç kuşanma merasimleriyle iktidarın, mimari, çini ve hat örnekleriyle sanatın merkezi Eyüp, mesire yerleriyle, "allı bebek güllü cambaz" oyuncaklarıyla, "Haliç manzarasına asıl üslubunu veren Eyüp serviliklerinin" asude serinliğinde özel günlerin ziyaretgahı olarak hayatın odağındadır. Tülay Artan editörlüğünde hazırlanan *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam* adlı çalışma (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998) ikisi kassam defteri olan üç kadı sicili üzerinden ilgili tarihte Eyüp sakinlerinin gündelik hayatının izini sürer.

Eyüp sakinlerinin yakın dönem izlerini ise, Eyüp'ün son yarım yüzyıllık fotoğraflarından oluşan Foto Metin Müzesi'nin kurucusu olan Şener Türkmenoğlu, semtin sivil ve dinî mimari unsurlarını, hazire ve mezarlıklarını, esnaf ve çarşılarını, kahvehanelerini, bostan ve çiçek bahçelerini, okullarını, karakollarını, sinemalarını, cenaze, tören ve bayram uygulamalarını hatta öne çıkan aileleri ve portreleri fotoğraflar eşliğinde hazırladığı *Son Yüzyılın Hikayesi Eyüp Yaşayanların*

Dilinden (Eyüp Dostları Vakfı, İstanbul 2018) adlı belgesel kitabını semtin tarihi ve ruhuna şahit bir Eyüplü olarak kaleme almıştır. Cemil Çiftçi'nin bu ruhu dizelerinde tasvir eden şairlerin Eyüp temalı şiirlerini derlediği çalışması *Dünden Bugüne Eyüp Şiirleri* (Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2010) başlığıyla yayımlanmıştır.

Eyüp Sultan Türbesi, sünnet ve düğün törenleri gibi hayatın muhtelif eşiklerinde bereket ve saadet duasında bulunulan bir ziyaretgah olmuştur. Nursel Uyanıker doktora tezi olarak hazırladığı *Eyüp Sultan Efsaneleri* (Gece Akademi, İstanbul 2019) adlı çalışmasında türbe ve cami etrafında oluşan efsaneleri yazılı, sözlü ve elektronik kültür ortamlarından derleyerek bir araya getirmiş, bu efsanelerin özelde Eyüp semti, genelde İstanbul'un tarihi, siyasi ve dini geçmişiyle irtibatını kurmaya çalışmıştır.

Ölümün Eyüp'ü

Yahya Kemal Aziz *İstanbul'da* "Türklerin ölüm şehri Eyüb, Avrupa toprağının bittiği sahilde İslam cennetinin bir bahçesi gibi yeşil duruyor" der ve ekler: "İslam cennetinin, yeşil ve ruhani bir bahçesi oldu fetihten beri, yumuşak bir Türk söyleyişiyle "Eyüb" dediğimiz bu cennet bahçesine, en büyük

sadrazamlardan en fakir müminlere kadar kabile kabile ruhlar girdiler." Zira Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin kabrine komşu olmak arzusu Eyüp'ü cennet bahçelerine giden yolda bir niyaz kılma, Hz. Peygamber'in mihmandarının mihmanında bir ölüm, bir mezarlık şehri doğmasına sebep olmuştur. Eyüp'ün hayatı ölüme, ölümü hayata ulayan bu mahzun asaleti mezarlıklarda makes bulmuş, taşa işlenen bu medeniyeti oluşturan unsurlar literatürün bir diğer alanını oluşturmıştır.

Alman tarihçi Hans-Peter Laquer, Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul şubesinde 1981-1985 yılları arasında yürütülen araştırmanın hasılasını *Hüve'l Baki İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları* (çev. Selahattin Dilidüzgün, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997) başlığıyla dilimize çevrilen eserinde aktarmış, sur dışının en büyüğü olmasa da en mühimi olan ve hazireleriyle öne çıkan Eyüp mezarlığının ayrıcalıklı konumunun Ebû Eyyûb el-Ensârî'den geldiğini belirtmiştir. Nidaiyev Sevim *Medeniyetimizin Sessiz Tanıkları: Eyüp Sultan'da Osmanlı Mezar Taşları ve Ebedi Eyüp Sultan'lılar* (Kitap Dostu Yayınları, İstanbul 2010) adlı çalışmasında ise Eyüp Sultan Camii ve türbesini, sembolleri, motifleri,

serlevhaları ve hatlarıyla tarihi belge niteliğindeki mezar taşlarını, Eyüp mezarlıklarında medfun meşhur şahsiyetleri incelemiştir. Aşağıdaki çalışmalar da farklı yönleriyle Eyüp'ün bu taşın hafızasının peşine düşer:

Yıldız Demiriz, *Eyüp'te Türbeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

Ömer Faruk Dere, *Eyüp Sultan'da Taşa İşlenen Medeniyet*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2011.

Ali İhsan Gülcü, *Eyüpsultan-Türbeler ve Anıt Mezarlar*, Eyüpsultan Belediyesi Yayınları, İstanbul 2018.

Yüzyıllar boyunca diri tutulmuş hafızanın birer tezahürü ve tecessümü olarak semtin ruhunu anlamaya, dilini çözmeye çalışan bu kitaplar, şüphesiz ki Ebû Eyyûb el-Ensârî bereketini kuşanmış, tarihin, hayatın ve ölümün Eyüp'ünün değerinden pay almak bilincine hizmet etmelidir. Nitekim inanç, şecaat ve fetih bilincinin müstesna bir örneği olarak "Allah yolunda at koşturmaktan her daim heyecan duyan" bu sahabi, şerefü'l-mekan bi'l-mekin fehvasınca Eyüp'ün maddi-manevi imarını sürdürmektedir.

NOT

- * Üsküdar Müftülüğü, Kur'an Kursu Öğreticisi.